

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte
Latviešu valodas un literatūras
mācību metodikas katedra

Ineta Kristovska ✓

I 9 . G A D S I M T A L A T G A L I E Š U

G R A M A T I K A S

Disertācija filoloģijas doktora grāda
iegūšanai

Rīga 1996

Satura rādītājs

Ievads	3
I. Sabiedriski politiskā, saimnieciskā un kultūras dzīve Latgalē pirmo gramatiku tapšanas laikā (19.gs. I.pusē)	II
2. Pirmo latgaliesu gramatiku vispārīgs raksturojums un to nozīme latviešu valodniecībā ..	24
3. Vārdšķiru raksturojums gramatikās	58
3.1. Lietvārds	58
3.2. Īpašības vārds	95
3.3. Skaitļa vārds	109
3.4. Vietniekvārds	126
3.5. Darbības vārds	163
3.5.1. Palīgdarbības vārdi un atematiskie verbi	166
3.5.2. Tematiskie darbības vārdi	202
3.6. Prievārds	269
Nobeigums	299
Saīsinājumu skaidrojums	303
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	307
Pielikums	319

Ievads

Viens no mūsdienu valodniecības izpētes objektiem ir literārā valoda. Lai precīzi aprakstītu literārās valodas pašreizējo stāvokli, jāiedziļinās tās rašanās un attīstības vēsturē. Šim nolūkam jāizmanto visi iespējamie rakstu avoti. Daudzu jautājumu noskaidrošanai var palīdzēt darbi, kuros fiksētas valodas lietotājiem noderīgas normas. Tās atspoguļotas gan mācību grāmatās, resp., skolu gramatikās, gan zinātniskos pētījumos, gan vārdnīcās, kurās parādās attiecīgā laikposma valodas sistēmas īpatnības.

Tēmas aktualitāte

Lai noskaidrotu, kā attīstījusies valodas gramatiskā sistēma, kā notikusi tās izpēte un veidojušies termini, nepieciešama rūpīga iznākušo avotu analīze. Latviešu valodas vēsturē ir samērā daudz šādu pētījumu, piem., A. Augstkalna (8, 92-137), M. Baltiņas (10, 220), T. G. Fennela (28, 369; 29, 335-345), R. Grabja (32, 205-265; 33, 89-97), R. Grīšles (35, 246-255), V. Ramāna (76, 48-67), Ā. Zaicevas (107, 34-52), J. Zēvera (109, 393-394) u. c. darbi, kas veltīti latviešu valodas gramatiku apskatam. Nepelnīti maza uzmanība pievērsta latgaliešu rakstu valodas gramatikām. Šādas ignorances pamatā varētu būt informācijas trūkums, nevēlēšanās to gūt, neieinteresētība, arī kādreiz diezgan plašā sabiedrības daļā valdošais uzskats, ka latgalieši nav latvieši, kā arī pārākuma pilnais atzinums - Latgale ir nomale, kurā nekā ievērības cienīga nav un, protams, arī

citi - gan politiskie, gan sociālie, gan psiholoģiskie - aspekti.

"Viens otrs latgaliešu dialekta nezinātājs baidās, ka latgalieši, iespiedzami grāmatas savā dialektā, grib nostāties separāti no citiem latviešiem. Šādas bažas nevietā" (84, 4).

Tomēr latgaliešu rakstu valodas gramatiku esamība ir neapstrīdams fakts, tās izmantotas kā mācību līdzeklis un daļēji saglabājušās līdz mūsdienām, līdz ar to noder kā vērtīgs izziņas materiāls. Tātad pētījuma aktualitāti noteikuši šādi faktori :

- 1) latgaliešu rakstu valoda līdz šim ir nepietiekami pētīta,
- 2) latviešu valodniecībā nav detalizētas informācijas par latgaliešu rakstu valodas normatīvajiem dokumentiem,
- 3) līdz šim nav noskaidrota pirmo latgaliešu gramatiku nozīme latviešu valodas divu rakstības formu izveidē un attīstībā,
- 4) joprojām nav precizēta 19. gs. latgaliešu gramatiku loma Latgales un Latvijas kultūras dzīves kopainā.

Darba mērķis ir pēc iespējas detalizēti un pilnīgi izpētīt un aprakstīt 19. gs. gramatikās atspoguļoto latgaliešu rakstu valodas sistēmu, salīdzinot to ar latviešu valodas izlokšņu, kā arī poļu un lietuviešu valodas dotumiem, noskaidrot pirmo latgaliešu gramatiku vietu un lomu latviešu valodniecības vēsturē, Latgales un

Latvijas kultūras dzīves aprītē.

Lai sasniegtu mērķi, tika izvirzīti šādi uzdevumi :

- 1) noteikt pirmo latgaliešu gramatiku izveides mērķi, struktūru, apzināt tajās atspoguļotās ortogrāfijas normas un terminus,
- 2) noskaidrot rakstu avotus, kas ietekmējuši pirmo latgaliešu gramatiku izveidi,
- 3) noteikt izloksnes, kuru materiāls izmantots 19.gs. latgaliešu gramatikās,
- 4) raksturot gramatikās atspoguļotās latgaliešu rakstu valodas morfoloģiskās iezīmes,
- 5) noteikt pirmo latgaliešu gramatiku vietu latgaliešu rakstu valodas un latviešu valodas normēšanas vēsturē.

Pētījuma materiāls

Disertācijas pamatā ir divu publicētu gramatiku ("Grammatyka Inflansko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego" (1817) un "Gramatyka Inflantsko-Łotewska dla uczących się Języka Łotewskiego ulozona przez Tomasza Kossowskiego plebana Liksnienskiego" (1853)) un divu manuskriptu ("Grammatyka Łotewska krótko zebrana dla uczących się Języka Łotewskiego przez X.J. Rymkiewicza Roku 1810" (1810) un "Sposoby Pisania y Mówienia Łotewskim Językiem Według Prawidel Gramatycznych Pokrotce Zebrane Ku wygodzie potrzebujących Umienia tego Języka w Roku 1817" (1817)) materiāls. Darbā galvenokārt analizētas J. Akeleviča (1817), T. Kosovska (1853) gramatikas un ano-

nīmā autora (I8I7) rokraksts. Tā kā J. Rimkeviča manuskripta (I8I0) oriģināls nav saglabājies, pētījumā izmantoti materiāli, kas publicēti P. Stroda rakstā žurnālā "Zīdūnis" (4, II5-I20). Gramatikās atrodami piemēri salīdzināti ar latviešu literārās valodas un tās izlokšņu dotumiem. Šim nolūkam izmantoti ekscerpti no K. Mīlenbaha un J. Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcas", J. Endzelīna "Latviešu valodas gramatikas", no izlokšņu aprakstiem, kas publicēti "Filologu biedrības rakstot", no jaunākajiem vākumiem, kas atrodami Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas institūta Dialektu atlanta materiālu kartotēkā, kā arī no valodnieku A. Breidaka, L. Leikumas, A. Stafeckas u. c. darbiem par latgaliešu rakstu valodu un augšzemnieku izloksnēm. Tā kā pirmo latgaliešu gramatiku autori ir sveštautieši, tajās jūtama poļu un lietuviešu valodas ietekme, salīdzināšanai izmantoti arī poļu, lietuviešu, krievu un baltkrievu valodas piemēri.

Pētīšanas metodes

Pirmajās latgaliešu gramatikās atspoguļotā materiāla pētīšanā izmantota aprakstošā metode. Gramatiku piemēru, kognacionālās valodas, tās izlokšņu, kā arī poļu un lietuviešu valodas atbilstmju noteikšanai lietota salīdzināmā metode. Pirmajās latgaliešu gramatikās aplūkots fakts materiāls apstrādāts arī statistiski.

Darba novitāte un zinātniskā nozīmība

Pirmo reizi latviešu valodniecībā pētījumā sniegts I9. gs. latgaliešu gramatiku plašs un vispusīgs raksturojums, at-

klājot līdz šim nezināmus faktus ne tikai latgaliešu rakstu valodas, bet arī latviešu valodas normēšanas vēsturē. Sevišķa uzmanība pievērsta apjoma ziņā plašākajam darbam - anonīmā autora manuskriptam. Disertācijā risinātas problēmas, kas saistītas ar anonīmā autora personības noskaidrošanu. Pamatojoties uz gramatikās atrodamā materiāla analīzi, tiek izvirzīta hipotēze, ka 1817. g. manuskripts ir 1810. g. tapušā rokraksta papildināts variants un tā autors, iespējams, ir J. Rimkevičs (?). Vienlaicīgi tiek apstrīdēts P. Stroda atzinums, ka arī 1817. g. publicētās gramatikas autors ir J. Rimkevičs, nevis J. Akelevičs.

Darba autore centusies noskaidrot rakstu avotus, kas noderējuši par paraugu pirmo latgaliešu gramatiku tapšanā, par svarīgākajiem atzīstot J. Špungjanska (1732) un H. Mēdema (1737) gramatikas. Pētījumā atspoguļota līdz šim nezināma informācija par pirmo latgaliešu gramatiku uzbuvi, tajās lietotajiem lingvistikas terminiem, latgaliskā teksta pieraksta īpatnībām, latgaliešu rakstu valodas vārdšķiru morfoloģiskajām iezīmēm u. tml. Gramatiku apzināšana sniedz arī dažus jaunus faktus par teologu (lācaristu) lomu Latgales kultūras dzīves kopainā.

Pētījuma praktiskā nozīme

Pētījuma atziņas un materiālus var izmantot latviešu valodas vēstures, latgaliešu rakstu vēstures, kultūrvēstures studijās. Disertācijas izziņas materiāls var būt noderīgs arī plašākam lasītāju lokam.

Darba struktūra

Pētījuma struktūru noteicis izvirzītais mērķis un uzdevumi. Disertāciju veido ievads, trīs nodaļas (Pirmajā aprakstīta sabiedriski politiskā, saimnieciskā un kultūras dzīve Latgalē 19. gs. pirmajā pusē - laikā, kad radās gramatikas. Otrajā nodaļā sniegts pirmo latgaliešu gramatiku vispārīgs raksturojums un akcentēta to loma latviešu valodniecībā. Trešajā nodaļā plaši un detalizēti analizētas latgaliešu rakstu valodas vārdšķiras, kas aprakstītas 19. gs. latgaliešu gramatikās), darba

nobeigums, tekstā lietoto saīsinājumu skaidrojums, izmantoto avotu un literatūras saraksts, kā arī pielikums. Pielikumā sniegtas ziņas par pirmo latgaliešu gramatiku autoriem, te atrodamas gramatiku titullapu kopijas, anonīmā autora rokraksta paraugi u. tml. Pielikumā dotas arī kartes, tabulas un shēmas, kā arī augšzemnieku dialekta izlokšņu saraksts.

Disertācijas aprobācija

Disertācija apspriesta LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedras sēdē. Pētījuma rezultāti izklāstīti 8 referātos (Rēzeknes augstskolas, Daugavpils Pedagoģiskās universitātes, Latvijas Universitātes Filoloģijas un Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāšu rīkotajās konferencēs, kā arī VII Starptautiskajā baltistu kongresā), sagatavotas 9 publikācijas :

I. T. Kosovska gramatika 19. gs. latgaliešu gramatiku kon-

- tekstā (0,4 autorloksnes; iesniegts publicēšanai Rēzeknes augstskolas rakstu krājumā).
2. I9.gs. latgaliešu gramatiku nozīme latviešu valodas vēsturē (0,2 autorloksnes; iesniegts publicēšanai LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedras rakstu krājumā).
 3. Skaitļa vārds I9.gs. latgaliešu gramatikās (0,75 autorloksnes; iesniegts publicēšanai DPU rakstu krājumā).
 4. Lietvārds anonīmajā 1817.g. latgaliešu gramatikas manuskriptā (0,75 autorloksnes; iesniegts publicēšanai krājumā "Baltistica" Viļņā).
 5. Atempatiskie verbi pirmajās latgaliešu gramatikās (0,3 autorloksnes; iesniegts publicēšanai LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedrā).
 6. Ieskats I9.gs. latgaliešu gramatikās// Baltu filoloģija V: Rakstu krājums.-R.: LU, 1995.-13.-18.lpp.
 7. Lietvārds anonīmajā 1817.g. latgaliešu gramatikas manuskriptā// VII Starptautiskais baltistu kongress 1995.g. 13.-15.jūnijā: Referātu tēzes.-R.: Latviešu valodas institūts, 57.-58.lpp.
 8. Neliels ieskats I9.gs.(1817) latgaliešu gramatikas manuskripta nomenu sistēmā// Nacionālo procesu un Latgales novada kultūrvēstures problēmu izpēte: Zinātniski pētnieciskās konferences tēzes.-Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1995.-32.-33.lpp.
 9. Vietniekvārds I9.gs. latgaliešu gramatikās // Latgaliešu literatūras un literārās (rakstu) valodas izpētes prob-

lēmas: Zinātniskās konferences materiāli.-Rēzekne:
Rēzeknes augstskolas izdevniecība,1996.-98.-109.lpp.

I. SABIEDRISKI POLITISKĀ , SAIMNIECISKĀ UN KULTŪRAS
 DZĪVE LATGALĒ PIRMO GRAMATIKU TAPŠANAS LAIKĀ
 (19. GS. I.PUSĒ)

Lai noskaidrotu 19.gs. latgaliešu gramatiku lomu latviešu valodniecības un Latvijas kultūras vēsturē, nepieciešams raksturot sabiedriski politisko, saimniecisko un kultūras dzīvi Latgalē laikā, kad tapa šie normatīvie dokumenti. Tā kā pirmā gramatika uzrakstīta 1810., bet pēdējā - 1853.gadā, pievērsīsimies situācijai Latgalē laikposmā no 19.gs. sākuma līdz 60.gadiem, kad ar drukas aizliegumu 1865.gadā beidzas ļoti nozīmīgs posms latgaliešu grāmatniecības attīstībā.

Sabiedriski politiskā un saimnieciskā dzīve

Kopš 1772.gada, pēc Polijas zemju pirmā sadalījuma (starp Prūsiju, Austriju un Krieviju) Latgali kopā ar citām provincēm sev pievienoja Krievija. Sākumā Latgale ietilpa Baltkrievijas provincē, bet 1802.gadā to pievienoja Vitebskas gubeiņai. Krievija Latgalē ietilpināja arī Drīsas apriņķi, un visu provinci likumos nosauca par "Inflāniskije Ujezdy"^I(4I,74). Krievi Latgalei pievērsa ļoti maz uzmanību, tādēļ latgaliešu dzīve ilgu laiku varēja rīdēt uz priekšu tāpat kā poļu laikos. Līdz pat 19.gs.60.gadiem ne Krievijas valdībai, ne sabiedrībai nebija priekšstata par Vitebskas gubeiņas iedzīvotāju etnisko sastāvu. Nikolajs I šos ļaudis dēvēja par poļiem, to veicināja

paradums identificēt jēdzienus 'katolis' un 'polis'.

Arī paši iedzīvotāji sevi šķiroja nevis pēc tautības, bet pēc ticības, tādējādi par poļiem tika uzskatīti arī katoļticīgie lietuvieši, latvieši un baltkrievi. Dokumenti liecina, ka 1843. gadā Latgales iedzīvotāju lielākā daļa bija katoļticīgie (65,4%), 12,6% - pareizticīgie,

5,9% - luterāņi u.c. protestanti, varēja sastapt arī vecticībniekus, uniātus, Mozus ticīgos u.c. (93,23). Etniskā sastāva ziņā 60% Latgales iedzīvotāju bija latvieši, 1852. gadā to skaits bija pieaudzis līdz 68% (142497 cilvēki). Latgales laukos 19. gs. vidū dzīvoja 30000 (10-12%) krievu, palielinājās ebreju skaits. Latgales pilsētās 19. gs. I. pusē ebreji bija vairākumā. Ebreju skaita pieaugumu sekmēja šādi faktori :

- 1) tirdzniecības sakaru paplašināšanās starp Rīgas un Daugavas baseina apvidus iedzīvotājiem,
- 2) Vidzemes iekļaušana zonā, kur ebrejiem nebija atļauts apmesties uz dzīvi,
- 3) iekšējā tirgus paplašināšanās (93,19).

Vairums Latgales iedzīvotāju bija zemnieki. 19. gs. I. ceturksnī Latgalē bija 96-97% zemnieku un 1% muižnieku. Šai pašā laikā Vidzemes guberņā - 85% zemnieku, 0,7% - muižnieku, Kurzemes guberņā - 81% zemnieku, 1% muižnieku (92,12).

Latgales zemnieki dalījās 2 grupās (35,23):

- 1) muižas ļaudis (sulaiņi, kučieri u.tml.),
- 2) ciema ļaudis (sādžu zemnieki).

1839. g. Latgales zemniekus apvienoja ciemu novados, kur

pēc Krievijas parauga ieviesa zemnieku sapulces, nodibināja vietējo pašvaldību un tiesu (92,13). Gadsimta pirmajā pusē (līdz 1861.g.) Latgalē joprojām pastāvēja dzimtbūšana, kaut gan 1810.g. cars Aleksandrs I aizliedza pārdot zemniekus bez zemes, šis likums netika ievērots. Tirgošanās ar zemniekiem turpinājās līdz 19.gs. 30.gadiem. 1833.gadā, salīdzinot ar 18.gs. 70.g., zemnieku cenas bija palielinājušās 10 reizes: vīrietis maksāja 300 rubļ., "sievietes dvēsele" - uz pusi lētāk (40,23). Tas sekmēja zemnieku nemierus, piem., Daugavpils (1815-1828) un Ludzas (1832, 1835, 1841) apriņķī, kā arī bēgšanu (1847.g. Ludzas apriņķī), kas diemžēl būtiskas pārmaiņas zemnieku dzīvē neieviesa (18,158).

Lauksaimniecībā dominēja naturālā saimniecība, daļa Latgales iedzīvotāju līdzās lauksaimniecībai nodarbojās arī ar amatniecību (podniecību, koka trauku, ratu, apavu u. tml. izgatavošanu) (93,21). Tas veicināja tirdzniecības uzplaukumu un pilsētu attīstību. 19.gs. I.pusē Latgales pilsētas galvenokārt bija tirdzniecības, nevis rūpniecības centri. 1811.g. revīzijas aktā fiksēts, ka, piem., Daugavpils apriņķī šai laikā bija 57, Ludzas apriņķī - 76, Rēzeknes apriņķī - 39 tirgotāji, vairums no tiem - ebreji (93,18).

Par Latgales administratīvo un saimniecisko centru kļuva Daugavpils (tā laika dokumentos - Dinaburga, arī Hebrунь un Бопуогльск. Skat.: 114,22). 1831.g. Daugavpils teritoriju paplašināja, pilsētai pievienojot "Kurzemes miestīgu Grīvu (Гривка)", kura iedzīvotājiem atstāja Kurzemes guberņā pastāvošās tiesības (114,24). 1933.g. Dau-

gavpīlī bija 6261 iedzīvotājs, 1840. g. - 11360 iedzīvotāju (34, II). 19. gs. sākumā otro vietu ieņēma Ludza - galvenais tranzīta punkts Krievijas importa precēm. Šai laikā Ludzā dzīvoja 36 amatnieki un 30 tirgotāji (29, II). Rēzekne (Рѣзниця, Рѣзниця, Рѣзистен) 19. gs. sākumā bija panīcis miests, 1808. g. dokumentā tā raksturota ļoti lakoniski: "Города жалкий 'nožēlojama pilsēta'" (II4, 30). No 754 rēzekniešiem 70% bija ebreji (34, II): "žīds-pilsētas galva, žīds - birģermeistars" (II4, 31). 19. gs. vidū Rēzekne izveidojās par trešo lielāko Latgales pilsētu, to sekmēja Pēterburgas - Varšavas šosejas būve (pabeigta 1836. g.). 1852. g. Rēzeknē bija 1340 iedzīvotāju (34, II). Par vienu no ievērojamākajiem centriem tā laika dokumentos nosaukta arī Krāslava (Креславка, Креславка, Креславль), Vitebskas guberņas Dinaburgas apriņķa miests Dvinas labajā krastā, pieminot, ka te atrodas brīnišķīga baznīca (II4, 31).

Kopumā, raksturojot saimniecisko dzīvi Latgalē 19. gs. I. pusē, varam secināt, ka latgalieši atradās visai nožēlojamā stāvoklī, vairums no viņiem bija zemnieki, kas pakļauti dzimtbūšanai. Tāpat kā iepriekš Latgale bija nošķirta no pārējiem Latvijas apgabaliem, vietējā muižniecība bija tikpat padevīga krievu monarham, cik tā savā laikā bija paklausīga Polijas karalim (41, 74). Panīkums saimnieciskajā dzīvē kavēja arī latgaliešu garīgās dzīves attīstību.

Kultūras dzīve

Latgaliešu dzīve bija apspiesta arī garīgajā ziņā. Par vienīgo vietu, kur rast mierinājumu un smelties spēku, kalpoja katoliskā baznīca.

19.gs. Livonijas bīskapija bija kļuvusi par Latgales (Inflantijas, Dinaburgas) bīskapiju, kurā ietilpa Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Drīsas, Ilūkstes un Braslavas apriņķi (18,158). Šiem apgabaliem garīdzniekus sagatavoja misionāru seminārs Krāslavā (1757-1844) un jezuītu seminārs Daugavpilī. 19.gs. I.pusē Latgalē darbojās 4 ordeņi : jezuīti (Daugavpilī), bernardīņi (Viļānos, Gaigalavā, Driecēnos, Strūžānos, Pilcenē), dominikāņi (Pasienē, Aglonā, Raiopolē, Pildā) un lācaristi (Krāslavā, Ilūkstē, Dvietē, Bebras). Visvairāk kultūrvēstures pētnieku uzmanību piesaistījuši jezuīti, kuru darbības rezultātā uzceltas baznīcas Izvaltā (1625), Aulejā (1626), Līvānos (1686), Asūnē (1680) (101, 232). Daudzi pētnieki uzsvēruši jezuītu pūlīgus latgaliešu izglītošanā, jo tieši viņi bija vieni no pirmajiem, kuri sāka sludināt vietējā valodā, līdz ar to "šī valoda pēc ilgas nospiešanas un necieņas uz reizi pacēlās savā prestižā, un līdz ar to pacēlās arī latgaliešu ļaužu cilvēka sajūta : ar pašu Dievu viņš varēja runāt savā valodā, kuru pasaules kungi negribēja atzīt un mācīties" (41, 72). Blakus izteikti pozitīvam jezuītu darbības vērtējumam (18, 159; 41, 72; 62, 68-69; 101, 226) literatūrā atrodams arī pilnīgi pretējs viedoklis. Piem., P. Bupins jezuītus nosaucis par augstākās varas sargsupiem, kas inkvizīciju dēvē par sabiedrības būtības augstāko formu (Sīkāk skat.: 112, 32-96). Vairumā gadījumu jezuītu darbība tomēr vērtēta pozitīvi. Dominikāņu ordeņa^I misionārās darbības galvenais

^I Dominikāņu ordeni cīņai pret ķeceriem 1215.g. nodibinājis mūks Dominiks. Latvijā dominikāņi darbojušies kopš 13.gs. 30.g. (Sīkāk skat.: 31, 254).

mērķis bija dvēseļu pestīšana un teoloģiska izglītošana. Šo uzdevumu Latgalē veikuši arī bernardīņi.^I Lielāka uzmanība jāpievērš t. s. lācaristiem, jo, tieši pateicoties šī ordeņa locekļu darbībai, arī tapušas 19. gs. latgaliešu gramatikas. Lācaristu kongregāciju jeb apvienību 17. gs. nodibināja franču tautības garīdznieks svētais Vincents no Paulas (Vincent a Paulo). Par lācaristiem šīs kongregācijas locekļus dēvēja tādēļ, ka viņu pirmā galvenā mītne Parīzē bija veltīta svētajam Lācaram (Sīkāk skat.: 75, 223-224; 25, 427-451). Lācaristus bieži sauca arī par svētā Vincenta misionāriem. Tā kā lācaristi uzskatīja sevi par laicīgo, t. i., bīskapijas priesteru apvienību, bet nevis par mūkiem, tad savu jauno locekļu pārbaudes un sagatavošanas iestādes viņi sauca nevis par noviciātiem vai sholastikātiem, bet gan par semināru (46, 45). Savā dzīvē lācaristi centās īstenot "evanģēliskās pilnības 3 padomus : nabadzību, šķīstību un paklausību saskaņā ar katras kopienas izdotiem noteikumiem - regulām" (S. Kučinska vēstule I. Kristovskai 1995. g. 21. martā). No Rietumeiropas lācaristu idejas tika ieviestas Polijā. To izdarīja karaļa Jana Kazimira sieva Marija Ludviga Gonzaga, kura, dzīvojot Parīzē, labi pazina un augstu vērtēja Vincentu no Paulas. 1652. g. misionāri ieradās Lietuvā, bet 1755. g. - Latgalē (25, 452).

Visu ordeņu brāļi par savu pienākumu uzskatīja vietējo iedzīvotāju izglītošanu, tāpēc jāpievēršas Latgales sko-

I Bernardīņi (arī bernardieši) uzskatāmi par Klervo Bernāra pārveidotā cisterciešu ordeņa atzaru cīņai pret ķecerību (Sīkāk skat.: 101, 181).

lu attīstības jautājumam.

1802.gadā (cara Aleksandra I laikā) Tautas apgaismošanas ministrija nodibināja mācību apgabalus. Vidzeme un Kurzeme tika pakļauta Tērbatas Universitātes mācību apgabalam (103,97), Latgale - Viļņas Universitātes mācību apgabalam (17,217). Latgalē skolas (baznīcas, draudzes, apriņķa skolas, ģimnāzijas) pastāvēja pie draudzēm un garīgajiem ordeniem. 19.gs. I.ceturksnī neviena laicīgā skola Latgalē netika izveidota. Ziņas par to, kādas izskatījās tālaika skolas un kādus mācību kursus tajās apguva skolēni, ir visai trūcīgas (Skat.: 80, 193). Jans Mareks Gižickis (Smora) sniedzis informāciju par misionāru skolu Ilūkstē: " .. klasē zaļu podiņu krāsns, ķieģeļu ceplis, divi logi, solu rindas, kur var ietilpt apmēram 60 cilvēki, profesora katedra, un virs tās - Dievmātes portrets" (30,28). 1816.g. Ilūkstes misionāru skolā mācījās 54 skolēni, 1818.g. - 81 skolēns, 1820.g. jezuītu ģimnāzijā Izvaltā-110 skolēni. Daļā skolu visa apmācība sastāvēja no tā, ka skolēni mācījās lasīt un rakstīt poliski, kā arī dažus rokdarbus (17,217), dažviet skolās bija iespējams apgūt arī retoriku, poētiku, ģeometriju, latīņu, vācu valodu u.c. (6,109). Programmas plašuma ziņā izcēlās Krāslavas draudzes skola, te varēja iegūt zināšanas, lai sagatavotos izglītības turpināšanai vidējās mācību iestādēs (6,110). Ziņu par to, vai skolās mācīja vietējo valodu, nav. Lai mazinātu katoļu ietekmi, 1824.g. Latgales skolas tika iekļautas Pēterpils Universitātes mācību apgabalā. No šī

laika visās Latgales skolās par mācību valodu tika noteikta krievu valoda. Par to varam pārliecināties, piem., izlasot profesora Podčašņska (30,28) atskaiti par valodas stundu sadalījumu Ilūkstes misionāru skolā 1826.g. (skat.I.I.tabulu).

I.I.tabula

Valoda	Stundu skaits nedēļā			
	Klase			
	I.	2.	3.	4.
krievu	5	4	4	3
poļu	4	3	2	2
latīņu	1	2	2	-

Skolās lielākoties mācījās muižnieku kārtas pārstāvji (50,6), 19.gs. sākumā atsevišķu skolu Latgales zemniekiem nebija. Ir ziņas, ka 5 nabadzīgo zemnieku bērni mācījušies Rēzeknē, 4 - Viļānos (14,159). Informāciju par skolēnu sociālo stāvokli varam atrast izrakstā no Vitebskas skolu direkcijas ziņojuma Pēterpils universitātei 1826.g. (80,30). Tā atspoguļota I.2. tabulā.

I.2. tabula

Skolas nosaukums	Skolēnu skaits	Muižnieku bērni	Virsnieku bērni	Garīdznieku bērni	Zemnieku bērni
Daugavpils apriņķa skola	64	60	I	3	-
Krāslavas apriņķa skola	63	60	?	?	-
Krāslavas draudzes skola	9	7	?	?	-
Krāslavas sieviešu pansija	36	?	?	?	-
Aglonas draudzes skola	4	4	-	-	-
Rēzeknes draudzes skola	16	12	-	-	4
Viļānu draudzes skola	15	10	-	-	5

19.gs. 2.ceturksnī radās pirmās skolas, kuras varēja apmeklēt arī zemnieku bērni. Šādas draudzes skolas radās Līksnā, Līvānos, Krustpilī (1828) un Daugavpilī (1831), arī Viļānos un Feimaņos. 1836.gadā Feimaņu skolā mācījās 62 skolēni, no tiem - 29 meitenes. Retos gadījumos par skolu atvēršanu un uzturēšanu rūpējās paši zemnieki. Tāda skola tika atvērta 1845.gadā Vārkavas pagasta

Šķilteru ciemā.^I Ir ziņas, ka šai skolā mācības notikušas latviešu valodā (vietējā izloksnē) (6,113). 20. g. beigās cara valdība aizliedza katoļu garīdzniekiem mācīt bērnus, tāpēc lielu nozīmi ieguva mājskolas, kurās lasīt un rakstīt-pratēji cilvēki (katahēti) mācīja bērniem lasīt un rakstīt (6,113). Tā kā šādu apmācību neuzskatīja par oficiālu skolu, zināšanu apguve varēja notikt dzimtajā valodā (19,161). Par mācībām bija jāmaksā (4-6 rbļ.), tādēļ to varēja atļauties tikai turīgākie. Nabadzīgie latgalieši joprojām palika bez izglītības (6,113).

Par nozīmīgāko izglītības centru Latgalē 19. gs. I. pusē kļuva Krāslavas garīgais seminārs (Sīkāk skat.: 38, 2-31; 46, 53; 51, 398-403; 60, 247-251)². Lielākoties tajā mācījās vietējo pagastu jaunieši. Lai iestātos seminārā, bija jābeidz noteikta zemākās pakāpes skola. Tā kā baznīcas un draudžu skolu skaits Latgalē bija neliels, zemnieku bērniem mācības seminārā tika liegtas (60, 249). Laiku pa laikam seminārā mācīta arī latviešu valoda (bieži vien privāti, ārpus kārtējā stundu plāna). Diemžēl nav zināms, kas šo valodu mācījis un mācījies, kā arī kādā līmenī tā mācīta.

Pēterpils Universitātes aizgādībā Latgale nepalika pārāk ilgi, jau 1829. g. tā tika iekļauta Baltkrievijas

¹ Salīdz.: Kurzemē 1840. g. pastāvēja 34 zemnieku skolas (103, 97), Vidzemē 19. gs. 40. gados lielāko daļu draudzes skolu uzturēja zemnieki (104, 210).

² Seminārā mācījušies arī J. Akelevičs un T. Kosovskis. Kā mācību līdzeklis, iespējams, te lietots J. Rimkeviča gramatikas manuskripts (1810) un 1817. g. izdotā J. Akeleviča gramatika.

mācību apgabalā. Pēc poļu sacelšanās (1830-1831) vēl vairāk pastiprinājās spiediens pret visu katolisko. Sākās Latgales skolu likvidēšana (1832.g. slēdza skolu Aglonā, Viļānos u.c.). Laikā, kad pārējā Latvijas teritorijā tika dibināti skolotāju semināri (Irlavā, Valmierā, Kuldīgā), Latgale palika bez nevienas augstskolas, jo 1844.g. tika slēgts Krāslavas garīgais seminārs. Latgalē turpinājās pārkrievošanas process, sākot ar 1865.g., katoļiem tika aizliegts būt par skolotājiem. Kaut gan apstākļi kultūras attīstībai bija ļoti nelabvēlīgi, 19.gs. I.pusē tika domāts par grāmatniecības attīstību Latgalē.

Visiem ordeņiem, strādājot misionāru darbu, mācot jauno paaudzi, bija nepieciešamas savas bibliotēkas. Līdz mūsdienām saglabājušās ziņas tikai par dažiem tālaika arhīviem un bibliotēkām. Vislielākā bija jezuītu bibliotēka Daugavpilī, tikai šīs bibliotēkas daļā, ko 1811.g. pārveda uz Polocku, ietilpa 700 sējumu (16,7). 1820.gadā Aglonas dominikāņu klosterī bijuši 324 sējumi, starp tiem arī kāda "Lotewska gramatyka". 1856.g. klostera bibliotēkā starp citām atzīmētas arī šādas grāmatas :

1) "Anonima Gramatyka Lotewska" (bez izdošanas vietas un gada),

2) T.Kosovska "Gramatyka Inflantsko Lotewska" (16,7).

Līdz 1940.g. bibliotēkās saglabājušās 4853 iespiestas (lielākoties Lietuvā un Polijā izdotas) un 82 ar roku rakstītas grāmatas no Aglonas klostera, 1555 - no Krāslavas, 336 - no Viļānu klostera (17,7). Laikā no 1835.

līdz 1855.g.Latgalē izdotas tikai 2 grāmatas (7,II7)^I.
Sīkākas informācijas par to saturu, autoriem u.tml. nav.

Latgales klosteru arhīvu dokumenti saglabājušies vēl mazāk.Nav iespējams pat spriest par to apmēriem, jo šie arhīvi vai nu izvesti, vai gājuši bojā Pirmā un Otrā pasaules kara laikā.1994.g. parādījušās ziņas par lācaristu kongregācijas grāmatām un rokrakstiem, kuri atrodami Latvijas zinātniskajās bibliotēkās (Skat.:97,47-55).Ir zināms,ka misionāru kongregācijas Krāslavas mītnes (Domus Craslaviensis Congregationes Missions, Dom Krasławskiego Zgromadzenia XX Świeckich Sw.Wincentego a Paulo) iespieddarbu un rokrakstu krājumi sāka veidoties 18.gs. 50.gados.Bibliotēkā tika iekļautas noderīgas klostera bibliotēkas grāmatas,kā arī veidoti jauni mācībām nepieciešamie izdevumi.Acīmredzot apriņķa skolā mācības notika poļu valodā,tāpēc bibliotēkā galvenokārt nonāca izdevumi poļu valodā.19.gs. vidū misionāru darbība Krāslavā sāka rukt,1844.g. uz Minsku tika pārcelts garīgais seminārs,1854.g. pilsēta zaudēja apriņķa skolu.Sāka aizceļot arī misionāri.Grāmatas Krāslavā tomēr palika,vēl līdz 20.gs. 20.-30.g. šī bibliotēka bija pieejama zinātniekiem.Pēc Otrā pasaules kara grāmatu krājums (neveicot bibliotēkas funkcijas) glabājās baznīcas tornī.1967.g. vēl saglabājušās grāmatas pārveda uz Rīgu, LPSR Valsts bibliotēku (tagad Latvijas Nacionālā bibliotēka).Nelielu daļu senās kolekcijas 1982.g. saņēma Lat-

^I Laikaposmā no 1835. līdz 1855.g. Latvijā izdotas 30 grāmatas,no tām Vidzemē un Kurzemē - 28 (7,II7).

vijas Fundamentālā bibliotēka (tagad - Latvijas Akadēmiskā bibliotēka). Plašāku pētījumu par šo grāmatu saturu, autoriem u. tml. pagaidām nav. Joprojām maz pētītas ir arī pirmās latgāliešu gramatikas, tādēļ mūsu galvenais uzdevums ir sniegt šo grāmatu detalizētu aprakstu, akcentējot to nozīmi latviešu valodniecībā.

2. PIRMO LATGALIEŠU GRAMATIKU VISPĀRĪGS
RAKSTUROJUMS UN TO NOZĪME LATVIEŠU
VALODNIECĪBĀ

Vispārīgs priekšstats par 19.gs. latgaliešu

gramatikām

Latgaliešu gramatiku aizsākumi meklējami jau 18.gs. : J.Špungjanska (1732) un H.Mēdema (1737) gramatikās blakus kopnacionālās valodas piemēriem izmantoti arī vairāki latgaliešu rakstu valodas dotumi (Par šīm grāmatām un to autoriem sīkāk skat.: 29,7-8; 33,89-97; 47,59-II7; 48,50-68). Gramatikas, kuru pamatā ir tikai latgaliešu rakstu valoda, sarakstītas 19.gs. Pašreiz apzinātas četras gramatikas, no kurām divas ir publicētas; ziņu par citām gramatikām nav, kaut gan, iespējams, tādas bijušas. Visas šīs grāmatas varētu uzskatīt par iesākumu latgaliešu literārās (rakstu) valodas izveidei.

Kā pirmā jāmin "Jāzepa Rimkeviča^I latviešu valodas gramatika, īsi sarakstīta (salasīta) tiem, kas mācās latviešu valodu" (Grammatyka Łotewska Krótko zebrana dla uczących się Języka Łotewskiego przez I.X.J.Rymkiewicza Roku 1810"), kas uzrakstīta 1810.gadā. Manuskripts nav saglabājies, bet tas minēts V.Seiles sastādītajā latga-

^I

J.Rimkeviča biogrāfiju skat. pielikumā (320.lpp.).

liešu dialektā izdoto grāmatu rādītājā (79,24), 1937.g. žurnālā "Zīdūnis" to apraksta prof.P.Strods (4,115).

Viņi norāda, ka teksts bijis uzrakstīts uz 55 zila papīra lapām, pirmā lappuse bijusi neaprakstīta. Uz jautājumu, kur šī grāmata pašreiz atrodas, grūti atbildēt. P.Strods, iespējams, bijis pēdējais, kas ar to strādājis. Savā rakstā viņš saka : "Manuskripts vēlākos laikos no Līksnas draudzes bibliotēkas (kurai bijis veltīts - I.K.) aizceļojis uz Jelgavu, tur ieskaitīts katoļu draudzes bibliotēkā, bet pēdējos gados glabājas (uzsvērumš mans - I.K.) Katoļu Teoloģiskās Augstskolas muzejā Rīgā (4,115). Tas nozīmē, ka 1937.g., kad tapis P.Stroda raksts, J.Rimkeviča manuskripts vēl bijis pieejams lasītājiem, bet ir ziņas, ka Otrā pasaules kara laikā vai pēckara gados tas pazudis.

Nākošā gramatika tapusi pēc 7 gadiem - 1817.g. Tās nosaukums latviešu valodā - "Īsi savākti latviešu valodas rakstības un izrunas paņēmieni saskaņā ar gramatikas likumiem šīs valodas prasmes apguvēju ērtībai 1817.gadā" ("Sposoby Pisania y Mówienia Łotewskim Językiem Wedlug Prawidel Gramatycznych Pokróctce zebrane Ku wygodzie potrzebniących Umienia tego Języka w Roku 1817". Darba autors nav zināms,^I rokraksts atrodams Lietuvas Valsts bibliotēkā, tā apjoms - 129 lpp. Par šo manuskriptu rakstījis prof.A.Breidaks (12,297-299; 13,155-156; 14,34). Viņš atzīmējis, ka gramatikai ir 2 titullapas. Pir-

^I Manuskripta titullapu un rokraksta paraugus skat. pielikumā (322. lpp.).

majā titullapā ar citu roku ierakstīts "Gramatica Linguae Lotavicae" ("Latviešu valodas gramatika"), otrajā titullapā - grāmatas virsraksts poļu valodā. Gramatikas manuskriptā ir 2 zīmogi - ovāls un apaļš. Ovālā zīmoga teksts latīņu valodā "Bibliotheca Alumnorum Seminarii Samogitiensis" ("Žemaišu Semināra audzēkņu bibliotēka"). Apaļā zīmoga teksts ir lietuviešu valodā "Metropolijos Kunigu Seminarijos Biblioteka Kaune"). Latviski tas skan: "Metropolijas Semināra bibliotēka Kauņa".

Anonīmā autora manuskripts ir apjoma ziņā plašākais, lingvistiski korektākais un precīzākais starp 19. gs. latgaliešu rakstu valodas normatīvajiem dokumentiem, tādēļ pamatoti rodas jautājums, vai tas ir patstāvīgs darbs vai kādas citas gramatikas pārstrādājums. Vairāki zinātnieki, piem., A. Apinis (7, II4), L. Leikuma (60, 250) uzskata, ka šī manuskripta pamatā ir 1810. g. sarakstītā J. Rimkeviča gramatika. Tā kā ziņas par J. Rimkeviču ir visai trūcīgas, nav skaidri zināmi pat viņa dzīves dati, nevar atbildēt uz jautājumu, vai gramatiku pārveidojis pats J. Rimkevičs vai kāds cits garīdznieks. V. Vonogs rakstā "Latgaļu rakstnīceibas sūkumi" (106, 47) min faktu, ka 18. gs. beigās vai 19. gs. sākumā latviešu valodas gramatiku sarakstījis arī jezuīts Tadeušs Kučinskis.¹ Taču T. Kučinska rok-rakstu paraugu² salīdzinājums ar gramatikas manuskriptu pat nespeciālistam liek atzīt, ka T. Kučinskis nevar būt

¹ Šī gramatika līdz mūsdienām nav saglabājusies.

² Skat. pielikumā (325. lpp.).

1817.g. gramatikas rokraksta autors.1943.g. izdotajā žurnālā "Olūts" izdevies atrast jezuītu ģimnāzijas apliecības fotogrāfiju. Apliecība izsniegta J. Macilevičam, tajā redzamais rokraksts līdzinās 1817.g. gramatikas rokrakstam (Skat.: I7,247). Kur atrodams dokumenta oriģināls un vai tas vispār ir saglabājies, pagaidām ziņu nav. Tas viss apgrūtina 1817.g. gramatikas manuskripta autora noskaidrošanu.

Pirmā publicētā gramatika iznākusi 1817.g. Viļņā 400 eksemplāros. Tās nosaukums "Grammatyka Inflansko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego" ("Inflantijas latviešu valodas gramatika, īsi sarakstīta (salasīta) tiem, kas mācās latviešu valodu").¹ Grāmata ir neliela formāta, tajā ir 44 lappuses. Gramatikas titullapā autors nav minēts, bet par to uzskata J. Akeleviču.² Profesors P. Strods nepiekrīt šai domai, uzskatot, ka J. Akelevičs varētu būt grāmatas izdevējs. Īstais autors, pēc P. Stroda domām, ir J. Rimkevičs (4, II5).

Nākamā gramatika iznākusi pēc 36 gadiem - 1853.g. Tās autors ir Tomašs Kosovskis.³ Grāmatas nosaukums "Gramatyka Inflantsko Łotewska dla uczących się Języka Łotewskiego ulozona przez Tomasza Kosowskiego plebana

¹ Gramatikas titullapas kopiju skat. pielikumā (327.lpp.).

² J. Akeleviča biogrāfiju skat. pielikumā (326. lpp.).

³ T. Kosovska biogrāfiju un gramatikas titullapu skat. pielikumā (328. lpp.).

Liksnienskiego" ("Inflantijas latviešu valodas gramatika, ko Liksnas prāvests Tomašs Kosovskis īsi sastādījis tiem, kas mācās latviešu valodu"). Grāmatā ir 32 lpp., tās izmērs 11x19 cm. Ar cenzora Muhina atļauju (1851.g. Viļņā) tā iznākusi Rīgā, Hartunga spiestuvē.

I 9. gs. gramatiku pirmavota problēma

Tā kā I 9. gs. latgaliešu gramatikās atspoguļotā informācija gan satura, gan formas ziņā ir līdzīga, kļūst aktuāls jautājums par šo grāmatu iespējamo pirmavotu.

Kā secina P. Strods, J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikas ir J. Rimkeviča rokraksta iespiedums (ar dažām korekcijām). Par to, viņaprāt, liecina šādi fakti :

- 1) gramatisko likumību formulējums poļu valodā,
- 2) lielā līdzība gramatisko likumu izkārtojumā,
- 3) sakritība latviskā (latgaliskā) teksta ziņā (4, 115).

J. Rimkevičs, domājams, uzrakstījis (lasi - papildinājis - I. K.) arī 1817. g. gramatikas manuskriptu. Uz to norāda sakritība terminoloģijā (abos rokrakstos lietoti latīniskie termini), kā arī līdzīgais izklāsta veids. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās sniegtā informācija turpretī ir vienkāršota, te jūtama parauga esamība u. tml., tādēļ grūti piekrist P. Stroda apgalvojumam, ka arī 1817. g. iespiestās gramatikas autors ir J. Rimkevičs (4, 115).

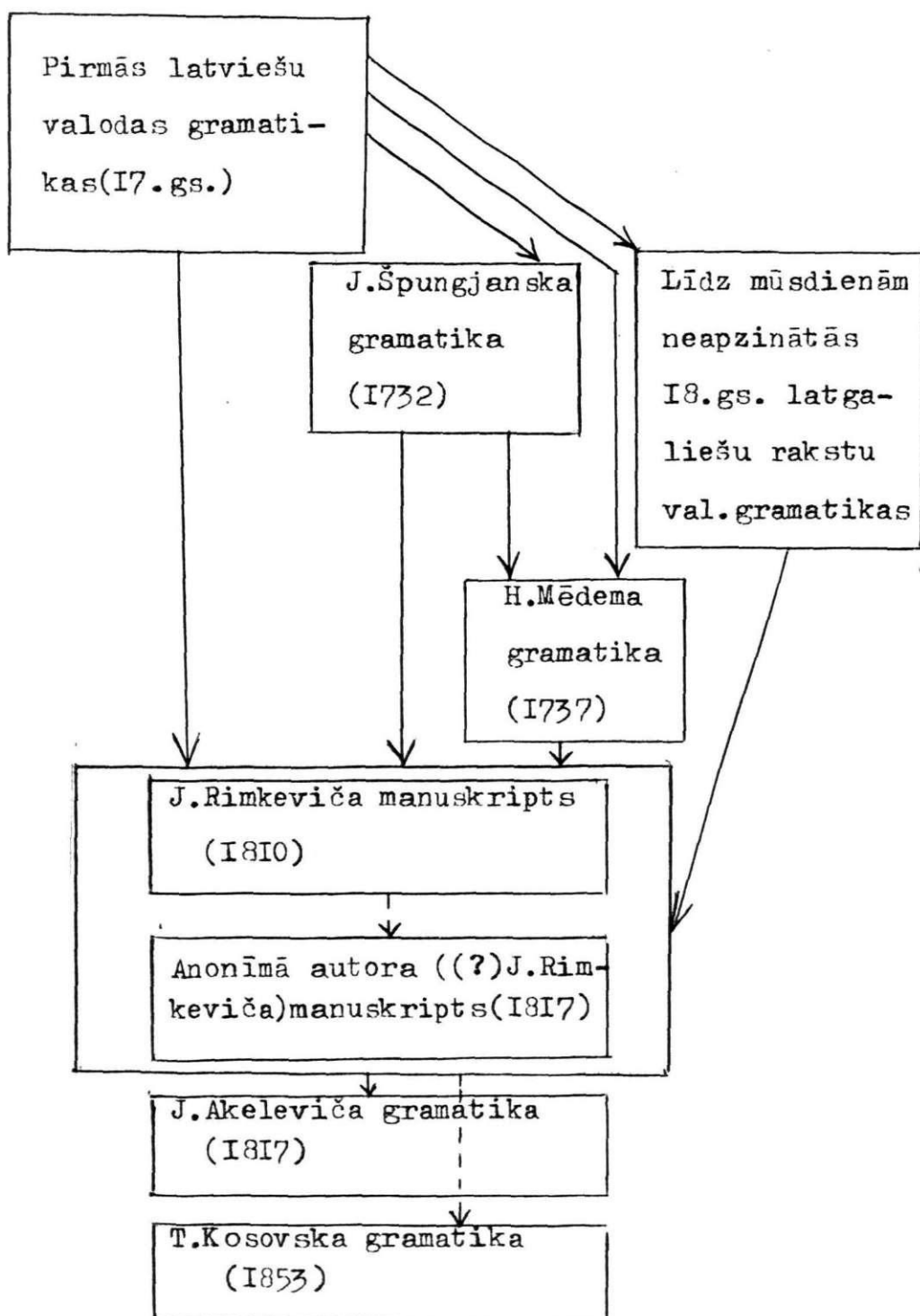
I 9. gs. latgaliešu gramatiku izpētes procesā rodas jautājums, vai J. Rimkeviču varētu uzskatīt par latgaliešu pirmās gramatikas autoru. P. Strods uz to atbild noraidoši, rakstot, ka 1753. g. izdotais darbs "Evangelia Toto

Anno ..." liecina, ka tās autors pratis vietējo izloksni un izmantojis atsevišķus latgaliešu rakstībai atbilstošus principus (4, I20). Kā iespējamus avotus varētu minēt Georga (Jura) Špungjanska jeb Jura Spungēna gramatiku "Dispositio Imperfecti..." (1732) un Heinriha Mēdema "Lotavica Grammatica..." (1737).¹ Tā kā J. Špungjanskis un H. Mēdems bijuši garīdznieki (jezuīti), viņu darbi, domājams, bijuši pieejami arī Krāslavas garīgā semināra audzēkņiem J. Akelevičam un T. Kosovskim.

Iespējams, ka latgaliešu gramatiku veidotājiem ierosmi devušas arī pirmās latviešu valodas gramatikas (piem., Rehenhūzena (1630), Ādolfija, Dreseļa, Langija (visas-1685)), kā arī tās latgaliešu rakstu valodas gramatikas, kas līdz mūsdienām nav saglabājušās, bet minētas vairākos rakstu avotos, piem., T. Kučinska gramatika (106, 47), arī kāda P. Medes (1690-1739) gramatika, kas iespiesta Viļņā (43, I, 3).² Visai strikti varam apgalvot, ka pirmajās latgaliešu gramatikās nav jūtama ne 19. gs. publicēto, ne rokrakstos esošo poļu valodas gramatiku ietekme (Skat., piem., 22; 23; 37; 44; 45; 69 u. c.). Tādējādi latgaliešu rakstu valodas gramatiku attīstību līdz 19. gs. 2. pusei un to savstarpējās ietekmes hipotētiski varam atainot ar šādas shēmas palīdzību :

¹ Šo gramatiku ietekme uz 19. gs. latgaliešu gramatikām sīkāk analizēta disertācijas 3. nodaļā.

² Līdzība uzvārdu ziņā, autora nāves gads, kā arī grāmatas izdošanas vieta liecina, ka tā varētu būt arī H. Mēdema gramatika.

Tas nozīmē, ka pirmās latviešu valodas gramatikas, domājams, ietekmējušas J. Špungjanska, H. Mēdema un līdz mūsdienām neapzināto 18. gs. latgaliešu valodas gramatiku rašanos. Vai nu pilnīga, vai ticamāk - daļēja šo avotu apguve sekmējusi J. Rimkeviča manuskripta (1810) izveidi. Papildinot ilustratīvo materiālu, precizējot svarīgākās teorētiskās atziņas, domājams, tapis šī rokraksta otrais variants (1817), ko mūsdienās dēvē par anonīmā autora manuskriptu (?). Kurš no manuskripta variantiem noderējis par paraugu J. Akeleviča gramatikai, grūti noskaidrot: to ietekme ir nenoliedzama, bet tai pašā laikā J. Akeleviča darbs visai būtiski atšķiras no nepublicētajām gramatikām. Šīs atšķirības ir gan pozitīvas, gan negatīvas. Par pozitīvu uzlūkojams, piem., valodas apguvējiem saprotamākas terminoloģijas lietojums (latīņu valodas termini aizstāti ar poļu valodas ekvivalentiem, darbā netiek lietotas arī dažas veclatgaliešu rakstu valodai neraksturīgas latīņu valodas gramatiskās kategorijas, piem., ablatīvs, izloksnēm neraksturīgas laika formas, piem., cēloņa izteiksmē u.tml. J. Akeleviča gramatikas vērtību mazina visai nelielais piemēru skaits, te nav arī norāžu par izlokšņu formām, nav atspoguļotas vairākas būtiskas latgaliešu rakstu valodas iezīmes.^I

Šie iebildumi attiecināmi arī uz 1853. g. iznākušo T. Kosovska gramatiku. Darbā atspoguļotās teorētiskās atziņas un paradigmu paraugi liecina, ka T. Kosovska gramatika

^I Sīkāk skat. disertācijas 3. nodaļā.

ir J. Akeleviča darba tiešs pārraksts. Šādi domāt liek ne tikai identais teksts, piemēri, bet arī vienādās pieraksta klūdas valodas piemēros.

19. gs. latgaliešu gramatiku pirmavots ir grūti nosakāms, taču varam secināt, ka pirmo latgaliešu gramatiku pamatu veido 1810. un 1817. g. manuskripti, kuros jūtama kopnacionālās valodas 17. gs. gramatiku, J. Špungjanska un H. Mēdema, iespējams, arī līdz šim neapzināto 18. gs. latgaliešu gramatiku ietekme. Publicētajās gramatikās atspoguļotā informācija ir primitīvāka, tajās ir mazāks piemēru klāsts, bieži vien vērojams rokrakstos aplūkotā materiāla burtisks pārraksts. Tādējādi to vērtība, salīdzinot ar manuskriptiem, ir mazāka.

19. gs. gramatiku izveides mērķis

"Gromata mocieiana tos Łatwysk^os mieles Lay nu Tiewis Łatwyszym Diwa zynia cielas" ("Latviešu valodas mācību grāmata, lai no Tevis latviešiem Dieva ziņa ceļas!") - šie vārdi atrodami nezināmā autora manuskriptā (4. lpp.). Tāpat kā visā Latvijā, arī Latgalē gramatikas tika veidotas ar praktisku nolūku - iemācīt vietējo valodu svešautiešiem (Latgalē - poļiem, pārnovados - vāciešiem). Līdz ar to šo grāmatu galvenais uzdevums ir uzskaitīt galvenos valodas faktus, minot atbilstošus piemērus, bet neaizraujoties ar teorētisku aprakstu. Tādējādi tās vairāk uzlūkojamas kā rokasgrāmatas, nevis kā mācību līdzekļi mūsdienu izpratnē. Autori apzinās, ka lasītājs ir izglītots cilvēks, kuram ir klasiskās gramatikas zināšanas un kurš, dzīvodams valodas vidē, uz šīs un uz savas dzimtās valodas teorijas bāzes

apgūst svešas valodas fonētiskās un gramatiskās īpatnības. Būtu labi, ja kaut vai 1817.g. tapušais manuskripts būtu izņēmums, ja tā autors, atbilstoši darba nosaukumam, patiešām būtu vēlējies dot zināšanas (Dieva ziņu) arī vietējiem ļaudīm. Rakstu avoti (I4,34;60,250) gan liecina, ka arī šī gramatika tikusi lietota kā mācību līdzeklis sveštautiešu (lietuviešu garīdznieku) sagatavošanai darbam Latgales draudzēs. Pagaidām nav nekādu norāžu, ka 19.gs. latgaliešu gramatikas jēl kādā veidā būtu bijušas pieejamas zemniekiem vai citiem Latgales trūcīgajiem iedzīvotājiem.

Pirmo latgaliešu gramatiku struktūra

Pirmo latgaliešu gramatiku teksts ir poļu valodā, termini - gan poļu, gan latīņu valodā, paradigmas un piemēri - veclatgaliešu rakstu valodā.¹ Visās gramatikās lielākoties atspoguļoti jautājumi, kas skar latgaliešu rakstu valodas morfoloģiju, tajās apskatītas gandrīz visas patstāvīgās vārdšķiras (izņemot adverbu), sevišķu uzmanību pievēršot verba paradigmām. Grāmatās atspoguļotā informācija izkārtota I4 nodaļās²:

I. "Par garumu" ("O Ilcozasie" - J. Rimkevičam, J. Akelevi-

¹ Autori jēdzienu 'latgaliešu rakstu valoda' apzīmēšanai lieto jēdzienu 'latviešu valoda'.

² Nosaukumi nav numurēti, tas apgrūtina precīza skaita noteikšanu. Nodaļu nosaukumi pilnībā sakrīt J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās, dažas nebūtiskas atšķirības vērojamas anonīmā autora rokraksta nodaļu izkārtojumā; J. Rimkeviča manuskriptā zināms tikai pirmās un pēdējās nodaļas nosaukums.

- čam, anonīmajam autoram, T.Kosovskim)^I.
2. "Par deklinācijām" ("O Formach" - J.Akelevičam, T.Kosovskim, "O Deklinacyach" - anonīmajam autoram).
 3. "Par vārdu dzimtēm" ("O Rodzaiach Imion" - J.Akelevičam, anonīmajam autoram, "O Rodzajach Imion" - T.Kosovskim).
 4. "Par adjektīviem" ("O Adiektiwach" - anonīmajam autoram, "O Przymiotnikach" - J.Akelevičam, T.Kosovskim).
 5. "Par skaitļa vārdiem" ("O Imionach Liczebnych" - anonīmajam autoram, J.Akelevičam, "O Imionach liczbowych" - T.Kosovskim).
 6. "Par adjektīvu salīdzināšanu (gradāciju - I.K.)" ("O Stopniowaniu Adiektiwow Lotewj'kich" - anonīmajam autoram, "o Stopniowaniu Adiektywow" - J.Akelevičam, "O Stopniowaniu Adjectivov" - T.Kosovskim).
 7. "Par pamazināmo vārdu (deminutīvu - I.K.) veidošanu" ("O Formowaniu Imion Zdrobniałyeh" - anonīmajam autoram, J.Akelevičam, T.Kosovskim).
 8. "Par izcelsmes vārdiem"² ("O Imionach Formuiącyeh się od mieysc" - anonīmajam autoram, "o Imionach Pochodnich" - J.Akelevičam, "O Imionach pochodnych" - T.Kosovskim).
 9. "Par vietniekvārdiem" ("O Pronominach" - anonīmajam autoram, "o Zaimku" - J.Akelevičam, "O Zaimkach" - T.Kosovskim).

^I Anonīmā autora manuskriptā šī ir 3.nodaļa, pirms tās ir nodaļa "O Pisowni Lotewj'kiey" ("Par latviešu valodas pareizrakstību") un "O Dyftongach" ("Par diftongiēm").

² T.s. izcelsmes vārdi norāda iedzīvotāju nosaukumus atkarībā no šo personu dzīves vietas.

10. "Par prievārdiem" ("O Prepozycyach Łotewskich" - anonīmajam autoram, "O Przyimku" - J. Akelevičam, T. Kosovskim).
11. "Par darbības vārdiem" ("O Verbach Lotewskich" - anonīmajam autoram, "O Słowie" - J. Akelevičam, T. Kosovskim).
12. "Divdabji" ("Imiesłowy" - J. Akelevičam, T. Kosovskim).¹
13. "Par darbības vārdu priedēkļiem" ("O Prepozycyach z których się czestokroc' składaiają verba Łotewskie" - anonīmajam autoram, "Przedimki i przykłady" - J. Akelevičam, T. Kosovskim).
14. "Par konstrukciju" ("O Konstrukcyi" - J. Rimkevičam, J. Akelevičam, T. Kosovskim).²

Tā kā vārdšķiru morfoloģiskais raksturojums visai detalizēti atspoguļots disertācijas 3. nodaļā, pievērsīsimies fonētikas un sintakses jautājumu izklāstam I 9. gs. latgaliešu gramatikās. Latgaliešu rakstu valodas fonētikai te pievērsta salīdzinoši maza uzmanība.³ Gramatikās galvenokārt aprakstītas latgaliešu rakstu valodā lietotās skaņas, to izrunas un pieraksta īpatnības. Plašāka informācija atrodama 1817. g. rokrakstā. Sākotnēji tā autors apraksta latgaliešu rakstu valodas burtu (skaņu - I. K.) sistēmu, norādot, ka šai valodā mēdz lietot burtus (litery) a, b, c, d, e, g, i, k, l, m, n, o, p,

¹ Anonīmā autora manuskriptā šī nodaļa nav īpaši izcelta, kaut gan informācija par divdabjiem rokrakstā ir atrodama.

² Anonīmā autora rokrakstā šāda nodaļa nav minēta, manuskripta pēdējās nodaļas nosaukums - "O Używaniu gerundiow" ("Par gerundiņu lietošanu").

³ Ar valodas skaņu sistēmu saistīto jautājumu izklāstam J. Akeleviča, T. Kosovska gramatikās atvēlēta tikai puslappuse.

r, s, t, u, w, z, z', ż. Dažiem latgaliešu rakstu valodas burtiem iespējama divējāda izruna:

- 1) ja aiz burtiem netiek lietotas īpašas zīmes (gdy sa bez zadnych znaków), tos izrunā cieti, piem., d, n, s, t, z,
- 2) ja virs burtiem lieto īpašu zīmi^I (gdy zas' maia nad soba znak), tos izrunā mīksti, piem., c' (Lec' 'lec!'), d' (dud' 'dod!'), n' (dzian'//dzien' 'dzen!'), t' (Slept' 'slēpt') u.c.

Mīksti līdzskaņus izrunā arī pirms patskaņiem [i] vai [e], piem., Tiecieiu 'tecēju', Sacieiu 'sacīju', cierws 'cirvis'.

Anonīmais autors norāda, ka latgaliešu rakstu valodai ir svešas skaņas [h], [f] un [x]. Skaņas [h] un [f] iespējams lietot tikai svešvārdos, piem., Chrystus 'Krištus', Profets 'pravietis'. Skaņa [x] rakstos aizstājama ar burtkopām gs vai ts(?), piem., Kuks, nevis Kux 'koks', Swiksts, nevis Swixts 'sviests'.²

1817. g. manuskripta autors raksturo arī divskaņus, norādot, ka latgaliešu rakstu valodā lieto šādus diftongus: ae [a^e], piem., Draebie 'drēbe, audums', ay [ai], piem., Ayzbraukt' 'aizbraukt', au [au], piem., Trauciey 'traucē',

^I Palatalizēto skaņu apzīmēšanai anonīmā autora manuskriptā aiz burta tiek lietots apostrofs.

² Teorētiskais atzinums ir neprecīzs, jo x faktiski tiek aizstāts ar ks.

ey [ei], piem., Izdziēyt 'izdzīt', oy [oi], piem., Staygoj 'staigā', yu [yu], piem., Ryucu 'rūcu', Syucu 'sūcu', ii [ii]¹, uy [ui], piem., Wuyciey 'māca'.

No anonīmā autora rokraksta gūstam arī nelielu informāciju par dažu lietvārdu izskaņu pareizrakstību :

- 1) ja deminutīva izskaņa ir -eyc [-eĭc], rakstos tā jāatspoguļo kā -eits, piem., Kraukleyts 'krauklītis',
- 2) dzirdamā izskaņa -encz [-ēnc] rakstos jāatspoguļo kā -ens, piem., Isalens 'iesaliņš', Zyrdzien's² 'zirdziņš'.

Visi pirmo latgaliešu gramatiku autori pievēršas jautājumam par zilbju garumu. Viņi uzsver, ka latgaliešu rakstu valodā vārda pirmā zilbe ir gara³, bet tās definējums netiek dots, piem., Taysniba 'taisnība', Zelestiba 'žēlastība', Daļs 'dēls' (anonīmajam autoram).

J. Rimkevičs un J. Akelevičs fonētikas daļā garo zilbju apzīmēšanai lieto arī īpašas zīmes - garumzīmi (J. Rimkevičs) vai akūtu (J. Akelevičs) - virs monoftonga, piem.,

¹ Piemēri, kuros lietots šis divskanis, nav minēti.

² Izskaņu -en's, kas atspoguļota piemērā, anonīmais autors atsevišķi neizdala.

³ Augšzemnieku izloksnēs zilbes centrā var būt tikai patskanis vai divskanis, zilbes robeža palaikam beidzas ar patskani vai divskani, līdz ar to augšzemnieku zilbe krasi atšķiras no lejzemnieku zilbes. Te uzsvērtās zilbes izrunai runātājs patērē tik daudz gaisa, ka nākošā zilbe jāizrunā ar jaunu izdvesmu. Aiz īsa patskaņa esošais balsīgais un nebalsīgais līdzskanis ir īss un pieder pie nākošās zilbes, bet patskanis tiek izrunāts garāk nekā vidus izloksnēs. Arī diftongos un diftongiskajos savienojumos pirmais komponents ir mazliet pagarināts. (8I, 262; III, 38-41).

Tāysnība, žēlestība^I (J. Rimkevičam), Tāysnība, Jumts dāg
'jumts deg'² (J. Akelevičam).

Gramatiku autori norāda, ka gari izrunājams beigu patska-
nis vīriešu un sieviešu dzimtes lietvārdu un īpašības
vārdu septītajā jeb lokatīva locījumā. Šī garuma apzīmē-
šanai J. Akelevičs un T. Kosovskis lieto arī īpašu zīmi -
jumtīgu (^) - vīrs attiecīgā patskaņa, piem., Satâ jaunâ
'mājâ jaunâ' (T. Kosovskim), Satâ 'mājâ' (J. Akelevičam).

Detalizētāka informācija par latgaliešu rakstu valodas
skaņām, to klasifikāciju, pārmaiņām u. tml. pirmajās latga-
liešu gramatikās nav atrodamas. Piedāvātais materiāls to-
mēr sniedz vispārīgu priekšstatu par latgaliešu rakstu
valodas fonēmām, to izrunas īpatnībām un rakstību, kā arī
zilbes tiem. Ar dažām neprecizitātēm (trūkst garo pat-
skaņu, ģ, š u. c.) tiek dots arī latgaliešu rakstu valodas
alfabēts.

Redzams, ka autori nav uzskatījuši par nepieciešamu
(vai arī viņu zināšanas bijušas nepietiekamas) pilnībā
atspoguļot valodas fonētisko uzbūvi un iedziļināties tās
niansēs, gramatikas centrētas uz valodas morfoloģijas ap-
rakstu. Tomēr pirmajās nodaļās ietvertu materiālu varam
uzskatīt par pietiekamu valodas praktiskai apguvei, turklāt

^I Skaņu [ā], [ē] un [ž] lietojums liek domāt par J. Rim-
keviča rokraksta piemēru neprecīzu atveidi, jo 19. gs.
tekstos netika atspoguļoti garie patskaņi, [ž] apzi-
mēšanai tika lietots poliskais ž.

² Citās gramatiku nodaļās šīs zīmes netiek lietotas.

daudzas fonētiskās īpatnības netieši raksturotas arī citās gramatiku nodaļās.

Sintakses jautājumi aprakstīti tikai J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās.¹ Nodaļā "O Konstrukcyi" atspoguļotais materiāls ar sintaksei problēmām saistīts nosacīti, jo autori pievērš uzmanību tikai dažu vārdu savienojumu un formu atšķirībām latgaliešu rakstu valodā un poļu valodā. Pēc autoru domām, atšķirības vērojamas :

- 1) atstāstījuma izteiksmes formu darināšanā,²
- 2) septītā (lokatīva) locījuma veidošanā : atšķirībā no poļu valodas latgaliešu rakstu valodā to lieto bez prepozīcijas,³
- 3) norādot uz kādu abstraktu stāvokļu, parādību u.tml. esamību, izpausmi : latgaliešu rakstu valodā šim nolūkam izmanto verba būt formas, piem., Ir man lela gryutieyba 'ir man lielas grūtības', Ir man bada 'ir man bēda' (J.Akelevičam), poļu valodā - verba man 'piederēt' formas, piem., man wielką ciężkość 'man pieder grūtības', man biedę 'man pieder bēdas',
- 4) saikļu (partykuly) izmantojumā : poļu valodas salīdzinājuma saikļu im, tym (kr. ИМ, ТЕМ) 'jo' vietā latga-

¹ P.Strods (4, I20) norāda, ka nodaļa "O Konstrukcyi" bijusi arī J.Rinkeviča manuskriptā, taču pirmavota trūkuma dēļ tās sīkāka analīze nav iespējama.

² Piemēri, kas apstiprina šo atzinumu, netiek norādīti.

³ Poļu valodā lokatīva formās tiek lietota prepozīcija w.

liešu rakstu valodā lieto jo (T.Kosovskim) // io (J.Akelevičam), piem., Jo wajrok werus, jo mozok paziejstu (T.Kosovskim) 'jo vairāk skatos, jo mazāk pazīstu' (Salīdz.: poļu Im więcej uważam, tym mniej poymuję)^I. Latgaliešu rakstu valodā salīdzinājuma konstrukcijas iespējams veidot arī pēc poļu valodas parauga, piem., Ko wayrok starawieius, to mozok turu 'jo vairāk cenšos, jo mazāk man ir'.

5) vajadzības izteiksmes formu darināšanā. Latgaliešu rakstu valodā vajadzības izteiksmes formas veido divējādi :

- a) no modālā verba vajadzēt laika formām savienojumā ar infinitīvu, piem., wajag un Jnajdnikus sowus milot un jm ļabi darejt (T.Kosovskim), 'vajag (un) ienaidniekus savus mīlēt un viņiem labi darīt', Waiag ļauna sorgotis (J.Akelevičam) 'vajag (no) ļauna sargāties'.
- b) (?) iespējamās arī šādas konstrukcijas : Jo un Jnajdnikus sowus miloj, un jm ļabi dora 'jā(un) ienaidniekus savus mīl un viņiem labi dara, resp., sa- vi ienaidnieki jāmīl un viņiem jādara labu', Jo ļauna sorgojas 'jā ļauna sargājas' (T.Kosovskim).

Autoru aprakstītās debitīva analītiskās formas mūsdienās atrodamas augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā, piem.,

^I Mūsdienu izloksnēs šādās konstrukcijās mēdz lietot saikļus kū, tū, piem., kū vāiruôk dūmoju, tū mozuôk saprūtu Dricēnos.

Skaištā (vājā aplaut' vysus tēirumus 'vajadzēja aplaut visus tīrumus'), Izvaltā (vajak nūadeit' 'vajag noadīt') u.c. (Sīkāk skat.: 6I, I24- I27)^I. Debitīva formas iespējams veidot arī ar prefiksu jā- (> jūo), ko pievieno indikatīva tagadnes 3. personas formai. Šo īpatnību, domājams, pamanījuši arī I9.gs. latgaliešu gramatiku veidotāji, taču viņu piedāvātajās konstrukcijās jā- nav pievienots verbam, bet funkcionē kā patstāvīga valodas vienība. Tādējādi veidojas konstrukcijas, kas nav raksturīgas ne kopnacionālajai, ne latgaliešu rakstu valodai, analogas formas nav fiksētas arī pirmajos latgaliešu rakstu pieminekļos (II9, 71-73). Vārdu savienojumi Jo launa sorgojas, Jo un Jnajdnikus sowus miloj semantiskās nozīmes ziņā vairāk līdzinās J. Akeleviča un T. Kosovska aprakstītajiem darinājumiem ar salīdzinājuma raksturu (Salīdz.: Jo wajrok werus), tiem varam piedēvēt arī nosacījuma nozīmi, resp., Jo launa sorgojas 'ja (no) ļauna sargājas'. Vajadzības izteiksmes nozīme šajos veidojumos nav spilgti izteikta.

Kopumā ņemot, varam secināt, ka I9.gs. latgaliešu gramatikās aprakstīta tikai atsevišķu vārdu savienojumu un teikumu darināšana, tajās netiek aplūkotas latgaliešu rakstu valodas teikumu īpatnības, nav norāžu par svarīgākajiem interpunkcijas likumiem un tamlīdzīgām ar sin-

^I

Analītiskās formas parasti lieto spēcīgāk izteiktas vajadzības, pat obligātuma izteikšanai.

taksi saistītām problēmām. Faktiski gramatiku pēdējā daļa papildina iepriekšējo nodaļu materiālu par valodas morfoloģisko uzbūvi. Tas nozīmē, ka sintakses jautājumi (mūsdienu izpratnē) pirmajās latgaliešu gramatikās tikpat kā netiek pētīti.

19. gs. gramatiku latgaliskā teksta pieraksta

īpatnības

Latgaliešu rakstu valodas piemēri gramatikās atspoguļoti pēc poliskā parauga veidotā rakstībā:^I

- I. Vārdu celmos netiek norādīti garie patskaņi, piem., Ivuks ([īvuks] 'Ievuks' - J. Rimkevičam, anonīmajam autoram), Krugs ([krūks] 'krogs' - anonīmajam autoram), Pikts ([pīkc] 'piektais' - anonīmajam autoram, J. Akelevičam, T. Kosovskim), Siwa ([šīva] 'sieva' - J. Akelevičam). Garos patskaņus atrodam nomena sieviešu un vīriešu dzimtes vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīva galotnēs, kur patskaņu garums apzīmēts ar juntuņu (^), piem., Tiejā Goīwā 'tajā galvā' (J. Akelevičam), Tymā Kungā 'tajā kungā' (T. Kosovskim), Łobiiā, Łobieiūs 'labajā, labajos' (anonīmajam autoram) u. c. Dažreiz šī forma rakstīta arī bez patskaņa garuma apzīmējuma, piem., Reyk}zus//reykstiys 'rīkstēs' (anonīmajam autoram). J. Rimkeviča manuskriptā lokatīva galotnēs garā pat-

^I Kā norāda P. Strods, gramatiku ortogrāfija ir "vyscauri pūliska" (95, 42).

skaņa apzīmēšanai lietota garumzīme (-), piem., Tynā
Goļwā. Tā kā veclatgaliešu tekstos netiek lietotas
garumzīmes, domājams, ka šī īpatnība radusies, neprecī-
zi (ar pārveidojumiem) atainojot J. Rimkeviča manuskrip-
ta piemērus.¹

2. Patskanis [i] tiek apzīmēts ar i vai y, piem., Bitie
'bite', ar komanys 'ar kamanām' (J. Rimkevičam), Pyrms
'pirmais', krakly 'krekli' (J. Akelevičam), Zirgs, Jys
'viņš' (T. Kosovskim). Šāds i un y nošķīrums, domājams,
atspoguļo [i] izrunas dažādību atkarā no tā novieto-
juma vārdā,² taču piemēros vērojamas dažas neprecīzi-
tātes, kuras varētu būt radušās tāpēc, ka gramatiku au-
tori-sveštautieši - nav spējuši precīzi saklausīt
augšzemnieku izlokšņu skaņas.

- 2.1. Patskanis [y] ietilpst divskaņu sastāvā, piem., Tay
'tai' (J. Rimkevičam), Staygoy 'staigā', Ryuss 'rūsa',
Puys 'puisis' (anonīmajam autoram), Barays 'bērais',
myurs 'mūris', treys 'trīs' (J. Akelevičam) u.c.,
[i] kā divskaņa komponents funkcionē ļoti reti,
piem., Reiksties 'rīkstes' (J. Rimkevičam), Zwierbu-
lincz 'zvirbulītis' (T. Kosovskim). T. Kosovska grama-
tikā divskaņu otrais komponents aizstāts ar j, piem.,

¹ J. Rimkeviča rokraksts nav pieejams salīdzināšanai. Par manuskriptu uzzinām no P. Stroda raksta žurnālā "Zidūnis" (1937. g. Nr. 7). Žurnālā "Zidūnis" ievēroti P. Stroda izstrādātie ortogrāfijas principi (Skat.: 94; 96; 108), kas paredz garo patskaņu apzīmēšanu ar garumzīmi. Atbilstoši šiem noteikumiem, domājams, pārveidoti arī

² J. Rimkeviča manuskripta piemēri.

Sīkāk skat.: 81, 271.

Barajs 'bērais', pirmajs 'pirmais', pujs 'puisis',
Rejktiej 'rīkstei'.

2.2. Dažos gadījumos i apzīmē [j] skaņu vai tās reducējumu, piem., Ļobiei 'labie', Myusieis 'mūsējais', Myusiei 'mūsējie' (anonīmajam autoram), Diwieim 'divējiem, diviem', Miloiu 'mīloju, mīlu' (J. Akelevičam), Ļobija 'labā' (T. Kosovskim).

2.3. [i] lietojums aiz līdzskaņa norāda, ka šis konsonants ir palatalizēts vai mīkstināts, piem., Drebie 'drēbe, audums', Gaspažynia 'gaspažiņa', Straumie 'straume' (J. Rimkevičam), Sirdiey 'sirdij', Blenia 'blēņa' (anonīmajam autoram), upie 'upe', Bieiu 'biju', Guwju 'govju' (J. Akelevičam), dāejwie 'dzīve' (T. Kosovskim) u.c.

3. Poļu valodas ietekme jūtama arī līdzskaņu pierakstā.

3.1. Latviskais (arī latgaliskais) [v] aizstāts ar polisko w, piem., Wins 'viens', diwi 'divi', guws 'govs' (J. Akelevičam), Ikwins 'ikviens', Wienieis 'viņējais' (anonīmajam autoram) u.c.

3.2. Nemīkstinātā [l] apzīmēšanai lietots velārais [ɫ]^I, piem., Gołwa 'galva' (J. Rimkevičam, J. Akelevičam, T. Kosovskim), krakły 'krekli', Powułs 'Pāvuls' (J. Akelevičam) u.c., tomēr nereti viena un tā paša vārda formās vērojamas [l] pieraksta nekonsekvences, piem., Ļobieias 'labās', Ļobiiu 'labo', bet Ļobieia 'labā',

^I Par velāro [ɫ] mūsdienu augšzemnieku izloksnēs sīkāk skat.: 8I, 303. lpp.

Lobiia 'labā' (anonīmajam autoram).

- 3.3. [l] I9.gs. latgaliešu gramatikās apzīmēts ar l, piem., Porlek zona 'pārlēkšana', Kukula 'kukula', Miels 'melis', Satmāls 'sētmālis', graula 'graule, govš mēsli', Wieyla, wieylas 'vīle, vīles (anonīmajam autoram), Launs, Launoks 'ļauns, ļaunāks' (T.Kosovskim) u.c. I8.gs. gramatikās sastopamie varianti, ka [l] apzīmē ar li^I, I9.gs. latgaliešu gramatikās nav fiksēti.
- 3.4. Šņācenis [š] apzīmēts ar burtkopu sz (anonīmajam autoram arī (z), piem., Musza 'muša', tyukstusz 'tūkstoš, tūkstotis' (J.Akelevičam), Reyk zus 'rīkstes', Szkieras 'škēres', Plak zu 'blakšu' (anonīmajam autoram), biszu 'bišu' (T.Kosovskim). Čupu burti izmantoti arī afrikātas [č] pierakstā, piem., Kaczsz 'kaķis' (anonīmajam autoram), Rezecznits 'rēzeknietis' (T.Kosovskim), czetry 'četri' (J.Akelevičam) u.c.
- 3.5. Šņācenis [ž] apzīmēts ar ž, piem., siržu 'siržu', Boļužâ 'balodī' (J.Akelevičam), Mižu 'miežu', Lužu 'ložu', Siržus 'sirdīs' (anonīmajam autoram) u.c. J.Rimkeviča manuskriptā [ž] apzīmēts atbilstoši latviešu literārās valodas normām, piem., Gaspažynia, Gaspažyn 'gaspažin(a)', taču šī īpatnība (tāpat kā garumzīmes virs patskaņiem), domājams, ir P.Stro-

^I Par to sīkāk skat.: 33, 90.

da ieviesums. ž lietots arī kā līdzskaņa [ž] komponents, apzīmējot to ar dž, piem., drudža 'drudža' (anonīmajam autoram) u.c.

3.6. Visās gramatikās (autoru zināšanu robežās) rādīti arī palatalizētie līdzskaņi.^I Palatalizācija atspoguļota divējādi :

1) attiecīgajam konsonantam pievienojot [i] (Skat.: 2.3.),

2) aiz līdzskaņa lietojot palatalizācijas zīmi (apostrofu), piem., Sirds' 'sirds', piecpacmit 'piecpadsmit' (J. Akelevičam), drudz's' 'drudzis', Mes' 'mēs', Klijndz's' 'durvju rokturis' (anonīmajam autoram) u.c. Lai gan autori centušies norādīt palatālo līdzskaņu esamību (sevišķi - lietvārdu vokatīva formās, piem., Gaspažyn' 'gaspažig!', Boļud' 'balodi!' (J. Akelevičam) un verbu infinitīvā, piem., Tiecietyt' 'tecēt', Stowieyt' 'stāvēt', Taustieyt' 'taustīt', Dzidot' 'dziedāt' (anonīmajam autoram), miloť' 'mīlot, mīlēt', Mekleyt' 'meklēt' (J. Akelevičam), reizumis vērojamas nekonsekvences to pierakstā pat vienas paradigmas formas ietvaros (Salīdz.: Gaspažyn' 'gaspažig!', bet mosin 'māsiņ!', treyspacmit 'trīspadsmit', bet winpacmit 'vienpadsmit' (J. Akelevičam). Pozitīvi vērtējams fakts, ka, apzīmējot palatalizē-

^I Par līdzskaņu palatalizāciju augšzemnieku izloksnēs sīkāk skat.: 8I, 294-296.

tos līdzskaņus, gramatiku autori varējuši uzrādīt augšzemnieku izloksnēm raksturīgos garos svelpeņus vārdu beigās, piem., wis' 'viesis', aus' 'auss' (T. Kosovskim), zus' 'zoss' (J. Akelevičam), Puys' 'puisis', Lyus' 'lūsis' (anonīmajam autoram) u.c.

Varam secināt, ka latgaliešu gramatiku autori par savu galveno uzdevumu izvirzījuši pēc iespējas precīzāku latgaliešu rakstu valodas skaņu artikulācijas atainošanu. Tas darīts ar nolūku palīdzēt svešautiešiem pēc iespējas pilnīgāk apgūt latgaliešu rakstu valodas skaņu izrunu un rakstību.

I 9. gs. latgaliešu gramatikās lietotie termini

Pirmo latgaliešu gramatiku teorētiskajā daļā izmantots daudz valodniecības terminu¹, kuri paralēli lietoti gan poļu, gan latīņu valodā.

Atbilstoši aprakstāmajām lingvistikas nozarēm I 9. gs. gramatikās lietotos terminus varam iedalīt 2 grupās :

- 1) fonētikas termini,
- 2) morfoloģijas termini.²

Fonētikas jēdzienu apzīmēšanai izmantoti tikai daži termini. Tie ir: akcents jeb uzsvars (akcent - T. Kosovskim), zilbe (Syllaba - anonīmajam autoram, J. Akelevičam, T. Kosovskim), zilbes garums (Iloczas - anonīmajam autoram, J. Akelevičam, T. Kosovskim) un divskanis jeb diftongs (Dyftag -

¹ I 9. gs. latgaliešu gramatikās varam runāt tikai par terminu lietojumu, jo tie netiek skaidroti un jēdzieni netiek lingvistiski definēti.

² Tā kā ar terminiem apzīmētie jēdzieni plašāk raksturoti disertācijas 3. daļā, turpmāk aprobežosimies tikai ar terminu uzskaitījumu.

anonīmajam autoram).

Gramatikās lietoto terminu lielākā daļa apzīmē morfoloģijas parādības. Pirmo gramatiku autori izmanto šādu vārdsķiru nosaukumus :

- 1) lietvārds (Rzeczownik - anonīmajam autoram, T. Kosovskim, Imiona Rzeczowne - J. Akelevičam),
- 2) īpašības vārds (Przymiotnik, adjektyw - T. Kosovskim, przymiotnik, Adiektiw - anonīmajam autoram, J. Akelevičam),
- 3) skaitļa vārds (Imiona Liczebne - anonīmajam autoram, Imiona Liczebny - J. Akelevičam, Imiona liczbowy - T. Kosovskim),
- 4) vietniekvārds (Pronomina - anonīmajam autoram, Zaimki - J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- 5) darbības vārds (Słowo - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Verb - anonīmajam autoram, J. Rimkevičam),
- 6) prievārds (Praepozycja - anonīmajam autoram, Przyimki - J. Akelevičam, T. Kosovskim).

Analizējot lietvārdus, autori runā par sugas vārdiem (Nomina appellativa - J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim) un īpašvārdiem (Nomina propria - J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim), atsevišķi izdalot personvārdus (Imiona własciwe - anonīmajam autoram), lietvārdus, kas apzīmē personas pēc to dzīves vai dzimtās vietas (Imiona pochodny - J. Akelevičam, T. Kosovskim), kā arī vārdus ar pamazinājuma nozīmi jeb deminutīvus (Imiona zdrobniały, Diminutiva - anonīmajam autoram, imiona zdrobniały - J. Akelevičam, T. Kosovskim, im. zdrobniałe - J. Rimkevičam).

Īpašības vārdiem ir divas apakšgrupas :

- 1) nenoteiktie īpašības vārdi (attributiva - J.Akelevičam, T.Kosovskim, pierwotny - anonīmajam autoram),
- 2) noteiktie īpašības vārdi (Subiectiva - J.Akelevičam, subjectiva - T.Kosovskim, poходny - anonīmajam autoram).

Gramatiku veidotāji norāda, ka latgaliešu rakstu valodā lieto šādus skaitļa vārdus :

- 1) pamata numerāļus (pierwiastkowe, Kardynalne - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Kardynalne - anonīmajam autoram),
- 2) kārtas numerāļus (porzadkowe - J.Akelevičam, porzadkowe//ordinalis - T.Kosovskim, Nomina Ordinalia - anonīmajam autoram), kuriem ir :
 - a) nenoteiktā galotne (attributiva - J.Akelevičam, anonīmajam autoram, T.Kosovskim),
 - b) noteiktā galotne (Subiectiva - J.Akelevičam, anonīmajam autoram, subjectiva - T.Kosovskim),
- 3) kopuma numerāļus (Distributiva - anonīmajam autoram, J.Akelevičam, T.Kosovskim).

Latgaliešu rakstu valodas pronomenus iedala 4 grupās :

- 1) personu vietniekvārdi (osobiste - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Personalia - anonīmajam autoram),
- 2) jautājamie vietniekvārdi (pytajace - T.Kosovskim, pytaiace - J.Akelevičam, Interrogativa - anonīmajam autoram),
- 3) norādāmie vietniekvārdi (ukazujaçe - T.Kosovskim, ukazuiace - J.Akelevičam, Demonstrativa - anonīmajam autoram),

4) piederības vietniekvārdi (dzierzawce - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Pojsessywa - anonīmajam autoram).

Noteiktai klasifikācijai pakļauti arī verbi, šķirot :

- 1) palīgdarbības vārdus (posiškowe - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Auxiliaria - J.Rimkevičam, anonīmajam autoram),
- 2) tiešos verbus (czynne - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Activa - J.Rimkevičam, anonīmajam autoram),
- 3) atgriezeniskos verbus (zaimkowe - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Reciproka - J.Rimkevičam, anonīmajam autoram),
- 4) bezpersonas verbus^I (nieiakie - J.Akelevičam, T.Kosovskim, Verba Impersonalia - anonīmajam autoram).

J.Rimkeviča un anonīmā autora rokrakstos minēti arī Neutra darbības vārdi, piem., Stoiu 'stāju, beidzu' (?), kuru nozīme nav precizēta, kā arī iteratīvie verbi (frequentatiwy - anonīmajam autoram).

Nomenu sistēmā nosauktas šādas gramatiskās kategorijas:

1) dzimte;

- a) vīriešu dzimte (rodzai meški - J.Akelevičam, rodzaj meški - T.Kosovskim, rodzai meški//Nomina Generis Masculini - anonīmajam autoram),
- b) sieviešu dzimte (rodzai żeński - J.Akelevičam, rodzaj żeński//żeński - T.Kosovskim, Rodzai Żen'ki//Niewieści//Nomina Generis Feminini - anonīmajam autoram, rodz. żeński - J.Rimkevičam),

^I

Par bezpersonas verbiem sīkāk skat.: II, 6I; 87, 54.

- c) kopdzimte (Rodzai Spólny - anonīmajam autoram),^I
- 2) skaitlis :
- a) vienskaitlis (Liczba pojedyncza - T.Kosovskim,
Liczba pojedyncza - J.Akelevičam,Liczba pojedyncza//Singularis - anonīmajam autoram),
- b) daudzskaitlis (Liczba mnoga - J.Akelevičam,T.Kosovskim,Liczba mnoga//pluralis - J.Rimkevičam,anonīmajam autoram),
- 3) locījums (przypadek - J.Akelevičam,T.Kosovskim,Kazus - anonīmajam autoram): J.Rimkevičs un anonīmais autors lieto latīņu valodai raksturīgos locījumu nosaukumus, to saīsinot.Līdzās nominatīvam (N.),ģenitīvam (G.//Gen.),datīvam (D.//Dat.),akuzatīvam (Ac.//Acus.//Accus.),lokatīvam (Casus Localis//Cas.Loc.//C.L.)² dots arī ablatīvs (Ab.//Abl.),iekļaujot šī locījuma nozīmē ģenitīvu savienojumā ar no 'no' un instrumentāli.J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās locījumi tikai numurēti,nosaukumus vispār neminot (1.-nominatīvs,2.-ģenitīvs,3.- datīvs,4.- akuzatīvs,5.- vokatīvs,6.- instrumentālis,7.- lokatīvs).
- 4) adjektīviem minēta tiem raksturīgā kategorija - salīdzināmās pakāpes (Stopień¹ - J.Akelevičam,T.Kosovskim,anonīmajam autoram):

^I Kopdzimte minēta tikai lietvārdiem.

² Iekavās doti anonīmā autora rokrakstā minētie locījumu nosaukumu saīsinājumi,J.Rimkeviča manuskriptā locījumu nosaukumi apzīmēti ar vārdu pirmajiem burtiem: N.,G.,D.,A.,V.,kā arī Loc. 'lokatīvs',Abl. 'ablatīvs'.

- a) pozitīvs (stopień równy - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Gradus positivus - anonīmajam autoram),
- b) komparatīvs (stopień wyższy - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Comparativus - anonīmajam autoram),
- c) superlatīvs (stopień najwyższy - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Gradus Superlativus - anonīmajam autoram).

Verba formu sistēmā aplūkotās šādas kategorijas :

- I) izteiksme (Tryb - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Modus - anonīmajam autoram):
 - a) indikatīvs (Tryb oznajmujący - T. Kosovskim, Modus Indicativus - anonīmajam autoram),
 - b) imperatīvs (Tryb rozkazujący - T. Kosovskim, Tryb rozkazujący - J. Akelevičam, Modus Imperativus - anonīmajam autoram),
 - c) kondicionālis (Tryb życzący - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Modus Coniunctivus/Modus Optativus - anonīmajam autoram),
 - d) cēloņa izteiksme (Modus Causalis - anonīmajam autoram),
 - e) secinājuma izteiksme (Modus Interrogativus - anonīmajam autoram),^I
 - f) relatīvs (Tryb łączący - J. Akelevičam, T. Kosovskim).
- 2) laiks (Czas - J. Akelevičam, T. Kosovskim) :
 - a) tagadne (Czas teraźniejszy - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Verba temperis (?) praesentis - anonīmajam

I

Jēdzieni 'cēloņa un secinājuma izteiksme' nav lietoti ne Latgales izlokšņu aprakstos, ne veclatgaliešu rakstu valodā. Ar šiem terminiem autors apzīmējis vēlējuma izteiksmes formas.

- autoram),
- b) pagātne (Czas przeszły - J. Akelevičam, T. Kosovskim, kura var realizēties kā nepabeigtā (Czas przeszły niedokonany - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Praeteritum Imperfectum - anonīmajam autoram) vai pabeigtā (Czas przeszły dokonany - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Praeteritum Plusquam Perfectum - anonīmajam autoram) laika forma,
- c) t. s. sen pagājušais laiks (Czas zaprzesły - J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- d) nākotne (Czas przysły - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Futurum - anonīmajam autoram), kas realizējas kā nepabeigtā (Czas przysły niedokonany - J. Akelevičam, T. Kosovskim) vai pabeigtā (Czas przysły dokonany - J. Akelevičam, T. Kosovskim) laika forma,

Plašāks apskats sniegts par verba infinītajām formām :

- 1) infinitīvu (Tryb bezokoliczny - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Verba Infinitivi Modi - anonīmajam autoram),
- 2) participiem (Imiesłowo - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Participium - anonīmajam autoram) :
- a) lokāmajiem (Zwyczajne - J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- b) daļēji lokāmajiem (Osobliwe - J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- c) nelokāmajiem (Względny - J. Akelevičam, T. Kosovskim).

Gramatikās minēti arī termini 'deklinācija' (Forma - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Deklinacya - J. Rimkevičam, anonīmajam autoram) un 'konjugācija' (Forma - J. Akelevičam, T. Kosovskim, Coniugacye - anonīmajam autoram). Līdz ar to varam secināt,

ka pirmo latgaliešu gramatiku veidotāji pamatos apzinājuši latgaliešu rakstu valodas gramatiskās kategorijas.¹ Daudzveidīgais terminu lietojums liecina par gramatiku autoru samērā augsto izglītības līmeni, par viņu vēlēšanos pēc iespējas pilnīgāk aprakstīt latgaliešu rakstu valodas īpatnības un pat par zināmu talantu un meistarību savu nodomu realizēšanā.

I9.gs. latgaliešu gramatiku nozīme latviešu

valodniecībā

Latviešu valodas vēstures avotos informācija par pirmajām latgaliešu gramatikām ir visai fragmentāra.

Ziņas par I9.gs. latgaliešu gramatikām atrodamas :

- 1) I9.gs. publicētajos svešautiešu darbos,²
- 2) Latvijā publicētajos pētījumos, kuru autoriem visai mazs sakars ar Latgali,
- 3) Latgalē dzimušu vai dzīvojošu valodas pētnieku publikācijās.

Rakstu avotu ir daudz, taču faktu materiāls tajos ir samērā trūcīgs. Tā, piem., V. Ramāns pārskatā par I9.gs. latviešu valodas mācību grāmatām (76,48-67) minējis tikai J. Akeleviča gramatiku, bet A. Apīnis apcerējuma "Latviešu grāmatniecība" (7,270) atsaucē atzīmējis, ka I810.g. J. Rimkevičs uzrakstījis īsu gramatiku un rokrakstu uzdāvinājis Līksnas baznīcai. I817.g. iespiestā gramatika ir šī

¹ Verbu sistēmā netiek runāts par kārtas, veida, personas kategoriju.

² Viens no pirmajiem, kurš sniedzis informāciju par T. Kosovska gramatiku, ir G. Manteifelis (65,166).

rokraksta pārstrādāts variants. Vēl kāds rokraksts atrodas Viļņas Valsts bibliotēkā. Bet kopumā, kā uzsver A. Apinis, Latgalē "valodas izkopšanai pievērsta maza vērība" (7, II5). Šim apgalvojumam nevaram piekrist, jo I9. gs. I. pusē Latgalē top4(!) gramatikas, pārnovadnieku valodas kopēji šai laikā klusē - I9. gs. sākumā te netiek izveidota neviena tik nozīmīga grāmata (Plašāk skat.: 76, 48-67).

Tātad pirmās latgaliešu gramatikas jāuzlūko par svarīgiem valodas normatīvajiem dokumentiem I9. gs. Latgalē. Šis fakts līdz šim nav guvis ievērību, taču ir ļoti nozīmīgs, jo paver jaunu lappusi valodas normēšanas vēsturē. I9. gs. latgaliešu gramatikas atbilst arī tiem vispārpieņemtajiem principiem, kas raksturīgi katram normatīvam darbam :

- 1) grāmatu autori visai prasmīgi risinājuši gramatikas terminoloģijas jautājumus,
- 2) gramatikās atspoguļotas sava laika ortogrāfijas normas,
- 3) teorētiskā daļa papildināta ar tipiskiem latgaliešu rakstu valodas piemēriem, kas pamatā pārņemti no Latgales dienvidu un austrumu izloksnēm.

Likumsakarīgi, ka vienīgie, kas savos apcerējumos atzinīgi novērtējuši pirmās latgaliešu gramatikas, ir paši latgalieši, piem., A. Breidaks (I2, 297-299; I4, 34), L. Leikuma (60, 247-251), V. Seile (84, 24-34), P. Strods (95, 41-45; 4, II5) u. c. Tomēr arī šie autori nav pievērsušies pirmo latgaliešu gramatiku sīkai analīzei, tās lielāko

ties vērtētas kā kultūras vēstures sastāvdaļa, neuzsverot šo grāmatu vietu latgaliešu literārās (rakstu) valodas normēšanā un attīstībā.

Kaut gan 19.gs. latgaliešu gramatikas veidotas tikai kā normatīvs apraksts, tajās nav konkrētu definīciju, izteiktajām atziņām bieži vien pietrūkst zinātniska pamatojuma, tomēr šīs grāmatas atspoguļo tālaika valodas būtiskākās iezīmes, likumus, kuri jāievēro tās lietotājiem un kuri lielā mērā ir aktuāli arī mūsdienās. Gramatikās atrodama informācija par vairākām izlokšņu īpatnībām, kas ļauj spriest par atsevišķām statikas un dinamikas iezīmēm izlokšņu attīstībā (iespējams noskaidrot, kādas valodas parādības mainījušās, kurās palikušas nemainīgas, kuru seniskās iezīmes vājinājušās vai pat zudušas u.tml.), tāpat tās noder kā vērtīgs izziņas avots valodas izpētei.

19.gs. latgaliešu gramatikas dod papildus iespēju izsekot lingvistikas terminoloģijas attīstībai Latvijā: kopnacionālās valodas gramatikās latīniskā terminoloģija nostiprinās tikai 19.gs. beigās, 20.gs. sākumā, turpretī latgaliešu gramatikās tā lietota jau 19.gs. sākumā (1810).

Pirmajām latgaliešu gramatikām ir liela nozīme arī latviešu valodas divu rakstības formu izveidē un attīstībā. 19.gs. latgaliešu gramatikas bija svarīgākie valodas normatīvie dokumenti no 19.gs. sākuma līdz pirmajam drukas aizliegumam (1865) un pat līdz 20.gs. sākumam. Iespējams, ka viena no gramatikām (pagaidām nav noskaidrots, kura) lietota arī kā mācību līdzeklis Krāslavas garīga-

jā seminārā. Gramatikas uzlūkojamas par savdabīgu fenomenu kultūrvēstures kontekstā : tās veidotas laikā, kad Latgales saimnieciskā un garīgā dzīve atradusies uz pagrimuma robežas. Gramatiku apzināšana sniedz dažus jaunus faktus par teologu (lācaristu) lomu Latgales kultūras dzīves kopainā.

Tas viss pamato nepieciešamību detalizēti izpētīt 19.gs. latgaliešu gramatiku saturu, īpašu uzmanību pievēršot latgaliešu rakstu valodas vārdšķiru raksturojumam.

3. VĀRDŠĶIRU RAKSTUROJUMS GRAMATIKĀS

19.gs. gramatikās latgaliešu rakstu valodas vārdšķiru aprakstam ierādīta centrālā vieta. Autori pievērsušies lokāmo vārdšķiru (nomenū), verbu, kā arī prievārdu raksturojumam. Nomenū aprakstam gramatikās atvēlēts visai atšķirīgs lappušu skaits (9 lpp. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās, 39 lpp. anonīmā autora manuskriptā; ziņu par J. Rimkeviča manuskriptu nav), verbi aplūkoti J. Akeleviča gramatikas 24 lpp., T. Kosovska darba 17 lpp., anonīmā autora manuskripta 77 lpp.

Atbilstoši tradīcijai gramatiku veidotāji nomeniem piepulcinājuši šādas vārdšķiras: lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu un vietniekvārdu.

3.1. Lietvārds

19.gs. latgaliešu gramatiku autori šķir visas substantīva (Rzeczownik) gramatiskās kategorijas, norādot, ka latgaliešu rakstu valodā pastāv vīriešu (rodzai męski - J. Akelevičam, rodzaj męski - T. Kosovskim, rodzai męski // Nomina Generis Masculini - anonīmajam autoram), sieviešu (rodzai żeński - J. Rimkevičam, J. Akelevičam, rodzaj żeński - T. Kosovskim, Rodzai Niewies'ci // Żeński // Nomina Generis Feminini - anonīmajam autoram) un kopdzimtes (Rodzai Spólny - anonīmajam autoram) substantīvi. Substantīvu formu piemēri rāda, ka latgaliešu rakstu valodā ir divi skaitļi un 7 locījumi (Sīkāk skat.: 2.nod. 51. lpp.). Atsevišķa noda-

ļa ("O Deklinacyach" - anonīmajam autoram, "O Formach" - J. Akelevičam, T. Kosovskim) gramatikās veltīta lietvārdu deklināciju aprakstam. Par pamatu substantīvu iedalīšanai deklinācijās kalpo vārda dzimte un vsk. nominatīva galotne. Autori atzinuši, ka latgaliešu rakstu valodā ir četras deklinācijas. Pie pirmās pieder sieviešu dzimtes lietvārdi ar -a, pie otrās - sieviešu dzimtes substantīvi ar -e, pie trešās deklinācijas - sieviešu dzimtes lietvārdi ar -s, un pie ceturtais deklinācijas - vīriešu dzimtes lietvārdi ar -s vsk. nominatīvā.^I Visplašākā informācija par lietvārdu iedalījumu deklinācijās atrodama anonīmā autora manuskriptā. Te iegūstam ziņas, kuras, izmantojot gramatikas materiālu, atspoguļotas 3. I. I. tabulā.

^I

Augšzemnieku izloksnēs ir saplūduši vīr. dz. I. un 3. deklinācijas lietvārdu celmi. Sīkāk skat.: 81, 331-336.

3.I.I. tabula ^I

Dekli- nācija	Lietvārdu dzimte	Galotne			Piemēri
		vsk. N.	vsk. Ģ.	vsk. D.	
I.	Sieviešu dzimte un daži kop- dzimtes vārdi	-a	-as// <u>-ys</u>	-ay	Blenia 'blē- na'- <u>blenias</u> , <u>bleniay</u> Kala- Kalas - <u>Kalay</u> ²
2.	Sieviešu dzimte	-e	-es	-ey	Pieyle 'pīle' <u>Pieyles</u> - <u>Pieyley</u>
3.	Sieviešu dzimte	-is'	-s// <u>-es'</u>	-ey	Sirds' 'sirds' <u>Sirds'</u> // <u>sir-</u> <u>dies'</u> // <u>sir-</u> <u>dis</u> - <u>Sir-</u> <u>dies</u>
4.	Vīriešu dzimte un siev. dz.vārdi mieytits meitietis un Siwits 'sieviete'	-s -as -es -is -ps -rs -ts	-a	-am	Kungs-Kun- <u>ga</u> - <u>Kungam</u> Mieytits- <u>mieyti</u> za - <u>mieyti</u> zam

^I Te un turpmāk saglabāta oriģināla ortogrāfija.

² Vārda Kala (poļu Kalita) nozīmi grūti precizēt. ME minēta Kale 'duncis, tutenis' (Saikavā), arī 'pups'; braukt kalibās 'braukt raudzībās' (68, V, 577), kr. KALITA 'soma, maiss, tarba', KALIS 'karnīze, panelis' (II3, II, 77-78).

Kaut gan anonīmais autors nav aprobežojies tikai ar paradigmu nosaukšanu (kā to darījuši J.Rimkevičs, J.Akelevičs, T.Kosovskis), bet mēģinājis iedziļināties substantīvu deklinēšanas problēmās, viņš pieļāvis arī vairākas neprecizitātes, piem., 3.deklinācijas aprakstā sacīts, ka vsk. N. šie lietvārdi iegūst galotni -is, taču nav neviena piemēra, kas to apstiprinātu, 4.deklinācijas vsk.N. doti vairāki gala fonēmu varianti (-ps, -rs, -ts), kas faktiski pamato tikai galotni -s. Domājams, ka gramatikas veidotājam bijusi iespēja iepazīties ar H.Mēdema gramatiku (1737), kurā šāda veida "galotnes" minētas visai bieži, piem., -be, -de, -le, -ts, -we, -ws u.c. Lielāka uzmanība 19.gs. latgaliešu gramatikās pievērsta lietvārdu paradigmu atspoguļojumam. Zīmīgi, ka visi autori piemēros izmantojuši vienus un tos pašus substantīvus (dažas atšķirības vērojamas 1817.g. anonīmā autora manuskriptā), tas liek domāt, ka šīm gramatikām ir viens avots.^I Veicot pētījumu, nonākam pie secinājuma, ka visās 19.gs. latgaliešu gramatikās jūtama J.Špungjanska (Dispositio Imperfecti ad Optimum ... Vilnae: Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1732) un H.Mēdema (Lotavica Gramatica, In gratiam illorum ... Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1737) gramatiku ietekme. Lai to pierādītu, turpmāk iespēju robežās blakus 19.gs. latgaliešu gramatiku piemēriem tiks doti arī J.Špungjanska un H.Mēdema gramati-

^I 19.gs. latgaliešu gramatiku pirmavota problēma iztirzāta 2.nodaļā.

kās atrodami vārdi.

Pirmās deklinācijas raksturošanai J.Rimkevičs, anonīmais autors, J.Akelevičs un T.Kosovskis izmantojuši substantīvu Gołwa 'galva'. Formu paradigmas dotas gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī. I.deklinācijas piemēri atspoguļoti 3.I.2. tabulā.

3.I.2. tabula

Locījums	J.Rimkeviča manuskripts(1810)		Anonīmā autora manuskripts (1817)		J.Akeleviča gramatika(1817)		T.Kosovska gramatika(1853)	
	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.
N.(1.)	Tiey Goļwa	Tos Goļwas	Tiey Goļwa	Tos Goļwas	Tiey Goļwa	Tos Goļ- was	Tiey Goļ- wa	Tos Goļwas
G.(2.)	Tos Goļwas	Tu Goļwu	Tos Goļ- was	Tu Goļwu	Tos Goļwas	Tu Goļ- wu	Tos Goļ- was	Tu Goļwu
D.(3.)	Tiey Goļ- way	Tom Goļ- wom	Tay Goļ- way	Tom Goļ- wom	Tiey Goļ- way	Tom Goļ- wom	Taj Goļ- waj	Tom Goļwom
A.(4.)	Tu Goļwu	Tos Goļ- was	Tu Goļwu	Tos Goļ- was	Tu Goļwu	Tos Goļ- was	Tu Goļwu	Tos Goļwas
V.(5.)	o Goļwa	o Goļwas	O Goļwa	O Goļwas	o! Goļwa	o! Goļ- was	o! Goļwa	O! Goļwas
Abl.(6.)	Nu tos Goļwas ar tu Goļwu	Nu To Goļwu ar Tom Goļwom	Nu tos goļwas ar tu goļwu	Nu Tu goļwu ar tom goļwom	ar tu goļwu	ar tom Goļwom	Ar Coļ- wu	Ar tom Goļwom
Lcc.(7.)	Tymā Goļ- wā	Tymōs Goļ- wos	tymâ goļ- wā//tamâ goļwâ	Tymôs Goļwôs	Tieiâ Goļ- wâ	Tieiôs Goļwôs	Tajâ Goļ- wâ	Tajôs Goļ- wôs

Gan pirmās, gan pārējo deklināciju piemēros konsekventi lietots artikuls (Vietniekvārds tys 'tas', tiey 'tā'), kas, kā zināms, izplatīts vācu valodā, izmantots arī J. Špungjanska (Ta Roka, Tas Kungs) un H. Mēdema (Ta Dwehsele, Ta Sirdz) gramatiku piemēros. I. deklinācijas lietvārdu vsk. ģenitīvā, ablatīvā, dsk. nominatīvā, akuzatīvā, vokatīvā autori ievērojuši galotnes -as tradīciju, kas raksturīga leļzemnieku un Latgales ziemeļu izloksnēm (Skat. 2. karti pielikumā!). Galotnes -as lietojums varētu būt pārņemts no J. Špungjanska gramatikas (Tas Rôkas, Nô tas Rôkas), kurā, kā zināms, mēģināts veidot mākslīgu valodu (ar veclatviešu un veclatgaliešu rakstu valodas elementiem). Vienā no piezīmēm, kuras, starp citu, numurētas tieši tāpat kā J. Špungjanskim un H. Mēdemam, anonīmais autors norāda, ka I. deklinācijas lietvārdiem iespējamas arī "mīkstinātās", resp., palatalizētās galotnes, piem., -la [l'ä] un -nia [n'ä], vsk. akuzatīvā šiem substantīviem ir galotne -i, piem., Graula - Grauli (izloksnēs - graulä 'govs mēsli'), Karnia - Karni 'ķērne, krējuma trauks'. Lietvārdiem, kuri vsk. N. beidzas ar -a, uzrunas formā (vokatīvā) parasti tiek lietotas bezgalotnes formas. Šī likumība gramatikās tiek pamatota ar personvārdu piemēriem: Dorta 'Dārte' - Dort! (J. Rimkevičam), Dortia - Dort! (anonīmajam autoram), dorte - dort! (J. Akelevičam). Blakus Latgalē diezgan plaši lietotiem vārdiem, piem., Gryta - Gryt - anonīmajam autoram ('Grieta' < Margarita, fiksēts 1776. g. Latgalē (85, 142)), Madala - Madal - J. Rimkevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim ('Madala' < Magdalēna, fiksēts 1700. g. Rūjienā,

sastopams arī Latgalē (85,223)), Mora - Mor - J.Rimkevičam, anonīmajam autoram, T.Kosovskim, mora - mor - J.Akelevičam ('Mōra' < Māra(?), fiksēts Latgalē 18.gs., kalendārā no 1966.g. (85,243)) gramatiku piemēros atrodams vārds Moda - Mod - J.Rimkevičam, T.Kosovskim, moda - mod - J.Akelevičam. K.Siliņa personvārdu vārdnīcā šāds vārds vispār nav fiksēts, minēts tikai Mode (85,242), kurš, iespējams, ir latviskā vārda Made nelabskanīgs pārveidojums. Anonīmā autora manuskriptā atrodams arī vārds Rasia - Ras 'Rasa', kurš reģistrēts 19.gs. Vidzemē, kalendārā kopš 1908.(!) gada (85,269). K.Siliņa vārdnīcā ziņas par tā izplatību netiek dotas, taču šis vārds plaši pazīstams Lietuvā.^I Šāds "sīkums" var sniegt papildus informāciju par 1817.g. manuskripta anonīmo autoru, proti, šis cilvēks orientējās pārnovadu leksikā, iespējams, darbojies kādā no draudzēm, kura atradusies uz robežas ar Vidzemi vai Lietuvu, vai arī kādā no senajām lietuviešu salām (ciemiem) Latgalē, piem., Krāslavā, Izvaltā u.c. (Skat. I.karti pielikumā!). Iespējams arī, ka autors pats pēc tautības bijis lietuvietis (?).

Gramatiku turpinājumā norādīts, ka blakus personvārdiem bezgalotnes formas vokatīvā iespējamas arī lietvārdiem ar pamazinājuma nozīmi, piem., māsiņa - māsiņ (Mosinia - Mosin (J.Rimkevičam), Mosinia - Mosin (anonīmajam autoram, T.Kosovskim), mosinia - mosin (J.Akelevičam)),

^I Rasà - sens vārds, kas pārņemts no lietuviešu mitoloģijas (49,310).

gaspaziņa - gaspaziņ (Gaspažynia - Gaspažyn'! (J.Rimkevičam), Gaspažynia - gaspaziņ'! (J.Akelevičam), Gaspažynia - Gaspažyn'! (anonīmajam autoram, T.Kosovskim). Vārds gaspaziņa atrodams H.Mēdema gramatikā (Gaŕpažinia), bet vārds māsiņa (Mahŕinia) gan H.Mēdema, gan J.Špungjanska gramatikā. 19.gs. gramatiku autori, iespējams, automātiski šos vārdus pārcēluši arī savos darbos. Vispirms to izdarījis J.Rimkevičs, viņam sekojuši pārējie autori. Tādējādi varam izskaidrot sufiksa -iņ- lietojumu vārdā Mosinia latgaliskā -eņ- vietā.

Gramatikās atzīmēts, ka pie I.deklinācijas pieder daudzskaitlinieki, piem., Auzas (J.Rimkevičam, anonīmajam autoram, T.Kosovskim), Kozas 'kāzas' (anonīmajam autoram, J.Rimkevičam, J.Akelevičam, T.Kosovskim), Komanas 'kamanas' (J.Rimkevičam, anonīmajam autoram, J.Akelevičam), Rogovas 'ragavas' (anonīmajam autoram, T.Kosovskim) // Rogawas (J.Rimkevičam, J.Akelevičam), Lyuŕzka^I 'spīles, kalēja darbarīks' (anonīmajam autoram). Szkieras 'šķēres' (anonīmajam autoram) u.c. Anonīmais autors I.deklinācijā ietvēris arī vairākus kopdzimtes vārdus, piem., Szmaula 'nevīža'², Pazinia 'paziņa', Snauŕzka 'guļava' u.c. Par kopdzimtes vārdiem uzskatīti arī sieviešu dzimtes vārdi Margaza 'sīks lietus'³, Plouŕzka (poļu Plucha) 'šķīdonis'⁴ u.c.

¹ Vārds Lyuŕzka LDAM kartotēkā nav fiksēts.

² Šmaule Kalupē (83,36), smāulēt 'smulēties' Saikavā, smāulāins 'nebēdīgs', smāulāinis 'pārgalvis, resgalis' (68, III, 955), Smaule 'purns, mute' (26, 238).

³ Vārds Margaza LDAM kartotēkā nav fiksēts, bet to lieto Latgales austrumu izloksnēs.

⁴ Vārds Plouŕzka LDAM kartotēkā nav fiksēts, nav zīgu, vai to lieto mūsdienu izloksnēs.

Piemēri liecina, ka anonīmais autors visai labi orientē-
 jies Latgales izlokšņu leksikas dažādībā : turpinot ap-
 rakstīt substantīvus, viņš uzsvēris, ka I.deklinācijas
 lietvārdiem ar palatalizēto galotni iespējamās paralēl-
 formas ar 2.deklinācijas lietvārdiem,^I piem., Miela 'mē-
 le' - Mielas 'mēles' - Mielay 'mēlei' // Miele - Mieles -
Mieley, Grebiezia 'sēne'² - Grebiezias 'sēnes' - Grebie-
ziay 'sēnei' // Grebiezie - Grebiezies - grebieziey, Pelle
 'pele' - Pelles 'peles' - pelley 'pelei' // Piella - Pelas-
piellay (lietots ar nozīmi 'žurka' - szczur). Pēdējā pie-
 mērā kā paraugs varētu būt noderējis J.Špungjanska gra-
 matikā atrodamais materiāls (Salīdz.: Ta Pele, Tās Peles,
Tay Peley, To Pelu, O Pele, Nô tas Peles, ar tô Pelu).

Pēc I.deklinācijas apraksta gramatikās seko 2.
 deklinācijas substantīvu paradigma (Skat.3.I.3.tabulu!).

^I Daļā Latgales izlokšņu arī mūsdienās vērojams iā- un
 ē- celmu formu sajaukums, piem., kāvā Sakstagalā, Čiblā,
 Nautrēnos, kēve Atašienē, Bērzgalē (LVDAM).

² Grabāzā 'sēne' Šķaunē (99,26).

3.1.3. tabula

Locījums	J. Rimkeviča manuskripts (1810)		Anonīmā autora manuskripts (1817)		J. Akeleviča gramatika (1817)		T. Kosovska gramatika (1853)	
	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
N.(1.)	Reykstie		Tiey Reykstie	Tos reyk- sties// reyksts	Reykstie	Reyksties	Rejkstie	Rejksties
G.(2.)	Reiyk - sties		Tos Reyk- sties// reyksts	Tu reyk- zu	Reyksties	Reykszu	Rejksties	Rejkstiu// Rejkszu
D.(3.)			Tay reyk- stiey	Tom reyk- stiem	Reykstiey	Reykstim	Rejkstiej	Rejkstiem
A.(4.)			Tu reyk- sti	Tos reyk- sties// reyksts	Reyksti	Reyksties	Rejksti	Rejksties
V.(5.)			O Reyk- stie	O Reyksts// o reyk- sties	o Reyk- stie !	o Reyk- sties !	O!Rejk- stie !	O!Rejk- sties !
Abl.(6.)			Nu tos reyksties ar tu reyksti	Nu tu reyk'zu ar tòm reykstiem	ar Reyk- sti	ar Reyk- stim	ar Rejk- sti	ar Rejk- stiem

3.I.3. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Casus Localis (7.)			Tamā reykstī	Reyk ^Ń zus// reykstius	Reykstiē	Reyksties	Rejkstiē	Rejkstiēs

Kā redzams tabulā, nezināmais autors un T. Kosovskis atzinuši, ka 2. deklinācijas substantīvu paradigmās iespējamās paralēlformas. Pēc anonīmā autora domām, tās vērojamas vsk. Ģ., dsk. N., A., V. un L., kur blakus 2. deklinācijas (ē-celma) formai tiek lietota 3. deklinācijas (i-celma) forma. Paralēlformas ar 3. deklināciju iespējamās šādiem vārdiem: Reykstie//Reyksts 'rīkste', Upie//Ups 'upe', Sienie//Siens 'sēne', Bittie//Bits 'bite'. Jāatzīmē, ka ē-celmi pārvērtušies i-celmos, piem., Pildas (bic', ups') (100, 51), Kalupes (ups', bic', sienc') (116, 15), Ciblas (bits', sienc') (9, 35), Skais-tas (ups') (53, 38), Šķaunes (bic') (99, 32), Zvirgzdenes (bits', sienc') (42, 30) u.c. izloksnēs. Anonīmais autors uzskata, ka dsk. D. šiem vārdiem iespējamās divējādas galotnes: -em un -om (iā-celma galotne - I.K.), piem., Bitiem//Bitiom, Upiem//Upiom. Forma ar -om plaši izplatīta, piem., Kalupē (upòm, eglòm, mùotòm) (83, 41), Nirzā (81, 339), Krāslavā (dùbòm, mutòm) (5, 36), Šķaunē (grabâzòm) (99, 26) u.c. Forma ar -em (-ēm) turpretī vairāk izplatīta vidusizloksnēs un daļā sēlisko izlokšņu. T. Kosovskis paralēlformas saskatījis tikai dsk. Ģ., blakus lietojot formas Rejkstiu^I un Rejkszu.

Gramatiku tālākajās lappusēs autori pievērsušies skaņu mijai, kas vērojama 2. deklinācijas substantīvu dsk.

^I Dažās Latgales dziļajās izloksnēs i-celmu un ē-celmu substantīvu formās sens līdzskaņa t un d savienojums ar j devis refleksu t' un d', piem., piertu, puòkstu, reikstu Dagdā (81, 304-305), mùotu, pridu, kastu, reikstu Kalupē (116, 15).

ģenitīvā. Piemēru atspoguļošanas forma pārņemta no H. Mēdema gramatikas, bieži vērojama arī sakritības piemēru izvēlē. Skaidrības labad valodas vienības atspoguļotas 3.I.4. tabulā.

3.I.4. tabula

H.Mēdema gramatika(I737)			J.Rimkeviča gramatika(I810)			Anonīmā autora manuskripts(I817)			J.Akeleviča gramatika(I817)			T.Kosovska gramatika(I853)		
vsk. N.	dsk. Ģ.	Piemēri	vsk. N.	dsk. Ģ.	Piemēri	vsk. N.	dsk. Ģ.	Piemēri	vsk. N.	dsk. Ģ.	Piemēri	vsk. N.	dsk. Ģ.	Piemēri
I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
-bie	-biu	drebbe 'audums, drēbe'- dreb ^{biu}	-3ie	-3iu	Drebie- Drebiu	-bie	-biu	Drebie- Drebiu	-3ie	-3iu	Drebie- drebiu	-bie	-biu	Drebie- drebiu
-de	-du	Lohde 'lode'- Loh ^{žu}	-die	-žu	Lode- Ložu	-cie	-ciu	Swiacie/ Swiecie 'svece'- Swiaciu	-die	-žu	łodie- ložu	-die	-zie	łodie ložie
-le	-liu	Mehle 'mele'- mehliu	-le	-liu	Miele- mielu	-die	-diu	Kudie 'kode'- Kudiu	-die	-žu	łodie- ložu	-die	-zie	łodie ložie
						-die	-žu	Ludie 'lode'- Lužu						
						-dzie	-dziu	Kaudzie 'kaudze'- Kaudziu						
						-le	-lu	Pelle 'pele'- piellu	-le	-lu	miele mielu	-le	-lu	miele mielu

3.I.4. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	
						<u>-le</u>	<u>-lu</u>	Pieyle 'pile'- Pieyle							
			<u>-nie</u>	<u>-niu</u>	Straumie 'straume', Straumiu	<u>-nie</u>	<u>-niu</u>	Straumie Straumiu Laymie 'laimē'- laymiu	<u>-nie</u>	<u>-miu</u>	straumie straumiu	<u>-nie</u>	<u>-miu</u>	straumie- straumiu	
<u>-ne</u>	<u>-niu</u>	Sehne 'sene',- Sehniu	<u>-nie</u>	<u>-niu</u>	Sienie- Sieniu	<u>-nie</u>	<u>-niu</u>	Krunie 'kronis'- Kruniu	<u>-nie</u>	<u>-niu</u>	sienie- sieniu	<u>-nie</u>	<u>-niu</u>	senie- seniu	
			<u>-pie</u>	<u>-piu</u>	Upie 'upe',- Upiu	<u>-pie</u>	<u>-piu</u>	Upie- Upiu	<u>-pie</u>	<u>-piu</u>	Upie- upiu	<u>-pie</u>	<u>-piu</u>	upie- upiu	
			<u>-rie</u>	<u>-riu</u>	Dziere 'dzires', Dzieriu					<u>-re</u>	<u>-riu</u>	dziere- dzieriu	<u>-re</u>	<u>-riu</u>	dziere- dzieriu
<u>-se</u>	<u>-szu</u>	Lahse 'lase',- Łajzu	<u>-sie</u>	<u>-szu</u>	Łasie- Łaszu	<u>-sie</u>	<u>-szu</u>	//Łasie- łasiu// łaszu	<u>-sie</u>	<u>-szu</u>	Łasie- Łaszu	<u>-sie</u>	<u>-szu</u>	Łasie- Łaszu	
			<u>-tie</u>	<u>-szu</u>	Bitie 'bite',- Biszu	<u>-tie</u>	<u>-tiu</u>	Mutie- Mutiu	<u>-te</u>	<u>-szu</u>	Bitie- Biszu	<u>-te</u>	<u>-szu</u>	Bitie- biszu	
			<u>-tie</u>	<u>-tiu</u>	Mutie 'mute',- Mutiu	<u>-tie</u>	<u>-szu</u>	Bittie- Biszu				<u>-te</u>	<u>-tiu</u>	Mutie- Mutiu	

3.I.4. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
<u>-we</u>	<u>-wiu</u>	Wirwe 'virve'- <u>wirwiu</u>	<u>-wie</u>	<u>-wiu</u>	Wierwie- <u>wierwiu</u>	<u>-wie</u>	<u>-wiu</u>	Wierwie- Wierwiu Dziarwie// Dzierwie 'dzerve'- Dzierwiu	<u>-wie</u>	<u>-wiu</u>	wierwie <u>wierwiu</u>	<u>-wie</u>	<u>-wiu</u>	Wierwie <u>wierwiu</u>
			<u>-zie</u>	<u>-ziu</u>	Ruzie 'roze' <u>Ruziu</u>	<u>-zie</u>	<u>-ziu</u>	Ruzie- <u>ruzlu</u>	<u>-zie</u>	<u>-ziu</u>	Ruzie- <u>ruzlu</u>	<u>-zie</u>	<u>-ziu</u>	Ruzie- <u>ruzlu</u>

Redzam, ka gandrīz visi lietvārdi, kuri minēti H. Mēdema darbā, parādās arī 19. gs. latgaliešu gramatikās. Tas vēlreiz apstiprina domu, ka viens no pirmo latgaliešu gramatiku avotiem ir H. Mēdema gramatika (1737). Par automātisku 1737. g. gramatikas materiāla pārrakstu varētu liecināt kaut vai tāds fakts kā latviskā lodie//lode 'lode' lietojums J. Rimkeviča, J. Akeleviča, T. Kosovska darbos (Salīdz.: Lohde - H. Mēdemam) latgaliskā Ludie (anonīmajam autoram) vietā. Daudz patstāvīgāks šai ziņā šķiet anonīmajam autora rokraksts. Protams, arī nezināmais autors droši vien izmantojis agrāk iznākušās gramatikas, taču viņš tās pratis papildināt ar vairākiem latgaliešu rakstu valodas piemēriem, tādējādi radot plašāku priekšstatu par pētāmajām parādībām. Anonīmais autors sekojis arī savai tradīcijai - atspoguļojis vairākas izlokšnēs iespējamās paralēlformas, piem., Tiecie//Tiacie (poļu Zatoka^I 'līcis') - Tieyciu, Swiacie//Swiecie 'svece' - Swiaciu, Łasie 'lāse' - Łasiu//Łaszu u.c. Bez tam anonīmais autors konstatējis arī tādas skaņu pārmaiņas, ko pārējie gramatiku veidotāji nav pamanījuši, piem., -cie /-ciu, -dzie /-dziu. Rodas gan jautājums, vai autoru pamanītās pārmaiņas vārdos var nosaukt par skaņu pārmaiņām. Faktiski īsta skaņu mija rodas tikai formās lodie - ložu (J. Akelevičam), Ludie - Łužu (anonīmajam autoram), Łasie - Łaszu (J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim),

^I Кр. затокъ 'kīla', затокать 'sākt aust' (II3, I, 650), baltkr. затоки 'раменные лещи' (II7, 259).

Bite//Bittie - Biszu (anonīmajam autoram, J. Akelevičam, T. Kosovskim), pārējās gadījumos dsk. Ģ. saglabājas vsk. N. atrodamais palatalizētais līdzskanis : Upie-Upiu (upä - upu) u.c., -die un -zie mija T. Kosovska gramatikā, domājams, radusies neprecīza pārraksta vai vārda nozīmes neizpratnes dēļ (lozie 'loze').

Atbilstoši 3. deklinācijai visās gramatikās locīts vārds sirds. Šo pašu piemēru izmantojuši arī J. Špun - gžanskis un H. Mēdems. Salīdzinošajā tabulā sniegti 5 gramatiku dotumi (Ziņu par J. Rimkeviča izmantotajām paradigmām nav. P. Strods (4, I8) tikai atzīmējis, ka J. Rimkevičs pie 3. deklinācijas pieskaitījis "sīvīšu kōrtas (vōrdus) ar golūtni -s").

3.I.5. tabula

Locījums	J.Šprungjanska gramatika(I732)		H.Mēdema gramatika(I737)		J.Akeleviča gramatika(I8I7)		Anonīmā autora manuskripts (I8I7)		T.Kosovska gramatika(I853)	
	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.
N.(I.)	Ta Sirds'	Tâs Sirdis	Ta Sirdz	Tahs Sirdis	Sirds'	Sirdis	Tiey Sirds	Tos Sirdies//Sirds	Sirds'	Sirdies
G.(2.)	Tas Sirdis//Sirdies	Tû Sirdiu	Tahs Sirdz	To Siržo//Siržu	Sirds'	Siržu	Tos sirdies//Sirdis//sirds	Tu Sirdižu	Sirdies//Sirdi	Siržu
D.(3.)	Tay Sirdiey	Tiems Sirdiems	Taj Sirdi	Tahm Sirdim	Sirdiey	Sirdim	Tay Sirdiey	Tom Sirdiem	Sirdiey	Sirdim
A.(4.)	To Sirdiu//Sirdi	Tâs Sirdis	To Sirdi	Tahs Sirdis	Sirdi	Sirdis	Tu Sirdi	Tos Sirdies//Sirds	Sirdi	Sirdies
V.(5.)	O Sirds	O Sirdis	Ak Sirdz	Ak Sirdis	o Sirds	o Sirdis	O Sirds	O sirdies//Sirds	O!Sirds	O!Sirdies
Abl.(6.)	No tas Sirdis ar to Sirdiu	No tu Sirdiu ar tiems Sirdiems	-	-	ar Sirdi	ar Sirdim	Nu tos Sirdies Sirds ar tu sirdi	Nu tu Sirdižu ar tom Sirdiem	ar Sirdi	ar Sirdim
C.L.(7.)	-	-	-	-	Sirdî	Sirdîs	Sirdî	Sirdîs//Sirdis	Sirdî	Sirdiês

Redzam, ka I 9. gs. latgaliešu gramatiku piemēriem vairāk līdzības ar J. Špungjanska dotajiem. Visplašāko pārskatu par 3. deklinācijas substantīvu īpatnībām sniedz anonīmais autors, aplūkojot vairākas iespējamās paralēlformas : vsk. Ģ., D., Abl. un dsk. N., A., V. un L. Šie substantīvi, kuri apvieno seno ē- un i- celmu formas, pārstāv dienvidu, dienvidaustrumu un austrumu Latgales^I, kā arī Vidzemes sēliskās izloknes (8I, 340). Ja manuskriptā lietotās paralēlformas liecina par anonīmā autora spēju iedziļināties vietējo izlokšņu formu daudzveidībā, tad J. Akeleviča un T. Kosovska pamīšus lietotie ē- un i- celma substantīvi (piem., Sirdiey - datīvā, bet Sirdi - lokatīvā) norāda uz nekonsekvenci šo autoru darbos. Neizpratni rada anonīmā autora manuskriptā atrodamā dsk. L. forma Siržus (bez vajadzīgās diakritiskās zīmes - ʌ), kura vairāk asociējas ar vīriešu dzimtes o- celma vārdiem (piem., kōlnūs, kūkūs). Iespējams, ka autors ar to domājis vārda Sirdis nozīmi 'dusmas' (piem., nu siržu nazyņūo, kù i darāt Dricēnos, Gaigalavā, Viļānos). Aplama ir arī T. Kosovska vsk. Ģ. lietotā forma Sirdi. Domājams, ka tā ir drukas kļūda, pareizais variants ir Sirds. Pilna ablatīva forma (no + ģenitīvs, instrumentālis) parādās tikai anonīmā autora rokrakstā, kur tā, domājams, pārņemta no J. Špungjanska gramatikas. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās reģistrētas tikai instrumentāļa formas.

Gramatiku autori runā arī par dažāda līmeņa skaņu pārmaiņām, kas vērojamas 3. deklinācijas lietvārdu dsk. ģeni-

^I Salīdz.: sirċ//sirċe, siržu//sirċu Dagdā (8I, 304), sirċei, sirdī, sirċuōs//siržuōs Ciblā (9, 39), sirċei, sirdim Skaistā (53, 38).

tīvā: -ds'/ds mijas ar -žu (Sirds-Siržu (J. Akelevičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram), Papards 'paparde' - Paparžu (anonīmajam autoram), -ts'// -ts -ar -szu (Klets 'klēts' - kleszu (J. Akelevičam, anonīmajam autoram), Pfakts 'blakts' - Plakfzu, Korts 'kārts' - Korfzu, Klets 'klēts' - Klefzu (anonīmajam autoram) u.c.), -ws - ar -wiu (guws 'govs' - guwiu (J. Akelevičam, anonīmajam autoram). Daudzos gadījumos nosauktajai mijai nav nekāda pamata, piem., Ac's 'acs' - acu, As 'ratu ass' - Asiu (anonīmajam autoram).

Anonīmais autors piemēros minējis arī vīriešu dzimtes vārdu Tac's 'aizsprosts, dambis',^I tādējādi nonākot pretunā ar savu atzinumu, ka 3. deklinācijai pieskaitāmi sieviešu dzimtes substantīvi.

4. deklinācijas aprakstā anonīmais autors norāda, ka vsk. N. "galotnes"² -ars, -dzs, -els, -ers, -eyts, -is, -n's, -ps, -ts, -urs, -zs' priekšā parasti izrunājama "mīkstināta" jeb palatalizēta skaņa. Vsk. A. šiem substantīviem iespējamās galotnes: -i, -y, -u, piem., Kambars 'kambaris' - Kambary// Kambaru, Sowits 'savietis' - Sowifzu// Sowiti (galotni -i ar piemēriem pamatojuši arī J. Akelevičs un T. Kosovskis, piem., krauklis - kraukli), vsk. L. -â, -i, -y, piem., Kambary//

¹ Tacis (Salīdz.: somu toe (tokee) 'aizsprosts', igauņu tõge, tõke 'aizsprosts', senprūšu takes 'aizsprosts, arī dzirnavās' (III, 104), 'aizžogojums zivju ķeršanai no mietiem un iepītiem žagariem, akmeņu un koku krāviens upē', sastopams, piem., Saikavā (68, V, 121).

² Tā kā autori strikti nenodala morfēmas, to lietojums ir variabls, 19. gs. latgaliešu gramatiku analizē morfēmu apzīmēšanai turpmāk lietosim terminu 'formants'.

Kambarā 'kambarī'. Sowifzā 'savietī', Azarā 'ezerā' u.c.¹
 J. Akelevičs un T. Kosovskis savās gramatikās savukārt no-
 rāda, ka N. galotne -S, -Is, vai -Is vsk.Ģ. tiek aizstāta
 ar -a, piem., Gods 'gads' - Godā, pakreslis 'koka ēna'²
pakreslā. Anonīmais autors atzīmē, ka galotne -a vsk.Ģ.
 raksturīga lietvārdiem, kuriem vsk.N. ir t.s. "cietās"
 galotnes (formanti) -bs (Grobs 'zārks'³ - groba), -gs
 (Zyrgs 'zirgs' - Zirga), -ks (Wyks 'vilks' - Wyka), -ls
 (Spois 'spals' - Spoļa), -ms (Cyms 'ciems' - Cyma), -ps
 (Stuļps⁴ - Stuļpa), -rs (Zopiers 'vanckars'⁵ - Zopiera),
-ts (Jumts - Jumta), -ws (Kryws 'krievs' - Krywa, Susatiws
 'cilvēka ēna' - Susatiwa⁶) u.c.

Īpaša uzmanība gramatikās pievērsta arī vokatīva
 formu veidošanai: latgaliešu rakstu valodas personvār-
 dos, deminutīvos un profesiju nosaukumos autori saskatī-
 juši bezgalotnes formas, piem., Piter (J. Akelevičam, T. Ko-
 sovskim) // Pitier (anonīmajam autoram) 'Pēteri! Pēter!',
Powuļ (J. Akelevičem, anonīmajam autoram, T. Kosovskim) 'Pā-

¹ Piemēros pirms minētā formanta -ars, -dzs utt. neatro-
 dam likumā minēto palatalizēto skaņu.

² Vārds pakreslis mūsdienās tiek lietots, piem., Skaistā
 (pakriešlis) (53, 36).

³ Vārdu grobs (grops) mūsdienās atrodam Latgales dien-
 vidu un dienvidaustrumu izloksnēs, piem., Šķaunē (99, 58).

⁴ Stuļps 'stabs' Šķaunē (99, 74), 'zābaka stuļps' Saikavā
 (68, III, II04), cūkas stuļpi putrā izvārīt Pildā,
 Zvirgzdenē (88, III, II04), stulpe "garš koks pie galda
gala stāvu pietaisīts" (68, III, II04).

⁵ Vārdu zopers (zūpers) 'vanckars' sastop, piem., Dvietes,
 Līksnas, Pildas, Zvirgzdenes u.c. izloksnēs (68, IV, 690).

⁶ Leksēmu susatiws 'cilvēka ēna' mūsdienās atrodam, piem.,
 Dagdā, Varkļānos u.c. (LVDAM).

vul!, Jon (J. Akelevičam, T. Kosovskim) // Jon' (anonīmajam autoram) 'Jāni!', Kumielen 'kumeliņ!', Zyrdzien' 'zirdziņ!' (anonīmajam autoram), Skrudier (J. Akelevičam, anonīmajam autoram) // Skruder (T. Kosovskim) 'skroderi!', wewer 'audēj!' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Zieļwier 'dziedniek!' (anonīmajam autoram).

4. deklinācijas tuvākai raksturošanai J. Akelviča, anonīmajā autora un T. Kosovska gramatikās izmantota substantīva kungs paradigma (P. Strods 1937. g. žurnālā "Zīdūnis" apgalvo, ka šo piemēru lietojis arī J. Rimkevičs, taču sīkāka informācija par to nav sniegta). Vārdu kungs savās gramatikās minējuši arī J. Špungjanskis un H. Mēdems (Skat. 3. I. 6. tabulu !).

3.I.6. tabula

Locījums	J.Šprungjanska gramatika(I732)		H.Mēdema gramatika(I737)		J.Akeleviča gramatika(I8I7)		Anonīmā autora manuskripts(I8I7)		T.Kosovska gramatika(I853)	
	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.
I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
N.(I.)	Tas Kungs	Tie Kunggi	Tas Kungs	Tee Kunggi	Tys Kungs	Ti Kunggi	Tys Kungs	Ti Kunggi	Tys Kungs	Ti Kunggi
G.(2.)	Ta Kungga	Tū Kunggu	Ta Kungga	To Kunggo//Kungu	To Kungga	Tu Kunggu	To Kungga	Tu Kunggu	To Kungga	Tu Kunggu
D.(3.)	Tam Kungam	Tiems Kungims/Kungams	Tam Kungam	Teem Kungeem	Tam Kungam	Tim Kungim	Tam Kungam	Tim Kungim	Tam Kungam	Tim Kungim
Ac.(4.)	Tô Kunggu	Tos Kungus	To Kunggu	Tohs Kungus	Tu Kunggu	Tus Kungus	Tu Kunggu	Tus Kungus	Tu Kunggu	Tus Kungus
Voc.(5.)	O Kungs	O Kunggi	Ak Kungs	Ak Kunggi	o! Kungs	o! Kunggi	O Kungs	O Kunggi	O!Kungs	O!Kunggi
Ab1.(6.)	Nô tâ Kunggar to Kungu	Nô tû Kunggar tiems Kungims	-	-	ar tu Kungu	ar tim Kungim	Nu to Kunggar tu Kungu	Nu tu Kunggar tim Kungim	ar tu Kungu	ar Kungim
C.L.(7.)	-	-	-	-	-	-	Kungâ	Kungus	Tymâ Kungâ	Tymûs Kungûs

Domājams, ka piemēra izvēle nav nejauša, bet tā vēlreiz pamato atziņu, ka 19.gs. latgaliešu gramatikās vērojama 18.gs. gramatiku ietekme.

Blakus iespējamo formu uzskaitījumam anonīmais autors (pārējās 19.gs. latgaliešu gramatikās šī informācija neparādās) pievērsis uzmanību arī skaņu mijai, kas vērojama 4.deklinācijas lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā. Tā -čs' mijas ar -cza (Łoc's' - Łocza 'lācis - lāča'), -dz's mijas ar -dža (Drudz's' - drudža 'drudzis - drudža'), -Uys' - ar -sza (Puys' - Puyfza 'puisis - puisa'), -Yus' - ar -sza (Ryuss' - Ryufza 'rūsis (rūsa) - rūša'^I), -yuz's mijas ar -ža (Bryuz's' - Bryuža 'brūzis - brūža'). Piemēros minētas arī formas Zomauks 'čūskas āda' - Zomaukfza, Zulkts 'žults' - Zulkfza² u.c. Par skaņu miju anonīmais autors uzskatījis arī līdzskaņa palatalizāciju vsk. ģenitīvā, piem., Keps' - Kepia 'ķipis - ķipja', Kleps' - Klepia 'klēpis - klēpja' (mūsdienās augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā šāda veida formām līdzskaņu palatalizācija nav raksturīga (Sīkāk skat.: 81, 309)). Šīs "pārmaiņas" valodā pamanījuši arī J. Akelevičs un T. Kosovskis, uzskatot, ka -ncz nominatīvā mijas ar -nia ģenitīvā, piem., Kundzincz (J. Akelevičam) // Kundzincz (T. Kosovskim) 'kundziņš' - Kundzinia, Znutincz (J. Akelevičam) // Znutincz (T. Kosovskim) 'znotiņš' - Znutinia. Autoru galvenā klū-

¹ Vārda rūsa vīriešu dzimtes formas sastop, piem., Šķaunes izlokšnē (ryūs') (99, 98).

² Līdzskaņu iespraudums vārdā ir augšzemnieku izlokšnēm raksturīga parādība, to sastop, piem., Skaistā (žūlkč') (53, 37), Zvirgzdenē (zulkt's) (42, 27) u.c.

da ir tā, ka viņu pamanītajām skaņu pārmaiņām bieži nav nekāda pamata, jo daudzos gadījumos palatalizētie līdzskaņi atrodami jau nominatīvā un tos vēlreiz meklēt ģenitīvā nav nekādas nepieciešamības. Bez tam piemēros nereti parādās arī latgaliskajām izlokšnēm neraksturīgas formas, piem., Nazia 'naža', Ozis^I - Ozia 'āzis-āža' (anonīmajam autoram). Šo nekonsekvenču skaidrojums varētu būt divējāds: pirmkārt, tā kā gramatiku veidotāji ir sveštautieši, viņi pilnībā nav pārzinājuši vietējo izlokšņu īpatnības, otrkārt, kļūdas varētu būt ieviesušās I 8. gs. gramatiku ietekmē (Salīdz.: Dambis - dambia 'dambis-dambja' (H. Mēdemam), Akmīns - Akminia 'akmenis (akmens) - akmeņa', Ļācis - Ļācia 'lācis-lāča' (J. Špungjanskim)).

Formās pamanītās skaņu pārmaiņas, domājams, noteikušas arī vārda Boļuds//Boļudz//Boļudz 'balodis' paradigmas iekļaušanu pirmajās latgaliešu gramatikās (Skat. 3. I. 7. tabulu!).

^I Forma ozis (Smyrdy kaj ozis 'smirdi kā āzis') minēta arī J. Kurmina vārdnīcā (86, I 33).

3.I.7. tabula

Locī-	J.Akeleviča gramatika (1817)		Anonīmā autora manuskripts(1817)		T.Kosovska gramatika (1853)	
	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.
N.(1.)	Boľudz'	Boľuzy	Tys Boľuds	Ti Boľuzy	Boľudz	Boľuzy
G.(2.)	Boľuza	Boľuzu	To Boľuza	Tu Boľuzu	Boľuza	Boľuzu
D.(3.)	Boľužam	Boľužym	Tam Boľužam	Tim Boľužym	Boľužam	Boľužym
A.(4.)	Boľudi	Boľužus	Tu Boľuzu	Tus Boľužus	Boľudi	Boľužus
V.(5.)	o! Boľud'	o!Boľuzy	O Boľuds	O Boľuzy	O!Boľudz	O!Boľuzy
Abl. (6.)	ar Boľudi	ar Boľužym	Nu to Boľuza ar tu Boľuzu	Nu tu Boľuzu ar tym Boľužym	ar Boľudi	ar Boľužym
C.L. (7.)	Boľužâ	Boľužûs	Boľuza	Boľužus	Boľužâ	Boľužus

Skaņu pārmaiņas precīzi pamanītas vsk. ģenitīvā, datīvā un visos dsk. locījumos, taču paradigmā atrodamas arī latgaliskajām izlokšnēm neraksturīgas formas, piem., Tu Boļužu (anonīmajam autoram) akuzatīvā, ar tu Boļužu (anonīmajam autoram) ablatīvā un Boļužā//Boļuža (J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim) lokatīvā. J. Akelevičs vienīgais pamanījis, ka 5. locījumā (vokatīvā) iespējama arī bezgalotnes forma o! Bolud'.

Blakus iespējamo formu uzskaitījumam gramatikās pievērsta uzmanība arī dažiem vārddarināšanas jautājumiem (lietvārdu atvasināšana aprakstīta nodaļā par īpašības vārdiem - "O Adiektiwach" - anonīmajam autoram, "O Przymiotnikach" - J. Akelevičam, T. Kosovskim). Autori aplūko:

- 1) deminutīvu darināšanu ("O Formowaniu Imion Zdrobniałych"),
- 2) iedzīvotāju nosaukumu veidošanu pēc to dzīves vai dzimšanas vietas ("O Imionach Formujących się od miejsc" - anonīmajam autoram, "O Imionach pochodnych" - J. Akelevičam, T. Kosovskim).

Diemžēl autoru zināšanas derivatoloģijā ir visai vājas, jo bieži uzrādīti neprecīzi vai pat aplami vārddarināšanas līdzekļi. Gramatiku veidotāji lielākoties norāda uz noteikta motivētājvārda formanta aizstāšanu ar citu formantu motivētajā vārdā. Tā, piem., autori uzskata, ka I. deklinācijas deminutīvos pamatvārda -a tiek aizstāta ar -inia'-ipa' (J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim) vai -ienia'--eņa' (anonīmajam autoram): Siwa 'sieva' > siwinia 'sieviņa', Musza 'muša' > muszinia 'mušpiņa' (J. Ake-

levičam), GoIwa 'galva' > Golwinia 'galviņa' (T.Kosovskim),
Justa 'josta' > Justinia/Justienia 'jostiņa', Soļa 'sala'
Salinia/Salienia 'saliņa' (anonīmajam autoram) u.c. Piemēru
ziņā visbagātākais ir anonīmā autora manuskripts (te mi-
nēti ≈ 30 pirmās deklinācijas deminutīvi), tajā norādītas
arī izloksnēs sastopamās deminutīvu paralēlformas. Anonī-
mais autors precizē, ka pamatvārda formants -cza, -dia, -dra,
-dza, -la, -mia, -nia, -pia deminutīvos tiek aizstāts ar -eytia,
piem., Pucza/Pukia 'puķe' > Puczeytia/Pukieytia 'puķīte',
Stundia 'stunda' > Stundzieytia/Stundienia 'stundiņa'.
Ja pamatvārds beidzas ar -ga, atvasinājumā lieto -dzienia,
piem., Uga 'oga' > Udzienia 'odziņa', Woga 'vaga' > Wadzienia
'vadziņa', motivētājvārda -ka motivētajā vārdā aizstāj ar
-cienia, piem., Ruka 'roka' > Rucienia 'rociņa'. Pēdējie piemē-
ri (Udzienia, Wadzienia, Rucienia) norāda ne tikai uz deri-
vatīvā formanta -enia '-eņa' izmantojumu pamazināmo vār-
du veidošanā, bet atspoguļo arī iespējamo līdzskaņu miju
(g/dz, k/c). Netieši anonīmais autors runā arī par vairā-
ku derivatīvo formantu izmantojumu deminutīvu darināšanā.
Tā no vārda Mieyta 'meita' var darināt Meytinia 'meiti-
ņa' (iespējams - mēitinā 'meitene') un Mieytinieytia 'mei-
tenīte'. No Zwaigznia 'zvaigzne' - Zwaygzनिया 'zvaigzni-
ņa' un Zwaygznieytia 'zvaigznīte'. Sevišķu interesi iz-
raisa piemēros minētās personvārdu pamazinājuma formas,
kas lietotas ar visdažādākajām (biežāk - mīlinājuma) no-
zīmes niansēm, piem., Iwa 'Ieva' > Iwuks, Iwu(z)ka, Iwu(z)kinia,
Iwienia, Anna, Ania 'Anna' > Anusia, Anieytia, Annienia, Anu-
sienia, Anusieytia, Katra 'Katrīna' > Katru(z)ka, Katreytia,

Katrejts, Katrula, Katrusieytia, Katruleytia. Mora 'Māra' > Moruks, Morufzka, Morenia, Marusia, Marusieytia, Marusienia, Dortia 'Dārta' > Dortiuſzka, Dortienia, Dortieytia, Dortuleytia. Analizējot piemērus, secinām, ka I. deklinācijas deminutīvos gramatiku veidotāji pamanījuši šādus sufiksus:

- 1) kopnacionālās valodas -in-, piem., siwinia 'sieviņa', rucinia 'rociņa', muszinia 'mušiņa',
- 2) latgaliskajām izloksnēm raksturīgos piedēkļus :
 - a) -en-, piem., Ulenia 'oliņa', Wadzienia 'vadziņa' u.c.,
 - b) -eit-, piem., Nabadzieytia 'nabadzīte', Zoleytia 'zālīte', Marusieytia, Marusīte u.c.,
 - c) -ul-, piem., Katrula 'Katrūla',
 - d) -us-[-us'], piem., Marusia 'Marusja', Anusia 'Anusja',
 - e) -ušk-, piem., Katruſzka 'Katrūška', Iwuſzka 'Ievuška'^I.

2. deklinācijas deminutīvu aprakstā J. Akelevičs un T. Kosovskis tikai norāda, ka šie vārdi beidzas ar -tie, piem., Saule - Saulitie, īstenā vārddarināšanas morfēma (piedēklis) netiek nosaukta. No piemēriem redzam, ka galvenais derivatīvais līdzeklis ir -eyt- '-īt-', piem., Reykstie 'rīkste' > Reykstieytie 'rīkstīte', Nowie 'nāve' > Nowieytie 'nāvīte' (anonīmajam autoram).

Plašāko informāciju par 3. deklinācijas deminutīviem atrodam anonīmā autora rokrakstā. Autors norāda, ka motivētājvārda galotne -s tiek aizstāta ar izskaņu -tie- nia '-tiņa'. Pēc pārveidošanas 3. deklinācijas vārdi pār-

^I Formas ar -ul-, -us-[-us'] un -ušk-, domājams, radušās slāvu valodu ietekmē. Salīdz.: piem., kr. вѣцѣнѣ 'vecenīte, vecmāmiņa', Маруся 'Marusja', вѣцѣнѣ 'vecā māte, vecmāmiņa' u.c.; -ušk- atrodam arī dažās augšzemnieku izloksnēs, piem., Ciblā (9,38).

vēršas I.deklinācijas substantīvos, piem., Guvs 'govs' > Gw-
tienia 'gotiņa', Woc's 'augonis, vāts' > Woctienia//Wottinia
 'vātiņa', Pfakts^I 'blakts' > Plaktienia//Plaksnienia 'blak-
 tiņa, blaksnīņa' u. c. 3.deklinācijas lietvārdu pamazināmās
 formas var pāriet arī 4.deklinācijā, piem., Gun's 'uguns' >
guntien's '(u)guntiņš, (u)guntiņa'. J. Akeleviča un T. Kosov-
 ska gramatikās konstatēts, ka galvenā deminutīvu veidotā-
 ja ir izskaņa -itie '-iete'. Apgalvojums pamatots ar piemē-
 ru Siwits > siwitie 'sieviete'. J. Akelevičs un T. Kosovskis
 acīmredzot nav pilnībā pārzinājuši latgaliešu rakstu va-
 lodas īpatnības, jo nozīmes ziņā identais siwitie uzlūkots
 par vārda Siwits deminutīvu.

I 9.gs. latgaliešu gramatikās plaši aprakstīti 4.
 deklinācijas deminutīvi. Anonīmais autors¹: ja pamatvārds
 beidzas ar -ayns, -cs, -czsz, -dzs, -ers, -lis, -ls, -n's, -ps,
-s's, -urs, -uys, -ys, tā pamazināmā forma - ar -eyts, piem.,
Sulayns 'sulainis' > Sulaynieyts 'sulainītis', Kaczsz²
 'kaķis' > Kaczeyts 'kaķītis', Wadz's 'vadzis' > wadzieyts,
Barnauklis 'bērnauklis' > Barnaukleyts 'bērnauklītis',
Pyu(zlis 'pūslis' > pyu(zleyts 'pūslītis', Patmals 'dzir-
 navas' > Patmaleyts 'dzirnaviņas', Szkleps³ 'pagrabs' > Szkle-

¹ Balsīgo un nebalsīgo troksneņu mija raksturīga Latga-
 les dienvidu izloksnēm, to atrodam, piem., Aulejā, Krāsla-
 vā u. c. (81, 315).

² Formas kačs, začs u. tml. atrodam, piem., Atašienes, Līvā-
 nu, Kaunatas, Ciblas, Nirzas u. c. izloksnēs (Skat. 3.
 karci pielikumā!).

³ Vārds skleps//škleps (kr. скалепъ 'pirts, mūra pagrabs,
 kapenes' (II3, IV, I98)) L ZA Apvidvārdu vārdnīcas kar-
 totēkā nav konstatēts, tomēr to lieto vairākās Dienvid-
 latgales izloksnēs, piem., Izvaltā.

pieyts 'pagrabiņš', Staubiers^I 'nokaltuša koka stumbrs' > Staubereyts, Lass' 'lasis' > Lasieyts 'lasītis' u.c. (pavisam 60 valodas vienības). No dažiem vārdiem anonīmais autors mēģinājis veidot arī kopnacionālās valodas formas ar -ens '-ēns', kuras augšzemnieku izloksnēs nav atrodamas, piem., Łociens 'lācēns', Kaczens 'kaķēns', Krauklens 'krauklēns'. Šo lietvārdu daudzskaitlī lieto formantu -eysz. Anonīmais autors norāda, ka citi 4. deklinācijas deminutīvi (acīmredzot tie, kuri netika minēti piemēros) vsk. nominatīvā iegūst izskaņu -ens vai -encz '-eņš', resp., '-iņš'; dsk. N. -eni '-eņi', resp., '-iņi', piem., Grobs 'zārks' > Grabiens 'zārciņš', Grabieni 'zārciņi', Gryuds 'grauds' > Gryudien's 'graudiņš' u.c. Gramatiku veidotāji netieši mēģinājuši norādīt arī līdzskaņu miju, kas rodas atvasinājumos, taču zināšanu trūkuma dēļ darbos ieviesušās vairākas neprecizitātes. Autori uzsvēruši, ka -gs mijas ar -dzincz, piem., Kungs > Kundzincz, -ls mijas ar -lēns, piem., Ols 'alus' > Alens 'aliņš' u.c. Ziņas par to, kādi faktori nosaka skaņu miju, gramatikās netiek sniegtas (Acīmredzot autori šo parādību neprot izskaidrot; tautā dzirdētie (bieži vien neprecīzi - I.K.) vārdi tiek uzlūkoti kā neapstrīdama parādība). Par skaņu pārmaiņām tiek uzskatīta arī līdzskaņu palatalizācija. Pēc anonīmā autora domām, -ms mijas ar -miens (Podums 'padoms' > Podumiens 'pado-

^I ME minētas formas stāuberis, stāubērs, stāubere, stāuburis, ko lieto Viļakā, Burtniekos u.c. (68, III, I049), stāubērs 'nokaltuša koka stumbrs' Baltinavā, Šķilbēnos (III, I66).

miņš'), -ns - ar -niens (Bryugons 'brūtgāns, līgavainis' > Bryugoniens 'brūtgāniņš'), -Ps - ar -Piens (Wieyskups 'bīskaps' > Wieyskupiens 'bīskapiņš'), Raskups (poļu Koley (?) > Raskupiens, -Ts ar -tienš (Mists 'miests' > Mistens 'miestiņš'), -Ws mijas ar -wiens (Diws 'Dievs' > Diwiens 'Dieviņš'). Nezināmais autors uzskata, ka latgaliešu rakstu valodā mijas arī -ars ar -erens, piem., Jars 'jērs' > Jerens 'jēriņš', Mars 'mērs' > Mierens 'mēriņš'. 1817. g. manuskriptā minētas arī vairākas augšzemnieku izloksnēm (arī latviešu valodai kopumā) neraksturīgas formas, piem., Growiens 'grāvītis', Latwitienš 'latvietiņš(?) latvietītis' u.c.

Apraksta noslēgumā anonīmais autors nosauc virkni vīriešu dzimtes personvārdu. Nosacīti varam iegūt ziņas par tālaika populārākajiem vārdiem un to variantiem: blakus tradicionālajam Jons 'Jānis' minēts arī Jonieyts un Joniciens, paralēli vārdam Jurs 'Juris' lietots Jurka, Jurkiens, Jurens, Jurels.

Analizējot 19. gs. latgaliešu gramatikās minētos 4. deklinācijas deminutīvus (127 valodas vienības, no tām - 114 - anonīmā autora manuskriptā) secinām, ka to darināšanā autori izmantojuši šādus piedēkļus:

1) kopnacionālās valodas sufiksus:

- a) -el-, piem., Jurels 'Jurelis' (anonīmajam autoram),
- b) -iņ-, piem., Zirdziņcz 'zirdziņš' (J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- c) -īt-, piem., wiezīts 'vēzītis', nazīts 'nazītis' (J. Akelevičam, T. Kosovskim),

2) latgaliešu rakstu valodas sufiksus :

- a) -eit-, piem., Bluczeyts 'blukītis', Szyupielejts 'šūpulītis' (anonīmajam autoram) u.c. (pavisam 65 valodas vienības),
- b) -ej-, piem., Korumiens 'kārumiņš', Torpien's 'tārpiņš' (anonīmajam autoram) u.c. (pavisam 48 valodas vienības),

Autori vēl pievērsušies arī šādiem vārddarināšanas jautājumiem :

- I) iedzīvotāju nosaukumu veidošanai pēc to dzimšanas vai dzīves vietas,
- 2) sieviešu dzimtes vārdu darināšanai no vīriešu dzimtes vārdiem, ņemot vērā šo personu :
- a) amatu, nodarbošanos,
- b) tautību,
- c) uzvārdu.

Iedzīvotāju nosaukumu veidošanā izmantoti šādi formanti:

- I) -dzīts (vīr.dz.vsk.N.), piem., Dynaburgs 'Dinaburga, Daugavpils' > Dynaburdzic' 'dinaburdzietis, daugavpilietis', Pitierburgs 'Pēterburga' > Pitierburdzic' 'pēterburdzietis',
- 2) -nits (vīr.dz.vsk.N.), -szy (vīr.dz.dsk.N.), -nitie (siev.dz.vsk.N.), -nities// -ties (siev.dz.dsk.N.), piem., Leyksna 'Līksna' > Leyksnits 'līksnietis' (J. Akelevičam) // Lejksnicz // Lejksnits (T. Kosovskim), Leywoni (J. Akelevičam) // Lejwoni (T. Kosovskim) 'Līvāni' > Leywonits (J. Akelevičam) // lejwonits (T. Kosovskim) 'līvānietis', Ludza 'Ludza' > Ludzonits 'ludzānietis',

Ludzoni /zy 'ludzānieši', Ludzonitie 'ludzāniete', Ludzonities 'ludzānietes' (anonīmajam autoram), Rezekne (J. Akelevičam) // Rezeknia (anonīmajam autoram) // Rezancz (T. Kosovskim) 'Rēzekne' > Rezeknits (J. Akelevičam) // Rezeknic (anonīmajam autoram) // Rezecznits (T. Kosovskim) 'rēzeknietis',

3) -ons (vīr.dz.vsk.N.), -onitia (siev.dz.vsk.N.), piem., Poļocka 'Polocka' > Polocons 'polockietis' (anonīmajam autoram).

Gramatikās minētie piemēri faktiski pamato divējādu morfēmu -it- (-īt- 'iet-') un -on- (-òn-, -ùon- 'ān-') izmantojumu jaunu vārdu darināšanā. Formants -dzits acīmredzot lietots, lai parādītu līdzskapu mijas iespējamību atvasinājumos, kuru motivētā vārda sakne beidzas ar līdzskani [g].

Nekonsekvences vērojamas arī siev.dz. personu nosaukumu darināšanā no vīr.dz. vārdiem. Tā, piem., anonīmais autors par vārddarināšanas morfēmu maldīgi uzskatījis formantu -ia: Goieys 'gājējs' > Goieia 'gājēja', bet abiem vārdiem kopējo -iey- // -iei- -ēj- nav konstatējis.

Par vārda sastāva neizpratni liecina arī -ica izmantojums siev.dz. atvasinājumos no vīr.dz. personu vārdiem ar -in's', -ks, -ls, -ys, piem., Sayminiks 'saimnieks' > Sayminica 'saimniece', -itja lietojums atvasinājumos, kuru pamatā vīr.dz. vārdi ar -ons, -ts, -ws, piem., Ibawits 'iebūvietis' > Ibawitia 'iebūvieta'. Precīzi vārddarināšanas formanti noteikti tādos atvasinājumos kā

Kieziers (anonīmajam autoram)//Kiejzers 'ķeizars'(T.Kosovskim)> Keyzierinia (anonīmajam autoram)//Kiejzerinia (T.Kosovskim)'ķeizariene',Wojawods 'vojevoda'(J.Akelevičam)> Wojawodinia 'vojevodiene'.

Autori konstatējuši, ka formants -inia (-inā '-ie-
ne-') izmantots, no vīriešu dzimtes īpašvārdiem (vārdiem,
uzvārdiem) darinot šo personu sievu nosaukumus, piem.,
Odums 'Ādams' > Oduminia 'Ādamiene', Pitiers 'Pēteris' >
Pitierynia 'Pēteriene'(T.Kosovskim, anonīmajam autoram),
Łozda 'Lazda' > Łozdunia 'Lazdiene', Strods > Strodinia
'Strodiene'(J.Akelevičam, T.Kosovskim). Augšzemnieku iz-
loksnēm neraksturīgs ir autoru lietotais -ynia sieviešu
dzimtes vārdos, kas apzīmē noteiktas tautības pārstāves,
piem., Leyz 'leitis, lietuvietis' > Leyzynia 'leitiete,
lietuviete', Zwidrys 'zviedrs' > Zwidrynia 'zviedriete'
(anonīmajam autoram), parastākas ir formas ar -itia,
piem., Kryws 'krievs' > Krywitia 'krieviete'(anonīmajam
autoram).

Plašākas ziņas par substantīvu darināšanu gramati-
kāš netiek sniegtas. Kaut gan substantīvu aprakstā un
derivatīvo līdzekļu noteikšanā vērojamas nekonsekven-
ces, 19.gs. gramatikās atspoguļoto informāciju varam uz-
skatīt par pietiekamu latgaliešu rakstu valodas praktis-
kai apguvei.

Pēc substantīvu raksturojuma 19.gs. latgaliešu
gramatiku autori pievēršas adjektīvu aprakstam.

3.2. Īpašības vārds

Aprakstot latgaliešu rakstu valodas adjektīvu sistēmu (nodaļa "O Przymiotnikach" 7.-9., II.-12.lpp.-J. Akelevičam, 7.-10.lpp.- T.Kosovskim, "O Adiektiwach" 20.-27., 30.-32.lpp.- anonīmajam autoram; precīzu ziņu par J.Rimkeviča manuskriptu nav), autori gramatisko likumību pamatošanai lieto dažādus īpašības vārdus (piemēriem bagātākais ir anonīmā autora manuskripts, tajā minēti vairāk nekā 20 adjektīvi), kuri lietoti abās dzimtēs, tiem ir gan nenoteiktā, gan noteiktā galotne, kā arī īpašības vārdiem raksturīgās salīdzināmās pakāpes.

Adjektīvu autori sāk ar informāciju par šīs vārdšķiras formu galotnēm, norādot, ka vīr.dz. īpašības vārdiem ir galotne -s, piem., Swats 'svēts' (J. Akelevičam, T.Kosovskim), Łobs 'labs', Gudrs (anonīmajam autoram), sieviešu dzimtē -a, piem., Gudiga 'godīga', Skays-ta 'skaista' (anonīmajam autoram). Blakus plaši pazīstami un bieži lietotiem vārdiem, piem., Smolks 'smalks', Bizs 'biezs' u.c. anonīmā autora rokrakstā atrodami arī savdabīgi, tikai latgaliešu rakstu valodā sastopami aizguvumi, piem., Statliws (poļu Stateczny 'pakāpenisks, līdzsvarots, stabils'), Statnys^I (poļu stały 'noturīgs, pastāvīgs'). Manuskripta autors norāda, ka nepieciešamības gadījumā latgaliešu rakstu valodas adjektīvi var iegūt galotni -Ays '-ais' (šī galotne minē-

^I Kr. СТАЛЫ < СТАБИТЬ 'klūt, tapt, piecelties, būt uz kājām' (II3, IV, 319).

ta arī J. Akeleviča gramatikā, T. Kosovskis turpretī uzskata, ka noteiktos adjektīvus raksturo formants -ays, -atajs), piem., Swatajs (J. Rimkevičam) // Swatays (J. Akelevičam) 'svētais', Ļobays 'labais' (anonīmajam autoram). Diemžēl nav atrodams plašāks skaidrojums, kādos gadījumos lieto īpašības vārdus ar noteikto galotni. Neizpratni rada anonīmā autora norādījums, ka noteiktos adjektīvus parasti lieto vīr. dz. vsk. N. un V., kā arī visos dsk. locījumos. Sieviešu dzimtes adjektīvos, pēc autora domām, noteiktā galotne nav atrodama. Rokraksta tālākajās lappusēs, rādot īpašības vārdu paradigmas, anonīmais autors pats nenāk pretrunā ar savu atzinumu, jo piemēri rāda, ka noteiktajiem adjektīviem iespējamas gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes vsk. un dsk. formas. To apstiprina arī J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku piemēri. Skat.: 3.2.I. tabulu!

3.2.I. tabula^I

Skaitlis	Locījums	J. Akeleviča gramatika (1817)		Anonīmā autora manuskripts (1817)		T. Kosovska gramatika (1853)	
		Vīr.dz.	Siev.dz.	Vīr.dz.	Siev.dz.	Vīr.dz.	Siev.dz.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Vienskaitlis	N. (1.)	Ļobays	-ia	Ļobays	Ļobieia	Ļobajs	-ja
	G. (2.)	Ļobaia	-ias	Ļobiia	Ļobieias	Ļobaja	-jas
	D. (3.)	Ļobaiaim	-iaj	Ļobieiam	Ļobieiaj	Ļobajam	-jai
	Acc. (4.)	Ļobaiu		Ļobiiu		Ļoboju	
	Voc. (5.)	o Ļobays	-ia	o Ļobays	o Ļobiia	O!Ļobajs	-ja
	Abl. (6.)	ar Ļobaiu	-	Nu to Ļobiia ar tu Ļobiiu	nu tos Ļobieias ar tu Ļobiiu	ar Ļoboju	
	Casus Loc. (7.)	Ļobaiū	-	Ļobiiâ	Ļobiiâ	-	-

^I J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās piemēros blakus vīr.dz. lietvārdiem minēti tikai atbilstošie siev.dz. locījumu formanti.

3.2.I. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Daudzskaitlis	N.(1.)	Ļobai	-ias	Ļobiei	Ļobieias	Ļobaj	Ļobajas
	G.(2.)	Ļobaiu	-	Ļobieiu	Ļobieiu	Ļobaju	
	D.(3.)	Ļobaim	-iom	Ļobieim	Ļobieiom	Ļobajm	-jom
	Acc.(4.)	Ļobaius	-ias	Ļobieius	Ļobieias	Ļobajus	-jas
	Voc.(5.)	o!Ļobai!	-ias	O Ļobiei	o Ļobieias	Ļobaj	-jas
	Abl.(6.)	ar Ļobaim	-iom	Nu Ļobieiu ar Ļobieim	Nu Ļobieiu ar Ļobieiom	ar Ļobaim Ļobojūs	-jom Ļobajās
	Casus Localis (7.)	Ļobaiūs	-ios	Ļobieiūs	Ļobieiōs	-	-

No piemēriem redzams, ka anonīmā autora rokraksta latgaliskajās formās kopnacionālās valodas adjektīvu galotne -ays parādās tikai N. un V. locījumā. Faktiski autors paradigmā izmantojis trīs adjektīvu (Ļobays, Ļobieis, Ļobiis) formas (Par to sīkāk skat.: I5,6), kas izplatītas augšzemnieku dialektā arī mūsdienās, piem., lobāis, lobā Tirzā, lobāis, lobò Rubenos, lobāis, lobò Nīcgalē, lobajim⁴ Kalupē, lobejim, lobejòm Balvos, lobejim Andrupenē, lobejim⁷/lobejam⁴ Barkavā, lobis, lobò Makašēnos, Kārsavā, lobis, lobò Nautrēnos, Ciblā, Dricēnos, lobiis, lobā Mālpupē u.c. (LVDAM). Galotnes -ays tradīcija konsekventāk ievērota J. Akeleviča un T. Kosovka gramatikās, taču to piemēri dažviet atspoguļo arī arhaiskās formas. Par to liecina, piem., vīr. dz. vsk. Ģ. (Ļobaia (J. Akelevičam))//Ļobaja (T. Kosovskim) 'labajā', A. un I. (Ļobaju, ar Ļobaju (J. Akelevičam) 'labajo, ar labajo'), dsk. N. (Ļobaj 'labajie' (J. Akelevičam)) un V. (o!Ļobaj! 'labajie!' (J. Akelevičam)) formas. Vīr. un siev. dz. vsk. A., I., vīr. dz. dsk. 6. (faktiski būtu jābūt 7. jeb lokatīva locījumā) un siev. dz. dsk. D. un I. formās T. Kosovskis galotnes patskani [a] aizstājis ar [o], tādējādi iegūstot formas ar -oju, -ojus, -jom^I. Formas Ļobaiû (J. Akelevičam), Ļobaj, Ļobajm (T. Kosovskim), kā arī lokatīva lietojums 6. (instrumentāla) locījumā (T. Kosovskim), visticamāk, uzlūkojams par drukas kļūdu.

Gramatikās minētie piemēri rāda, ka autori, mācot

^I Sieviešu dzimtes formas ar -om sastop dažās Ziemeļlatgales izloksnēs, piem., lobejòm Balvos (LVDAM).

vietējo valodu svešautiešiem, mēģinājuši parādīt ne tikai iespējamās vārdu formas, bet arī visdažādākās latgaliešu rakstu valodas leksēmu nozīmes nianse. Darbos ir visai plašs to funkcionālais raksturojums. Kā piemēri minēti trīs adjektīvi : biezs (Bizs (anonīmajam autoram) // Biz (J. Akelevičam, T. Kosovskim)), smalks (smoīks) un plāns (Pļons). Interesents var uzzināt, ka tad, ja īpašības vārds Bizs // Biz apzīmē parādību vai priekšmetu, kura vienības vai sastāvdaļas atrodas tuvu viena otrai (kā norāda anonīmais autors - Kedy znaczy gestu), vai arī šis vārds apzīmē ko tādu, kas ir grūti lejams vai maisāms, adjektīvs var paskaidrot jebkuru lietvārdu, piem., Bizs audaklys (geste pļotno 'biezs audekls' (anonīmajam autoram)), Biza drebje 'bieza drēbe' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Bizs miežz 'biezs mežs', Bizs oīs 'biezs alus', Biza putra 'bieza putra' (anonīmajam autoram). Turpretī, ja īpašības vārdu lieto ar nozīmi 'resns' (poļu gruby), tas var saistīties ar lietvārdiem, kas apzīmē priekšmetus, piem., Bizs diels 'biezs dēlis', Bizs goīds 'biezs galds' (anonīmajam autoram), Bizs myurs (anonīmajam autoram) // biz myurs (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Biza sina 'bieza siena' (J. Akelevičam, T. Kosovskim). Savukārt, raksturojot objektus, kuriem ir apaļa forma, vai tādus, kam ir liels apkārtmērs, anonīmais autors iesaka lietot vārdus Rasnys // Raksnys^I 'resns', piem., Raksnys Cyīwaks 'resns

I Forma rasnys izplatīta augšzemnieku dialekta izlokšņu lielākajā daļā, raksnys sastopama Latgales austrumos, tai skaitā arī Pildā (100, 51), Mērdzenē un Zvirgzdenē (81, 312).

cilvēks', Rasnys Uzuļs 'resns ozols'. Runājot par beramām vielām, ieteiktas divas formas : Rups 'rupjš'¹ un rasnys 'resns'², piem., Rups i rasnys Ozbors³, Rupi i rasny Zierni 'rupji un resni zirgi', Rups i rasnys sols 'rupja un resna sāls', Rups i rasnys audakiys 'rupjš un resns audekls'. Anonīmā autora manuskriptā īpaši uzsvērts, ka, runājot par audumu, Rups apzīmē tā cietumu (Salīdz.: rupjš 'tāds, kas ir no slihta, vienkārša materiāla un slikti izstrādāts (55, 683)), Rasnys//Raksnys - biežumu.

Gramatikās raksturotas arī adjektīva Smolks 'smalks' lietošanas iespējas. Anonīmais autors uzskata, ka Smolks jālieto, runājot par beramām vielām (manuskriptā - drobny osobliwie wrzeczach Krupiastych), piem., Smolks Sols 'smalka sāls', Smolki mylti 'smalki//smalkie milti' (Salīdz.: smalkais sāls, smalkie milti (54, VII, 37)), tām pieskaitot arī akmeņus, skalus un žagarus, piem., Smolki akmini, zogory 'smalkie akmeņi, žagari', Smolkas lubas 'smalkas lubas, skaidas'. Dzīvu būtnu apzīmēšanai anonīmais autors ierosina lietot īpašības vārdus Smolks 'smalks' un Sieyks 'sīks', piem., Smolki i Sieyki Barni

¹ Līdzskaņa [j] zudums aiz lūpeņiem vērojams augšzemesnieku dialekta izlokšņu lielākajā daļā.

² Mūsdienu izlokšnēs formu rasnys šai nozīmē parasti nelieto.

³ Ozbors 'smalkie putraini' Līvānos, Pildā, Skaistā, Varakļānos u.c. (III, I 58).

'smalki un sīki bērni', Smolki i Sieyki lupi 'smalki un sīki lopi'. Adjektīvs Sieyks, pēc anonīmā autora atzinuma, var apzīmēt arī seklumu un mazumu (mialkość i małość), piem., Sieyks yudiens 'sīks ūdens', Sieyka mayzie 'sīka maize'. Īpašības vārdu Smoļks var lietot arī ar nozīmi 'tievs, plāns', it sevišķi, raksturojot auduma kvalitāti, piem., Smolka drebie 'smalka drēbe' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Smoļks myls^I 'smalka pašdarināta vadmala' (J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim), Smoļks sukņys 'smalks audums' (anonīmajam autoram). Dažreiz adjektīva Smoļks vietā var lietot arī Tyws 'tievs' un Pļons 'plāns', piem., Pļona driebie 'plāna drēbe' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Pļona luba 'plāna luba', Pļons Kreys 'plāni lūki, šķiedras', Tyws cylwaks 'tievs cilvēks', Tyws Kuks 'tievs koks' (anonīmajam autoram).

Pēc ieskata īpašības vārdu leksiski semantisko variantu sistēmā gramatiku autori pievēršas to gramatiskajam raksturojumam, t. i., dod šīs vārdšķiras formu paradigmas paraugus. Piemēros izmantotas gan nenoteikto, gan noteikto adjektīvu formas. Tā kā noteiktā adjektīva Ļobys paradigma atspoguļota 3.2.1. tab., tad 3.2.2. tabulā norādītas nenoteiktā adjektīva Ļobs 'labs' locīšanas iespējas. Salīdzināšanas nolūkos tabulā parādīti arī J. Špungjanska un H. Mēdema gramatiku piemēri.

^I Myla 'vadmala', piem., Kalupē (83, 41).

3.2.2. tabula I

Skaitlis	Locījums	J.Špungjanska gramatika(1732)		H.Mēdema gramatika(1837)		J.Akeleviča gramatika(1817)		Anonīmā autora manuskripts(1817)		T.Kosovska gramatika(1853)		
		vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	vsk.	dsk.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
Vienskaitlis	N.(1.)	Tas Ļabs	Ta ģaba	Ļabs	Ļabba	Ļobs	-ba	Ļobs	ģoba	Ļobs	-a	
	G.(2.)	Tā ģaba	Tas ģa- bas	Ļabba	Ļabbas	Ļoba	-as	Ļoba	ģobas	Ļoba	ģobas	
	D.(3.)	Tam ģabam	Taj ģa- bay	Ļabbam	Ļabbai	Ļobam	-ay	Ļobam	ģobay	Ļobam	ģobay	
	Acc. (4.)	To ģa- bu	To Ļabu	Ļabbu	Ļabbu		ģobu		ģobu	ģobu		ģobu
	Voc. (5.)	O Ļabs	o ģaba	Ļabs	Ļabba	-	-		O ģobs	o ģoba	-	-
	Abl. (6.)	No tā ģaba ar tō ģabu	No tās ģabas ar tō ģabu	-	-		ar ģobu		Nu ģo- bas ar ģobu	nu ģo- bas ar ģobu		ar ģobu
	C.L. (7.)	-	-	-	-		ģobâ		ģobâ	ģobâ		ģobâ

I J.Akeleviča gramatikā un T.Kosovska gramatikas vsk. N. blakus vīr.dz. adjektīviem minēti tikai attiecīgie siev.dz. formanti.

3.2.2. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Daudzskaitlis	N.(1.)	Tie ģa-		-	-	Ļobi	-as	Ļobi	Ķobas	Ļobi	Ķobas
	G.(2.)	bi	Tū Ķabu	-	-		Ļobu	Ļobu	Ļobu		Ļobu
	D.(3.)		Tiems Ķabiems	-	-	Ļobim!	-om	Ļobim	Ķobom	Ļobim!	Ļobom
	Acc.(4.)	Tos ģa-		-	-		Ļobus	Ļobus	Ķobas		Ļobus
	Voc.(5.)	bus	O Ķabi	-	-	-	-	O Ļobi	O Ķobas	-	-
	Abl.(6.)		Nu tu Ķabu, ar	-	-	ar Ļo-	-om	Nu Ļobu	Nu Ļobu	ar Ļo-	Ļobom
	C.L.(7.)		tiems Ķabiems	-	-	bim		ar Ķo-	ar Ķobom	bim	
						Ļobûs	-bûs	Ļobus	Ķobos	Ļobûs	Ļobâs

Kā redzams, visās gramatikās sieviešu dzimtē lietotas formas ar -as latgaliskajām izloksnēm raksturīgās -ys vietā. Vairākas nekonsekvences vērojamas formu pierakstā. Tā, piem., anonīmā autora rokrakstā vsk. Abl. divreiz lietota sieviešu dzimtes forma, dsk.L. formas norādei nav izmantota diakritiskā zīme (^), līdz ar to vīr.dz. dsk.L. sakrīt ar dsk.A. Šķiet, neuzmanības dēļ ieviesusies kļūda J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās : dsk.A. lietota tikai vīr.dz. forma (iespējams, ka autori nav saklausījuši siev.dz. un vīr.dz. formu atšķirības). Pozitīvi vērtējams tas, ka J. Akelevičs un T. Kosovskis latgaliešu rakstu valodā visai precīzi konstatējuši nenoteiktā adjektīva V. formas trūkumu, kas vērojams arī mūsdienu latviešu literārajā valodā.

Gramatiku autori maz pievērsušies latgaliešu rakstu valodas adjektīvu vārddarināšanas problēmām. Anonīmā autora rokrakstā tikai norādīts, ka no īpašības vārdiem iespējams veidot lietvārdus. Diemžēl autors nenorāda, kuri vārddarināšanas līdzekļi šim nolūkam visbiežāk tiek izmantoti. Iegūstam tikai vispārīgu informāciju, ka, piem., no adjektīva Gudrs var darināt substantīvu Gudreyts (gudrītis 'gudrs cilvēks, cilvēks, kurš ir ļoti gudrs'), Ļobs 'labs' > Ļobeyts^I (labītis 'labs cilvēks, cilvēks, kuram šī īpašība piemīt lielā mērā') u.c. Reizēm no adjektīva bezgalotnes formas un substantīva savienojuma var veidot sa-

^I Mūsdienās augšzemnieku izloksnēs -īt- (-ēit-) izmanto adjektīvu deminutīvu darināšanā, piem., mozejīc 'mazītiņš'.

liktepatvasinājumus (ar deminutīva nozīmi vai bez tās), piem., malnu Ocu cyłwaks 'cilvēks ar melnām acīm' > Malnaciejts 'melnacītis', Plotas pires Cyłwaks 'cilvēks platu pieri' > Platpirs 'platpieris', bryža społwas zyrgs 'zirgs, kura apspalvojuma krāsa līdzīga brieža apspalvojuma krāsai' > Bryžspoł (acīmredzot - 'briežspalvis'). Netipiska ir pēdējā forma, jo tā lietota bez galotnes. To varētu skaidrot divējādi :

- 1) kā pārrakstīšanos, t. i., neuzmanības kļūdu,
- 2) manuskripta autors kāda vietējā iedzīvotāja runā dzirdējis šo vārdu, bet tā galotni nav saklausījis. Gribēdams bagātināt darbu ar valodas vienībām, viņš tajā iekļāvis arī šādu piemēru. Mllvg sacīts, ka lietvārdus, kuri apzīmē dzīvniekus, kam piemīt kāda noteikta īpašība vai pazīme, parasti darina no atbilstoša adjektīva ar sufiksālo galotni -is vai -e, piem., bēris, laucis (70, 169).

Semantiskās paralēles varam ieraudzīt arī anonīmā autora minētajā piemērā. Acīmredzot vārds Bryžspoł darināts ar sintaktiski morfoloģisko pagēmienu, tā nozīme veidojusies uz asociāciju pamata. Turklāt neviens no salikteņa komponentiem neizsaka attiecīgo nozīmi - tā veidojusies uz salīdzinājuma pamata - 'tāds, kam apspalvojums ir tādā krāsā kā briedim' (Salīdz.: połu łosiowy un łosiak^I).

^I Luōss : luoss zirgs ir zirgs lūša krāsā, luōsāis - iedzeltens zirgs ar melnu strīpu pār muguru, luōsa - lauvas spalvas krāsa (68, II, 908).

Anonīmā autora manuskriptā atrodami arī citi sintaktiski morfoloģiski darināti t.s. bahuvrihi salikteņi, piem., Grayzgalwia 'greizgalve' < Grayzas golwas cyiwaks 'cilvēks ar greizu galvu', Leykdagun's 'līkdegunis' > Leyka Dagona cyiwaks 'cilvēks ar līku degunu'¹. Visu šo salikteņatvasinājumu pamatā faktiski ir īpašības instrumentāla vārdkopas, kuru vietā autors lietojis piederības ģenitīvu.

Piemēru tulkojumā pieļautas vairākas neprecizitātes: tā poliskajā variantā ir Krzywej szej 'cilvēks ar šķību kalu', latgaliskajā - Grayzas golwas cyiwaks 'cilvēks ar greizu, t.i., šķību galvu', poliski - łosiowatey szersci Kon 'zirgs, kura spalvas krāsa līdzinās alņa apspalvojuma krāsai, latgaliskajā variantā vārds alnis aizstāts ar briedis.²

Turpinot adjektīvu aprakstu, gramatiku autori pievērsušies šīs vārdšķiras gradācijas iespējām, norādot arī svarīgākās formu veidotājas morfēmas. Pamata pakāpē (Stopien' równy (J. Akelevičam, T. Kosovskim) // Gradus Positivus (anonīmajam autoram)) vīr. dz. adjektīviem iespējama galotne -s vai -ys (J. Akelevičs min arī -is, taču piemēri šo galotni nepamato), piem., Gluds 'gluds', Dreyzs 'ātrs', Gudrys 'gudrs', Slapnys 'slapjš'³ u.c.

Veidojot pārākās pakāpes (Stopien' wyższy (J. Akelevičam, T. Kosovskim) // Gradus Comparativus (anonīmajam autoram))

¹ Salīdz.: Krzywogeb - Grajzamuts cyiwaks, Krzywonos ptak - Grajzasnukis putnys (86, 61).

² Šī sakidrojuma pamatā varētu būt arī fakts, ka daudzās Latgales izloksnēs šos pārnadžu dzīvniekus apzīmē ar vienu vārdu briedis, Salīdz. arī łos' - Alces, alce-Brydis (86, 70).

³ Formu slapnis atrodam Latgales austrumu izloksnēs, piem., Pildā (100, 51).

formas, galotni -s vai -ys aizstāj ar formantu -oks (vīr. dz.) vai -oka (siev. dz.), piem., Spudrys > Spudroks, spudroka 'spodrs > spodrāks, spodrāka' Szmuks > szmukoks, szmukoka 'smuks > smukāks, smukāka'. Noteikto īpašības vārdu (tie minēti tikai anonīmā autora rokrakstā) komparatīva formas tiek veidotas ar formantu -okays, piem., Swatays > Swatokays 'svētais > svētākais'. Manuskripta autors diemžēl nav iedziļinājies šīs formas nozīmē, jo, kā zināms, komparatīva forma ar noteikto galotni parasti izsaka īpašības vispārāko pakāpi, resp., Swatokays 'vissvētākais'. Vispārāko pakāpi (Stopien' naywyższy (J. Akelevičam, T. Kosovskim) // Gradus Superlativus (anonīmajam autoram)) veido no komparatīva, tam pievienojot ģenitīva formu wyssu 'visu' (vārdšķiru autori nenorāda), piem., wyssu ļaunokays 'visu ļaunākais' (J. Akelevičam), Wyssu gudrokajs 'visu gudrākais' (T. Kosovskim) u.c. J. Akelevičs un T. Kosovskis superlatīvā lieto vārdkopas, bet anonīmais autors norāda, ka iespējams izmantot arī salikteņus, piem., Wyssu greyzoks // Wyssugreyzokays 'visgreizākais'. Mūsdienā latviešu literārajā valodā superlatīva formas parasti lieto ar noteikto galotni, anonīmais autors vispārākajā pakāpē pieļauj arī nenoteikto galotni. Tā parādās formas, kuras atvasinātas no nenoteiktajiem adjektīviem, piem., Swats > Swatoks > Wyssu Swatoks 'svēts > svētāks > visu svētāk(ai)s', Gudrys > Gudroks > Wyssu gudroks 'gudrs > gudrāks > visu gudrāk(ai)s'.

Noteiktajiem īpašības vārdiem savukārt nav komparatīva formas, jo tā faktiski izsaka īpašības vispārāko pakāpi,

piem., Gudrays > Gudrokays > Wyssu gudrokays 'gudrais > (vis)gudrākais > visu gudrākais'. Gadījumos, kad nepieciešams norādīt uz īpašības piemītību ļoti lielā, iespējams, pat vislielākajā mērā, anonīmais autors pirms adjektīva vsk.N.formas lieto šī paša īpašības vārda vsk. I., piem., Gudru gudrays 'ļoti gudrs, visgudrākais', Jaunu jauns 'ļoti jauns, visjaunākais'.^I

Nodaļā "Par adjektīviem" anonīmais autors pievēršas arī dažu adverbu gradācijas iespējām.² Komparatīvā tos lieto ar formantu -ok, piem., Ci(z) > ci(z)ok // lut' > lu(z)ok 'ļoti, vairāk, stipri, stiprāk', Szkayszki > Szkayszkok 'skaisti, skaistāk' u.c. Superlatīvu veido ar formas Wyssu palīdzību, piem., Wy(sudreyz)ok 'visātrāk, visdrīzāk' u.c.

Pēc visai izsmeļošas informācijas par īpašības vārdu I9.gs. latgaliešu gramatiku autori pievēršas skaitļa vārda raksturojumam.

3.3. Skaitļa vārds

Skaitļa vārdu normatīvajā aprakstā I9.gs. latgaliešu gramatiku autori ievērojuši tos pašus principus, kuri atspoguļoti pārējo vārdšķiru raksturojumā, -te netiek dotas konkrētas definīcijas un vispārinājumi. Numerāļu

^I Mūsdienu latviešu valodas gramatikas (Skat., piem., 20,74), izņemot Mllvg (70,458), šādas nianšes neatspoguļo.

² Adverbu sīkāka analīze anonīmā autora manuskriptā netiek veikta, taču termins 'apstākļa vārds' anonīmajam autoram ir zināms. Adverbi īsi raksturoti nodaļās par īpašības un skaitļa vārdiem, kā arī prievārdiem.

izvērtējums ir visai koncentrēts, autori lielākoties ap-robežojušies ar vietējās izloksnēs atrodamo skaitļa vārdu uzskaitījumu. Plašākā informācija atrodama anonīmā autora rokrakstā (nodaļa "O Imionach Liczebnych", 27.-30.lpp.), tam seko J.Akeleviča gramatika (nodaļa "O Imionach Liczebnych", 9.-II.lpp.), izteiksmes ziņā ļoti lakonisks ir T.Kosovskis - viņš numerāļu aprakstam veļtījis tikai vienu gramatikas lappusi (nodaļa "O Imionach liczbowych", 9.-IO.lpp.); ziņu par to, cik plaši skaitļa vārdus raksturojis J.Rimkevičs, nav.

Latgaliešu rakstu valodas skaitļa vārdu iedalījums ir tradicionāls : tiek šķirti pamata (Imiona Liczebne pierwiastkowe//Kardynalne (J.Akelevičam)//Imiona Liczebne Kardynalne (anonīmajam autoram)//Imiona liczbowe pierwiastkowe//Kardynalne (T.Kosovskim)) un kārtas (Imiona porzadkowe (J.Akelevičam, T.Kosovskim)//Nomina Ordinalia (anonīmajam autoram)) skaitļa vārdi. Kārtas skaitļa vārdi iedalīti divās apakšgrupās :

- 1) kārtas skaitļa vārdi ar nenoteikto galotni jeb Imiona porzadkowe attributiwa (J.Akelevičam)//Nomina Ordinalia Attributiva (anonīmajam autoram),
- 2) kārtas skaitļa vārdi ar noteikto galotni jeb (Nomina Ordinalia Subiectiwa (anonīmajam autoram)//Subiectiwa (J.Akelevičam)).

Piemēri rāda, ka autori šķir arī lokāmos un nelokāmos numerāļus, piem., wins 'viens', picpacmit 'piecpadsmi' u.c., taču atsevišķi šīs grupas netiek izdalītas. Grama-

tikās minēti arī t.s. Distributiwa jeb kopuma skaitļa vārdi, piem., Abiei 'abi, abēji'; Czetrata 'četratā' u.c. Daļu skaitļa vārdi un nenoteiktie numerāļi I9.gs. latgaliešu gramatikās nav raksturoti.

Skaitļa vārdu uzskaitījumā minētas gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes formas. Lai parādītu numerāļu rakstības pārmaiņas (laikposmā no 1817. līdz 1853.g.), kā arī iespējamās paralēlformas, šīs valodas vienības atspoguļotas 3.3.I. tabulā.

3.3.I. tabula

Skaitļa apzīmējums	J. Akeleviča gramatika (1817)		Anonīmā autora manuskripts (1817)		T. Kosovska gramatika (1853)	
	vīr. dz.	siev. dz.	vīr. dz.	siev. dz.	vīr. dz.	siev. dz.
I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1	wins	wina	Wins	wina	wins	wina
2		diwi	Diw// diwi	Diwie- ias		diwi
3		treys	Treys	Treias		trejs
4	czetry	czetras	Czetry	Czetras	Czetry	
5	picy	-as	Picy	Picas	pici	-cas
6	sieszy	-as	Siefzy	Siefzassieszy		-szas
7	sieptieyni	-as	Sieptieyni	Sieptieyni- as	sep- tiejni	-nias
8	ostoy- ni	-as	Ostuy- ni	Ostuy- nias	ostoj- ni	-nias
9	diewie- wieni	-as	Diewie- ni	Dewiey- nias	diewiej- ni	-nias
10		desmit		Die smit'		desmit

3.3.I. tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
II	winpacmit		Winpacmit//Winpa desmit		winpacmit	
I2	diwipacmit		Diupacmit//Diwi- padesmit		diwipacmit	
I3	treyspacmit		Treyspacmit// Treyspadesmit		trejpacmit	
I4	czetrapacmit		Czetrapacmit// Czetrapadesmit		czetrapacmit	
I5	picpacmit		Picpacmit		picpacmit	
I6	sieszpacmit		Sieszpacmiet		sieszpacmit	
I7	sieptieynpacmit		Sieptieynpacmiet		sieptinpac- mit	
I8	ostoyncpacmit		Ostienpacmit		ostonpacmit	
I9	diewieynpacmit		Diewienpacmit		diewinpacmit	
20	diwdesmit		Diudiesmit		diwdesmit	
30	treysdesmit		Treysdiesmit		trejdsdesmit	
40	czetrdesmit		Czetrdiesmit		czetrdesmit	
50	picdesmit		Picdiesmit		picdesmit	
60	szeszdesmit		Sieřzdesmit		sieszdesmit	
70	sieptieyndies- mit		Sieptieyndiesmit		-	
80	ostoyndesmit		Ostuyndiesmit		-	
90	diewieyndiesmit		Diewindiesmit		-	
I00	sints		Symts		sints	
200	diwisinti		Diwisynti		diwi sinti	
I000	tyukstusz		Tyukstufz		tyukstusz	
2000	diwi tyukstuszy		Diutyukstufzy		-	

Redzam, ka vairumā gadījumu gramatiku autori lietojuši vienas un tās pašas numerāļu formas, piem., wins, diwi, treys. Sieviešu dzimtes formu darināšanā konsekventi lietota kopnacionālajai valodai un Ziemeļlatgales izloksnēm raksturīgā galotne -as, piem., czetras, Picas¹ u.c. Skaitļa 2 apzīmēšanai izmantota nelokāmā forma diwi (J. Akelevičam, anonīmajam autoram, T. Kosovskim) un reducētā Diw² (anonīmajam autoram), kuras vēl mūsdienās atrodamas, piem., Dricēnu (diwi//diu//divys rūkys) (LVDAM), Kalupes (diwi//diu) (83, 43), Kārsavas (diw) (98, 54), Krāslavas (diw) (5, 37), Nirzas (diu) (81, 346) u.c. izloksnēs. Skaitļa vārdu 'septiņi', 'astoņi', 'deviņi' apzīmēšanai lietoti augšzemnieku izloksnēs sastopamie fonētiskie varianti: Septieyni//septejni, ostoyni//Ostuyni//ostojni, diewieyni//Diewieni//diewiejni (Salīdz.: septēiņi⁴ Līksnā, septēiņi Kaunatā, septēiņi Naujenē, Asūnē³, ostoīni Skaistā, ostoīni Višķos, Šķaunē, ostoīni Aglonā, ostūiņi Biržos (LVDAM), Liezerē (36, 178)⁴, deveni//dēveīni Kalupē (83, 43), dēveīni Nirzā (81, 346) u.c.). Latgaliešu rakstu valodā konstatēti arī arhaiskie saliktie numerāļi Winpadesmit 'vienpadesmit', Diwpadesmit 'divpadesmit', Treyspadesmit 'trīspadesmit'

¹ Galotne -as raksturīga arī 20. gs. latgaliešu gramatikās atspoguļoto numerāļu siev. dz. N., piem., sešas, septenas, ostonas (39, 39), diwas (94, 50), devenas (19, 140).

² J. Endzelīns šai sakarā raksta: "...diwi var noderēt abām dzimtēm: siev. dz. diwi - kam blakus tagad ieviesies arī dzimtes ziņā skaidrākais jauninājums diwas ir, protams, vecā divskaitļa forma, kas radusies no vecākā *duvi, sal. sensl. dzwē, skr. vēdu duvē, lat. duae u.c. (26, 483).

³ Sīkāk skat.: 4. karti pielikumā.

⁴ Sīkāk skat.: 5. karti pielikumā.

un Czetrpadesmit 'četrpadsmit' (Šādas formas atrodam, piem., Ādolfija gramatikā : vienpadesmits, lībiskā dialekta kursiskajās izloksnēs, piem., vienpadesmit Īvandē, vidusdialekta kursiskajās izloksnēs, piem., Pērkonē (26,493). J. Endzelīns norāda, ka izloksnēs sastop arī formu diu pa desmit (26,493)), kas lietota blakus ierastajiem skaitļa vārdiem Winpacmit, Diwpacmit, Treyspacmit, Czetrpacmit. Latgales izlokšņu lielākajā daļā neierasts ir saliktais skaitļa vārds diwipacmit (J. Akelevičam, T. Kosovskim), kura pirmais komponents - numerālis diwi - saliktenī saglabājis galotni, tomēr līdzīgas formas atrodam augšzemnieku dialekta ziemeļu un ziemeļaustrumu izloksnēs, piem., vīnspacmit, dividesmit Baltinavā, četrpacmit Alūksnē, Baltinavā un vidusdialekta zemgaliskajās izloksnēs, piem., Blīdenē, Lestēnē (26,492-493). "Desmitu" apzīmēšanai autori lietojuši tradicionālos skaitļa vārdus, īpašas atkāpes no valodas normām nav konstatētas. Dažas nekonsekvences vērojamas šo skaitļa vārdu pierakstā, piem., salikta komponentā desmit atrodam gan nepalatalizēto, gan palatalizēto [s]: diwdesmit, treysdesmit (J. Akelevičam), czetrdesmit, picdesmit (T. Kosovskim), Ostuyndiesmit, Diewindiesmit (anonīmajam autoram). Par neuzmanības kļūdu varētu uzskatīt arī neprecīzu skaitļa vārdu szeszdesmit^I (J. Akelevičam) un Picsdiesmit (anonīmajam autoram) pierakstu, jo citos numerāļos šī nekonsekvence nav vērojama (Salīdz.: siesz, sieszpacmit (J. Akelevičam), Picpacmit (anonīmajam autoram), taču ir iespējams, ka autori šīs formas dzirdējuši kādā

^I Skapa (š) vārda sākumā varētu būt radusies arī asimilācijas rezultātā.

no izloksnēm (Salīdz.: šeši Aizkalnē, Maltā, Naujenē, Šķilbēnos, Višķos (LVDAM)). Neprecizitātes pierakstā atrodamas arī skaitļa vārdu 'vienpadsmit'-'deviņpadsmit' apzīmējumos. Tā, piem., salikteņos ar padsmīt atrodam gan nepalatalizēto, gan palatalizēto [c]: winpacmit, diwipacmit, picpacmit u.c. (J. Akelevičam), nekonekventi komponents padsmīt lietots arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Picpacmit, Siespacmīet, Sieptieynpacmīet. Dažas neprecizitātes pamanāmas T. Kosovska gramatikā, piem., -iq- lietojums numerāļos sieptinpacmit, diewinpacmit (Salīdz.: septiejni, dewiejni), kas varētu būt radies kopnacionālās valodas ietekmē. Lejzemnieku izlokšņu iezīmes jūtamas arī skaitļa vārdos, kas apzīmē simtus, Latgales izloksnēm raksturīgais Symts atrodams tikai anonīmā autora manuskriptā, J. Akelevičs un T. Kosovskis to aizstājuši ar pārnovadnieku numerāli simts.¹ Skaitļa vārdi, kas apzīmē simtus un tūkstošus, lietoti vai nu vārdkopu, vai (biežāk) salikteņu veidā, piem., diwisimti//Diwsymti//diwi simti 'divi simti', diwi tyukstuszy//DiUtyukstuzy 'divi tūkstoši'.²

Pēc skaitļa vārdu uzskaitījuma gramatiku veidotāji

¹ Skaitļu IO un IOO vārdiskai apzīmēšanai visā rakstu valodas attīstības gaitā bijuši vairāki morfoloģisko formu varianti. Līdz 18. gs. beigām un 19. gs. sākumam latviešu rakstu valodā konstatētas vienīgi lokāmo skaitļa vārdu formas desmits un simts. Mūsdienās biežāk tiek lietota nelokāmā forma, tai ir skaitļa vārda nozīme, un tā izsaka skaitu bez priekšmetiskuma nozīmes (66, 131-132).

² Mūsdienu latviešu valodā sastop trīs formas:

- 1) tūkstotis,
- 2) tūkstoš,
- 3) nenormatīvo tūkstots.

19. gs. latgaliešu gramatikās atspoguļotas valodas normām atbilstošās lokāmās un nelokāmās formas. Līdz ar to nevaram piekrist S. Miezies apgalvojumam, ka nelokāmā forma tūkstoš latviešu rakstos ieviesusies tikai 19. gs. beigās (67, 54).

pievēršas šīs vārdšķiras vārdu deklinēšanas iespējām. Skaitļa vārdi no viens līdz deviņi lokāmi kā vīriešu vai sieviešu dzimtes adjektīvi, bet skaitļa vārdi no desmit līdz simts ir nedeklinējami (grāmatu autori te acīmredzot domājuši desmitu apzīmējumu nelokāmās formas, jo, piem., anonīmā autora manuskriptā šim apgalvojumam seko atzinums, ka skaitļa vārdi Diesmits 'desmits', Symts 'simts' un Tyukstuz 'tūkstoš' (nelokāmā forma(!) - I.K.) pieder 4. deklinācijai, precīzāk - tos loka kā 4. deklinācijas lietvārdus).

Turpinājumā autori sniedz pārskatu par skaitļa vārdu divi un trīs locīšanas īpatnībām. Tās atspoguļotas 3.3.2. tabulā.

3.3.2.tabula^I

Locījums	J.Akeleviča gramatika (1817)		Anonīmā autora manuskripts (1817)		T.Kosovska gramatika (1853)	
N.(1.)	Diwi	Treys	Diw//Diwi// Diwiei	Treys//Trei Treias	Diwi	Trejs
G.(2.)	Diwieiu	Treiu	diwieias Diwieiu// Dwieiu	Treiu	Diweju	Treju
D.(3.)	Diwieim, -iom	Treim,-iom	Diwieim// Dwieim Diwieiom// Dwieiom	Treim,Treiom	Diwejm,-jom	Trejm,-jom
Acc.(4.)	Diwieius	Treius	Diwieius// Dwieius Diwieias	Treys,Treias	Diwejos	Trejus
Voc.(5.)	-	-	O Diwiei O Diwieias	O Treys o Treias	-	-
Abl.(6.)	Ar Diwie- im,-iom	ar Treim, -iom	Nu Diwieiu ar diwieim, Diwieiom	Nu Treiu ar trym//Treim, ar Treiom	ar Diwejm	ar Trejm,-jom
Casus Loc.(7.)	Diwieiūs, -iōs	Treiūs,-iōs	Diwieiūs Diwieiōs	Treiūs, Treiōs	Diwejūs, -jōs	Trejūs,Trejōs

^I J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās vairākos piemēros blakus vīr.dz. formām minēti tikai attiecīgie siev.dz. formanti.

Salīdzinot ar mūsdienu izlokšņu vākumiem, redzam, ka piemēros atspoguļoti Kārsavas (dīv) (98, 54), Krāslavas (dīv) (5, 37), Aulejas (dīveju) (5, 37), Nirzas (dīu//dīveji) (81, 346), Pildas (dīveji) (100, 52), Kalupes (dīvejīm) (83, 43), resp., Latgales austrumu un dienvidu izlokšņu dotumi, kā arī lietuviešu valodā sastopamās formas Dwi, Dwieim, Dwieiom, Dwieius (Salīdz.: liet. dvi, dviejū, dvieim). Lietuviešu valodas piemēru izmantojums anonīmā autora manuskriptā liek domāt, ka nezināmais autors, iespējams, pēc tautības bijis lietuvietis, pārzinājis šo valodu vai attiecīgās formas dzirdējis no Latgales lietuviešiem.

Īpatnējas ir T.Kosovska minētās formas Diwejm, Trejm, ar Diwejm, ar Trejm. Domājams, ka autors centies atspoguļot izlokšņu izrunas īpatnības (Salīdz.: dīveim). Akuzatīva formas galotne -os T.Kosovska gramatikā acīmredzot jāuzlūko par drukas kļūdu.

Pamata skaitļa vārdu aprakstam seko kārtas numurāļu raksturojums. Sākotnēji autori aplūko kārtas skaitļa vārdus ar nenoteikto galotni. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās aprakstītas tikai vīriešu dzimtes formas, anonīmā autora manuskriptā - gan vīriesu, gan sievietes dzimtes formas (Skat. 3.3.2. tabulu!).

3.3.2. tabula

Skaitļa apzīmē- jums	Anonīmā autora manuskripts (1817)		J. Akeleviča gramatika (1817)	T. Kosovska gramatika (1853)
	Vīr.dz.	Siev.dz.		
I.	2.	3.	4.	5.
1.	Pyrms	Pyrma	pyrms	pyrms
2.	Utrys	Utra	utrys	utrys
3.	Trejsz	Trejsza	treszys	treszys
4.	Caturts	Caturta	caturts	caturts
5.	Pikts	Pikta	pikts	pikts
6.	Sasts	Sasta	szasts	sasts
7.	Sieptieyts	Sieptieyta	sieptieyts	sieptiejs
8.	Ostuyts	Ostuyta	ostoyts	ostojts
9.	Diewieyts	Diewieyta	diewieyts	diewejts
10.	Dasmyts	Dasmyta	dasmyts	-
II.	Winpacmits	Winpacmyta	winpacmits	winpacmits
20.	Diudasmyts	-	-	-
30.	Treysdas- myts	-	-	-
40.	Czetrdas- myts	-	-	-
100.	Syntieygs	-	-	-
1000.	Tyukstu - zēygs	-	-	-

Kārtas numerāļi ar nenoteikto galotni ir latgaliskajām izloksnēm raksturīga parādība. Kā izņēmums parasti funkcionē skaitļa vārds pirmais. M. Rudzīte (81, 34)) atzīst, ka šo skaitļa vārdu lieto ar noteikto galotni, lai novērstu nelabskaņu. 19. gs. gramatiku autori savos darbos iekļāvuši formu pyrms, Pyrma 'pirmais, pirmā'. Pārējie piemēri lielākoties atspoguļo Latgales dienvidu un austrumu izloksņu īpatnības (Salīdz.: ūtrys, trešs, cātūrc Kalupē (83, 43), ūtrys, trešs, cāturts, pīkts, sasts šēptēits, ostoīts, deveīts, dasmyts Krāslavā (5, 37), ūtrys// ūtrys, trešs//trešys, cātūrc, pīkc, dasmyc Pildā (100, 52)). Formas szasts (J. Akelevičam) un sieptiejs (T. Kosovskim) acīmredzot var uzskatīt par drukas kļūdu, jo nevienā no izloksnēm tās nav konstatētas. Ar atšķirīgu semantisko nozīmi izloksnēs funkcionē arī numerāļi Syntieygs, Tyuk(tu)zeygs, kurus anonīmais autors lietojis ar nozīmi 'simtais', 'tūkstošais'. Izskana -eygs norāda uz šo vārdu adjektīvisko raksturu, tos iespējams lietot nevis kā numerāļus, bet tikai kā īpašības vārdus ar nozīmi 'simtkārtējs, simtkārtīgs', 'tūkstoškārtējs, tūkstoškārtīgs'. Mūsdienās nozīmi 'simtais' mēdz izteikt ar skaitļa vārdiem syntāis (piem., Krāslavā), syntys (piem., Pildā), symtejis (piem., Dricēnos), kā arī ar citām formām.

Gramatikās uzsvērts, ka blakus kārtas skaitļa vārdiem ar nenoteikto galotni iespējami veidojumi ar noteikto galotni. Piemēros atspoguļotas tikai vīriešu dzimtes formas (Skat.: 3.3.3. tabulu!).

3.3.3. tabula

Skaitļa apzīmē- jums	J. Akeleviča gramatika (1817)	Anonīmā autora manuskripts (1817)	T. Kosovska gramatika (1853)
I.	2.	3.	4.
1.	Pyrnays	Pyrnays	pirmajs
2.	utrays	Utrays	utrajs
3.	treszeys	Tre zays	treszajs
4.	caturtays	Caturtays	caturtajs
5.	piktays	Piktays	piktajs
6.	sastays	Sastays	sastajs
7.	sieptieytays	Sieptieytays	sieptiejtays
8.	ostoytays	Ostuytays	ostatajays
9.	diewieytays	Diewieytays	diewiejtajays
10.	dasmytays	Dasmytays	dasmitajays
11.	winpacmitays	Winpacmytays	winpacmitajays
12.	diwipacmitays	Diupacmytays	-
13.	treyspacmytays	Treyspacmytays	-
14.	czetrapacmytays	Czetrapacmytays	-
15.	picpacmitays	Picpacmytays	-
16.	sieszpacmitays	Sieŝzpacmytays	-
17.	sieptieynpac- mitays	Sieptienpacmy- tays	-
18.	ostaynpacmi- tays	Ostuydpacmytays	-
19.	diewieynpacmi- tays	Diewienpacmy- tays	-
20.	diwidiesmitays	Diudasmytays	-

3.3.3. tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.
30.	Treysdiesmitays	Treysdasmytais	-
40.	Czetradiesmitays	Czetrudasmytays	-
50.	picadiesmitays	Picdasmytays	-
100.	sintaiays	Syntieygays	sintajys
1000.	-	Tyukstu'zeygays	-

Salīdzinot pamata un kārtas skaitļa vārdu aprakstu, secinām, ka gramatiku autori nav bijuši konsekventi piemēru izvēlē, jo bez jebkādiem papildus paskaidrojumiem (norādēm uz izloksnēm vai tml.) tiek dotas dažādām Latgales izloksnēm raksturīgas vai izloksnēs ^{paralēli}lietojamās formas. Tā, piem., anonīmais autors pamata skaitļa vārdu Sieptieyni (arī Sieptieynpacmiet, Sieptieyndiesmit), bet kārtas skaitļa vārdu Sieptienpacmytays. Arī J. Akelevičs sākotnēji runā par pamata skaitļa vārdu ostoyni, ostoynpacmit, ostoyndesmit, bet vēlāk - par kārtas numerāli ostaynpacmitays (ostaynpacmitāis), kas augšzemnieku izloksnēs nav sastopams. Iespējams, ka patskanis [a] formas pirmajā komponentā ieviesies kā drukas kļūda, jo pārējās formās (ostoytays, ostoyndiesmitays) salikteņa pirmajā daļā saglabāta [o] skaņa. To pašu varētu attiecināt arī uz kārtas skaitļa vārdu ostatajys (T. Kosovskim) un tam at-

bilstošo pamata skaitļa vārdu ostojni. Par drukas kļūdu jāuzskata arī [e] skaņa vārda treszeys galotnē, jo šāda forma nav atrodama ne Latgales izloksnēs, ne kopnacionālajā valodā. Atsevišķos saliktajos kārtas numerāļos (ar noteikto galotni) parādās arī patskaņa iespraudums starp salikta komponentiem, piem., Czetrupacmytays, Czetrudasmytays (bet Czetrdasmyts, Czetrpacmit, Czetrdesmit). Patskaņa [u] iespraudums manāmi atvieglo skaitļa vārdu izrunu, kā arī nošķir Latgalē ierastākās formas no kopnacionālās valodas vārdiem, kuriem raksturīgs [u] zudums.

Pēc kārtas skaitļa vārdu uzskaitījuma gramatiku veidotāji norāda, ka t.s. Attributiva jeb numerāļi ar nenoteikto galotni tiek locīti kā nenoteiktie, bet Subiectiva, t.i., numerāļi ar noteikto galotni - kā noteiktie adjektīvi. Gramatikās tiek uzsvērts, ka latgaliešu rakstu valodā ir arī t.s. Distributiva jeb kopuma skaitļa vārdi, piem., Pa winam (anonīmajam autoram, J. Akelevičam, T. Kosovskim) (Salīdz.: izklīda pa vienam)// Winota 'vienatā' (anonīmajam autoram), pa diwi (J. Akelevičam)// pa diwim// Pa diw// pa diwieim (anonīmajam autoram) (Salīdz.: iet pāros pa divi)// Dwiejata 'divatā' (anonīmajam autoram), pa treys (J. Akelevičam, anonīmajam autoram)// pa trejs (T. Kosovskim)// pa treim// Trejata^I (anonīmajam autoram) 'trijatā' u.c. (Salīdz.: Pa trējīm mās jū sagiusīm). Maldīgs šķiet atzinums, ka kopuma nozīmi var izteikt ar vārdu savienojumiem Pa utram 'pa otram', pa

^I Salīdz.: trejotā Pildā (100, 52) u.c.

trešzam 'pa trešam', Pa Sastam 'pa sestam' utt., kas savas leksiskās nozīmes ziņā vairāk līdzinās formām 'otrkārt', 'treškārt' utt. vai 'otrādi', 'trešādi' utt. Iespējams, ka formas Pa utram, pa trešzam u.tml. ir tiešs pārcēlums no poļu valodas (Salīdz.: poļu po pierwsze, po wtóre). Anonīmā autora rokrakstā parādītas arī iespējamās kopuma skaitļa vārdu formas. Piemēri atspoguļo numerāļu Abiei 'abēji', Abadiwi un Abadiwiei 'abi divi' paradigmas. Tās vēl mūsdienās ir aktīvas Latgales dienvidu un austrumu izloksnēs:^I

N.	Abiei, abieias	Abadiwi//Abadiwiei, Abadiwieias
G.	Abieiu	Abadiwieiu
D.	Abieim, Abieiom	Abadiwieim, Abadiwieiom
Acc.	Abieius, Abieias	Abadiwieius, Abadiwieias
V.	O Abiei, O Abieias	Abadiw, Abadiwieias
Abl.	Nu abieiu, ar abieim ar abieiom	Nu Abadiwieiu, ar Abadiwieim, ar Abadiwieiom
Cas. Loc.	Abieiūs, Abieiōs	Abadiwieiūs, Abadiwieiōs

J. Akelevičs uzskata, ka latgaliesu rakstu valodā iespējamās arī kopuma skaitļa vārdu formas winiats, dwaiats, treiats, czetrats, picats, sieszats, sieptiey - niats, dasatkys. Forma dasatkys (sensl. deset, skr. dasati-h(26,492)//dasatka augšzemnieku izloksnēs apzīmē kopumu, kurā ir desmit vienības. Formas dwaiats, treiats utt., iespējams (?), atbilst latviešu valodas atvasinājumiem divējāds, trejāds u.tml., kas izsaka zināmu kopuma un arī īpasības nojēgumu (Sīkāk skat.: 70,498) un

^I Salīdz.: Oba diu, obeji Pildā (100,52), abidiu Krāslavā (5,37), obi divi, obeji, oba diu (siev.dz.) Dricēnos.

izskagu ziņā iekļaujas adjektīvu kategorijā. Līdzīgas formas minētas arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Dwieynats//Dwieiots//Diwieiots, Treynats//Treio-gu izoratni par to leksisko nozīmi nesniedz arī poliskais variants (Salīdz.: poļu Dwoiony < dwoic' 'dubultot, dalīt divās daļās' (II5, I09)).

Augšzemnieku izloksnēs parastākas ir formas ar -aid- (8I, 323), tās latgaliešu rakstu valodā fiksējis anonīmais autors, norādot, ka no skaitļa vārdiem iespējams darināt īpašības vārdus, piem., Winayds 'vienāds', Dwieynayds//Dwieionayds 'divējāds', Treynayds//Treionayds 'trējāds', Sieizonayds 'sešējāds' u.c. (Par to leksisko nozīmi sīkāk skat.: 70, 237). Anonīmā autora veidotās formas Dwieynayds//Dwieionayds LZA Apvidvārdu vārdnīcas kartotēkā nav reģistrētas, līdzīgas nav konstatētas ne lietuviešu, ne poļu valodā. Iespējams, ka tās ir paša autora darinātas, kā paraugs varētu būt noderējis atvasinājums Winayds (?) (Salīdz.: Winayds, Dwieynayds, Dwieionayds, arī Czetrionayds, Piconayds).

Nemot vērā pirmo latgaliešu gramatiku aprakstošo raksturu, konstatējam, ka nodaļā "Par skaitļa vārdiem" visai prasmīgi atklātas būtiskākās numerāļu gramatiskās iezīmes, konstatēti pamata, kārtas un kopuma skaitļa vārdi, noteiktas gramatiskās dzimtes pazīmes, deklinēšanas īpatnības (uzsverot, ka dažus skaitļa vārdus loka kā lietvārdus, citus - kā īpašības vārdus, bet daži numerāļi ir nelokāmi). Gramatikās atklātas skaitļa vārdu uzbūves atšķirības (norādītas to nenoteiktās un noteiktās galot-

nes). Tādējādi skaitļa vārdu apraksts uzskatāms par pietiek-
 ūši izstrādātu materiālu latgaliešu rakstu valodas apgu-
 vei. Tālākajās lappusēs autoru uzmanība pievērsta viet-
 niekvārdu gramatiskajam raksturojumam.

3.4. Vietniekvārds

Vietniekvārds ir viena no valodā visbiežāk lietotajām
 vārdšķirām. Sevišķi plaša (no literārās valodas atšķirī-
 ga) pronomenu formu sistēma atrodama augšzemnieku dia-
 lekta latgaliskajās izloksnēs un latgaliešu rakstu va-
 lodā (Sīkāk. skat.: 9I; II 9, 15-44). Latgaliešu rakstu valodas
 pronomenu leksiski semantiskās un morfoloģiskās īpatnī-
 bas centušies akcentēt arī 19. gs. latgaliešu gramatiku
 autori. Vietniekvārdu aprakstam pirmajās latgaliešu
 gramatikās veltīta atsevišķa nodaļa ("O Pronominach"-
 anonīmajam autoram, "o Zaimku"- J. Akelevičam, "O Zaim-
 kach"- T. Kosovskim; ziņu par vietniekvārdu raksturojumu
 J. Rimkeviča manuskriptā nav). Informācija izklāstīta 3-
 6 lappusēs^I, galvenokārt minot tikai piemērus. Te nepa-
 rādās gramatiku iepriekšējām nodaļām raksturīgie pa-
 pildus paskaidrojumi, norādes par to, kam jāpievērš īpa-
 ūa uzmanība (piem., NB (nota bene) 'iegaumē labi' - ano-
 nīmajam autoram). Pamatoti rodas jautājums, vai autori
 šādas pieejas izvēlē bijuši patstāvīgi, vai koncentrēto
 izklāsta veidu pārņēmuši no kādas senākas gramatikas. Tā
 kā 19. gs. gramatiku autori savos darbos izmantojuši diez-
 gan daudz aizgūtu paraugu, pilnīgi iespējams, ka arī
 vietniekvārda apraksta forma nav izņēmums. Par to pār-

^I Salīdz.: J. E. Lgr. - 46 lpp. (504.-550. lpp.), Mllvg - 42
 lpp. (500.-542. lpp.).

liecināties, iepazīstoties ar materiālu, kas atspoguļots J.Špungjanska gramatikas (2I) nodaļā "De PRONOMINIBUS" - arī te bez jebkādiem papildus paskaidrojumiem, kas raksturīgi citu vārdšķiru aprakstam, uzskaitīti dažādi vietniekvārdi.

Pirmajās latgaliešu gramatikās tiek aprakstītas šādas pronomenu grupas :

- 1) personu vietniekvārdi (Zainki osobiste - J.Akelevičam, T.Kosovskim//Pronomina Personalia - anonīmajam autoram),
- 2) piederības vietniekvārdi (Pronomina Possessywa - anonīmajam autoram),
- 3) jautājamie vietniekvārdi (Pronomina Interrogativa - anonīmajam autoram// Zainki Pytaiace - J.Akelevičam// Zainki pytajāca - T.Kosovskim),
- 4) norādāmie vietniekvārdi (Pronomina Demonstrativa - anonīmajam autoram// Zainki Ukazuiace - J.Akelevičam// Zainki ukazujāce - T.Kosovskim)

Personu vietniekvārdi

Pronomenu aprakstu autori sāk ar personu vietniekvārdiem.

Lai informācija būtu labāk uztverama, tā atspoguļota

3.4.I. tabulā. Salīdzinājumam sniegts arī J.Špungjanska gramatikas materiāls.

3.4.I. tabula

Vietniek-vārds	Locījums	J.Špungjanska gramatika (1732)	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika (1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
I.	2.	3.	4.	5.	6.
Es	N.(1.) G.(2.) D.(3.) Acc.(4.) V.(5.) Abl.(6.) C.L.(7.)	Es' Manis Man' Man' - Nô Manis, ar manim -	Es Manies//Manis Man' Mani O Es Nu Manies, ar manim Ik z Manies	Es Manis Man' Mani - ar mani iksz manis Manî	Es Manis Man Mani O!Man ar Mani iksz Manis
Mēs	N.(1.) G.(2.) D.(3.) Acc.(4.) V.(5.) Abl.(6.)	Mes' Myu u Mums Mûus - No mûu u, ar mums	Mes Myusu Mums//Myusim Mums//Myusu o Mes! Nu myusu, ar Mums//ar mums myusim	Mes Myusu Mums Mums//mus - -	Mes Myusu Mums Myus O!Mums ar Mums

3.4.I. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.
	C.L.(7.)	-	Ikšz Mums	iksz mums Mumis	-
Tu	N.(I.) G.(2.) D.(3.) Acc.(4.) V.(5.) Abl.(6.) C.L.(7.)	Tu Tiewis' Tiew Tiew O Tu Nô tiewis,ar tie- wim -	Tu Tiewies//Tiewis Tiew Tiewi O Tu! Nu Tiewies,ar Tiewi//Tiewim Ikšz Tiewies	Tu Tiewis Tiew Tiewi - ar Tiewi iksz Tiewis, Tiw↑	Tu Tiewis Tiew Tiewi - ar Tiewi iksz Tiewis
Jūs	N.(I.) G.(2.) D.(3.) Acc.(4.) V.(5.) Abl.(6.)	Iūs Iūsfu Iums Iūs O Iūs No Iūfu,ar Iums	Juus//Jyus Juusu//Jyusu Juums//Juusim Juums//Juusu// Jyusu O Juus//Jyus Nu Juusu//Jyusu ar Juums	Iyus Iyusu Jums Jums - ar Jums	Jyus Jyusu Jums Jyus - ar Jums

3.4.I. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.
	C.L.(7.)	-	Ik z Juums// Juusu//Jyusu	iksz Jums JumŃs	iksz Jums
Sevis	N.(1.)	-	-	-	-
	G.(2.)	Sewis	Siewies//Sie- wis	Sewis	Siwis
	D.(3.)	Sew	Siew	Sieu	Sieu
	Acc.(4.)	Sew	Siewi	Siewi	Siewi
	V.(5.)	-	-	-	-
	Abl.(6.)	No Sewis, ar Siewim	Siewies, ar siewi// Siewim	ar Siewi	ar Siewi
	C.L.(7.)	-	Ik z Siewies	iksz Siewis// SiwŃ	iksz Siewis

Kā redzam, gramatiku autori šķir I. un 2. personas vietniekvārdu vsk. un dsk. formas Es, Mēs//Mēs, Tu, Jūs, Juus//Ijus. Kā personu vietniekvārds minēts arī atgriezeniskais pronomens Siewis//Siwis 'sevis'. Tā iekļaušana personu vietniekvārdu grupā, iespējams, sekmējuši šādi faktori :

- 1) sevis, tāpat kā es, mēs, tu, jūs norāda uz darbības subjektu (arī datīva locījumā),
- 2) sevis locījumu formas līdzinās I. un 2. personas vietniekvārdu locījumu formām,
- 3) tas attiecināms uz visām personām, gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī (70, 509).

Iemesls varētu būt arī vienkāršāks - vietniekvārds Sewis 'sevis' minēts J. Špungjanska gramatikas personu pronomenu aprakstā un bez sevisķas iedziļināšanās tā leksiskajā un gramatiskajā nozīmē ievietots arī I9. gs. gramatikās. 3. personas vietniekvārdi viņš, viņa vai jis, jei, kuri minēti I737. g. gramatikā, kā personu pronomeni netiek atspoguļoti, tie parādās J. Akeleviča, anonīmā autora un T. Kosovska gramatiku norādāmo vietniekvārdu aprakstā.

I. un 2. personas vietniekvārdiem augšzemnieku izloksnēs ir vairāki formu varianti, kā arī senākas formas nekā ležzemnieku izloksnēs un kopnacionālajā valodā (II9, I7). Vairāki fonētiskie varianti ir vsk. I. personas vietniekvārdam es, piem., ās Izvaltā, as Andrupenā, es Kalupē u. c. Pirmās latgaliešu gramatikas atspoguļo formu Es, ko mūsdienās atrodam, piem., Dricēnu, Sakstagala, Kārsavas, Nautrēnu izloksnēs. Tā fiksēta arī veclatgaliešu rakstu pieminēšos (II9, I7). Vsk. Ģ. lietota ar kopnacio-

nālo valodu identā forma Manis (to atrodam, piem., Šķilbēnos, Rugājos un Baltinavā (LVDAM)) un mūsdienu Latgales izloksnēm neraksturīgā Manies (manes). Vsk. D. lietota forma Man', kas raksturīga vairumam Latgales izlokšņu (piem., mān' Pildā, Kārsavā, mān' Asūnē, Aulejā, Dricēnos, mañ Ezerniekos, Preiļos, Šķaunē, mān'/mañ Aglonā u. c. (LVDAM)) un Man, ko atrodam lejzemnieku un Ziemeļlatgales izloksnēs (piem., mān Baltinavā, Salvos, mañ Barkavā, Bērzpilī u. c. (LVDAM)).^I Anonīmā autora un T. Kosovska gramatikās parādītas arī vokatīva formas o Es un O! Man, ko nelieto nedz latgaliešu rakstu, nedz arī kopnacionālajā valodā. Formāli būtu pieļaujama anonīmā autora piedāvātā forma o Es, bet T. Kosovska uzrādītā O! Man ir pilnīgi nepieņemama, jo vokatīva nozīmē lietojamās nominatīva formas vietā te minēts datīvs. Ablatīva formā instrumentāla nozīmē lietotas divējādas formas: jauninātā, akuzatīvam līdzīgā forma ar -i : ar māni (piem., ār māni Aulejā (LVDAM)) un senā instrumentāla forma ar manim (piem., ār māni/manim Salvos, ar māni/manim Dagdā u. c. (LVDAM)), kas darināta pēc nominālo i- celmu parauga² un sastopama veclatgaliešu rakstu avotu lielākajā daļā (II 9, 20). Lokatīva formas darinātas, izmantojot prepozīcijas Ik(z 'iekš' savienojumu ar vsk. Ģ. formu, piem., Ik(z Manies (mūsdienu latviešu valodā šāda veida formas gandrīz pilnīgi izzudušas, līdzīgas atrodam dažās lībiskā dialekta izloksnēs,

^I Sīkāk skat. 6. kartē pielikumā.

² Instrumentāla formu maiņa noteikusi prievārdu lietošanu: manim, tevim, sevim sākotnēji lietots tikai aiz instrumentāla prievārda. Laika gaitā vsk. A. un I. paradigmas sakrita, I. sāka funkcionēt arī aiz A. prievārda un beidzot bez prievārda nebija lietojams (26, 5II).

piem., iēkš manīm Umurgā, iēkš manīm Cērē, iēkš manīm Vainižos, Vitrupē (LVDAM)). J. Akeleviča gramatikā vietas nozīme izteikta ar ierastāko lokatīva formu Manī, kas ir jauninājums pēc i- celma vsk. L. parauga (26,5II) un ko atrodam, piem., Ciblas (9,40), Litenes, Pildas (8I,347), Skaistas (53,39) u.c. izloksnēs, kā arī kopnacionālajā valodā.

Analizējot I. personas vietniekvārdu dsk. formas, grūti noteikt, kuru izlokšņu paraugi bijuši pamatā N. veidošanai. Tā kā šajās formās nav atspoguļoti palatalizētie [m] un [s], kā arī nav norādīts, vai [e] ir šaurs vai plats, varam secināt, ka piemēros nominatīvā rādītas gandrīz visām augšzemnieku izloksnēm raksturīgās formas (ar seno īso patskani [e]), kurš daļā izlokšņu pārvērties par [ā], piem., mās' Ciblā (9,40), mes' Izvaltā, Sakstagalā u.c. (II9,2I). Dsk. Ģ. augšzemnieku izloksnēs pastāv vairāki morfoloģiskie varianti, piem., mūs ^{mūs} Pildā, Istrā, Nirzā, mòusu // mèusu Līvānos, mùusu Balvos u.c. (LVDAM). Pirmajās latgaliešu gramatikās izmantota forma Myusu (myūs), kas Latgales izloksnēs ir visizplatītākā un ko mūsdienās atrodam, piem., Aglonā, Andrupenē, Dricēnos, Dagdā, Makašēnos, Naujenē u.c. (LVDAM). Dsk. datīvā lietota senā forma Mums, kas ir latviešu literārās valodas norma, bet nav raksturīga mūsdienu Latgales izloksnēm (II9,22), un Myusim, kas darināta pēc nominālo celmu parauga un mūsdienās atrodama Latgales izlokšņu lielākajā daļā, piem., Ezerniekos, Šķaunē, Dricēnos, Sakstagalā, Mērdzenē, Ciblā, Viļakā, Šķilbēnos u.c. (LVDAM)^I. Veclatgaliešu rakstu avotos vairumā gadījumu lietota

^I Sīkāk skat. 7.kartē pielikumā.

dsk. I.personas vietniekvārda mēs A.forma myus (II9,23). Pirmās latgaliešu gramatikas atspoguļo formas Mums (Salīdz.: mùms Zasā, múms Sūnākstē, Bebrenē, múms Sēlpilī (LVDAM)), Myus (Salīdz.: mýus//múms Barkavā, myús Aglonā, Aulejā, myus Aizkalnē, Kalupē u.c. (LVDAM)) un mus^I. Anonīmā autora manuskriptā ir arī forma Myusu, kas pilnībā saskan ar ģenitīvu un gramatikā, domājams, ieviesusies vai nu autora nezināšanas, vai neuzmanības dēļ. Dsk. instrumentālī lietota gan kopnacionālā forma ar mums, gan arī ar myusim (Salīdz.: myúsīm Ciblā (26,5I3), Baltinavā (IO5, I34), arī Viļānos, Gaigalavā, Dricēnos, Makašēnos u.c. (LVDAM)). Lokatīva forma ir divējāda : J.Akelevičs un anonīmais autors to veido no prepozīcijas iksz 'iekš' un datīva savienojuma: iksz mums. J.Akelevičs piedāvā arī pēc lietuviešu valodas parauga darinātu formu Mumís (Salīdz.: liet. mumysė), kura ne latviešu valodā, ne tās izloksnēs netiek lietota. T.Kosovska gramatikā dsk.L. forma vispār nav minēta. Maz ticams, ka autors to nebūtu saklausījis dzīvajā tautas valodā. Daudz pieņemamāks šķiet atzinums, ka lokatīva formas neesamību noteicis J.Špungjanska gramatikas paraugs, kuru grāmatas veidošanā acīmredzot izmantojis T.Kosovskis.

Vsk. 2.personas pronomenu piemēros mijas gan kopnacionālās, gan latgaliešu rakstu valodas formas. Tā N. lietota visā Latvijas teritorijā izplatītā forma Tu, ģenitīvā autori iesaka lietot Tiewies 'teves' un Tiewis 'tevis' latgalisko tevá (Kārsavā, Rēzeknē, Nautrēnos, Sakstagalā, Atašienē, Baltinavā u.c. (II9, I7)), tevi (Andrupenē,

Izvaltā, Līksnā, Pildā, Ciblā u.c. (II9, I7)) vietā. Vsk. D. un A. (Tiew, Tiewi) lietotas formas, ko atrodam augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā (Salīdz.: tēu//tēū, tēvi Krāslavā, tēu, tēvi Ciblā, Pildā, tēu Rugājos, tāu Istrā, Nautrēnos, tēū Barkavā u.c. (LVDAM)). Anonīmais autors uzskata, ka latgaliešu rakstu valodā 2. personas vietniekvārdiem iespējama arī vokatīva forma O Tu, kas varētu būt pārņemta no slāvu valodām vai no reliģiska satura darbiem(?), T. Kosovskis turpretī no šīs formas lietojuma atteicies (Salīdz.: O! Man, O! Mums). Autori norāda, ka vsk. I. iespējamās formas ar Tiewi un ar Tiewim. Daudzās Latgales izlokšnēs tās lieto paralēli (piem., ār tēvi//tēvim Balvos, ār tēvi//tēvim Bērzpilī, arī Dagdā (LVDAM)). Formu ar tēvi (prepozīcija + senais vsk. A.) atrodam, piem., Asūnes, Aulejas, Ezernieku (ār tēvi) u.c. Dienvidlatgales izlokšnēs (LVDAM), dialektisms ar tevīm//ar tevīm, kas radies pēc i-celma dsk. I. parauga (70, 504), sastopams, piem., Dricēnu (ār tevīm), Makašēnu (ār tēvim), Gaigalavas (ār tevīm) (LVDAM), kā arī dažās vidusdialekta (piem., ār tevīm Luzažos, Valkā, a tevīm Skrundā, a(r) tevīm Braslavā, Vilzēnos (8I, I24)) un lībiskā dialekta (piem., ār tevīm Stendē, Svētciemā (8I, I24)) izlokšnēs. Tāpat kā I. personas vietniekvārdu paradigmā, arī vsk. 2. personas piemēros lietotas paralēlformas: arhaiskā iksz Tiewis un Tiwī. Forma Tiwī (Tiewī vietā), domājams, radusies kā neuzmanības vai drukas kļūda, šo apgalvojumu pamato konsekventais [ie] lietojums pārējās pronomēna tu formās, piem., Tiewis, Tiew, Tiewi utt. (J. Akelevičam).

Dsk. 2. personas pronomenu aprakstā vērojama vislielākā iespējamo paralēlformu dažādība. Tā N. aplūkotās formas Juus, Jyus, Iyus. Forma Juus, iespējams, pārņemta no kopnacionālās jūs vai arī no J. Špungjanska lietotās Iuus (kur divkāršs u lietojums acīmredzot norādījis patskaņa garumu, resp., [ū]). Formu Juus anonīmais autors varētu būt dzirdējis kādā no Ziemeļlatgales izlokšnēm. Salīdzinot pronomēna Jyus piemērus, secinām, ka precīzi darinātas tikai N. un Ģ. formas (Salīdz.: jyûsu Aglonā, Dagdā, Makašēnos, jiûsu Andrupenē, Dricēnos, jiûsu Kārsavā, Naujenē u. c. (LVDAM)). Tālākajos locījumos vērojams dažādu formu sajaukums. Tā, piem., D. formai (atbilstoši izlokšņu materiāliem) jābūt jyûsîm//jyûsîm (Baltinavā) vai jyûsîm (Ciblā). Analoga formas galotne atrodama tikai anonīmā autora rokrakstā, taču arī te galotne -im pievienota citas izlokšņu grupas celmam, kurā [yu] aizstāts ar [uu]. J. Akelevičs un T. Kosovskis turpretī D. izmantojuši kopnacionālās valodas formu Juus, kas dominē veclatgaliēšu rakstu avotos (II9,22) un dažās Dienvidlatgales izlokšnēs, piem., Izvaltā, Kapiņos, Kaplavā (LVDAM). Dažādas ir arī akuzatīva formas : kā A. lietots senais D. Juus (Salīdz.: jûms Zasā (LVDAM), arī Vārkavā, Neretā, Dignājā u. c. (II9,23)), A. vietā izmantots Ģ.^I Jyusu, minēta arī forma Jyus, ko mūsdienās sastop, piem., Aizkalnes (jius), Aglonas (jyûs), Aulejas, Krāslavas (jiûs), Līksnas, Kalupes u. c. izlokšnēs . Biežāk lietotās

^I Akuzatīva forma, kas ir vienāda ar ģenitīvu, liek domāt, agrāk ģenitīvā eksistējušas paralēlformas mūs//mûsu, jûs//jûsu, no kā tālāk veidojušās paralēlformas arī akuzatīvā (8I, I24).

L. formas jyūsūs (piem., Baltinavā, Ciblā (LVDAM), Sakstagalā (II9,24)) vietā piedāvāta senā prepozicionālā forma iksz Jums//Ik/z Jyusu.

Samērā precīzas ir vietniekvārda Juus formas. Lai to pierādītu, salīdzināšanai varam izmantot latviešu literārās valodas un kādas augšzemnieku dialekta, piem., Grostonas (8I,348) izlokšnes piemērus. Pēc formu salīdzināšanas secinām, ka diezgan precīzi atspoguļotas N. (Juus-anonīmajam autoram, jūs - LV, jūs - Gr.), Ģ. (Juus - anonīmajam autoram, jūsu - LV, jūs // jūs - Gr.), D. (Juums-anonīmajam autoram, jūms - LV, jūms - Gr.), Abl. (Nu Juusu-anonīmajam autoram, no jūsu - LV), t.sk. I. (ar Juums - anonīmajam autoram, ār jūms - LV, ār jūms - Gr.) formas. Nekonsekventāk veidotas A. (Juums//Juusu - anonīmajam autoram, jūs - LV, jūs - Gr.) un L. (mūsdienu valodai neraksturīgais prepozīcijas un D. vai Ģ. savienojums Ik/z Juums//Juusu - anonīmajam autoram, jūs - LV, jūs - Gr.) formas. Līdzīgas formas atrodamas arī J. Špungjanska gramatikā (Salīdz., piem., Juus N., Ģ., D., V., Abl. formas). Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka anonīmais autors šīs formas ir fiksējis nevis patstāvīgu pētījumu rezultātā, bet gan ar dažiem labojumiem pārņēmis no 1732.g. izdotās J. Špungjanska gramatikas.

Līdzīgi personu pronomeniem šai grupā locīts arī refleksīvais vietniekvārds Siewies//Siewis//Siwis 'sevis'. Gramatiku autori precīzi konstatējuši, ka forma Siewies//Siewis//Siwis locījumu ziņā ir defektīva, resp., tai nav N. Visi autori (tai skaitā arī anonīmais autors

un T.Kosovskis,kuri to iepriekš atzinuši) atsacījušies no V. formas lietojuma,nekomentējot to.Locījumu izskagu ziņā Siewies//Siewis//Siwis formas veidotas analogi I. un 2.personas vietniekvārdu formām (Salīdz.:Manies//Manis, Tiewies//Tiewis,Siewies//Siewis - anonīmajam autoram, Manis,Tiewis,Siewis - J.Akelevičam,Siwis^I,Manis,Tiewis-T.Kosovskim).I. blakus jaunākajai formai ar Siewi atrodam arī senāko ar siewim (analogas formas galotnes vēl mūsdienās atrodamas,piem.,Skaistas,Dricēnu u.c. izloksnēs (LVDAM)).L. blakus senajai formai ar prepozīciju iksz//Ik{z J.Akeleviča gramatikā atrodam arī aprepozicionālo Siwī[↑].

Sīkāka informācija par personu (tai skaitā arī atgriezeniskā) pronomenu lietojumu gramatikās nav atrodama.Pēc personu vietniekvārdu apraksta I9.gs. latgaliešu gramatiku veidotāji pievēršas piederības jeb posesīvajiem vietniekvārdiem.

Piederības vietniekvārdi

Plašāko informāciju par šiem vārdiem sniedz anonīmais autors.Viņš norāda,ka latgaliešu rakstu valodā lieto pronomenus Muns 'mans',Tovs 'tavs' un Sows²'savs',kā arī atvasinātās formas Myusieis 'mūsējs,mūsējais' un Jusieis 'jūsējs,jūsējais'.Paradigmas piemēros tiek aplūkotas vīriešu un sieviešu dzimtes vsk. un dsk. formas (Skat. 3.4.2. tabulu!).

I

[i] formā Siwis varam uzlūkot par neuzmanības vai drukas kļūdu,jo pārējos paradigmas locījumos konsekventi ievērots [ie] lietojums.
 2 Pronomenu Sows un Jusieis paradigma anonīmā autora manuskriptā nav atspoguļota.

3.4.2. tabula

Locījums	Muns, Muna		Tows, Towa ^I	
	Vienskaitlis	Daudzskaitlis	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N.	Muns, Muna	Muni, Munas	Tows, Towa	Tows, Tows
G.	Muna, Munas	Munu	Towa, Tows	Towu
D.	Munam, Munay	Munim, Munom	Towam, Toway	Towim, Towom
Ac.	Munu	Munus, Munas	Towu	Towus, Tows
V.	O Muns, o Muna	O Muni, o Munas	O Tows! o Towa!	O Towi! O Tows!
Abl.	Nu Muna, munas, ar munu	Nu Munu, ar munim, ar Munom	Nu Towa, Tows, ar Towu	Nu Towu, ar Towim, Towom
Casus Localis	Munâ	Munûs, Munôs	Towâ	Towûs, Towôs

Pronomeni locīti pēc o- un ā- celma lietvārdu vai nenoteikto adjektīvu parauga, siev. dz. vsk. G. un Abl., kā arī dsk. N., A., V. galotnē lietojot patskani [a]² (Salīdz.: tòus, tova Aglonā, Ezerniekos, Kārsavā, Kaunatā, Krāslavā, Naujenē u.c. (LVDAM)). Ar piemēru palīdzību anonīmais

¹ Anonīmā autora manuskriptā norādīts, ka pēc šāda parauga loka arī vietniekvārdus Sows, Sowa.

² Formas ar -as mūsdienās atrodamas Ziemeļlatgales izloksnēs, piem., Balvos, Rugājos, Šķilbēnos, Viļakā, Vīksnā (Skat. I. karti pielikumā!).

autors netieši norādījis, ka no piederības vietniekvārdiem ar -ēj- (-iei-) iespējams veidot arī atvasinātas formas Myusieis, Myusieia 'mūsējs, mūsējais, mūsējā'^I (Skat. 3.4.3. tabulu !).

3.4.3. tabula

Locījums	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N.	Myusieis, Myusieia	Myusiei, Myusieias
G.	Myusieia, Myusieias	Myusieiu
D.	Myusieiam, Myusieiaj	Myusieim, Myusieiom
Ac.	Myusieiu	Myusieius, Myusieias
Abl.	Nu myusieia, nu myusieiu ar myusieiu	Nu Myusieiu, ar Myusieim, ar Myusieiom
Casus Localis	Myusieia ^â	Myusieiu ^â , Myusieio ^â

Redzam, ka anonīmais autors uzrādījis tikai formas, kas atvasinātas no I. personas vietniekvārda dsk. Ģ. celma. T. Kosovskis un J. Akelevičs savukārt pamanījuši, ka atvasinātās formas iespējamas arī pronomeniem Muns, Tows, Sows, t. i., Munajs, Towajs, Sowajs (T. Kosovskim), resp., munays, toways, soways (J. Akelevičam) un tās loka pēc noteikto adjektīvu parauga. Diemžēl J. Akelevičs un T. Kosovskis ir aprobežojušies tikai ar fakta konstatēšanu, bet sīkāk šīs formas nav aprakstījuši. Anonīmā autora manuskripta

I

Pēc šī parauga anonīmais autors iesaka darināt arī vietniekvārda Jusieis 'jūsējs, jūsējais' un Jusieia 'jūsēja, jūsējā' formas.

piemēri uzbūves ziņā līdzinās adjektīviem, tomēr tie patu-
 rējuši pamatvārda sākotnējo piederības nozīmi un funkcio-
 nē kā posesīvie pronomeni (Salīdz.: myŭsejs Kalupē (83,
 43), myŭsejīs, jyŭsejīs Pildā (100, 53)). Anonīmā autora ma-
 nuskrīptā atrodamo salīdzinoši plašo informāciju par
 piederības vietniekvārdiem būtiski papildina dažas pie-
 zīmes J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās. J. Akelevičs
 un T. Kosovskis uzsver, ka latgaliešu rakstu valodā nav
 posesīvā vietniekvārda, kas norāda piederību dsk. I. un
 2. personai (Salīdz.: kr. ham, baum, poļu nasz, wasz). Tā vietā
 iespējams lietot dsk. I. un 2. personas vietniekvārda ot-
 ro locījumu, resp., ģenitīvu : Myusu kungs, myusu kungi
 'mūsu kungs, mūsu kungi', Jyusu lita, Jyusu litas 'jūsu
 lieta, jūsu lietas'. Tā kā neviens no 19. gs. latgaliešu
 gramatiku autoriem nerunā par 3. personas vietniekvār-
 diem, izpaliek arī informācija par tiem pronomeniem, kurus
 iespējams lietot, apzīmējot piederību 3. personai. Šīs zi-
 ņas neparādās arī norādāmo vietniekvārdu Jys, jej vai
Wincz, winia aprakstā.^I

Nākamā pronomenu grupa, kurai pievēršas anonīmais au-
 tors, J. Akelevičs un T. Kosovskis, ir vietniekvārdi Kas,
Kurs 'kurš', Kotrys 'kurš'. Mūsdienās tie funkcionē kā
 jautājamie, attieksmes vai nenoteiktie vietniekvārdi, 19.
 gs. autori tos klasificējuši tikai kā jautājamus viet-
 niekvārdus.

Jautājamie vietniekvārdi

Apraksta sākumā gramatiku veidotāji atspoguļo vietniek-

^I Kā zināms, 3. personas vietniekvārdi sākotnēji funkcio-
 nējuši kā norādāmie pronomeni.

vārda Kas paradigmu (Skat. 3.4.4. tabulu!).

3.4.4. tabula

Locījums	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika (1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
N.(1.)	Kas	Kas	Kas
G.(2.)	Ko	Ko	Ko
D.(3.)	Kam	Kam	Kam
Ac.(4.)	Ku	Ku	Ku
V.(5.)	O Kas	o!Kas	O!Kas
Abl.(6.)	nu Ko, ar Ku	ar ku	ar Ku
C.L.(7.)	<u>Kimâ</u> // <u>Kamâ</u>	iksz ko// kimâ	iksz ko// Kimâ

Redzam, ka visos piemēros minētas identas formas (ar ne-
daudz atšķirīgu L.). Tā kā augšzemnieku izloksnēs kas
tiek locīts pēc tys 'tas' parauga, lokatīvā neparādās
kopnacionālajā valodā atrodamā adverba forma kur. Tā tiek
aizstāta ar trim iespējamām formām :

- 1) arhaisko iksz ko 'iekš kā' (J.Akelevičam),
- 2) pronomiņālo Kimâ (anonīmajam autoram, J.Akelevičam,
T.Kosovskim) un Kamâ (anonīmajam autoram), kas līdz
mūsdienām saglabājušās daudzās Latgales izloksnēs
(Skat. 9.karti pielikumā!). Paralēlu kimâ un kamâ
lietojumu atrodam, piem., Ciblas, Aizkalnes, Dricēnu, Maltas,
Mērdzenes, Višķu u.c. izloksnēs (LVDAM), tās minētas arī,
piem., 1921.g. izdotajā S.Kambalas gramatikā (39,45).

Forma kimā (kimâ/kimâ) biežāk lietota Latgales dienvidu un austrumu izloksnēs, piem., Dagdā, Aulejā, Robežniekos, Skaistā, Nirzā, Pildā, Rundēnos, Istrā u. c. (LVDAM), tā sastopama arī pirmajos latgaliešu rakstu pieminētajos (II 9, 36). Kamā (kamâ) vairāk izplatīta, piem., Līksnā, Kalupē, Naujenē, Nīcgalē, kā arī augšzemnieku dialekta dziļajās sēliskajās izloksnēs, piem., Aknīstē, Bebrenē, Digsnājā, Dvietē, Elksnos, Gārsenē, Rubenos u. c. (LVDAM).

Kādā no piezīmēm anonīmais autors norāda, ka pēc Kas parauga tiek locīts arī vietniekvārds Naskas 'nezin kas', lokatīvā tas iegūst paralēlformas Naskimâ/Naskamâ, taču sīkāka informācija par to netiek sniegta.

Vietniekvārda Kas paradigmā atrodam arī īpatnēju vokatīva formu Ō Kas/Ō! Kas/Ō! Kas, kura, domājams, radusies slāvu valodu ietekmē (piem., poļu Ō Ty 'o, tu!', Ō moj, moja 'o, mans, mana!' u. c.).

Vietniekvārdu kurs un kotrys sakarā J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās tikai norādīts, ka tos loka tāpat kā lietvārdus. Anonīmais autors savukārt devis arī šo pronomenu deklinēšanas paraugus, minot gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes vsk. un dsk. formas (Skat. 3.4.5. tabulu!).

3.4.5. tabula

Locījums	Vīriešu dzimtes formas		Sieviešu dzimtes formas	
	Vienskaitlis	Daudzskaitlis	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N.	Kurs, Kotrys	Kury, Kotry	Kura, Kotra	Kuras, Kotras
G.	Kura, Kotra	Kuru, Kotru	Kuras, Kotras	Kuru, Kotru
D.	Kuram, Kotram	Kurym, Kotrym	Kuray, Kotray	Kurom, Kotrom
Ac.	Kuru, Kotru	Kurus, Kotrus	Kuru, Kotru	Kuras, Kotras
V.	o Kurs, o Kotrys	o Kury, o Kotry	- o Kotra	o Kuras, o Kotras
Abl.	Nu kura, Nu Kotra	Nu kuru, Nu Kotru	nu Kuras, Nu Kotras	Nu kuru, Nu Kotru
C.L.	Kurā, Kotrā	Kurūs, Kotrūs	Kurā, Kotrā	Kuros, Kotrōs

Zināms, ka pronomena Kurs, Kura (arī kurš, kura kopnacionālajā valodā) pamatā ir apstākļa vārds kur (26,545). Daļā augšzemnieku izlokšņu locījumu formu nozīmes precizēšanai adverbam kur tiek pievienota 3. personas vietniekvārda jis 'viņš' forma. Vēlāk jis saplūst vienā vārdā ar kur, veidojot tādas formas kā kurys^o Pildā, kuris^o Zvirgzdenē (26,545), ko dēvē par formām ar noteikto galotni. Anonīmā autora manuskriptā šī būtiskā izlokšņu īpatnība neparādās, pronomeni Kurs, Kura (arī Kotrys, Kotra) tiek locīti kā o- vai ā- celma substantīvi vai nenoteiktie adjekti

tīvi. Grūti noteikt vienu izloksni vai izlokšņu grupu, no kuras pārņemti vietniekvārda Kurs, Kura deklinēšanas paraugi. Tā vsk. N. lietota forma, kas ar dažām izrunas īpatnībām funkcionē gan literārajā valodā (kūrš, kura), gan augšzemnieku dialekta nedziļajās sēliskajās (piem., kūrš, kura Grostonā (81, 354)), gan dziļajās latgaliskajās (piem., Baltinavā (105, 135), Kalupē (83, 44), Krāslavā (5, 38) u.c.) izloksnēs. Pārējie vsk. locījumi norāda formas, kas vairāk līdzinās vidusdialekta izloksnēs un kopnacionālajā valodā lietotajām, jo te neparādās Latgales izloksnēm tik raksturīgās noteiktās galotnes, piem., kurū², kurū²s Baltinavā, Nirzā (81, 354) u.c.

No Latgales ziemeļdaļas iedzīvotāju leksikas varētu būt aizgūtas vietniekvārda Kurs, Kotrys siev. dz. formas ar galotni -as (vsk. Ģ., Abl., dsk. N., A., V.).

Problemātiski ir noteikt arī vīr. dz. dsk. formu lietošanas areālu, to apgrūtina diakritisko zīmju trūkums anonīmā autora manuskripta piemēros (izņemot L.). Tādējādi varam izteikt tikai hipotētisku atzinumu, ka, piem., dsk. N., D., A., I. lietotas Latgales austrumu izloksnēm raksturīgās formas ar noteikto galotni (Salīdz.: kurý² 'kurie, kurējie', kurým² 'kuriem, kurējiem', kurūs² 'kuros, kurējos' (81, 354-355)), taču ir iespējams, ka 1817. g. rokrakstā par pamatu ņemtas arī formas bez t.s. noteiktās galotnes, kas raksturīgas pārnovadnieku leksikai.

Vietniekvārds Kotrys 'kurš', ko anonīmais autors iekļāvis jautājamo vietniekvārdu grupā, pirmajos latgaliešu tekstos lietots attieksmes vietniekvārda nozīmē (91,

36). Šī katrs nozīme sastopama arī veclatviešu rakstu avotos (26,545), sporādiski tā registrēta arī dažās Vidzemes izloksnēs, piem., Koknesē, Pļaviņās, Raunā u.c. (9I,36). Kā norāda A. Stafecka, iespējams, ka latgaliešu rakstu avoti atspoguļo senāku pronomena katrs nozīmi (Salīdz.: liet. katras 'kurš (no diviem)', taču nav izslēgta arī veclatviešu rakstu valodas vai lietuviešu valodas ietekme (9I,36). Papildus informācijas trūkuma dēļ I9.gs. latgaliešu gramatikās minētā pronomena Kotrys sīkāka leksiski semantiskā analīze nav iespējama.

Pēc vietniekvārda Kurs parauga anonīmais autors iesaka locīt arī pronomenus Siaukurs (sevkurs 'ikviens, ikkatrs'), Ikkurs 'ikkurš', Naskurs 'nezin kurš'. Šo vietniekvārdu semantiskā nozīme netiek norādīta. Pronomens ikkurs vispārināmā vietniekvārda nozīmē lietots veclatgaliešu rakstu pieminekļos, kur tas aizgūts no lejaslatviešu rakstiem (9I,36). Veclatgaliešu rakstos izplatīts ir arī anonīmā autora pieminētais Siaukurs, kas mūsdienā Latgales izloksnēs galvenokārt sastopams tikai vecākās paaudzes runā, piem., sāukurs//sāukurys 'ikviens, katrs' Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (III,36), arī Aglonā, Nīcgalē (9I,36) u.c.

Vispārināmā vietniekvārda nozīmē dažās izloksnēs lieto arī vietniekvārdu sāukotrys 'katrs, ikviens', piem., sāukotrys Ciblā, Pildā, Zvirgzdenē (III,36). Pronomens nas-kurs gan izloksnēs, gan latgaliešu rakstu valodā lietots nenoteiktā vietniekvārda nozīmē. Tā pamatā - vietniekvārda kurs savienojums ar partikulu nas 'nez'.

Tālāk gramatikās aplūkoti norādāmo vietniekvārdu paradigmu piemēri.

Norādāmie vietniekvārdi

Nesniedzot papildus informāciju par šo vārdu nozīmi, lietošanas īpatnībām u.tml., autori runā par šādiem norādāmajiem pronomeniem:

- 1) Szys, szej (T.Kosovskim) // Szys, szej (J.Akelevičam, T.Kosovskim) 'šis, šī',
- 2) Winsz, winia (T.Kosovskim, J.Akelevičam) // Win's, Winia (anonīmajam autoram) 'viņš, viņa',
- 3) Wienieis, Wienieja (anonīmajam autoram) 'viņējs, viņēja',
- 4) Pats (anonīmajam autoram, J.Akelevičam, T.Kosovskim),
- 5) Jys, jej (T.Kosovskim) // Jys, iey (J.Akelevičam) // Js, Jey (anonīmajam autoram),^I
- 6) Tys, Itys (T.Kosovskim, J.Akelevičam) // Tys, Itis (anonīmajam autoram) 'tas', Wins 'viens, kāds', Ikwins 'ikviens', Daž 'dažs' (anonīmajam autoram), kas minēti piezīmēs.

Salīdzinājumā ar latviešu literāro valodu latgaliešu rakstu valodā norādāmo vietniekvārdu sistēma ir daudz plašāka. Te parādās tādas kognicionālajai valodai neraksturīgas formas kā itys, itèi 'šis, šī', tuôc, tuôda, taîc, taîda 'tāds, tāda', ituôc, ituôda, itaîc, itaîda 'šāds, šāda' u.c. (8I, 352). Mūsdienu izlokšņu materiāls rāda, ka tuvu objektu apzīmēšanai Latgalē parasti lieto pronomenu itis, itèi 'šis, šī'. 19. gs. latgaliešu gramatikās formas Itis//Itys tikai pieminētas, piemēros atspoguļotas leļzemniekiem

^I Mūsdienu tie ir augšzemnieku izloksnēs sastopamie vsk. 3.personas vietniekvārdi.

raksturīgās Szys, Szey 'šis, šī'^I, kuras Latgalē biežāk lieto 3. personas vietniekvārdu nozīmē, norādāmo nozīmi tās saglabājušas tikai dažās izloksnēs, piem., Kalupē (83,43), Līksnā (26,528), Kārsavā (98,38). Pronomēna Szys, Szey paradigma atspoguļota 3.4.6. tabulā.

^I Šīs formas dominē arī veclatgaliešu tekstos (II8, I3).

3.4.6. tabula

Locījums	Anonīmā autora manuskripts (1817)		J. Akeleviča gramatika (1817)		T. Kosovska gramatika (1853)	
	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
N.(1.)	Szys, Szey	Szy, Szos	Szys, szey	szy, szos	Szys, szej	Szy, szos
G.(2.)	Szo, Szos	Szu	Szo, szos	szu	Szo, szos	Szu
D.(3.)	Szam, Szay	Szym, Szom	Szam, szay	Szym	Szam, szaj	Szym
Ac.(4.)	Szu	Szus, Szos	Szu	Szus, szos	Szu	Szus, szos
V.(5.)	-	-	-	-	-	-
Abl.(6.)	Nu Szo, nu szos, ar Szu	Nu Szu, ar szym, szom	ar szu	ar szym, szom	ar Szu	ar Szym, szom
C.L.(7.)	Szymâ// Szamâ	Szymus Szamus	Szymâ	szymûs, szymôs	Szymâ	Szymûs, szymôs

Redzam, ka vsk. formu piemēri ir samērā precīzi, tie atspoguļo Dienvidlatgales izlokšņu dotumus (Salīdz., piem., šys, šēi, šuo, šuos, šam, šai, šū, šamā Kalupē (8I, 352)). Dažas atšķirības vērojamas lokatīvā : anonīmā autora manuskriptā un J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku piemēros lietota forma Szymā. Tā kā vietniekvārdu šys, šēi loka pēc jis, jēi parauga, varam secināt, ka lokatīvā izmantotas formas, ko sastop, piem., Krāslavas, Makašēnu, Pildas, Andrupenes, Aglonas u.c. izlokšnēs (LVDAM). Dsk. Ģ. mūsdienās pārsvaru guvusi forma šūs¹ (piem., Kalupē); iespējams, ka forma Szu (u <uo) gramatikās pārņēma no kādas Latgales dienvidu izlokšnes vai arī no lietuviešu valodas (Salīdz.: liet. tū, šiū)^I.

Dsk. paradigmā J. Akeleviča un T. Kosovska darbos netiek atspoguļotas siev. dz. D. formas. Domājams, ka šī neprecizitāte radusies autoru neuzmanības dēļ, jo, veidojot I., kas bez prepozīcijas sakrīt ar D., lietotas gan vīr. dz., gan siev. dz. formas. Par neuzmanības kļūdu, domājams, jāuzlūko arī diakritiskās zīmes trūkums dsk. L. anonīmā autora rokrakstā.

Kopumā ņemot, norādāmā vietniekvārda Szys, Szey locīšana veikta savam laikam atbilstošā, labā līmenī, informācijas kvalitāti mazina tas, ka autori nav snieguši papildus ziņas par šī pronomena lietošanu, izlokšņu īpatnībām (kā tas bija, piem., lietvārdu aprakstā), kā arī nav to iekļāvuši plašākā kontekstā.

I

Formu šū atrodam, piem., Naujenes apkārtnē, kas atrodas tuvu Lietuvai (26, 531).

Blakus norādāmajam vietniekvārdam šis kopnacionālajā valodā pastāv viņš (70,521). Tas norāda uz nozīmē tālāko kā pretstatu tuvākajam ^I lokālā vai temporālā nozīmē. Pronomena viņš vecākā nozīme ir tas (vācu jener), iespējams, ka viņš ir radniecīgs ar prūšu winna 'ārā' un senslāvu vinē 'ārā' (26,517). Šādā nozīmē tas atrodams gan kopnacionālajā valodā (viņā pūlkā, saulē u.c.), gan augšzemnieku izloksnēs (piem., viņi sāti 'tālākie kaimiņi' Biržos (26,517), viņā golā mūojai 'viņā galā mājai, mājas viņā galā' Karvā, viņč laikā cīšy suōpie mugura 'viņus laikus ļoti sāpēja mugura' Kalupē (81,353) u.c.). Acīmredzot tālākā novietojuma nozīmi vietniekvārdam viņš, viņa piedēvējuši arī pirmo latgaliešu gramatiku autori. Uz to norāda pronomena Winš//Winsz iekļaušana norādāmo vietniekvārdu grupā. Winš//Winsz paradigma atspoguļota 3.4.7. tabulā, salīdzinājumam sniegts arī J.Špungjanska gramatikas materiāls.

^I Mūsdienu latviešu valodā viņš pārsvarā lieto kā 3. personas vietniekvārdu, taču nav zudusi arī tā sākotnējā - norādāmā-nozīme.

3.4.7. tabula

Locījums	J.Špungjanska gramatika (I732)		Anonīmā autora manuskripts (I8I7)		J.Akeleviča gramatika (I8I7)		T.Kosovska gramatika (I853)	
	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
N.(I.)	Win's,Winie	Wini,Wi- nies	Win's',Winia	Wini,Wi- nias	Winsz, winia	wini, winias	Winsz, winia	Wini, winias
G.(2.)	Winia, Winies	Winiu	Winia, Winias	Winiu	Winia, winias	winiu	Winia, winias	Winiu
D.(3.)	Winiam, Winiey	Winiem, Winims	Winiam, Winiay	Winim, Winiom	Winiam, winiay	winim, winiom	Winiam, winiay	Winim, winiom
Ac.(4.)	Winiu	Winius, Winies	Winiu	Winius, Winias	Winiu	winius, winias	Winiu	Winius, winias
V.(5.)	-	-	-	-	-	-	-	-
Abl.(6.)	No Winia, ar winiu, NÔ Winies, ar winiu	No Winiu, ar winiem	Nu Winia, nu winias, ar winiu	Nu winiu, ar Winim, ar Winiom// winias	ar winiu	ar winiu, winiom	ar Winiu	ar Winim, winiom
C.L.(7.)	-	-	Winiâ	Winiûs, Winiôs	iksz winia, winias, winiâ	iksz wi- nim, winiom, winiûs, winiôs	iksz Wi- nia, winias, winiâ	iksz Winim, winiom, Winiûs, Winiôs

Redzam, ka autori izmantojuši gandrīz identas formas, kas atrodamas gan lejzemnieku, gan dažās augšzemnieku izloksnēs (8I, 348). Atšķirības vērojamas vīr. dz. vsk. N., kur anonīmais autors iesaka formu Win's' ierastākās Winsz vietā. Domājams, ka forma Win's' veidota pēc manuskriptā atrodamo substantīvu (ar formantu -n's', piem., Kundziens' u. c.) parauga, jo dzīvajā valodā šādas formas nav atrodamas. Forma Win's' varētu būt arī aizgūta no J. Špungjanska gramatikas.

J. Akelevičs savukārt kļūdījies dsk. I. formas noteikšanā - te minēta vsk. forma. Vsk. un dsk. L. minētas paralēlformas: konstrukcija ar iksz 'iekš' un ģenitīvu (vsk.) vai datīvu (dsk.), kas sastopama veclatgaliešu tekstos un acīmredzot pārņemta no lejzemnieku rakstu valodas (II8, II), un tradicionālā L. forma, piem., Winiâ, Winiûs, Winiôs.

Kā norādāmais vietniekvārds anonīmā autora rokrakstā minēta arī no 3. personas pronomēna celma atvasinātā forma Wienieis, Wienieia 'viņējs, viņēja, viņējais, viņējā' (Skat. 3.4.8. tabulu!).

3.4.8. tabula

Locījums	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N.	Wienieis, Wienieia	Wieniei, Wienieias
G.	Wienieia, Wienieias	Wienieu
D.	Wienieiam, Wienieiay	Wienieim, Wienieiom
Ac.	Wienieiu	Wienieius, Wienieias
V.	-	-
Abl.	Nu Wienieia, nu wienieias, Ar wienieiu	Nu Wienieiu, ar Wienieim, ar Wienieiom
C.L.	Wienieiā ¹	Wienieius, Wienieiōs ¹

Tas darināts pēc piederības vietniekvārdu mūsējs, mūsējais parauga, un, daļēji pielīdzinādamies īpašības vārdam, atkarā no situācijas var veikt šādas funkcijas :

- 1) uzrādīt piederību 3. personai, piem., aiz viņējū koŕna ' aiz viņa, viņējā kalna' Dricēnos. Šādas formas gan kopnacionālajā valodā, gan augšzemnieku izloksnēs nav parastas. Latviešu literārajā valodā atvasinātās formas parasti veido no piederības vietniekvārdu celmiem, iegūstot manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs. Augšzemnieku izloksņu lielākajā daļā piederību 3. personai izsaka pronomena jis, jēi formas jūo, jūōs// jūos (piem., jūo^t, jūos^t Baltinavā, Kalupē (81, 348)),
- 2) substantivējoties iegūt nozīmi viņējais, viņējā^I

¹ Vairumā Latgales izloksņu parastākas ir formas šamējis 'šamējais', šamējūo 'šamējā', piem., šamējis 'vai nau atguos?' 'šamējais vēl nav atnācis?' Dricēnos.

'kādas trešās personas vīrs vai sieva' (piem., kū ta vinejīs' dora? 'ko tad viņējais dara?' Dricēnos), viņējie 'kādas trešās personas radnieki' (piem., ab goīdu sazasāda' rodi, vinejī toža beī sabrāukuši, pūlka ļāžu beja 'ap galdu sasēdās radi, viņējie arī bija sabraukuši, pulka ļāžu bija' Dricēnos),

3) norādīt uz laika vai telpas ziņā attālu priekšmetu vai parādību (piem., šakūr vinejūs sābru baba naskot stuōstā, ka beīši tādi zynuōtūoji 'šekur viņējo kaimiņu vecāmāte stāstīja, ka bijuši tādi zinātāji 'Dricēnos).

Kā demonstratīvais pronomens vinejīs 'viņējais' funkcionē dažās Austrumlatgales un centrālās Latgales izloksnēs, piem., Pildā, Preiļos (II9,35). Te atrodama arī anomīmā autora lietotā fonētiski un morfoloģiski pārveidotā forma Wieneis, Wienieia (Sal.: venīs, venēi, venūo, venūos, venām//venijām, venāi//venijāi, venū, venijā (vsk.) un veni, venūos, venūs, venīm, venūom, venūs, venūos, venūs, venuōs (dsk.) Pildā (IOO,53)). Manuskripta piemēros saglabāta izloksnēm raksturīgā, no kopnacionālās valodas atšķirīgā pronomena sakne Wien-, resp., ven', vairumā locījumu (piem., vsk. G., A., I (Abl.), dsk. N., D., A., I. (Abl.) un L.) pievienojot -iei-. Atšķirībā no latviešu literārās valodas vairumā augšzemnieku izlokšņu kā norādāmo vietniekvārdu lieto arī pronomena pats, pati formas, piem., pac', pati//poša Kārsavā (98, 55), pac', poša Pildā (IOO,53), poc, poša Krāslavā (5,38). Vietniekvārds Pats aplūkots arī pirmajās latgaliešu gramatikās (Skat. 3.4.9. tabulu!).

3.4.9. tabula

Locījums	Anonīmā autora manuskripts (1817)		J.Akeleviča gramatika (1817)		T.Kosovska gramatika (1853)	
	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
N.(1.)	Pats,Pati// Poſza	Poſzy, Poſzas	Pats,pasza	Paszy,-szas	Pats,pasza	Paszy,paszas
G.(2.)	Poſza,Poſzas	Poſzu	Patis,Poszas	paszy	Patis,poszas	Paszu
D.(3.)	Poſzam, Poſzay	Poſzym, Poſzom	Patim, Paszay	paszym,-szam	Patim,paszaj	Paszym,paszom
Ac.(4.)	Poſzu	Poſzus,Poſzas	Pati,Paszu	paszus,-szus	Pati,paszu	Paszus,poſzas
V.(5.)	-	-	-	-	-	-
Abl. (6.)	Nu Poſza, nu Poſzas, ar Poſzu	Nu Poſzu, ar Poſzym, ar Poſzom	ar Pati, ar Paszu	ar paszym, -szam	ar Pati, ar paszu	ar Paszym, ar paszam
C.L. (7.)	Poſzâ	Poſzûs, Poſzôs	iksz Patis, iksz paszas, Pati,paszâ	iksz paszym, paszom, paszôs, paszûs	iksz Patis, iksz paszas, Pati,paszâ	iksz Paszym, paszom, Paszôs, paszûs

Anonīmā autora manuskriptā atspoguļotas Latgales austrumu izloksnēm raksturīgās formas, kuras, sākot ar ģenitīva (siev.dz. - ar nominatīva) locījumu, deklinē kā io- vai iā- celma vārdus: poša (liet. pācio), pošas/pošys (liet. pačiōs), pošām (liet. pačiām), pošai (liet. pāciai) utt. (26, 538). Siev.dz. vsk.Ģ., Abl. (anonīmajam autoram, T.Kosovskim, J.Akelevičam) un L. (J.Akelevičam, T.Kosovskim) un dsk, N., A. (anonīmajam autoram, J.Akelevičam, T.Kosovskim), Abl. (J.Akelevičam, T.Kosovskim) formu galotnēs lietota skaņa [a], ko sastop Ziemeļlatgales izloksnēs.^I J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās atrodami veidojumi pēc citu celmu parauga, proti, sākot ar Ģ. locījumu, vīr.dz. tiek izmantotas formas, kas darinātas analogi i- vai e- celma substantīvu formām, piem., Patīs (Salīdz.: acis, mūtis Kalupē (83, 4I)). Līdzīgas formas atrodamas arī pirmajās latviešu gramatikās, piem., patim (D.), patī (L.) Ādolfijam, pati (A.) Mancelim, Stenderam (26, 539), vēl mūsdienās tās dzīvas dažās Latgales izloksnēs, piem., vīr.dz. vsk.N. pac, Ģ. patīs, D. patīm, A., I. pati, L. patiē Kalupē (8I, 356), vīr.dz. vsk.N. pac, D. patīm, A., I. pati, L. patī Sakstagalā (8I, 356). Tā kā J.Akelevičs un T.Kosovskis darbojušies Līksnas draudzē (Līksnas izloksne robežojas ar Kalupes izloksni), šīs pronomenu formas viņi varētu būt dzirdējuši tautas dzīvajā valodā. Sieviešu dzimtē lietotas formas ar patskaņi [a] saknē (latgaliskā [o] vietā), to varētu būt ie-

^I Galotnes [a] saglabāts arī 20.gs. (piem., vsk.Ģ. S.Kambalas (39, 46), P.Stroda (94, 57)) latgaliešu gramatikās.

spaidojuši lietuviešu valodas dotumi (Salīdz.: liet. pačiōs). Saknes [o] siev. dz. vsk. otrajā (Ģ.) locījumā J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās liek domāt, ka autoriem ir bijis paraugs, pēc kā viņi šīs formas darinājuši (lasi - norakstījuši). Iespējams, ka tas ir J. Rimkeviča rokraksts (1810), taču oriģināla trūkuma dēļ precīza salīdzināšana nav iespējama.

Viennozīmīgi par norādāmo vietniekvārdu pirmajās latgaliešu gramatikās uzlūkots arī 3. personas vietniekvārds jis//jys, jēi, ko vēl mūsdienās lieto gan drīz visās austrumu izloksnēs un kas faktiski arī ir sens norādāmais pronomens. Vietniekvārda Js//Jys, Jey//iey//jej paradigma atspoguļota 3.4.10. tabulā, salīdzināšanai doti piemēri no J. Špungjanska gramatikas.

3.4.10. tabula

Locījums	J.Šprungjanska gramatika (1732)		Anonīmā autora manuskripts(1817)		J.Akeleviča gramatika (1817)		T.Kosovska gramatika (1853)	
	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
N.(1.)	Is',Iâ	Iê,jes'	Js,Jey	Ji,Jos	Jys,iey	Ji,ios	Jys,jej	Ji,jos
G.(2.)	Iâ,Iâs	Iû	Jo,Jos	Ju	Jo,ios	Ju	Jo,jos	Ju
D.(3.)	Iam,Iay	Iems,Ims	Jam,Jay	Jm,Jom	Jam,jej,	Jm,iom	Jam,Jej	Jm,jom
A.(4.)	Juô	Iôs,jâs	Ju	Jus	Ju	Jus,ios	Ju	Jus,jos
V.(5.)	-	-	-	-	-	-	-	-
Abl. (6.)	No Iâ, ar Iuô, No Iâs, ar Iuo	No Iu ar Iems	Nu Jo, nu Jos, ar Ju	Nu Ju, ar Jm, ar Jom	ar Ju	ar Jm, iom	ar Ju	ar Jm, jom
C.L. (7.)	-	-	Jmâ	Jmûs, Jmôs	iksz Jo, ios, Jymâ	iksz Jm, iom, Jymûs, jymôs	iksz Jo, Jymâ	iksz Jm, jom

Gramatikas samērā precīzi ataino pronomena jis//jys,jèi iespējamās formas, taču liela nekonsekvence vērojama to pierakstā :

- 1) anonīmā autora manuskriptā vīr.dz.vsk.N. un vīr.dz. un siev.dz.L., kā arī vīr.dz.dsk.D., I. (Abl.) un abu dzimšu dsk.L. aiz sākuma līdzskaņa [j] zudis patskanis [i]^I (Salīdz., piem., jis, jimâ, jîm, âr jîm, jimûs// jimûs Pildā (100, 52), jimâ Kārsavā, Zvirgzdenē, Krāslavā (26, 518)) vai [a] (Salīdz., piem., jamâ, jamûs, jamûs Kalupē (83, 43), arī Bar-kavâ, Varakļānos (26, 518), Skaistâ (53, 40)),
- 2) tā kā anonīmā autora rokrakstā vārdu sākumā identi apzīmētas skaņas [i] un [j], iespējams, ka visu vsk. un dsk. formu sākumā lietots I. Šī īpatnība vērojama arī J. Špungjanska gramatikā (piem., Is, Ia, Iam, utt.), un, zinot, ka anonīmais autors visai daudz aizguvis no 1732. g. izdotās J. Špungjanska gramatikas, iepriekšminēto atzinumu varētu uzskatīt par vērā ņemamu. Ar to varētu izskaidrot arī formu Jmus, resp., imûs un Jmos, resp., imuûs pierakstu. Formas imuûs, imûs vēl mūsdienās saglabājušās, piem., Ciblas izloksnē (9, 40),
- 3) J. Akeleviča gramatikā siev.dz. vsk. un dsk. formās (izņemot vsk.D. un L.) atrodam patskani [i] līdzskaņa [j] vietā, piem., iey, ios,

Vislielākā formu dažādība vērojama pronomena jis//jys,jèi L.: J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās atrodam arhaiskās konstrukcijas ar iksz 'iekš' un ģenitīvu (vsk.) vai datīvu (dsk.), piem., iksz Jo, iksz Jm,

^I Formas bez [i] sastopamas arī veclatgaliešu rakstu pieminekļos (II 9, 57).

kā paralēlformas minētas arī izloksnēs izplatītās Jymā,
Jymūs, jymôs^I (Salīdz.: jimā, jimuôs Pildā (100,52), jimūs,
jimuôs (?) Krāslavā (5,38), jimā Kalupē, Baltinavā (81,
348) u.c.). Latgaliešu rakstu valodā neatrodam siev.dz.
D. formu jeĵ (J. Akelevičam, T. Kosovskim), kas fiksēta
latviešu preses valodā 19.gs. sākumā (26,518).

Norādāmo vietniekvārdu aprakstā anonīmais autors
minējis arī vietniekvārdu Daž 'dažs', tādējādi pieļaujot
vairākas neprecizitātes :

- 1) traktējot nenoteikto vietniekvārdu kā norādāmo,
- 2) skaidrojot norādāmā pronomena Daž 'dažs' nozīmi 'kaž-
dy', resp., 'katrs, ikviens'.

Tā kā manuskriptā nav sniegti papildus paskaidro-
jumi, pronomena formas nav iekļautas plašākā kontekstā,
anonīmā autora izvēles motivācija ir grūti nosakāma. Pa-
radigmu piemēri rāda, ka vietniekvārds Daž, Daža locīts
pēc o- vai ā- celma substantīvu vai noteikto adjektīvu
parauga (Skat. 3.4.II. tabulu!).²

¹ 20.gs. I.puses latgaliešu gramatikās ir lokatīva
formas jimā, jamā, jajā (Sīkāk skat.: II8, I2').

² Dažas nekoncekvences vērojamas formu pierakstā, piem.,
vīr.dz.vsk.N. trūkst galotnes, siev.dz.vsk.D., dsk.A.,
L.saknes [ž] aizstāts ar [z], vīr.dz. un siev.dz.vsk.
un dsk. L.formās nav atbilstošās diakritiskās zīmes (^).

3.4.II. tabula

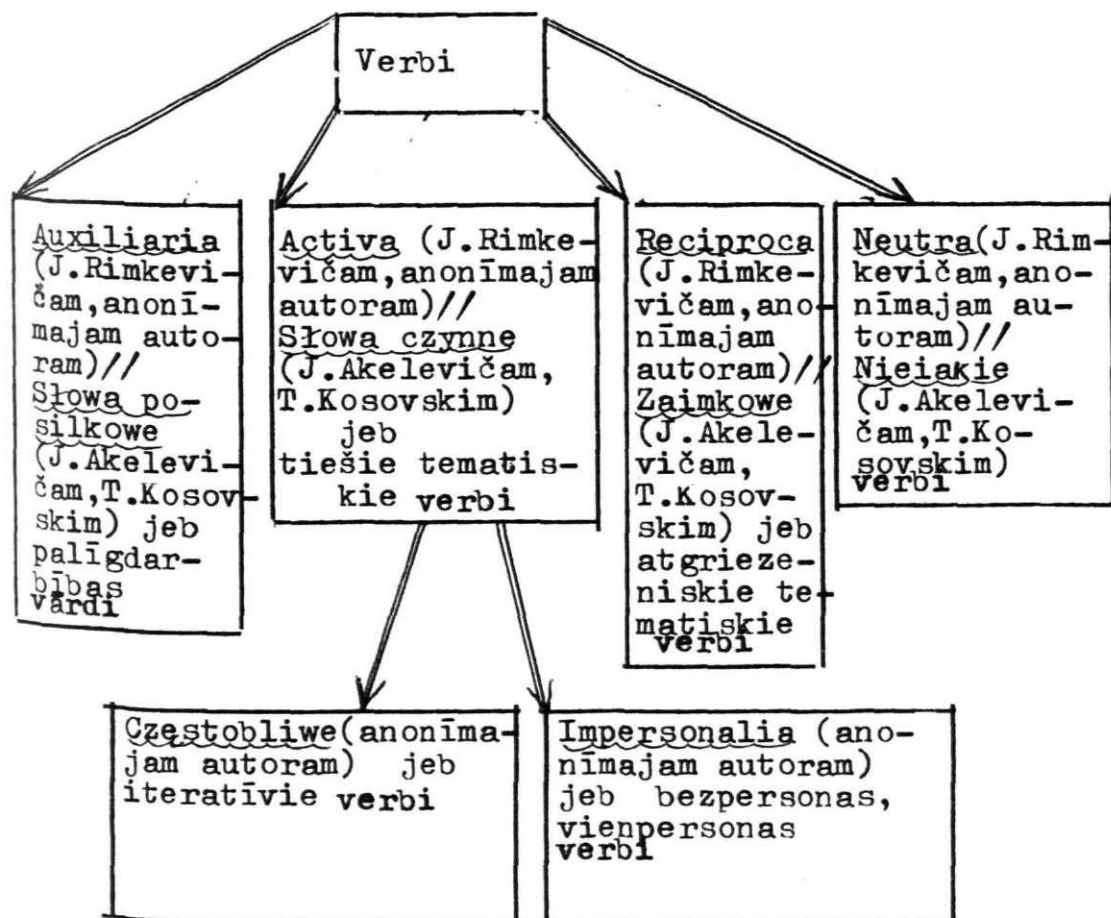
Locījums	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	Vīr.dz.	Siev.dz.	Vīr.dz.	Siev.dz.
N.	Daž	Daža	Dažy	Dažas
G.	Daža	Dažas	Dažu	Dažu
D.	Dažam	Dazay	Dažym	Dažom
A.	Dažu	Dažu	Dažus	Dazas
Abl.	Nu Daža, ar Dažu	Nu dažas, ar Dažu	Nu Dažu, Ar Dažym	Nu Dažu, ar Dažom
Cas.Loc.	Daža	Daža	Dažus	Dazas

Kopumā varam secināt, ka pirmo latgaliešu gramatiku autori aprakstījuši četras no mūsdienās lietoto pronomenu grupām. Atsevišķi netiek izdalīti nenoteiktie, vispārināmie, noliedzamie, attieksmes pronomeni, atgriezeniskais un noteicamais vietniekvārds, taču daļa no tiem iekļauta citu pronomenu grupā, piem., noteicamais vietniekvārds Pats, nenoteiktais Daž piepulcināti norādāmajiem vietniekvārdiem, atgriezeniskais Siewis - personu pronomeni; daži tikai nosaukti, piem., vispārināmie Ikkurs, Siaukurs, nenoteiktais Naskurs. Formu dažādība rāda, ka autori visai labi pārzinājuši vietējās izloksnes un centušies to īpatnības atspoguļot arī pirmajās latgaliešu gramatikās.

Formu ziņā daudzveidīgākais un plašākais ir latgaliešu rakstu valodā sastopamo verbu apraksts.

3.5. Darbības vārds

Salīdzinot ar pārējām vārdšķirām, verba raksturojums aizņem I9.gs. latgaliešu gramatiku lielāko daļu (nodaļa "O Słowie" (J. Akeleviča gramatikā I9.-43.lpp., T. Kosovska gramatikā I5.-32.lpp.), nodaļa "O Verbach Ćotew-Ńkich" (anonīmā autora rokrakstā 52.-I29.lpp.), sīkāku ziņu par J. Rimkeviča manuskriptu nav.). Visi gramatiku autori mēģinājuši klasificēt latgaliešu rakstu valodā atrodamos verbus. Shematiski to var atainot šādi :

Gramatikās atspoguļotā informācija, domājams, paredzēta personām, kam ir priekšzināšanas valodas jautājumos, jo sīkākī paskaidrojumi par to, pēc kādām pazīmēm verbi grupēti, kādas ir to lietošanas īpatnības u.tml., gramatikās netiek doti. Domājams, ka šīs īpatnības noteikuši attiecīgajā laika periodā sastopamo latīņu valodas gramatiku paraugi. 19. gs. latgaliešu gramatiku veidotāji galvenokārt centušies atklāt valodas piemēru daudzveidību, taču viņiem ne vienmēr izdevies šo informāciju izklāstīt kvalitatīvi. Tā mazvērtīga šķiet anonīmā autora sniegtā informācija par to, ka tiešie tematiskie verbi ir, piem., Strodoiu 'strādāju', Taysu 'taisu', Kulu 'kuļu'¹, bet atgriezeniskos tematiskos verbos (Reciproca) veido ar galotnes -us '-os' palīdzību²: Miloius 'mīlējos', Lustieius 'lustējos, priecājos'.

Neskaidra ir arī t.s. Neutra darbības vārdu nozīme, jo pie šīs grupas anonīmā autora manuskriptā minēta tikai forma Stoiau (poļu Stoie) 'stāju, maksāju' (Salīdz., piem., Kū tys tājū stuoi? 'ko tas tev maksā.?' Dricēnos. Pārējās gramatikās t.s. Neutra verbi netiek analizēti. Nekonsekvences vērojamas arī bezpersonas verbu raksturojumā. Anonīmais autors tikai norāda, ka tos veido no personu vārdiem (od Personalnych), resp., no verba finitajām formām. Tā Leyst 'līst' (lits 'lietus') radies no Leiu 'līstu', Reyb 'rīb' (parkiun's 'pērkons') radies no Rey-

¹ Gramatikas tekstā piemēri nav doti pamatformā, anonīmais autors lieto dar.k.īst.izt.vienk.tag.vsk.ī.pers.

² formu.

Forma, kurai šo galotni pievieno, netiek norādīta.

bu 'rību' u.tml. bezpersonas verbu būtiskākās iezīmes (Sīkāk skat.: 87, 63) un lietošanas īpatnības anonīmā autora manuskriptā netiek atklātas.

Anonīmais autors pievērsis uzmanību arī iteratīvajiem verbiem. Pēc anonīmā autora domām, tos veido no I. un 2. konj. verbu īst. izt. tagadnes I. personas formas; I. konj. formās -oiu aizstāts ar -oleiu, piem., Stai-
goiu > Staigoleiu 'staigāju > staigalēju', 2. konj. verbos gala zilbe -bu, -ku, -tu vai tml. tiek aizstāta ar -eleiu, piem., Strebbu > Strebbeleiu 'strēbju > strēbelēju', Taustu Taustieleiu 'taustu > taustelēju'. Veidojot iteratīvos verbus no 3. konj. darbības vārdiem, tiek izmantoti dažādi derivatīvie formanti, piem., Cielu > Cyļoiu 'ceļu > cilāju', Pellu > Pielloiu 'peļu > paļāju', Nafsu > Noļsoiu 'nesu nēsāju', Brynu > Brodoiu 'brienu > bradāju', Linu > Lužnioiu 'lienu > ložņāju', Zudu > Zudynoiu '(pa)zudinu', Wadu > Wodoiu 'vedu > vadāju' u.c. (pavisam 28 piemēri).

Pozitīvi vērtējams tas, ka anonīmais autors pamānījis iteratīvo verbu esamību latgaliešu rakstu valodā un spējis sniegt visai plašu ilustratīvo materiālu, taču tekstā minēti vairāki termini (piem., pirmā, otrā konjugācija, īstenības izteiksme (Modus Indicativus), laika formas (Temporis presentis(?) u.tml.), kas sīkāk analizēti tikai manuskripta tālākajās lappusēs, tādējādi ir apgrūtināta informācijas uztvere. Jāatzīmē, ka nav īsti precizēta arī iteratīvo verbu semantika, kā piemēri minēti vairāki darbības vārdi, no kuriem iteratīvos verbus nemēdz veidot, piem., Taustu >

Taustieleiu 'taustu', Capu > Ciepieleiu 'cepu' u.c. Darbības atkārtotānos nozīmes izteikšanai -alē-, -elē- aizstāti ar -st-, -zd-, ko atrodam vairākās Latgales izloksnēs, piem., Bagu > Bagstu 'bēgu', Joiu > Jozdu 'jāju' (Salīdz.: šļiukstu 'šļūku' Izvaltā, Skaistā, brīukstu 'brūku' Galēnos, brūukstu Kalupē, Nautrēnos, arī Vārkavā (6I, 154), juōzdāt Dricēnos u.c.).

Daudz konsekventāks ir latgaliešu rakstu valodas verbu iedalījums palīgdarbības un tematiskajos verbos. 19.gs. gramatikās nosauktas šādas palīgdarbības vārdu formas: Asmu 'esmu', Paliku 'palieku, kļūstu, topu', Tiku (J. Rimkevičam, J. Akelevičam, T. Kosovskim) // Tijku // Tieyku (anonīmajam autoram) 'tieku', Topu 'topu', Turu (poļu man) 'ir piederības nozīmē', Kliu/tu (anonīmajam autoram) 'kļūstu'. Gramatiku autori norāda, ka forma Topu 'topu' Inflantijas latviešu (latgaliešu) valodā atrodama reti, tā pārgemta vai nu no kurzemnieku valodas, vai aizgūta no veciem tekstiem (ze starych tylko ksiażek).

Pirmajās latgaliešu gramatikās neatrodam plašu, izsmeļošu informāciju par verbu kārtām, izteiksmēm (mōdiem), laiku formām, tomēr tekstā atainotie piemēri liecina, ka darbības vārdu formu veidošanā izmantota latīņu valodai raksturīga sistēma (Skat., piem., II, 60-61).

3.5.1. Palīgdarbības vārdi un atematiskie verbi

Palīgdarbības vārdu formu veidošana atspoguļota 3.5.1.1. tabulā.^I

^I Tabulā norādītas formas, kas raksturotas visās 19.gs. latgaliešu gramatikās. Anonīmā autora manuskriptā ir formas, ko neatrodam J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās, tās aprakstītas tekstā, neiekļaujot piemērus tabulā.

3.5.I.I. tabula

Izteiksme	Laiks	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika (1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
1.	2.	3.	4.	5.
Nenoteiksme			Byut',Palikt'	Byut',Palikt'
Īstenības izteiksme	Tagadne	Es ašmu,Paliku Tu Essi,Paliki Is Ir,Palik Mes ašsam,Palikam Jyus ašsat,Palikat Ji Ir,Palik	Es asmu,paliku Tu esi,Paliki Jys,jey,winsz,winia ir//nawa,Palik Mes asam,Palikam Jyus asat,Palikat Jy,ios,wini,winias ir// nawa,Palik	Es asmu,paliku Tu esi,paliki Jys,jej,winsz,winia ir//nawa,palik Mes asam,palikam Jyus asat,palikat Jy,jos,wini,winias ir// nawa,palik
Nepabeigta pagātne		Es Bieiu,Bywu,Paļyku Tu Biei,Bywi,Paļyki Is Bieia,Bywa,Paļyka Mes Beiiam,Bywom,Paļykom Jyus Bieiat,Bywot,Paļykat Ji Bieia,Bywa,Paļyka	Bieiu,Paliku Bieji,Palici Bieia,Palika Bieiom,Palikom Bieiot,Palikot Bieia,Palika	Bieiu,Paliku Bieji,Palici Bieia,Palika Biejom,Palikom Biejot,Palikot Bieja,Palika

3.5.I.I. tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.	5.
	<p>Pabeigtā pagātne (J. Akele- vičam, T. Ko- sovskim) Pabeigtā tagadne (anonīmajam autoram)</p>	<p>Es ašmu Bieis, Palic's' Tu Essi Bieis, Palic's' Is ir bieis, Palic's'</p> <p>Mes ašsam Bieiušzy, Paļykušzy Jyus ašsat Bieiušzy, Paļykuszy Ji Ir Bieiušzy, Paļykušzy</p>	<p>Asmu biejis, bieiose, palicis, palikuse Esi biejis, Palicis Ir biejis, Palicis</p> <p>Asam bieiuszy, Palikuszy Asat bieiuszy, Palikuszy Ir bieiuszy, Palikuszy</p>	<p>Asmu biejis, bieiose, palicis, palikuse Esi biejis, palicis Ir biejis, palicis</p> <p>Asam biejuszy, palikuszy Asat biejuszy, palikuszy Ir biejuszy, palikuszy</p>
	<p>T. s. sen pagājušais laiks (J. Akele- vičam, T. Ko- sovskim) Pabeigtā pagātne (anonīmajam autoram)</p>	<p>Es bieiu Bieis, Palicis Tu biei Bieis, Palicis Is Bieia Bieis, Palic's'</p> <p>Mes Bieiom Bieiušzy, Paļykušzy Jus Bieiot Bieiušzy, Paļykušzy Ji Bieia Bieiušzy, Paļykušzy</p>	<p>Bieiu bieis, bieiose, Palicis, -kuse Bieji biejis, Biej Palicis Bieja biejis, Palicis</p> <p>Bieiom bieiuszy, Palikuszy Bieiot' bieiuszy, Palikuszy Bieia bieiuszy, Palikuszy</p>	<p>Bieju biejs, bieiose, Palicis, -kuse Bieji biejs, Biej palicis Bieja biejis, palicis</p> <p>Biejom biejuszy, palykuszy Biejot' biejuszy, palikuszy Bieja biejuszy, palikuszy</p>

3.5.I.I. tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.	5.
	Nākotne	Es Byu zu, Palik zu Tu Byusi, Paliksi Jš Byus, Paliks Mes' Byusim, Paliksim Jyus Byusit, Paliksit Ji Byus, Paliks	Byuszu, Palikszu Byusi, Paliksi Byus, Paliks Byusim, Paliksim Byusit, Paliksit Byus, Paliks	Byuszu, Palikszu Byusi, Paliksi Byus, Paliks Byusim, Paliksim Byusit, Paliksit Byus, Paliks
Pavē- les izteik- sme	Tagadne	Essi, Palic Ēay Ir, Palik Essim, Palicym Essit, Palicyt Ēay Ir, Palik	Esi, Palic' Ēay ir, palik Asim, Palicit Ēay ir, palik	Esi, Palic Ēaj ir, palik Asim, Palicit Ēaj ir, palik
Vēlē- juma izteik- sme	Tagadne un nākotne	Kab es Byutu, Palyktu Kab Tu Byutu, Palyktu Kab Is Byutu, Palyktu Kab Mes Byutum, Palyktum Kab Iyus Byutu//Byutu- bet, Palyktu//Palyktibet Kab Ji Byutu, Palyktu	Kad es byutum, Paliktum Kad tu byutim, Paliktim Kad Jys byutu, paliktu Kad mes byutumiem, paliktumem Kad Jyus byutimet, paliktimet Kad Ji byutu, paliktu	Kad es byutum, paliktum Kad tu byutim, paliktim Kad Jys byutu, paliktu Kad mes byutumem, paliktumem Kad Jyus byutumet, paliktumet Kad Ji byutu, paliktu

3.5.I.I. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Pabeigtā pagātne un t.s. sen pagājušais laiks	Kab es Byutu bieis, Palics' Kab Tu Byutu Bieis, Palics' Kab Is Byutu Bieis, Palics' Kab Mes Byutum Bieiu }zy, Paŕyku }zy, Kab Jyus Syutubet Bieiu }zy Kab Ji Byutu Bieiu }zy, Paŕyku }zy	Kad es byutum biejis, -iuse,Palicis,-use Kad tu byutim biejis, -iuse,Palicis,-use Kad Jys byutu biejis, Palicis	Kad es byutum biejis, -juse,palicis,-kuse Kad tu byutim biejis, -juse,palicis,-use Kad Jys byutu biejis, palicis
Atstāstījuma izteiksme	Tagadne		Mani,tiewi,iu,mums,iums, ius asut',Palikut'	Mani,tewi,ju,mums,jums jus asut,palikut
	Pabeigtā pagātne		Mani...Bieiusz, Palikusz	Mani...biejusz, palikusz
	T.s. sen pagājušais laiks		Mani...Bieiusz, Palikusz	Mani...biejusz palikusz
	Nākotne		Mani...Byusit,Paliksit	Mani...byusit,paliksit

Vairums Latgales iedzīvotāju mūsdienās pazīst tos pašus palīgdarbības vārdus, ko lieto leļzemnieku izloksnēs un arī kopnacionālajā valodā, tie ir būt, klūt, tikt, tapt. Pirmo latgaliešu gramatiku autori aplūkojuši verba Byut' 'būt'^I paradigmu, kā palīgdarbības vārds konjugēts arī tematiskais Palikt' 'palikt'².

Indikatīvs

Īstenības izteiksmes (vienkāršās) tagadnes vsk. I. personā lietotā forma Asmu nav izplatīta visās augšzemnieku izloksnēs, to atrodam, piem., Kaunatā, Krāslavā (26, 714), Skaistā (53, 41), šī forma izmantota arī veclatgaliešu rakstu pieminekļos (119, 56). Lielā daļā augšzemnieku izlokšņu sastopam arī formu asu (piem., Rēzeknē, Kārsavā, Ludzā (119, 56), Kalupē (83, 46), Pildā (100, 55), Ciblā (9, 44), Zvirgzdenē (42, 35) u. c.), kas pirmajās latgaliešu gramatikās netiek atspoguļota.

Vsk. 2. pers. forma Esi raksturīga gan kopnacionālās, gan pārnovadnieku valodas leksikai, to lieto arī augšzemnieku izloksnēs, piem., ešī Skaistā (61, 48), Zvirgzdenē (42, 35), Krāslavā (5, 42), Kalupē (83, 46) u. c. Visvairāk variantu mūsdienu izloksnēs ir 3. pers. formām, piem., ira, ir, jira, jir, iraŕda, jiraŕda, iraŕdyna, jiraŕdyna Izvaltā, Krāslavā, Skaistā (61, 48), irâ Nautrēnos, Ezerniekos (119, 57), jêr Pildā (100, 46) u. c. 19. gs. gramatikās fiksētas formas ir un Jr (jir). Formu Jr sastopam arī J. Špunska gramatikā, no kuras, domājams, to pārņēmis anonīmais

¹ Verbi iet, dot pirmajās latgaliešu gramatikās uzlūkoti par tematiskiem un analizēti kā t. s. neregulārās konjugācijas darbības vārdi

² Verbs palikt konjugēts kā o- celma vārds. Sīkāk skat. 251. lpp.

autors. J. Akelevičs un T. Kosovskis lieto arī 3. pers. no-
 liegto formu nawa, kas plaši izmantota veclatgaliešu rak-
 stos, t. sk. G. Manteifeļa izdotajos kalendāros (Sīkāk skat.:
 II9, 57). Tā kā gramatiku piemēros nav lietotas diakritis-
 kāš zīmes, iespējams, ka te aplūkota arī forma navá, ko
 mūsdienās atrodam, piem., Vārkavas, Nautrēnu (II9, 58), Aule-
 jas (6I, 52), Ciblas (9, 45) u. c. izloksnēs.

Dsk. I. pers. visās gramatikās lietota forma asam
 (liet. ěsame) (26, 7I7), kas vēl mūsdienās dzīva, piem., Kalu-
 pes (83, 46), Krāslavas (5, 42), Skaistas (53, 4I) u. c. iz-
 loksnēs. Jāpiebilst, ka anonīmā autora manuskriptā formas
asam (arī esi, asat) pierakstā lietots divkāršs [s] -
asam. Šī īpatnība acīmredzot radusies veclatgaliešu un
 veclatviešu rakstu ietekmē (Sīkāk skat.: II9, 58).

Dsk. 2. pers. augšzemnieku izloksnēs parasta for-
 ma esit (to atrodam, piem., Kalupē (83, 46)), taču dažās iz-
 loksnēs sastopam arī gramatikās minēto asat, piem., Skais-
 tā (53, 4I), Zvirgzdenē (42, 35), Kārsavā (98, 45), Ciblā (9,
 44), arī Līksnā, Preiļos, Kaunatā, Barkavā, Ludzā, Andrupenē,
 Baltinavā (26, 845) u. c.

Īst. izt. viensk. pag. (gramatikās - nepabeigtā
 pag.) formas atspoguļo īpatnības, kas raksturīgas augšzem-
 nieku izlokšņu lielākajai daļai, piem., beju, beji, beja
 Skaistā (53, 4I), Zvirgzdenē (42, 36), Kārsavā (98, 45), Ciblā
 (9, 44) u. c., bejām, bejat Baltinavā (105, 138), bejòm, bejot
 Kalupē (83, 46), Pildā (100, 54), bejām, bejat Kārsavā (98,
 45), Zvirgzdenē (42, 35), bieja Aulejā (6I, 114) u. c. Anonīmā
 autora manuskriptā atrodam formas bywu, bywi, bywa, bywom,

Bywot, kas veidotas pēc lietuviešu valodas parauga (Salīdz.: liet. buvome, buvote, buva), augšzemnieku izloksnēs tās netiek lietotas. Iespējams, ka formas Bywu, Bywi utt. anonīmais autors aizguvis no J. Špungjanska gramatikas (Salīdz.: Buwu, Buwi, Buwa, Buwam).

Indikatīva pabeigtā pagātne (J. Akelevičam, T. Kosovskim) jeb pabeigtā tagadne (anonīmajam autoram), no mūsdienu viedokļa raugoties, atspoguļo saliktās tagadnes formas.¹ Tās veidotas analītiski - verba būt tag. formām pievienojot pagātnes aktīvo divdabi, piem., Es a' mu šieis 'es esmu bijis' (anonīmajam autoram), Asmu bieiuše 'esmu bijusi' (J. Akelevičam), Asam biejuszy 'esam bijuši' (T. Kosovskim). Visās Latgales izloksnēs pagātnes aktīvā divdabja vīr. dz. formu gala zilbē pirms līdzskaņa [s] zudis patskanis [i]², piem., bejs Aulejā, Izvaltā, Krāslavā, Skaistā (6I, 202), bejs Kalupē (83, 46) u. c. Šī īpatnība atklāta tikai anonīmā autora manuskriptā. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās patskanis [i] gala zilbē saglabāts, tādējādi te uzrādītas pārnovadnieku leksikai atbilstošas formas. Divdabja vīr. dz. formas visās gramatikās veidotas, ievērojot augšzemnieku izlokšņu tradīcijas, piem., bejušy Aulejā, Krāslavā, Skaistā (6I, 202) u. c. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās atrodam arī siev. dz. vsk. un dsk. I. pers. formas. Minētā vsk. forma raksturīga gandrīz

¹ Saliktā tagadne, domājams, uzskatīta par pabeigto pagātne tādēļ, ka šai formā lietots pagātnes divdabis, kā arī tāpēc, ka pēc nozīmes latviešu valodas saliktā tagadne daļēji atbilst ide valodu perfektam, kurš apzīmē stāvokli, kas radies iepriekšējās pabeigtas darbības rezultātā (70, 590).

² Šī īpatnība vērojama arī divzilbju vai vairākzilbju (i)jo- celma substantīvu vsk. N., ja [i] zuduma rezultātā vārdā neveidojas grūti izrunājama līdzskaņu kopa, piem., brūols, bet ceplis (III, 219).

visām Latgales izloksnēm (piem., bējušā Aulejā, Izvaltā (6I,202), galotne -e, resp., -ā sastopama arī Kārsavā (98, 57), Baltinavā (105,138); dsk. formas galotnē turpretī lietota kopnacionālās valodas galotne -as latgaliskās -ys vietā (Salīdz.: kopnacionālā bijušas, bet bējušys Izvaltā, Krāslavā (6I,202)). T.s. sen pagājušā laika formas atbilst mūsdienu valodas īstenības izteiksmes saliktās pag. formām. Saliktā pagātne latviešu verbālajā sistēmā norāda uz pagātņi attiecinātu un pirms pagātnes notikušu darbību (70,594). Pēc nozīmes saliktā pagātne līdzinās senajam grieķu valodas un sanskrita pluskvamperfektam un formāli arī ide jauno valodu perifrastiskajam pluskvamperfektam (70,594). Tas norādīts arī anonīmā autora rokrakstā, nosaucot šo formu par Prateritum Plusquam Perfectum. Nosaukums 'sen pagājušais laiks' (Czas zaprzesły) acīmredzot radies tādēļ, ka saliktā pag. salīdzinājumā ar vienkāršo pag. ir agrākā pagātne jeb priekšpagātne (70,594). 19.gs. latgaliešu gramatikās saliktās pag. formas darinātas, izmantojot verba būt pagātnes formas un pagātnes aktīvo divdabi, piem., Es bieiu žieis 'es biju bijis', žieiom bieiuszas 'bijām bijušas' u.c.

19.gs. gramatikās fiksētas arī indikatīva vienkāršās nāk. formas, saliktā nākotne te netiek aplūkota. Tāpat kā literārajā valodā un augšzemnieku izloksnēs, gramatikās minētās formas veidotas no infinitīva celma, pievienojot nākotni veidotāju sufiksu un atbilstošu personas galotni, piem., žyuzū 'būšu', žyusi 'būsi' žyusim 'būsim'

u.c. Atšķirībā no pārnovadnieku leksikas augšzemnieku izloksnēs atematisko verbu 3.pers. vsk. un dsk. formas parasti beidzas ar palatalizēto s, resp., [sʲ], piem., byus' Krāslavā, Skaistā, Izvaltā (6I, 110), arī Ludzā, Kaunatā (26, 859) (Salīdz.: Byus' - anonīmajam autoram), dažās izloksnēs [sʲ] neparādās, piem., Kalupē (83, 46) (Salīdz.: Byus - J. Akelevičam, T. Kosovskim). Palatalizētā skaņa vairumā gadījumu tiek lietota arī dsk. 2.pers. nas formu galotnē, piem., byûsit' Kalupē (83, 46), byûsit' Aulejā, Izvaltā, Skaistā (6I, 110) (Salīdz.: Byusit' - J. Akelevičam, T. Kosovskim). Domājams, ka anonīmā autora manuskriptā [t'] netiek lietots autora neuzmanības dēļ, resp., tā ir ortogrāfijas kļūda, vai arī anonīmais autors nav precīzi saklausījis tautā dzirdēto formu.

Imperatīvs

Pavēles izteiksmē ir nepilna personas formu paradigma. Latviešu literārajā valodā un arī izloksnēs parastas vsk. 2. un 3.pers., kā arī visu dsk. personu formas (70, 602). Anonīmā autora manuskriptā aplūkotas visas iepriekšminētās formas, J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās netiek lietota dsk. 2.pers. forma. Vsk. 2.pers. forma sakrīt ar indikatīva vienk. tag. 2.pers. formu, piem., Tu Essi (indikatīvā), Essi (imperatīvā) - anonīmajam autoram, Esi (indikatīvā), Esi (imperatīvā) - J. Akelevičam, T. Kosovskim (Salīdz.: esi! Kalupē (83, 46), Izvaltā (6I, 128), Krāslavā (5, 42) u.c.). Tāpat kā literārajā valodā tiek veidotas arī vsk. un dsk. 3.pers. formas (lai savienojumā ar indi-

katīva vienk.tag. 3.pers.¹), piem., Lay ir (J.Akelevičam, T.Kosovskim), Lay Jr (anonīmajam autoram)².

Kopnacionālajā valodā un izlokšņu lielākajā daļā dsk. I.pers. formas veido divējādi :

1) izmantojot indikatīva vienk.tag. dsk. I.pers. formu (piem., āimā! 'ejam!' Kalupē (8I,37I) u.c.),³

2) lietojot īst.izt. vienk.nāk.dsk. I.pers. formas (70, 604), piem., īšim 'iesim!' Izvaltā (6I,I30), īšim Kalupē (8I,37I) u.c.

Gramatikās sastopamās formas Essim, Asim formāli atbilst indikatīva tagadnes dsk. I.personai⁴, taču tajās atrodam galotni -im galotnes -am vietā (Salīdz.: a(sam, asam indikatīvā). Šī īpatnība varētu būt radusies J.Špungjanska gramatikas ietekmē (Salīdz.: Ej(šim mes - J.Špungjanskim). Imperatīva dsk. 2.pers. augšzemnieku izlokšnēs dominē formas ar -it⁵, piem., dūdit! 'dodiet!' Krāslavā, Aulejā, Skaistā (6I,I3I), arī Preiļos, Varakļānos, Barkavā, Dagdā, Kalupē (26,846) u.c. Formu ar -it atrodam arī anonīmā autora rokrakstā: Essit 'esiet!' .Veclatviešu un vaclatgaliešu rakstu tradīcijas ietekmē (Skat.: II9,68) šī forma atspoguļota ar dubultu s.

¹ Vecajos tekstos (piem., G.Mancelim) lai vietā lieto

² laid (26,892).

³ Par 3.pers. formu lietojumu veclatgaliešu rakstos skat.: II9,7I.

⁴ Sevišķi daudz šādu formu ir tautasdziesmu valodā (70, 604).

⁵ Salīdz.: gulim Rēznā, Maltā, Vārkavā, gulim Skaistā (LVDAM).

⁶ 3Iakus -it dsk. 2.pers. formās tiek lietota arī -at, pārnovadnieku leksikā sastopam -iet, -ait (26,888).

Kondicionālis

Literārajā valodā un leļzemnieku izlokšņu lielākajā daļā, piem., Dobelē, Priekulē, Blīdienē, Smiltēnē, Valmierā (26,899) vēlējuma izteiksmes formas darina ar -tu, kas ir tīrā supīna forma. Augšzemnieku izlokšnēs turpretī vēl ir saglabājusās kondicionāļa formas, kurās (tāpat kā lietuviešu valodā) katrai verbu personai ir sava īpaša forma (Par to sīkāk skat.: 26,893-901; 56,60; 61,135-148; 63,67; 79,29; 81,372-374; 88,52-54).

Mūsdienu latviešu literārās valodas verbu sistēmā nav tādas vēlējuma izteiksmes formas, kas sevī ietvertu arī personas un skaitļa kategorijas rādītājus. Uz personu kondicionāli parasti norāda pronomens. Augšzemnieku izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas kondicionāļa formu galotnes savukārt arī bez plašāka konteksta norāda personu, par kuru ir runa.

Par tradicionālo paradigmu latgaliskajās izlokšnēs pieņemts uzskatīt formas, kas darinātas ar -tum- (arī -tom-), kam pievienota personas galotne (88,52), piem., byūtum^t Stirnienē, byūtumēm Kalupē (81,373), ītum Aulejā (61,136), ītum//ītòm Krāslavā (63,67). Formas ar -tum-, kam pievienota atbilstoša personas galotne, lielākoties sastopamas Latgales dienvidu un dienvidrietumu daļā, piem., Līksnā, Skaištā, Šķaunē u.c., daudzās Viduslatgales izlokšnēs tā ir zūdoša vai zudusi parādība (88,53). Veclatgaliešu rakstu pieminekļos sastop formas ar -tub-, kas, domājams, ir vēl senākas par formām ar -tum-. Mūsdienu

izloksnēs -tub- saglabājies tikai sporādiski, piem., dūtubu Nirzā (79,28). Dažās augšzemnieku izloksnēs kondicionāli veido ar formanta -tuļ- palīdzību, piem., ītuļu Raipolē, būtūlòm Ciblā (79,29).

LVDAM liecina, ka daudzās Latgales izloksnēs (piem., Ma-kašēnos, Rēznā, Gaigalavā u.c.) blakus formām ar -tumem, -tumet sastopamas arī formas ar -tum vai -tim dsk. I. un 2. personā.^I Latgales vidus un austrumu izloksnēs senākā kondicionāla vietā ienāk kopnacionālās valodas formas ar -tu visās personās (88,53) (Skat. II. karti pielikumā!).

I9.gs. latgaliešu gramatikās vēlējuma izteiksmei ir divas laiku grupas (Skat. 3.5.I.I. tabulu!):

- 1) tagadne un nākotne, kas, no mūsdienu viedokļa raugoties, atspoguļo vēlējuma izteiksmes vienk. tag. formas, piem., Kab es Byutu, Kad mes byutumem, paliktumem u.c.,
- 2) pabeigtā pagātne un t.s. sen pagājušais laiks, kas atbilst mūsdienu kondicionāla saliktajai tagadnei (verba būt vēl. izt. forma būtu + aktīvais pagātnes divdabis), piem., Kab Mes Byutum Bieiu(zy), Palyku(zy), Kad Jys byutu biejis u.c.

Palīgdarbības vārdu formu veidošanā tiek izmantoti šādi formanti (Skat. 3.5.I.2. tabulu!):

^I Vēlējuma izteiksmes formu dažādība vērojama arī pirmajās latviešu gramatikās, piem., vsk. I., 2., 3. pers. -te, dsk. I. pers. -tam, dsk. 2. pers. -tat, 3. pers. -te Rehenhūzenam (1644), dsk. I. pers. -tum vai -tam, dsk. 3. pers. -tut vai -tat Adolfijam (1685) u.c. (102, 109-110).

3.5.1.2. tabula

Persona	Anonīmā autora manuskripts		J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikas	
	Vienskaitlis	Daudzskaitlis	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
1.	-tu	-tum	-tum	-tumem
2.	-tu	-tu//tubet	-tim	-timet
3.	-tu	-tu	-tu	-tu

Kā vienkāršajā, tā saliktajā tagadnē lietota arī partikula (autoru izpratnē) Kab, Kad 'kaut', ko vēlējuma izteiksmē atrodam arī daudzos veclatgaliešu rakstu avotos (II 9, 75–76). Anonīmā autora rokraksta formas varētu būt pārņēmas no J.Špungjanska gramatikas (Salīdz.: Kab (Es, Tu, Wins) Būtu, Mes Būtubem/ Būtum, Kab (Jus) Būtubet// Būtu, Kab (Wini) Būtu). J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās rādītas formas, kas mūsdienās sastopamas galvenokārt Latgales dienvidos un dienvidrietumos (LVDAM).

Anonīmā autora manuskriptā atsevišķi izdalīta t.s. cēloņa izteiksme (Modus Causalis), kas sveša gan latviešu literārajai valodai, gan izloksnēm. Cēloņa izteiksmē lietotas kondicionāļa formas, piem., Es Byutu// Byutulu, Tu Byutuby// Byutulu, Js Byutu, Mes Byutim// Byutumiem// Byutumiem// Byutulum, Jjus Byutut// Byutib// Byutubet// Byutumiet// Byutulut, Ji Byutu. Tātad cēloņa, resp.,

vēlējuma izt. formām, pēc anonīmā autora domām, iespējami šādi formanti (Skat. 3.5.1.3. tabulu!):

3.5.1.3. tabula

Persona	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
I.	-tu// -tulu	-tim// -tubiem// -tumiem// -tulum
2.	-tuby// -tulu	-tut// -tib// -tubet// -tumiet// -tulut
3.	-tu	-tu

Plašais formu klāsts liecina par to, ka anonīmais autors samērā labi pārzinājis vietējās izlokšnes. Dsk. 2. personas forma ar -tuby radusies slāvu valodu ietekmē (Salīdz.: kr. уѣнѣти 'ietu', вѣнѣти 'iedotu', poļu Tybyś 'Byś' 'būtu' (anonīmajam autoram)).

Relatīvs

Atstāstījuma izteiksme ir īpatnēja latviešu valodas kategorija, kas nepieder pie vecām mantotajām verba izteiksmēm, bet izveidojusies vēlāk. Relatīva funkcijas ieguvis tagadnes aktīvais nelokāmais divdabis ar -ot vai -šot, kā arī lokāmais pagātnes divdabis ar -is, -usi (70, 624). Šie participi tiek lietoti arī augšzemnieku izlokšnēs, piem., šis gūois 'šis gājis' Stirnienē (81, 374), asūt 'esot', bējs 'bijis' Kalupē (83, 46), īškys,

īškūtē 'iešot' Pildā (100,55), byūškūt 'būšot' Ciblā (9,45), dūškys 'došot' Viškos, Līvānos (III,221). Latgales izloksnēs saziņā visbiežāk tiek lietota relatīva saliktā tagadne, palīgverbu parasti izlaižot, piem., asūt' gūois', gūojus' (ā) Krāslavā, Izvaltā (61,150) u.c. Saliktās nākotnes formas turpretī izloksnēs lieto reti (61,151).

19.gs. latgaliešu gramatikās atspoguļoto informāciju, kas attiecas uz relatīva formu veidošanu, nosacīti iespējams iedalīt divās grupās. Pirmo grupu veido J. Akeleviča un T. Kosovska sniegtais atstāstījuma izteiksmes apraksts, otrajā grupā varam iekļaut anonīmā autora doto relatīva raksturojumu. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās atzīts, ka atstāstījuma izteiksmei ir četri laiki^I:

- 1) tagadne,
- 2) pabeigtā pagātne,
- 3) t. s. sen pagājušais laiks,
- 4) nākotne.

Tagadne veidota tāpat kā mūsdienu latviešu literārās valodas vienk. tag. formas - izmantojot tagadnes aktīvo nelokāmo divdabi ar -ūt', piem., asut' 'esot' (Šāds modelis dominē arī mūsdienu izloksnēs). Neizpratni rada pronomenu A. formas lietojums blakus relatīvam, tādējādi nosaucot nevis subjektu, bet gan objektu, piem., Ma-

^I Salīdz.: mūsdienu valodā atstāstījuma izteiksmē konstatētas četras laika formas: vienk. tag., vienk. nāk., sal. tag., sal. nāk. (70,624).

ni, tiewi, iu asut', Palikut'. Pabeigtās pagātnes un t. s. sen pagājušā laika formās izmantots aktīvais pagātnes divdabis Bieiusz//biejusz 'bijuši'. Forma Mani...Bieiusz//biejusz faktiski lietota saliktā laika nozīmē. Tā kā palīgverbs ir izlaists un piemēra teksts ir minimāls, grūti noskaidrot minētās formas semantiku. Iespējams, ka pabeigtā pagātne (analogi indikatīvam) atspoguļo sal. tag. dsk. formas. Šāda pieņēmuma pamatā ir mūsdienu izloksnēs reģistrētās sal. tag. formas, piem., asūt' bejuš(-y), gūojuš(y) 'esot bijuši, gājuši' Aulejā, Izvaltā, Krāslavā (6I, I50-I5I), asūt' bēiši 'esot bijuši' Dricēnos u. c. Tomēr šis sarežģītais un valodiski diezgan smagnējais gramatiskās nozīmes izteikšanas modelis tiek lietots reti, valodā pēc tā nav arī lielas vajadzības. Dsk. I. pers. pronomena A. formas lietojums šai verba formā ir nepamatots.

No mūsdienu viedokļa raugoties, relatīva pagātnes formas latviešu valodai nav raksturīgas. Nosaukumu 'pabeigtā pagātne' vai 'sen pagājušais laiks' (uzsvērums mans - I. K.), domājams, noteicis šajās formās izmantotais pagātnes divdabis, kas norāda uz pagātnē notikušu darbību.

Mūsdienās parastas relatīva vienkāršās un saliktās nākotnes formas.^I J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās nākotnes forma ir uzrādīta, taču relatīva nozīmē

^I Vienk. nāk. darina, verba nenoteiksmes celmam pievienojot formantu -šot vai -šoties, salikto nākotni veido, izmantojot verba būt atstāstījuma izt. formu būšot kopā ar attiecīgā verba aktīvo pagātnes divdabi (70, 624-625).

nekonsekventi lietota indikatīva vienk.nāk.dsk. 2.pers. forma, piem., Mani... Byusit. Pronomena formas Mani lietojums, tāpat kā iepriekš, ir nepamatots.

Anonīmais autors atstāstījuma izteiksmes formu darināšanā piedāvā divus variantus :

- I) relatīva formas iespējams veidot ar adverba Kad, saikļa ka^I (lieto tāpat kā kad), partikulas dzie vai verba formu Soku, Sokus 'saku, sakos', Szkitu, szkitus 'šķietu, šķietos', Godoiu 'domāju, minu', Dumoju 'domāju' palīdzību. Aiz "partikulas", resp., adverba vai saikļa šais gadījumos lietojams indikatīvs, piem., Kad Asmu 'kad (ka) esmu', Kad Bieiu 'kad (ka) biju', Kad Byu(zu) 'kad (ka) būšu'²,
- 2) latgaliešu rakstu valodā relatīvu iespējams darināt arī sintētiski.

Anonīmā autora manuskriptā minētie relatīva analītisko formu varianti atspoguļoti 3.5.I.4. tabulā.

^I Anonīmais autors Kad un ka nosaucis par partikulām.

² Pārējos piemērus skat. 3.5.I.4. tabulā!

3.5.I.4. tabula

Laiks	Persona	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
I.	2.	3.	4.
Tagadne	1.	<u>Soka a su</u> 'saka, (ka) esmu'	<u>Soka A sam</u> 'saka, (ka) esam'
	2.	<u>Soka essi</u> 'saka, (ka) esi'	<u>Soka A sat//E zat</u> 'saka, (ka) esat'
	3.	<u>Soka a s^I</u> 'saka, (ka) esot'	<u>Soka A uc</u> 'saka, (ka) esot'
Nepa - beigtā pagātne	1.	<u>Es soku Bieis//sokus Bieis, Es Szkitus Bieis</u> 'es saku, sakos, šķietos bijis' <u>Es soka Bieis</u> 'saka, (ka) es bijis'	<u>Mes Sokames Bieiu - zy</u> 'mēs sakāties bijuši', <u>Mes soka Bieiu zy</u> 'saka, (ka) mēs bijuši'
	2.	<u>Tu sokis//szkitis//Soka Bieis</u> 'tu sakes, šķities bijis, saka, (ka) tu bijis'	Forma nav norādīta
	3.	<u>Ja soka Bieis</u> 'saka, (ka) viņš bijis'	<u>Ji Soka Bieiu zy</u> 'saka, (ka) viņi bijuši'
Pabeigtā tagadne	1.	<u>Mani soka Bieiu zu</u> 'mani saka bijušu'	<u>Mums Soka Bieiu zus</u> 'mūs saka bijušus'
	2.	<u>Tiewi Soka Bieiuszu</u> 'tevi saka bijušu'	<u>Juums Soka Bieiu - szus</u> 'jūs saka bijušus'
	3.	<u>Ju soka Bieiuszu</u> 'viņu saka bijušu'	<u>Juus Soka Bieiu zus</u> 'viņus saka bijušus'

I Tagadnes vsk. un dsk. 3.personā aiz Soka 'saka' lietota relatīva forma a|s, a|uc 'esot'.

3.5.I.4. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.
Nākotne	I.	<u>Es Soka Byuŕku</u> 'saka, (ka) es būšot'	<u>Soka Byuszkim</u> 'saka būsīm'
	2.	<u>Tu Soka Byuŕzki</u> 'sa- ka,(ka) tu būsi'	Forma nav norādīta
	3.	<u>Js Soka Byuŕzkas</u> ^I 'saka,(ka) viņš bū- šot'	Forma nav norādīta

Piemēri rāda, ka latgaliešu rakstu valodā situācijas ne-
noteiktību un nepārliecinātību par izteikuma patiesumu
iespējams izteikt arī plašākā kontekstā, piem., Soka a/su
'saka,(ka) esmu', Tu Sokis Bieis 'tu sakies bijis', tu
saki,ka esi bijis', Tu szkitis Bieis 'tu šķities bijis ;
šķiet,ka tu esi bijis', Mani soka Bieiuŕzu 'mani saka
bijušu,saka,(ka) es esmu (esot) bijis', Tu Soka Byuŕzki
'saka,(ka) tu būsi'. Šīs īpatnības pamanāmas arī J.Ake-
leviča un T.Kosovska gramatikās, piem., Es dumowu kad is
muns draugs ir 'es domāju,ka viņš ir mans draugs', Go-
doju jus tu padarejsit 'domāju,ka jūs to padarīsiet'.
Līdzīgas formas atrodam arī mūsdienu izloksnēs (Sīkāk
skat.: 6I, I52).

Anonīmais autors uzskata, ka relatīva formas
var veidot, izmantojot partikulu dzie, kas var būt gan
prepozitīva, gan postpozitīva, piem., Js dzie Bieis 'viņš
it kā bijis', Mes dzie Bieiuŕzy 'mēs it kā bijuši', a/s

^I Galotne -as vīr.dz. vsk. formā, domājams, radusies
autora neuzmanības dēļ.

dzie '(viņš) it kā esot', a[sam dzie '(mēs) it kā esam' u.c. Partikula dzie visos gadījumos lietota ar nozīmi 'it kā'. Šāds partikulas lietojums mūsdienu izloksnēm nav raksturīgs, to neatrodam arī veclatgaliešu rakstu avotos. Augšzemnieku izloksnēs sastop reducētu verba pavēles izteiksmes formu žīē < dzirdi!, ko izmanto izsaukšanas vārda vietā, pievēršot uzmanību, piem., žīē, znūt! 'klausies, dzi, znot!' Aizkalnē, Dricēnos u.c.

J. Endzelīns runā par augšzemnieku partikulu dze = sl. me 'taču', piem., es je beju tūrpat' (26,699). Latgales izloksnēm svešas arī relatīva nozīmē lietotās formas ar partikulas ž vai že pievienojumu indikatīvam, piem., Asmuž, A[suž, Essiž, Jrže, A[sže, A[sutiez 'esot'. Formas ar ž vai že, domājams, radušās slāvu valodu ietekmē (Salīdz.: poļu jestemże, jestesże¹).

Atstāstījuma izteiksmes formas, pēc anonīmā autora domām, iespējams izteikt arī ar verba formu Sokus, Szkitus, Godoiu savienojumā ar attiecīgā darbības vārda infinitīvu, piem., Es Sokus, Szkitus² Byut 'es sakos būt', resp., 'es neesmu pārliecināts, bet domāju, ka būšu', Tu Sokis, Szkitis Byut 'tu sakies, šķities būt'. Formāli šie veidojumi iespējami, izmantojot verba refleksīvās formas, piem., brūols' sokuôs adbrāukt' ap nedēlis vydu 'brālis saka, ka atbrauks ap nedēļas vidu', šiebřinefca sokuôs bējsā tšergā 'kaimiņiene saka, ka bijusi tirgū' Dricēnos.

¹ že poļu valodā lietots ar nozīmi 'ka' (czy slyszales, že 'vai tu dzirdēji, ka...') vai 'taču' (chodźże 'ej taču!') (II5,803).

² Mūsdienu verba škit(ies) formas šādos savienojumos parasti netiek izmantotas.

Tiešo darbības vārdu formas, piem., Mes Szkitam Byut 'mēs šķietam būt', Jyus Szkitat Byut 'jūs šķietat būt' šādos savienojumos nemēdz lietot.

Bez partikulas vai verbu formu lietojuma anonīmā autora manuskriptā minētas šādas relatīva formas, piem., Es Bieis, Tu Bieis, Js Bieis 'Es, tu, viņš bijis', Mes Bieiuſzy, Jyus Bieiuſzy 'Mēs, jūs bijuši'. Tā kā palīgverbs nav norādīts, formāli tās varētu atbilst gan indikatīva, gan relatīva, gan kondicionāla saliktā laika formām. Precīzu formas semantisko nozīmi atklāj poliskais variants, piem., Tu bieis - mówią iakobys' ty Był 'runā, (ka) tu esot bijis'.

Debitīvs

Debitīvs kā patstāvīga verba izteiksme pirmajās latgaliešu gramatikās nav uzrādīts, tomēr vienkāršo laiku formas atrodam anonīmā autora manuskriptā (Skat. 3.5.I.5. tabulu!).

3.5.I.5. tabula

Laiks	Persona	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
Tagadne	1.	Man' io ir	Mums io ir
	2.	Tiew io ir	Jums io ir
	3.	Jam io ir	Jm io ir
Pagātne	1.	Man' bieia io ir, Man' bieia byut'	Mums bieia io ir, Mums bieia byut'
	2.	Tiew bieia io ir, Tiew bieia byut'	Juums bieia io ir, Juums bieia byut'
	3.	Jam bieia io ir, Jam bieia byut'	Jm bieia io ir, Jm bieia byut'
Nākotne	1.	Man' Byus' io ir, Man' Byus' byut'	Mums Byus' io ir, Mums Byus' byut'
	2.	Tiew Byus' io ir Tiew Byus' byut'	Juums Byus' io ir, Juums Byus' byut'
	3.	Jam Byus' io ir, Jam Byus' byut'	Jm Byus' byut'

Vairumā Latgales izlokšņu, tāpat kā literārajā valodā, tematisko verbu debitīvā jā- pievieno attiecīgā darbības vārda infinitīvam, piem., jūobyūt⁴ Baltinavā (8I, 373), jūobyūt⁴ Kaunatā (26, 885) u.c. Dažās izloksnēs vērojamas arī netradicionālākas formas, piem., jūojir Skais-tā, jūo-byun⁴//jūobyū⁴ 'jābūt' Nirzā (8I, 372) u.c.

Anonīmā autora rokrakstā formveidojošais prefikss io- 'jā-' saistīts ar indikatīva 3.pers. formu un funkcionē nevis kā celma daļa, bet kā patstāvīgs elements,

resp., tas nav savienots ar attiecīgā darbības vārda formu, piem., Man' io ir 'man jābūt', Man' bieia io ir 'man bija jābūt' u.c. Daži šādi gadījumi (tematisko verbu sistēmā) fiksēti arī veclatgaliešu rakstu avotos (II9, 72). Latgaliešu tekstos, it sevišķi reliģiska satura avotos vajadzības izteiksmes nozīmē lietotas arī analītiskas konstrukcijas : būs + infinitīvs (nākotnes formās) un bija + infinitīvs (pagātnes formās) (II9, 73). Sevišķi daudz šādu veidojumu ir latviešu tautasdziesmās (73, 90-98). Analītiskais debitīvs aplūkots arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Man' bieia byut' 'man bija (jā)būt'; Tiew Byus' byut' 'tev būs (jā)būt'. Mūsdienu izloksnēs šādas formas nav izplatītas, kaut gan retumis sastopamas (tematisko verbu sistēmā) (Par to plašāk: 6I, I27).

Divdabji

I9.gs. gramatikās participu aprakstā vērojama atšķirīga pieeja :

- 1) J. Akelevičs un T. Kosovskis mēģinājuši klasificēt latgaliešu rakstu valodas divdabjus un pamatot tos ar atbilstošiem piemēriem,
- 2) anonīmais autors galveno uzmanību pievērsis divdabju piemēru uzskaitījumam, participu klasificēšana netiek veikta.

J. Akelevičs un T. Kosovskis šķir trīs participu (Imie - sŏowy) grupas :

- 1) parastie divdabji (Zwyczajne):
 - a) tagadnes (Czasu terazniejszego), piem., Byudams,

asams,

b) pagātnes (Czasu przeszłego), piem., Byuts,

c) nākotnes (Czasu przyszłego), piem., Kuram ir, kurs tur Byut',

2) īpašie divdabji (Osobliwe), piem., Biejis, Byudams,

3) nosacītie divdabji (Względny), piem., Man', tieu, iam Asut'.

T.s. parastais tagadnes divdabīs atbilst mūsdienu lokāmajam tagadnes pasīvajam divdabim ar -ams, -ama (Par tag. pasīvā divdabja vēsturi un lietojumu skat.: 26, 924-926), piem., asams 'esams'. Divdabji ar -ams, -ama Latgales izloksnēs tiek lietoti reti, taču tie ir diezgan produktīvi veclatgaliešu rakstu valodā (II9, 78). Verba būt divdabja forma asams formāli iespējama, taču to praktiski neveido ne kopnacionālajā valodā, ne Latgales izloksnēs (6I, 187). Forma Byudams 'būdams' tagadnes pasīvā divdabja nozīmē, domājams, lietota tādēļ, ka autori neprecīzi uztvēruši gramatisko afiksu -dam-. Parastais pagātnes divdabīs atbilst mūsdienu lokāmajam pagātnes pasīvajam divdabim, ko darina no nenoteiksmes celma, tam pievienojot -to- (vīr. dz.) vai -tā- (siev. dz.) (26, 949), piem., Byuts 'būts' (Salīdz.: byûc Kalupē (83, 46), byûta Skaistā (53, 42) u. c.). Latviešu valodas un tās izloksņu participu sistēmai neraksturīgas ir t.s. parasto divdabju nākotnes formas Kuram ir, kurs tur Byut', kuru galvenais uzdevums ir pierības nozīmes izteikšana.

T. s. īpašie divdabji ietver divas participu grupas :

- 1) tagadnes aktīvo divdabi ar -dam-, piem., Byudams,
Byudama,
- 2) pagātnes aktīvo divdabi ar -is, -use, piem., Biejis,
Bieiuse/biejuse.

Atematisko verbu divdabja formas ar -dam- augšzemnieku izloksnēs morfoloģiski neatšķiras no literārās valodas formām, savukārt pagātnes aktīvā divdabja atsevišķos locījumos vērojamas dažas fonētiskas un morfoloģiskas īpatnības (Sīkāk skat.: 81, 389-390). Tā vīr. dz. vsk. N. palaikam -s priekšā zudis [i] piem., deus Izvaltā (61, 202), Pildā (100, 55), devs Kalupē (83, 46) u. c. Dažās augšzemnieku izloksnēs siev. dz. vsk. N. ieviesta izskaņa -usā, piem., bejusā Skaistā, Aulejā, Izvaltā (61, 202) u. c. Daudzās Dienvidlatgales izloksnēs siev. dz. formās ar -ju- īsais patskanis aiz [j] var būt zudis, piem., beisā Aulejā (61, 202). Citās izloksnēs (pēc J. Endzelīna domām, lietuviešu valodas ietekmē (26, 975)) siev. dz. nominatīvā var būt zudis formas beigu patskanis, piem., bejus, davus Kalupē (83, 46), Zasā, Kaldabrugā (26, 944) u. c. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikas šīs īpatnības atspoguļo tikai daļēji : siev. dz. tiek minēta forma ar -use, piem., Biejuse. Tā kā piemēri nav fonētiskajā transkripcijā, grūti noteikt izlokšņu grupu, no kuras forma ņemta (-use atrodam, piem., Vārkavā, Dagdā, Bērzpilī, Viļānos, Preiļos u. c. (26, 944)).

T. s. nosacītie divdabji atbilst mūsdienu tagadnes

aktīvajam nelokāmajam divdabim ar -ūt (augšzemnieku izlokšnēs -ūt'). Mūsdienu Latgales izlokšnēs divdabji ar -ūt' ir visai neproduktīvi, taču tie plaši lietoti vecatlatgaliešu rakstu pieminekļos (II9, 81). Forma ar -ūt' bieži vispārināta arī relatīvā (6I, 200).

Anonīmā autora manuskriptā minēti tikai atsevišķi divdabji (vīr. un siev. dz. vsk. un dsk. N.), piem., Byudams, Byudama, Byudami, Byudamas, Bieis, Bieiu fzy, Bieiu fzas. Dažas formas (bez papildus paskaidrojuma) dotas arī D., piem., Man' Bieiu fzam, Bieiu fzay 'man bijušam, bijušai', Mums Bieiu fzym, Bieiu fzom 'mums bijušiem, bijušām'. Iespējams, ka tās lietotas tagadnes nelokāmā divdabja nozīmē. Uz to norāda arī formu Man' A f samam 'man esamam' un A f suti 'esot'^I paralēls lietojums. Divdabji ar -ūt' bieži aizstāj participus ar -am arī mūsdienu augšzemnieku izlokšnēs, piem., Kārsavā, Sakstagalā u. c. (II9, 79). Mūsdienu latviešu valodā -am parasti pievieno verba tagadnes celmam (70, 663). Attieksmē pret galveno darbību, kas izteikta ar finīto verbu, divdabis ar -am izsaka vienlaicīgumu (70, 663), tādējādi nelokāmā divdabja nozīmē lietotās pagātnes pasīvā participa datīva formas ir nereālas. Latviešu valodai un tās izlokšnēm neatbilst arī formas Byutams, Byutiems, Bieiams layks 'būtams, būtems, bijams laiks'. Vecatlatgaliešu rakstu avotos gan fiksēti divdabji ar -am-, kas darināti no verba pagātnes celma (II9, 78), taču tie attiecas uz tematiskajiem verbiem. Atematiskā-

^I Formas ar -ti augšzemnieku izlokšnēs mūsdienu nav sastopamas. Par tām sīkāk skat.: 26, 934.

jiem verbiem šādas formas nav raksturīgas. Izskauņu -ems (Byutiems) anonīmais autors varētu būt dzirdējis kādā no Dienvidlatgales izloksnēm (Sīkāk skat.: 6I, 190, 193-194).

Pirmajās latgaliešu gramatikās aplūkoti arī verbi iet un dot. Tie iekļauti tematisko verbu grupā un raksturoti kā t. s. neregulārās konjugācijas (Koniugacya nieregularna) darbības vārdi. Mainot 19. gs. latgaliešu gramatiku struktūru, mūsu pētījumā iet, dot analizēti kā atematiskie verbi. Iespējamā paradigma atspoguļota 3.5.1.6. tabulā.

3.5.I.6. tabula

Izteiksme	Laiks	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika (1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
I.	2.	3.	4.	5.
Nenoteiksme		It//Iti, Dut'//Duti	It'	It
Īstenības izteiksme	Tagadne	Es Imu//Itu, Dumu// Dudu Tu Imi//Iti, Dudi Js It, dud' Mes Imam//Itam, Dumam, dudam Ji It, dud'	Imu ei it Imam eiat it	Imu ei it Imam it
	Pabeigtā tagadne	Es asmu, Tu esi, Js ir gois, Nugois, Die- wis Mes ašsam, Jyus ašsat Ji ir goiušzy, Dawušzy	-	-

3.5.I.6. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nepabeigtā pagātne	Es Goiu, Diewu Tu Goi, Diewi Js Goia, diewie Mes goiam, Diewiem Jyus Goiat, dieviet Ji goia, diewie	Goiu Goji goia Goiom goiot goia	Goju Goji goja Gojom gojot goja
	Pabeigtā pagātne	Es bieiu, Tu biei, Js bieia Gois, Diewis Mes bieiam, Jyus bieiat, Ji bieia Goiu } zy, Dawu } zy	Nugoiu// Asmu nugojis	Nugoju// Asmu nugojis
	Sen pagājušais nepabeigtais laiks	-	Bieiu Gojis	Bieju gojis
	Sen pagājušais pabeigtais laiks	-	Bieiu Nugojis	Bieju nugojis

3.5.I.6. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nākotne	Es I zu, Nui zu, Du zu Tu Isi, Dusi Js Is, dus' Mes Isim, Dusim Jyus Isit, Dusit Ji Is', Dus'	Iszu isi is Isim isit' is	Iszu isi is Isim Isit is
Pavēles izteik- sme		Ay, Nuay//ey, nuey Dud' Ķay It, Nui, dud' Eynam//Eytam, Dudim Eyties//eytat, Dudit Ķay It, dud'	Ey Ķay it Eyma eyte Ķay it	Ey Ķaj it Eyma ejte Ķaj it
Vēlējuma izteik- sme	Nepabeigtā tagadne un nākotne	Kab es Itu, dutu Kab tu Itu, dutu Kab Js Itu, dutu Kab Mes Itum, dutu Kab Jyus Itu, dutu Kab Ji Itu, dutu	Kad es itum Kad tu itim Kad iys itu Kad mes itumem Kad iyus itimet Kad iy itu vai Kad es byutumgojis	Kad es itum Kad tu itim Kad mes itumem Kad Jyus itimet Kad Jy itu vai Kad es nuitum

3.5.I.6. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Pabeigtā tagadne	Kab es,tu,is gois, Diewis Kab Mes,Jyus, Ji Goiu zy, Dawu zy	-	-
Atstāstī- juma iz- teiksme	Nepabeigtā pagātne	-	Mani...Goiusz	Mani gojusz
	Pabeigtā pagātne	Kab es,tu,is byutu Gois,Diewis Kab mes byutum,Jyus, Ji byutu Goiu zy, Dawu zy	Mani...Nugoiusz	Mani nugojusz
	Nepabeigtā nākotne	-	Mani...Isit'	Mani..nuisit
	Pabeigtā nākotne	-	Mani...Nuisit'	

Augšzemnieku izloksnēs atematisko verbu iet^I, dot konjugācija ir atšķirīga. Vairākās izloksnēs ir saglabājusies I. personas galotne -mu (piem., îmu, dûmu Zvirgzdenē (42, 36), Kalupē (83, 96), Krāslavā, Aulejā, Skaistā, Izvaltā (6I, 53) u. c.), tā atspoguļota arī I9. gs. latgaliešu gramatikās, piem., Imu, Dumu. Augšzemnieku izloksnēs blakus dûmu bieži lieto arī dûdu (Dudu - anonīmajam autoram), piem., Karvā, dûdu//dûmu Kalupē (8I, 359), arī dûmo//dûdo Baltinavā (I05, I38) u. c. Vsk. 2. personas formu Imi (anonīmajam autoram) mūsdienās atrodam, piem., Zvirgzdenē (îmi) (42, 36), ei (J. Akelevičam, T. Kosovskim) vietā Latgalē parastākas formas ai vai âi, piem., ai//âi Krāslavā, Aulejā, Skaistā (6I, 54), ai Kalupē, âi Karvā (8I, 359) u. c. Anonīmā autora manuskriptā minētā forma Dudi 'dodi' augšzemnieku izloksnēs aizstāta ar dût' vai dûd' (dût' Zvirgzdenē (42, 36), Kalupē (8I, 359), dûd' Baltinavā (I05, I38), Karvā (8I, 359) u. c.), par zudušo -i te liecina palatalizētais beigu līdzskanis (6I, 58). Dsk. I. personas forma Imam (îmâm), Dumam (dûmâm) darinātas pēc vsk. I. personas parauga (Par to sīkāk skat.: 6I, 58). Vēl mūsdienās tās sastop, piem., Zvirgzdenē, Baltinavā, Dagdā, Pildā, Līksnā, Lašos u. c. (26, 72I). Anonīmā autora minēto Dudam (dûdâm) atrodam Baltinavā (I05, 38), Kalupē (83, 46), Karvā (8I, 359) u. c. Latgaliskajām izloksnēm vairāk raksturīgas anonīmā autora manuskripta dsk. 2. pers. formas

^I Skat. I2. karti pielikumā!

Imat (îmat), dumat (dumat), dudat (dúdat), piem., dumat Zvirgzdenē (42,36), îmat, dúdat Baltinavā (105,138), dúdat Karvā (81,359) u.c. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku formas eiāt//ejāt atbilst kopnacionālajai valodai, augšzemnieku izloksnēs tās parasti aizstāj senākās formas, piem., aitā, aitā Krāslavā, Skaistā, Aulejā (61,55), èite//èita Baltinavā (105,138), ajit'//àite' Kalupē (81,359) u.c. Gramatikās izmantotās formas It (ît), dud' (dút, dúd) atbilst Latgales izloksnēs lietotajām, piem., dút, ît Kalupē, dúd, ît Karvā (81,359) u.c.

Anonīmā autora rokrakstā īpaša uzmanība veltīta verba iet formām, kas sastopamas Viļakas apkaimē (zas' caley strony Maryenhauzkiey) piem., Es Itu, Tu Iti, Wins It, Mes Itam, Jyus Itat, Ji It (Salīdz.: es îdu, tu îdi, jis ît, mes îdām, juūs îdat Viļakā (LVDAM)). Līdzīgas formas mūsdienās atrodamas, piem., Karvā (îtu, îtām) (81,359), Apukalnā (îtat) (26,722), Alūksnē (îtu) (26,720), Bejā (îtām) (26,721). Viļakas apkaimē sastopamo formu lietojums anonīmā autora manuskriptā liek domāt par to, ka autoram bijusi iespēja iepazīties ar Ziemeļlatgales izlokšņu īpatnībā, acīmredzot anonīmais autors laiku dzīvojis šai novadā vai sprediķojis tā draudzēs (?). Marienhauzas jeb Viļakas izlokšnes īpatnības minētas tikai indikatīva tagadnē. Citas laiku formas atspoguļo iezīmes, kas raksturīgas augšzemnieku izlokšņu lielākajai daļai.

Formu dažādība vērojama verbu It//It', Dut//Du-ti imperatīvā. Pēc kopnacionālās valodas parauga darinā-

tas vsk. un dsk.3.personas formas Lay It 'lai iet!', Lay dud' 'lai dod'. J.Akeleviča un T.Kosovska minētā imperatīva vsk. 2.pers. forma Ey 'ej' sakrīt ar attiecīgo indikatīva formu. Anonīmā autora manuskriptā imperatīvs tiek veidots atšķirīgi, tas atspoguļo arī vairāku izlokšņu īpatnības, piem., ai! āi! (Ay, Nuay) Krāslavā, Aulejā, Skaistā, Izvaltā (6I, I28), ai! Pildā (I00, 56), Kalupē (83, 47), Andrupenē, Kaunatā (26, 720) u.c. Atšķirības starp indikatīvu un imperatīvu vērojamas arī dsk.I.pers. formās. J.Akeleviča un T.Kosovska piedāvātā Eyma (ēima!) mūsdienās atrodama dažās Ziemeļlatgales izloksnēs, piem., Baltinavā (I05, I38), arī vidusdialekta izloksnēs, piem., Griezē, Blīdienē, kā arī augšzemnieku dialekta dziļajās sēliskajās izloksnēs, piem., Dignājā, Biržos u.c. (26, 72I). Forma Eynam 'ejam!' (anonīmajam autoram) sastopama, piem., Lizumā (26, 72I), minēta I753.g. evaņģēlijā (26, 72I) un J.Šprungjanska gramatikā. Forma Eytam 'ejam!' mūsdienu latviešu valodas izloksnēm nav raksturīga, taču, kā norāda J.Endzelīns (26, 72I), tā registrēta, piem., K.Barona un H.Visendorfa "Latvju dainās" (I894-I9I5). Dsk. 2.personas formu eyte (J.Akelevičam, T.Kosovskim) atrodam daudzās augšzemnieku izloksnēs, piem., ēite! Lazdonā, ēite! Aknīstē, ēite! Biržos, ēite! Barkavā (26, 72I), aitā! Krāslavā, Aulejā, Skaistā, Izvaltā (6I, I3I). Tā dominē arī veclatgaliešu rakstu avotos (II9, 69). Anonīmā autora manuskripta formas Eyties (?), eytat Latgales izloksnēm nav raksturīgas, tomēr ēitat! registrēta Ruca-

vā, Sabilē, kā arī dažos I9.gs. rakstu avotos (26,722).

Verba dot imperatīva formas pamatā atbilst verba būt imperatīva paradigmai (Skat.:3.5.I.I. tabulu!).

Darbības vārdu iet, dot vēlējuma izteiksmes formas darinātas pēc gramatikās atspoguļoto tematisko un palīgdarbības vārdu parauga. J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās kondicionāli saglabāti formanti -tum, -tim, -tumem, -timet, -tu, piem., Kad es itum, Kad mes itumem u. tml., anonīmā autora manuskriptā pārsvaru guvusi galotne -tu, piem., Kab es, Tu, Js Itu, dutu u. c. Formantus -tu, -tuby, -tum, -tubem u. c. atrodam anonīmā autora rakstā aplūkotajā t. s. cēloņa izteiksmē, piem., Es Itu, Tu Ituby, Mes Itum, Itijm, Itubem, Itumiem, Itulum u. tml.

Analogi gramatikās minētajiem tematiskajiem vārdiem (Skat. 3.5.2.2. tabulu!) veidotas arī dot, iet relatīva formas. Dažas īpatnības vērojamas participu darināšanā :

- 1) gramatikās atrodam vairākas iespējamās divdabju paralēlformas, piem., Itams, Imams, ejams 'ejams', arī Goiams^I 'ejams'(?),
- 2) vienīgo reizi gramatikās minēts tagadnes aktīvais divdabis ar refleksīvo formantu -damies, piem., Dudamis 'dodamies' (anonīmajam autoram). Diemžēl anonīmais autors nav pamanījis tās semantiskās pārmaiņas, kas

^I Tagadnes pasīvo divdabi latviešu valodā darina no verba tagadnes formas, no pagātnes formas šo divdabi nemēdz veidot.

rodas pēc refleksīvās galotnes pievienošanas (dot > do-
dams, doties > dodamies).

Pārējie participi veidoti pēc tematisko verbu pa-
rauga (Skat. 190. lpp.!), piem., Gois, Nugojis 'gājis, nogā-
jis', Diēws 'devis', Its 'iets', Duts 'dots', Imut//Eiut
'ejot' u.c.

Pēc palīgdarbības vārdu raksturojuma autori pievēr-
šas tematisko verbu aprakstam.

3.5.2. Tematiskie verbi

19. gs. latgaliešu gramatikās tematiskie verbi iedalīti
divās pamatgrupās :

- 1) tiešie tematiskie verbi (Actīva - J. Rimkevičam, anonī-
majam autoram, Słowa czynne - J. Akelevičam, T. Kosov-
skim),
- 2) atgriezeniskie tematiskie verbi (Reciproca - J. Rim-
kevičam, anonīmajam autoram, Zaimkove - J. Akelevičam,
T. Kosovskim).

Latgaliešu rakstu valodas vārdiem autori šķir
trīs konjugācijas :

- 1) pirmās konjugācijas verbi nenoteiksmē beidzas ar -ot
(J. Akelevičam), -ot (T. Kosovskim) // -oti (anonīmajam
autoram), indikatīva vienk. tag. vsk. I. personā - -oju
(anonīmajam autoram, J. Akelevičam) // -oju (T. Kosov-
skim), pagātnē - -owu (anonīmajam autoram), piem.,
Runot // Runoti 'runāt', Runoju 'runāju', Runowu 'runā-
ju', Staygot // Staygoti 'staigāt', Staygoju 'staigāju',
Staygowu 'staigāju' (anonīmajam autoram),

- 2) otrās konjugācijas verbi infinitīvā iegūst izskaņu -eyt' (J.Akelevičam)//-eyt (T.Kosovskim)//-et'//-eti'//-eyti'//-at'//-ati (anonīmajam autoram), indikatīva vienk.tag. un pag. vsk.I.personā --Eiu (J.Akelevičam,anonīmajam autoram,T.Kosovskim) vai -u (J.Akelevičam),piem.,Spielet'//Spieleti//Spieleyt'//Spieleyti//Spiellat'//Spiellati 'spēlēt',Spieleiu 'spēlēju',Spielleiu 'spēlēju',Gaydiet'//Gaydiati//Gaydieyt'//Gaydieyti//Gaydiati 'gaidīt',Gaydu 'gaidu',Gaydieiu 'gaidīju'u.c. (anonīmajam autoram),
- 3) trešās konjugācijas vārdiem nenoteiksmē ir viena zilbe, indikatīvā - divas zilbes (anonīmajam autoram), infinitīvā tie beidzas ar galotni -t' (J.Akelevičam) vai -t (T.Kosovskim), īstenības izteiksmes vienk tag. vsk.I.pers. - -u (J.Akelevičam,T.Kosovskim),piem.,braukt',Braucu (J.Akelevičam)//braukt,braucu (T.Kosovskim),Cielt',Cielu 'celt,ceļu',Swist',Swižu 'sviest,sviežu',wilt',Wilyu 'vilt,viļu'(anonīmajam autoram).^I

Piemēriem bagātākais ir anonīmā autora manuskripts, turklāt tieši verbu formu uzskaitījumā atklājas viena no būtiskākajām rokraksta iezīmēm - tā autors sākotnēji norāda formu,ko var uzskatīt par vispārēju normu,pēc tam runā par semantiski identām,bet fonētiski atšķirīgām formām,kas acīmredzot saklausītas vietējo iedzīvotāju runā,piem.,Tieciet'//Tieciati//Tiecietyt'//Tiecietyti//Tieciati//Tieciati 'tecēt' u.c.

^I Latgaliešu rakstu valodas vārdiem trīs konjugācijas konstatējuši arī,piem.,S.Kambala (39,60-61),P.Strods (94,63-64;96,22-23),M.Bukšs un J.Placinskis (19,158). Sīkāk skat. I.tabulu pielikumā.

Infinitīva forma ar -t' (-ot', -eyt', -et', -at') raksturīga Latgales izlokšņu lielākajai daļai (piem., vīlkt' Krāslavā (6I, I7I), ņest', siest' Skaistā (53, 42) u. c.). Kā norāda J. Endzelīns (26, 9I7), latviešu pirmvalodā, domājams, bijušas divas galotnes : -ti un -tie, laika gaitā -ti pārvērtusies par -t, -tie - par -ti. Anonīmā autora norādītā nesaīsinātā infinitīva forma ar -ti mūsdienu izloksnēs lielākoties sastopama verbos ēst, dzert, piem., âst'i grip 'ēst grip' Skaistā (6I, I7I), ġart'i nagrybi ? 'dzert negrybi?' Makašēnos (II9, 45) u. c. Daļā izlokšņu -ti lietota arī citas nozīmes verbos, piem., ġiduôti 'dziedāt' Kārsavā (98, 57). J. Endzelīns norāda, ka infinitīvs ar -ti registrēts arī Ciblā, Liepnā, Ludzā (26, 9I7) u. c. Mūsdienās formas ar -ti fiksētas Dignājā un Sinolē (II9, 45).

Daļā Latgales izlokšņu (piem., Kaunatā, Viļānos, Rēzeknē, Ludzā, Bērzpilī, Baltinavā u. c. (26, 922)) sakrīt otrās un trešās konjugācijas verbu izskaņas -eit' un -ēt, -âit' (Sīkāk skat.: II9, 45). Šo īpatnību pamanījis arī anonīmais autors, otrajā konjugācijā iekļaujot verbus ar -et', -eyt, -eti, -eyti, -at', -ati (Salīdz.: Spielet', Spielet'i, Spieleyt, Spieleyti, Spiellat', Spielati 'spēlēt' (2. konj. mūsd. izpratnē), Luciet', Lycieyt, Luciat' 'locīt' (3. konj. mūsd. izpratnē)). Izskaņa -ēt, -âit' aizstājusi -eit' Latgales centrālo un austrumu izlokšņu verbu infinitīvā. Šī īpašība sporādiski registrēta arī pirmajos latgaliešu rakstu pieminekļos (II9, 48).

Atšķirībā no pārējiem gramatiku veidotājiem anonīmais

autors sniedz pārskatu par verbu izskaņām indikatīva vienk.nāk.vsk. I.pers. un imperatīva vsk. 2.pers.formā. Tā pirmās konjugācijas verbi nākotnes I.pers. iegūst formantu -oŕzu, imperatīvā - -oy, piem., Miloŕzu 'mīlēšu, mīļošu', Miloy 'mīli, mīļo!'. Kā izņēmums tiek minēts verbs Dzidot 'dzeidāt', kam pavēles izteiksmē ir galotne -i: Dzidi 'dziedi!'.

Aprakstot otrās konjugācijas verbus, sevišķa nozīme piešķirta finīto formu gala skaņām (formantiem). Acīmredzot tas darīts ar nolūku atspoguļot formu celmos iespējamās fonētiskās pārmaiņas. Uzskatāmības labad dažu piemēru īpatnības atspoguļotas 3.5.2.I. tabulā.

3.5.2.I. tabula

Indikatīva vienk. tag. vsk. I.persona		Indikatīva vienk.pag. vsk. I.persona		Indikatīva vienk.nāk. vsk. I.persona		Imperatīva vsk.2. persona	
-bu	Slobbu	-bieiu	Slobieiu	-bieſ zu	Slobieſ zu	-bi	Slobi
-cu	Slacu	-cieiu	Słacieiu	-cieſ zu	Słacieſ zu	-ciey	Słacij
-adu	Ładu	-adieiu	Ładieiu	-adieſ zu	Ładieſ zu	-adi	Ładi
-Aydu	gaydu	-aydieiu	gaydieiu	-aydieſ zu	gaydieſ zu	-aydi	gaydi
-eydu	Mieydu	-ieydieiu	Mieydieiu	-ieydieſ zu	Mieydieſ zu	-	-
-edu	Redu	-eiu	Redieiu	-eſ zu	Redieſ zu	-di	Redi
-Udu	Łudu	-eiu	Łudieiu	-eſ zu	Łudieſ zu	-di, -d	Łudi, Łud
-augu	Raugu	-dzieiu	Raudzieiu	-dzieſ zu	Raudzieſ zu	-gi, -g	Raugi, Raug
-Uku	Ruku	-cieiu	Rucieiu	-cieſ zu	Rucieſ zu	-ciey	Ruciey
-Lu	Gulu	-lieiu	Gulieiu	-leſ zu	Guleſ zu	-li,-l	Guli,Gul

Šāds formu uzskaitījums kā ilustratīvais materiāls varētu būt noderīgs latgaliešu rakstu valodas apguvējiem, taču tajā vērojamas vairākas nekonsekvences :

- 1) piemēri rāda, ka anonīmais autors nav izpratis formu morfēmisko struktūru, tādējādi vairumā gadījumu par gala zilbi ticis uzskatīts vesels vārds vai tā daļa, piem., -Adu, -Odu (Odu 'adu', bodu, 'badu'), -aydu (Gaydu 'gaidu') u.c.,
- 2) manuskriptā lietotas formas, kas nav raksturīgas ne Latgales izloksnēm, ne latgaliešu rakstu valodai, piem., Ładu (Robie) 'strādāju', Ładieiu, Ładieŕzu, Redu 'retinu' (?), Redieiu, Redieŕzu, Łudu (nabiam karabin Kula) 'lādēju, pielādēju', Łudieiu, Łudieŕzu, Drowu (Poskramiam) 'dresēju' (?), Drowieiu u.tml.,
- 3) vairāku otrās konjugācijas verbu vienk.tag.vsk.I.pers. parādās galotne -u, kas iepriekš (verbu konjugāciju vispārīgajā raksturojumā) nav minēta, piem., Grybbu 'gribu', Słobu 'slābstu, kļūstu slābs'.

Verba gala zilbju raksturojumu atrodam arī J. Špungjanska gramatikā (piem., Bu ; Cu , -Du , Dzu , Gu , Ku , Lu u.c.). Domājams, ka J. Špungjanska aprakstītās valodas vienības devušas ierosmi anonīmajam autoram, resp., pēc 1732.g. gramatikas parauga tās iekļautas arī 1817.g. manuskriptā.

Turpinot otrās konjugācijas darbības vārdu aprakstu, anonīmais autors visai pārliecinoši norāda, ka šie verbi indikatīva vienk.tag.vsk. 3.pers. iegūst galotni -ā, piem., Łada 'strādā', Roda 'rāda', Blayza (rozciera)

¹ Salīdz.: Łodēt 'apstrādāt' (metālu), saistot metāla priekšmetus, daļas ar šķidru metāla sakausējumu (55,450).

'rīvē, trin' (?), Latgales izlokšnēs 'spaida'. Piemēri turpretī atspoguļo arī citu 3.pers. galotņu iespējamību, piem., Rediey 'retina', Raydziey 'garšo, tausta, mēģina', Ganiey 'gana', Miekley 'meklē', vērojamas arī bezgalotnes formas, piem., Gul 'guļ', Kiup 'kūp' u.c. Šīs vsk. 3.pers. formu īpatnības (galotne -a, -ei, bezgalotnes formas) raksturīgas augšzemnieku izlokšņu lielākajai daļai (Skat., piem., 6I, 42-43; 8I, 362-365).

Aprakstot trešās konjugācijas verbus, anonīmais autors akcentē, ka nenoteiksmē tie iegūst galotni -t', indikatīva vienk.tag. un pag.vsk. I.pers. - -u, vienk.nāk.vsk.I.pers. - izskaņu -ŕzu, piem., Strebt' 'strēbt', Strebu 'strēbju', strebieiu 'strēbu', strebszu 'strēbšu', Rybt' 'riebt', Rybu 'riebju', Rybu//Rybieiu 'riebru (riebēju)', Rybŕzu 'riebšu', Rekt' 'rēkt', Racu 'rēcu', Recu//Racu 'rēcu', Rekŕzu 'rēkšu', Jekt'//Jakt' '(sa)jēgt, (sa)prast', Jacu 'jēdzu', Jedzu 'jēdzu', Jegŕzu 'jēgšu' u.c. (vairāk nekā 100 valodas vienības).

Manuskripta piemēri atklāj vairākas būtiskas latgaliešu rakstu valodas iezīmes :

- 1) līdzskaņa [j] zudumu aiz lūpeņiem io- celma verbu tag. vsk. I.personā, piem., Strebu 'strēbju', Rybu 'riebju',
- 2) no- celma verbu lietojumu kopnacionālās valodas io- celma darbības vārdu (ar [au] saknē) vietā, piem., Kaunu 'kauju', Aunu 'auju', Launu 'ļauju', Raunu 'rauju', Saunu 'šauju', Kraunu 'krauju' u.c. Šīs īpatnības

saglabājušās arī augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā, piem., Baltinavā, Barkavā, Dignājā, Kaunatā, Preiļos, Zvirgzdenē (26,748), kā arī pārnovadnieku leksikā, piem., Ērgenē, Raunā, Bunkā u.c. (II9,6I).

Anonīmā autora neuzmanības vai verba struktūras neizpratnes dēļ, domājams, 3.konjugācijai piepulcināti arī atematiskie darbības vārdi It' 'iet', Imu 'eju', Goju 'gāju', Iszu 'iešu' un Dut' 'dot', Dumu 'dodu', Diewu 'devu', Dufzu 'došu'. Forma Imu (atbilst latviešu valodas formai iemu (26,720)) raksturīga Latgales dienvidu (to atrodam, piem., Skaistā, Aulejā, Izvaltā, Krāslavā (6I,53), Dagdā (26,720)), dienvidrietumu (Līksnā) (26,720)) un ziemeļu (Baltinavā) (26,723) izloksnēm. Forma Imu fik-sēta arī J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās (Imu)^I. Verba dot formu dūmu atrodam Andrupenē, Baltinavā, Dagdā, Kaunatā, Kārsavā, Zvirgzdenē (26,723), arī Krāslavā, Aulejā, Skaistā (6I,57), dūmu registrēta arī J.Akeleviča un T.Ko-sovka gramatikās (Dumu)². Anonīmais autors uzsver, ja trešās konj. verbi indikatīva nepabeigtās pag.vsk. I. pers. beidzas ar gala zilbēm (formantiem): -obu, -eybu, -udu, -eydu, -yrdu, -agu, -ogu, -augu, -oku, -uku, -eyku, -yuku, -eiu, -oiu, -oīu, -umu, -ynu, -opu, -oru, -uru, -osu, -utu ., -aysu, -ywu, vsk.3.pers. tie iegūst galotni -a, piem., Zoga 'zaga', Daga 'dega', Sleyka 'slīka', Moļa 'mala' u.c. (3.konj. darbības vārdu sarakstā minētās 2.konj.verbu

^I Sīkāk skat. palīgdarbības verbu aprakstā (3.5.I.6.

² tabula)!
Turpat.

(anonīmā autora, J. Akeleviča, T. Kosovska iedalījums) formas Smyrda 'smirdēja', Słoba 'slāba' (Salīdz.: Smirdiet, Słobieiu) kārtējo reizi liecina par to, ka anonīmais autors nav pilnībā izpratis vārda struktūru, līdz ar to formu raksturojumā pieļāvis vairākas neprecizitātes). Ja trešās konj. verbi vienk. pag. vsk. I. personā beidzas ar -Ebu, -ybu, -urbu, -acu, -ecu, -ocu, -ucu, -auczu, -yucu, -udu, -užu, -elu, -emu, -ewu, -owu, -eřzu, -edzu, -lyudžu, -aužu, vsk. 3. personas forma beidzas ar -ie, piem., Lecie 'lēca', Nocie 'nāca', Kudie 'koda', Płowie 'plāva' u.c. Piemēri atspoguļo senos pagātnes ē- celmus, kas kopnacionālajā valodā un leļzemnieku izloksnēs lielākoties pārgājuši ā- celmos (Sīkāk skat.: 26, 863; 81, 368). Pagātnes ē- celmus atrodam veclatviešu (26, 863) un veclatgaliešu (II 9, 66) rakstu avotos, mūsdienās tie saglabājušies, piem., Izvaltā, Skaistā, Krāslavā (61, 115), Lazdonā (81, 368), Kalupē (nešē, sāuce, klīše) (83, 79), Zvirgzdenē (vedē, bluôve) (42, 35) u.c. J. Endzelīns norāda, ka pagātnes ē- celmi atrodami arī dažās Kurzemes un Vidzemes izloksnēs, piem., Nīcā, Bārtā, Kalētos, Ērgļos, Ogrē (26, 863) u.c.

J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās papildus informācija par tematisko verbu konjugēšanas īpatnībām netiek dota, autori uzreiz pievēršas verbu paradigmu apskatam. Atbilstoši pirmajai konjugācijai anonīmā autora manuskriptā, J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās^I

^I Ziņu par verbu aprakstu J. Rimkeviča manuskriptā nav.

tiek analizēts ōjō- celma verbs Milot'//Miloti//Milot
'mīlot, mīlēt'. Uzskatāmības labad gramatiku piemēri at-
spoguļoti 3.5.2.2. tabulā.

3.5.2.2. tabula I

Izteiksme	Laiks	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J. Akeleviča gramatika (1817)	T. Kosovska gramatika (1853)
1.	2.	3.	4.	5.
Īstenības izteiksme	Tagadne	Es Miloiu Tu Miloy Js Miloy Mes Miloīam Jys Miloīat Ji Miloy	Es miloiu Tu miloji Jys miloy Mes Miloīam Jyus miloiat Jy Miloy	Es miloju Tu miloji Jys miloj Mes milojam Jyus milojat Jy miloj
	Nepabeigtā pagātne	Es Milowu Tu Milowi Js Milowie, Jey Milowa Mes Milowam, Milowom Jys Milowiet, Milowot Ji Milowie, Jos Milowa	Milowu Milowi Milowa Milowom Milowot Milowa vai	Milowu Milowi Milowa Milowom Milowot Milowa vai
	Pabeigtā tagadne	Es Asmu Milowis, Milowusie Tu Essi Milowis, Milowusie Js Milowis Jr, Jey ir Milowusie	Asmu milowis Esi milowis	Asmu milowis Esi milowis Jr milowis

I Tabulā atspoguļotas formas, ko atrodam visās 19. gs. latgaliešu gramatikās. Pētījumā atsevišķi analizētas anonīmā autora manuskriptā atrodamās atšķirīgās verba Milot formas.

3.5.2.2. tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.	5.
		Mes A'sam Milowuſzy, Milowuſzas Jyus A'ssat' Milowuſzy, Milowuſzas Ji Jr Milowuſzy, Milowuſzas	Asam milowuszy Asat' milowuszy Ir milowuszy	Asam milowuszy Asat' milowuszy Jr milowuszy
	Pabeigtā pagātne	Es Bieiu Milowis, Milowusie Tu Biei Milowis, Milo- wusie Js bieia Milowis, Milowuse Mes Bieiam Milowuſzy, Milowuſzas Jyus Bieiat Milowuſzy, Milowuſzas Ji Bieia Milowuſzy, Milowuſzas	Numilowu Numilowi Numilowa Numilowom Numilowot' Numilowa vai Asmu Numilowis	Numilowu Numilowi Numilowa Numilowom Numilowot Numilowa vai Asmu numilowis
	T.s. sen pagājušais laiks	-	Bieiu milowis, Biei milowis Bieia milowis Bieiom milowuszy	Bieju milowis Biej milowis Bieja milowis Biejom milowuszy

3.5.2.2. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nākotne Pabeigtā nākotne (J.Akele- vičam, T.Kosov- skim)	Es Milo zu Tu Milosi Js Milos' Mes Milosim Jyus Milosit Ji Milos'	Miloszu Milosi Milos Milosim Milosit' Milos Numiloszu	Miloszu Milosi Milos Milosim Milosit Milos Numiloszu
Pavēles izteiksme	Tagadne	Miloy Ēay Miloy Miloim Miloit Ēay Miloy	Miloy Ēay miloy Milojim Milojit' Ēay miloy	Miloj Ēay miloj Milojim Milojit Ēay miloj
Vēlējuma izteiksme	Tagadne un nepabeigtā nākotne	Kab es milotu Kab Tu milotu Kab Js Milotu Kab mes Milotum Kab Jyus Milotu// Milotib Kab Ji Milotu	Kad es milotum Kad tu milotim Kad Jys milotu Kad mes milotumem Kad Jyus milotimet Kad Jy milotu vai Kad es numilotum	Kad es milotum Kad tu milotim Kad Jys milotu Kad mes milotumem Kad Jyus milotimet Kad Jy milotu vai Kad es numilotum

3.5.2.2. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	<p>Pabeigtā pagātne (anonīmajam automašīnai),</p> <p>Nepabeigtā pagātne (J. Akelevičam, T. Kossovskim)</p>	<p>Kab es byutu Milowis, Imilowis, Pamilowis, Pormilowis, Numilowis, Kab Tu byutu milowis,</p> <p>Kab Js byutu milowis, Kab Mes Byutum Milowuszy</p> <p>Kab Jyus Byutu Milowuszy</p> <p>Kab Ji Byutu Milowuszy</p>	<p>Kad es byutum milowis</p> <p>Kad tu byutim milowis</p> <p>Jys byutu milowis</p> <p>Kad mes byutumem milowuszy</p> <p>Kad Jyus byutimet milowuszy</p> <p>Kad Ji byutu milowuszy</p>	<p>Kad es byutum milowis</p> <p>Kad tu byutim milowis</p> <p>Jys byutu milowis</p> <p>Kad mes byutumem milowuszy</p> <p>Kad Jyus byutimet milowuszy</p> <p>Kad Jy byutu milowuszy</p>
<p>T.s. cēloņa izteiksme</p>		<p>Es Milotu, Milotulu</p> <p>Tu Milotuby, Milotulu</p> <p>Js Milotu</p> <p>Mes Milotim, Milotubem, Milotumem, Milotulum</p> <p>Jyus Milotut, Milotib, Milotubet, Milotumet, Milotulut'</p> <p>Ji Milotu</p>		
<p>Atstāstījuma izteiksme</p>	<p>Tagadne</p>	<p>Soka es Miloiu, Miloiutie,</p>	<p>Mani, tiewi, iu, mums, iums miloiut'</p>	<p>Mani, tiewi, ju, mums, jums milojut</p>

3.5.2.2. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
		<p>Es miloiu, Miloiutie dzie Soka tu Miloy, Miloytie Tu Miloy, Miloiutie dzie Soka Js Miloyss, Miloiutie, Js dzie Miloyss, Miloiutie Soka Miloiam, Miloiam dzie Soka Miloiat, Miloiat dzie Soka Miloiamu, Miloiuc</p>		
	Nepabeigtā pagātne	<p>Es Milowis, Milowusie Tu Milowis, Milowusie Js Milowis, Milowusie Mes Milowuſzy, Milowuſzas Jyus Milowuſzy, Milowuſzas Ji Milowuſzy, Milowuſzas</p>	Mani...Miloiusz	Mani...milojusz
	Pabeigtā pagātne	-	Mani...Numiloiusz	Mani...numilojusz

3.5.2.2. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nākotne	Milo{zku Milo{zki Milo{zkas, Miloszkutie Milo{zki, Milo{zki Milo{zki, Milo{zki Milo{zki, Milo{zki	Mani...Milositi' vai Mani...Numilositi	Mani...milositi vai Mani...numilositi
Nenoteik- sme		Milot'//Miloti	Milot'	Milot

Redzam, ka verbs Milot'//Milot'//Miloti pamatā lietots tajās pašās izteiksmju un laiku formās kā palīgdarbības verbi, taču tematiskā verba paradigmā vērojamas arī vairākas atšķirības :

- I. Salīdzinājumā ar palīgdarbības verbu formām verba Milot'//Milot'//Miloti paradigmā atšķiras dažu laiku formu veidojums. Tā J. Akelevičs un T. Kosovskis nepabeigto pagātņi (Czas przesły niedokonany) papildinājuši ar formām, ko iepriekš (palīgdarbības verbu sistēmā) uzlūkojuši par pabeigto pagātņi (Salīdz.: Asmu milowis, Esi milowis - nepab. pag., Asmu biejis, Esi biejis - pab. pag.).
 2. Pabeigtās pagātņes laiku formu izteikšanai J. Akelevičs un T. Kosovskis lieto ar prefiksu nu- 'no-' atvasinātu verbu Numilot' (Numilowu, Numilowi, Numilowom u.c.). Pabeigta aspekta verbs Numilot' izmantots arī J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku indikatīva pabeigtās nākotnes, kondicionāļa nepabeigtās (!) nākotnes, relatīva pabeigtās pagātņes, kā arī vairāku participu formās.
- Dažas perfektīvās formas (bez papildus paskaidrojumiem) lietotas arī anonīmā autora manuskripta vēlējuma izteiksmes pabeigtās pagātņes aprakstā, piem., Kab es byutu Imilowis 'Kaut es būtu iemīlējis', Kab es byutu Por-milowis 'Kaut es būtu pārmīlējis', Kab es byutu Numilowis 'Kaut es būtu nomīlējis'. Tā kā grupā minēta arī forma Kab es Pamilowis 'Kaut es būtu pamīlējis', va-

ram secināt, ka anonīmajam autoram vēl nav pilnīgas izpratnes par latgaliešu rakstu valodas perfektīvajiem verbiem un to darināšanu. Tā kā arī J. Akelevičs un T. Kosovskis atturējušies no papildus paskaidrojumiem par perfektīvo verbu veidošanu un lietošanu, iepriekš izteikto spriedumu varam attiecināt arī uz I 9. gs. iespiesto gramatiku autoriem.

Neskatoties uz dažām atšķirībām, I 9. gs. latgaliešu gramatikās I. konj. verba Milot'/Milot/Miloti paradigmā lietotas vienas un tās pašas formas. Indikatīva tagadnē verbs Milot'/Milot/Miloti iegūst šādas galotnes :

- 1) vsk. I. personā -u,
- 2) dsk. I. personā -am,
- 3) dsk. 3. personā -at.

Vienskaitļa 2. pers. un abu skaitļu 3. pers. formās atspoguļojas būtiska ōio- celma verbu iezīme : zūdot personas galotnei -i (2. pers.) vai -a (3. pers.), nav zudis beigu līdzskanis [j], līdz ar to vsk. otrās un vsk. un dsk. trešās personas formas beidzas ar -oy//-oj, resp., -oi (Sīkāk skat.: 26, 847). No literārās valodas atšķirīgas formas ar -oi atrodam gandrīz visās augšzemnieku izloksnēs, piem., Ciblā, Preiļos, Ludzā, Vārkavā, Viļānos, Jarkavā, Bērzpilī (26, 847), arī Krāslavā, Izvaltā, Skaistā (piem., tu runoi, vogoi, jis, jèi, jì mozgoi u. c.) (61, 34, 41).

Verba Milot'/Milot/Miloti pagātnes formas atspoguļo senos -avā- celmus, kas mūsdienās saglabāju-

šies Kurzemē, piem., Nīcā, Bārtā (26, 88I), Zemgales austrumu izloksnēs, kā arī Latgales ziemeļu, dienvidu un dienvidaustrumu izloksnēs (Skat. I3. karti pielikumā!). Pagātnes -avā- celmus atrodam lietuviešu valodā (26, 88I), tie atspoguļoti arī I8. un I9. gs. latgaliešu rakstu avotos (88, 55). Mūsdienu latgaliskajās izloksnēs vērojamas nekoncekvences patskaņa [a], [ā] vai [o] lietošanā līdzskaņa [v] priekšā. Atšķirības pastāv pat kaimiņizlokšņu verbu formās, piem., Aulejā, Izvaltā biežāk lieto -av-, Krāslavā, Skaistā - -ov- (6I, I2I). Pirmais latgaliešu gramatikās konsekventi lietotas formas ar -ov-. Senie -avā- celmi pamatā saglabāti arī pagātnes aktīvajā divdabī, piem., Milowis 'mīlējis', Milowusie 'mīlējusi', Milowu(z) 'mīlējuši' u.c. I9. gs. latgaliešu gramatikās nosauktas šādas pagātnes formu galotnes (Skat. 5.3.2.3. tabulu!):

3.5.2.3. tabula

Persona	Sieviešu dz.	Vīriešu dz.
vsk. I. pers.	-u	-u
vsk. 2. pers.	-i	-i
vsk. 3. pers.	-a	-a// -e
dsk. I. pers.	-om	-om// -am
dsk. 2. pers.	-ot	-ot// -at// -et
dsk. 3. pers.	-a	-a// -e

Personu galotnes lielākoties atbilst augšzemnieku izloksnēs lietotajām. Nezināmu iemeslu dēļ anonīmais autors lietojis atšķirīgas sieviešu un vīriešu dz. galotnes vsk. 3. pers., dsk. 1., 2. un 3. pers. formās. Latgales izloksnēs šāda personu galotņu diferencēšana (atkarā no dzimtes) nav parasta. Formas ar -e (vīr. dz. vsk. 3., dsk. 2. un 3. pers.), domājams, pārņemtas no Latgales ziemeļu izloksnēm, piem., zynove, runove, ûgove Baltinavā (IO5, I37), kur tās lietotas blakus formām ar -ova, -ovo. Ziemeļlatgales izloksnēm raksturīgas arī dsk. 1. pers. formas ar -am, dsk. 2. pers. formas ar -at, kas augšzemnieku izloksņu lielākajā daļā aizstātas ar -om, -ot (Sīkāk skat.: 6I, I2I; 83, 42).

Pirmajās latgaliešu gramatikās senie pagātnes -avā- celmi atzīti par normu, 20. gs. latgaliešu normatīvajās gramatikās formas ar -avā- lielākoties ignorētas, tās pieminējis tikai F. Trasuns un skolu gramatikas autori Svenne un Baško (Par to plašāk skat.: 88, 55).

Indikatīva pārējo laiku un imperatīva formas palīgdarbības analizētas pēc vārdu parauga. Arī vēlējuma izteiksmes formās lietotas tās pašas galotnes, kas palīgdarbības verbu aprakstā (Skat. 3.5.I.2. tabulu!), nedaudz atšķiras anonīmā autora minētās dsk. 2. pers. formas, kur palīgdarbības verbu formants -tubet aizstāts ar -tib: Milotib. Cēloņa izteiksmē, kas atspoguļo kondicionāla formas, tematiskajiem vārdiem konstatēts arī siev. dz.

formants -tub:Milotub.Tāpat kā palīgdarbības,arī tematisko verbu vēlējuma izteiksmes formas veidotas ar partikulas (autoru izpratnē) Kab vai Kad palīdzību,piem., Kab es milotu,Kad es milotum.Kondicionālis ar paplašinātajām galotnēm atzīts par normu vai normas variantu gandrīz visos 20.gs. latgaliešu valodas normatīvajos dokumentos,tai skaitā S.Kambalas (1921),P.Stroda (1922),M.Bukša,J.Placinska (1973) gramatikās,P.Stroda "Pareizraksteības vārdneicā"(1933)(Plašāk skat.: 2.tabulu pielikumā!),arī 1929.g. ortogrāfijas noteikumos (Skat.:63,67).Latgaliešu skolu gramatikās turpretī šis jautājums vai nu vispār nav iztirzāts,vai arī par normu visās personās atzīta galotne -tu (88, 54).

Atšķirīgi no palīgdarbības vārdiem darinātas tematiskā verba Milot'/Milot/Miloti atstāstījuma izteiksmes formas.Gramatiku autori šķir četras relatīva laika formas :

- 1) tagadni,
- 2) nepabeigto pagātņi (Palīgdarbības verbu aprakstā šīs formas nav.Skat.3.5.I.I. tabulu!),
- 3) pabeigto pagātņi,
- 4) nākotņi.

J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās relatīva tagadnes formas veidotas tāpat kā literārajā valodā,lietojot tagadnes aktīvo nelokāmo divdabi ar -ut(-ūt'), piem.,milojut' (J.Akelevičam)//milojut (T.Kosovskim). Anonīmais autors tagadnes darināšanai izmantojis vairā-

kus paņēmienuš :

1. Vīr.dz.vsk. un dsk. pirmās un otrās personas formām pievienota verba forma Soka 'saka', piem., Soka es Miloju 'saka, (ka)es (it kā) mīlēju, mīlu' u.c.
2. Siev.dz.vsk. I., 2., 3., vīr.dz.vsk. 3. personā kopā ar formu Soka lietota tagadnes aktīvā divdabja forma ar -ss, resp., -s (vīr.dz.) vai -utie, resp., -ūtā (siev.dz.).

Divdabji ar -s un -ūtā vēl mūsdienās atrodami, piem., Baltinavā (soks, gribūtē), Kalupē (sokūtē) (8I, 387), Viļānos, Varakļānos, Višķos. Šīs participu formas mazāk parastas Latgales dienvidu izloksnēs (6I, 199).

3. Dsk. 3. personā aiz verba formas Soka lietota fonētiski pārveidota tagadnes aktīvā nelokāmā divdabja forma, piem., Soka Miloju 'saka mīlējot' vai tagadnes pasīvā participa vsk. A. forma, piem., Soka Milojamu 'saka mīlējamu'.

J. Endzelīns norāda, ka tagadnes pasīvā divdabja viensk. A. saīsināto formu (bez galotnes - I.K.) lieto kā nelokāmo participu. Ne saīsinātās formas vēl atrod 17. gs. veclatviešu tekstos, piem., Ādolfija, Mancela darbos (26, 926), tās reģistrētas arī veclatgaliešu rakstu pieminekļos (II9, 79). Mūsdienās tās uzlūkojamas par novecojušām.

4. Vīr.dz. vsk. I. un 2., kā arī vīr. un siev.dz. dsk. I. un 2. personā izmantota indikatīva forma kopā ar partikulu dzie, piem., Milojam dzie 'it kā mīlam', Milojam dzie 'it kā mīlat'. Siev.dz. vsk. I., 2., 3. un vīr.dz.vsk. 3. personā kopā ar dzie lietots tagad-

nes aktīvais nelokāmais divdabis, piem., es Miloiutie dzie
'es it kā mīlot', Js dzie Miloiss 'viņš it kā mīlot'.

Mūsdienu izloksnēs relatīva formas ar dzie nav parastas.

Relatīva nepabeigtās pagātnes formas izteikšanai gramatikās izmantots pagātnes aktīvais divdabis, vīr. dz. vsk. N. paturot patskani (i), kas vairumā augšzemnieku izlokšņu ir zudis (Salīdz.: Milowis - anonīmajam autoram, pīrunāus Izvaltā (6I, I22)). Atšķirībā no anonīmā autora manuskripta, kur pagātnes aktīvajā divdabī atrodam seno -avā- celmu, J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās participa bezgalotnes forma^I darināta no pagātnes ōio- celma, piem., Miloiusz 'mīlējuši'. Pabeigtajā pagātnē (J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās) lietota perfektīvā verba Numilot pagātnes aktīvā divdabja forma Numiloiusz//numilojusz 'nomīlējuši'.

Atstāstījuma izteiksmes nākotnes formās J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās izmantota indikatīva nepabeigtās un pabeigtās nākotnes dsk. 2. personas forma ar seno izskaņu -sit, piem., Mani...Milosit, Numilosit. Indikatīva nākotnes formas relatīva nozīmē aplūkotas arī anonīmā autora rokrakstā. Tā vsk. un dsk. I. un 2. pers. atrodam nākotnes formas ar līdzskani (k), kas iesprausts pēc formveidojošā sufiksa -š-, piem., Milofzku, Milofzki, Milofzkim, Milofzkit (Dažās Latgales izloksnēs ar -šk- mēdz veidot nākotnes aktīvā divdabja formas,

^I Pagātnes aktīvā divdabja bezgalotnes formas sastop Latgales izlokšņu lielākajā daļā, piem., Krāslavā, Aulejā, Skaistā (6I, 205), Pildā (100, 56), Kalupē (8I, 390) u.c.

piem., meišķuš 'mīšot' Izvaltā (6I,150), pastušteišķys 'pastāstīšot' Viļānos (6I,20I) u.c.). Vīr.dz.dsk. 3.pers. formas Milofzkamu varētu būt veidota pēc relatīva tag.dsk. 3.pers. parauga (Salīdz.: Miloiamu), jo analogus neatrodam ne augšzemnieku izloksnēs, ne latgaliešu rakstu pieminekļos.

Pirmās konj.verbam Milot//Milot//Miloti fiksetas tās pašas divdabju formas, kas minētas palīgdarbības verbu aprakstā (Skat. 1901pp.!), papildus pievienoti participi, kas darināti no pabeigta aspekta verba Numilot 'beigt mīlēt', piem., Numilots, Numilowis u.c. Anonīmā autora manuskriptā minētas arī dažu divdabju locījumu formas, piem., Milowufza 'mīlējuša', Milowufzam 'mīlējušam', Miloiāmam 'mīlamam', kā arī gerundija formas Miloiuti 'mīlot', Miloiams 'mīlams', Milofzonas 'mīlēšanas'. Blakus pirmās konjugācijas tiešajam verbam Milot//Milot//Miloti 19.gs. latgaliešu gramatikās apskatīta arī šī darbības vārda atgriezeniskā forma Milotīs 'mīlētīs, mīlotīs'. Refleksīvo formu paradigma atspoguļota 3.5.2.4. tabulā (Tajā norādītas tikai tās formas, kas kopīgas visām gramatikām. Anonīmā autora rokrakstā minēta plašāka formu sistēma, tabulā tā nav atainota, taču sīkāk analizēta pašā darbā).

3.5.2.4. tabula

Izteiksme	Laiks	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika(1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
I.	2.	3.	4.	5.
Nenoteik- sme		Milotis	Milotis	Milotis
Īstenības izteiksme	Tagadne	Es Miloius Tu Milois Js Miloias Mes Miloiames Jyus Miloiaties Ji Miloias	Miloius Milojis Miloias Miloiamis Miloiatis Miloias	Milojs Milojs Milojas Milojams Milojatis Milojas
	Nepabeigtā pagātne	Es Milowus Tu Milowis Js Milowies Mes Milowemes Jyus Milowieties Ji Milowies	Milowus Milowis Milowos Milowomis Milowotis Milowos vai Asmu milowis siewi	Milowus Milowis Milowos Milowomis Milowotis Milowos vai Asmu milowis siewi

3.5.2.4. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	<p>Pabeigtā pagātne (J. Akelevičam, T. Kosovskim). Pabeigtā tagadne (anonīmajam autoram)</p>	<p>Es asmu Milowis, Milowusies Tu essi Milowis, Milowusies Js ir Milowis Mes ašsam Milowu}zys, Milowu}zas Jyus ašsat Milowu}zys, Milowu}zas Ji ir Milowu}zys</p>	<p>Nusamilowus Nusamilowis Nusamilowos Nusamilowomis Nusamilowotis vai Asmu Nusamilowis</p>	<p>Nusamilowus Nusamilowis Nusamilowos Nusamilowomis Nusamilowotis vai Asmu Nusamilowis</p>
	<p>Sen pagājušais nepabeigtais laiks (J. Akelevičam, T. Kosovskim). Pabeigtā pagātne (anonīmajam autoram)</p>	<p>Es bieiu Milowis Tu Biei Milowis Js Bieia Milowis Mes bieiam Milowu}zys Jyus bieiat Milowu}zys Ji bieia Milowu}zy</p>	<p>Bieiu Milowis siewi</p>	<p>Bieiu Milowis siewi</p>

3.5.2.4. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Sen pagājušais pabeigtais laiks	-	Bieju nusamilowis	Bieju Nusamilowis
	Nepabeigtā nākotne	Es Milo ^l zus Tu Milosis Js Milosis Mes Milosimes Jyus Milosities Ji Milosis	Miloszus Milosis Milosis Milosimis Milositis Milosis	Miloszus Milosis Milosis Milosimis Milositis Milosis
	Pabeigtā nākotne	-	Nusamiloszus	Nusamiloszus
Pavēles izteiksme	Tagadne	Milois Ēay Miloias Miloimes Miloitias Ēay Miloias	Milojis Ēay miloias Miloimis Miloitis Ēay miloias	Milojis Ēaj milojas Milojmis Milojtis Ēay milojas

3.5.2.4. tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.	5.
Vēlējuma izteiksme	Nepabeigtā tagadne un nākotne	Kab es milotus Kab tu milotus Kab Js Milotus Kab mes Milotus Kab Jyus milotus Kab Ji milotus	Kad es milotumus Kad tu milotumis Kad Jys milotus Kad mes milotumemis Kad Jyus milotimetis Kad Jy milotus vai Kad es nusamilotum	Kad es milotumus Kad tu milotumis Kad Jys milotus Kad mes milotumemis Kad Jyus milotimetis Kad Jy milotus vai Kad es nusamilotum
	Nepabeigtā pagātne		Kad byutum milowis siewi	Kad byutum milowis siewi
Atstāstījuma izteiksme	Tagadne		Mani...milojutis	Mani...milojutis
	Nepabeigtā pagātne		Mani...miloiusis	Mani...milojusic
	Pabeigtā pagātne un sen pagājušais laiks		Mani...nusamiloiusz	Mani...nusamiloiusz

3.5.2.4. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nepabeigtā nākotne		Mani...Milositis	Mani...Milositis
	Pabeigtā nākotne		Mani...Nusamilosit	Mani...nusamilosit

Kopnacionālajā valodā un lielākajā daļā leļzemnieku izlokšņu verbu atgriezeniskās formas veido, tiešo darbības vārdu formām pievienojot pārveidotu enklītisku refleksīvo pronomenu *si (sevi, sev) (Sīkāk skat.: 26, 903; 70, 554). Refleksīvais elements parasti tiek pievienots vārda beigās, tādējādi veidojot atgriezenisko galotni -ties (70, 555). Augšzemnieku izlokšnēs refleksīvais elements -s vārda beigās lietots tikai bezpriedēkļa verbos, piem., māiņēitīs 'mainīties', vaduôtīs 'vadāties' Krāslavā (6I, 16I) u.c. Šī īpatnība ievērota arī 19.gs. latgaliešu gramatikās, piem., Milojis, Milowis 'mīlējies, mīļojies'.

Daudzās latviešu valodas izlokšnēs vēl mūsdienās sastopamas arī senākās priedēkļverbu atgriezeniskās formas, kurās atgriezeniskā morfēma (-sa-, -si-, -za-) iesprausta starp darbības vārda prefiksu un sakni, piem., apsisēdu Rucavā, sasatikt Medzē (88, 46) u.c. Šis refleksīvo verbu darināšanas paņēmiens plaši izplatīts arī augšzemnieku dialektā (gan Vidzemes sēliskajās izlokšnēs, piem., Bērzaunē, Pļaviņās, gan Zemgales sēliskajās izlokšnēs, piem., Bebreņē, Dignājā (88, 46), gan visās latgaliskajās izlokšnēs, piem., sasatikt 'satikties' Kalupē, Izvaltā, Asūnē, abzavilkīt 'uzvilkt, apģērbties' Ciblā, Kaunatā, Nirzā (88, 46), abzarāuduôt 'apraudāties' Zvirgzdenē (8I, 378), sasalaseit 'salasīties' Krāslavā (6I, 159), arī Līksnā, Dagdā, Vārkavā, Preiļos, Rēzeknē, Ludzā, Viļakā, Viļānos (26, 910-911) u.c. (Skat. 14. karti pielikumā!). Atvasinājumus ar -sa-, -za- atrodam vec-

latgaliešu rakstu pieminekļos (II9, 52-55), vairāki piemēri minēti arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Nusamilowu (Do smierci sie zamilował), Sasamilowu, Isamilowu, Pasamilowu, Porsamilowu, Dasamilowu, Atsamilowu, Sasamilozu u.c. Daži no šiem atvasinājumiem uzlūkojami par mākslīgi darinātiem, piem., Atsamilowu.

Mūsdienu Latgales izloksnēs atrodam tikai verba refleksīvo morfēmu -sa-(-za-) (Par tās vēsturi un lietojumu plašāk skat.: 26, 9II-9I6; 8I, 378; 6I, I63-I65; 88, 46-52). Vecākais formants -si- (liet. -si- < *sie < ide *sei (26, 9I5)) saglabājies 18. un 19. gs. latgaliešu tekstos, īpaši tajos, kuru autori vai tulkotāji bijuši sveštautieši (lietuvieši) (88, 48). A. Stafecka norāda, ka formantu -si- neatrodam nevienā 18.-20. gs. latgaliešu gramatikā. Šim apgalvojumam varam piekrist tikai daļēji, jo 19. gs. publicētajās gramatikās -si- patiešām nav reģistrēts, taču to atrodam anonīmā autora manuskripta piemērā Isymilowu (Wymilowałem sie). Šī īpatnība liek domāt, ka anonīmais autors pārzinājis lietuviešu valodu vai, iespējams, pēc tautības bijis lietuvietis.

Latgales izloksnēm raksturīgi arī tādi atgriezeniskie verbi, kam refleksīvais elements atrodas starp priedēkli un sakni, kā arī vārda beigās (Par to skat.: 8I, 378; 6I, I58), piem., pisacāîtis 'piecelties', pùorsa-beîtis 'pārbīties' Krāslavā (6I, I59), pazasmītis 'pasmieties' Zvirgzdenē (8I, 378) u.c. Šīs formas visbiežāk lietotas arī pirmajās latgaliešu gramatikās, piem., Nusamilowus (J. Akelevičam), Nusamilowos (J. Akelevičam, T. Ko-

sovskim), Nusamiloszus (J. Akelevičam, T. Kosovskim).

Būtiska atgriezenisko darbības vārdu īpatnība ir tā, ka tie sevī var ietvert darbības objektu, resp., rādīt akuzatīva nozīmi, kad darbība izriet no darītāja un atgriežas pie tā (refleksīvās formas nozīmē tiek izteikta subjekta un objekta identitāte) (Skat.: 26, 984; 70, 556). To pamanījuši arī I9. gs. gramatiku veidotāji: indikatīva nepabeigtās pagātnes un sen pagājušā laika, kā arī kondicionāla nepabeigtās pagātnes formās blakus tiešā verba aktīvajam divdabim (J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās) lietots refleksīvais pronomens siewi 'sevi', piem., Asmu milowis siewi, Bieju Milowis siewi, Kad byutum milowis siewi. Dažos gadījumos autori iesaka lietot analītiskās bezpriedēkļa formas (ar refleksīvā pronomena akuzatīvu) blakus atbilstošajām sintētiskajām formām (ar refleksīvā pronomena pārveidotu formu, resp., ar refleksīvo morfēmu), piem., Milowus 'mīlējos', Asmu milowis siewi 'esmu mīlējis sevi', Es bieju Milowis^I 'es biju mīlējis', Bieju/Bieju Milowis siewi 'biju mīlējis sevi'. Priedēkļverbu formās refleksīvā vietniekvārda pilna forma netiek lietota, tomēr iepriekšminētie piemēri liecina par autoru nespēju pilnībā iedziļināties latgaliešu rakstu valodas īpatnībās un atšķirt formu semantiskās nianšes.

Atšķirībā no tiešajiem verbiem dažas pārmaiņas vērojamas anonīmā autora rokraksta kondicionāla

^I Tā kā I9. gs. latgaliešu gramatikās netiek lietoti garie patskaņi, dažu laiku formās (piem., indikatīva pagātnē) sakrīt tiešo un atgriezenisko verbu vsk. I. un 2. pers. formas, piem., Eg asmu Milowis 'es esmu mīlējis', 'es esmu mīlējis'.

formu veidojumā, kur tagadnē un nākotnē^I (Tempus Praesens et Futurum) netiek lietotas paplašinātās galotnes, bet visās personās izmantota galotne -tus' -tos', piem., Kab es, tu, Js, mes, Jyus, Ji milotus 'Kaut es, tu utt. mīlētos'. T.s. cēloņa izteiksmes formās paplašinātās galotnes tiek saglabātas, piem., Milotubemes, Milotumemies, Milotu- lumes u.c., tās atrodam arī J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku vēlējuma izteiksmes refleksīvajās formās, piem., Kad es milotumus, Kad tu milotumus u.c.

Plaša ir anonīmā autora veidotā refleksīvo verbu atstāstījuma izteiksmes paradigma. Relatīva formas tiek veidotas :

- 1) izmantojot verba formas soka 'saka', sokus 'sakos', szkitu 'šķietu', szkitus 'šķītos', Dumoju 'domāju', Godoju 'gādāju, domāju', piem., Es soka miloju 'saka, (ka) es mīlējos', Es dumoju, sokus milotis 'es domāju mīlētis, es domāju, ka mīlēšos' u.tml.,
- 2) ar prepozitīvās partikulas dzie palīdzību, piem., Js dzie Milowies 'viņš it kā mīlējās', Mes dzie milowiemes 'mēs it kā mīlējāties' u.c.,
- 3) ar postpozitīvo partikulu že², piem., Miloiās že 'it kā mīlējas', Milowiemes že 'it kā mīlējāties', Milosis že 'it kā mīlēsies' u.c.,

¹ Mūsdienu izpratnē vēlējuma izteiksmes formām nav laika nozīmes.

² Ar že, pēc anonīmā autora domām, darina secinājuma izteiksmes (Modus Interrogativus) formas, kas formāli atbilst relatīva nozīmei.

- 4) lietojot pagātnes aktīvā divdabja formas, piem., Es Milowis 'es (it kā) mīlējies', Tu Milowis 'tu (it kā) mīlējies' u.c. Daudzskaitlī blakus vispārlietojamām formām, piem., Mes, Jūs, Jī Milowufzys 'mēs, jūs, viņi mīlējušies' atrodam arī mākslīgi darinātas, kam analogu nav ne Latgales izloksnēs, ne latgaliešu rakstu valodā, piem., Milowufzuszy, Milowufzuszas, Milowufzuszu, Milowufzuszus. Visos gadījumos refleksivitātes izteikšanai pievienots papildus komponents -šu-,
- 5) izmantojot tagadnes nelokāmo divdabi, piem., Milofzkitias//Milofzkities//Milofzkitias 'mīlēšoties',
- 6) relatīva nākotnes nozīmē reizumis lietojot refleksīvā verba indikatīva nākotni, piem., Milofzкимmes '(Jakobysię Mamy miłowac)' '(it kā) mīlēsimies', dažos gadījumos-tiešā verba nākotnes formas, piem., Milofzkit '(it kā) mīlēsiet'.

J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās relatīvs izteikts ar divdabju formām - tiek lietots tagadnes nelokāmais divdabis ar -utis '-oties', piem., miloiutis//milojutis 'mīlējoties', pagātnes aktīvais divdabis, piem., nusamilojusz//nusamilojusz 'beiguši mīlēt, mīlēties' u.c. Dažos gadījumos atstāstījuma izteiksmes nozīmē kļūdaini izmantotas refleksīvā verba indikatīva nākotnes formas, piem., Milositis 'mīlēsieties', Nusamilosit 'beigsiet mīlēties'.

Nekonsekvences vērojamas arī atsevišķu partīcipu formās, piem., Miloiamani (atgriezenisko verbu aprak-

stā lietota tiešā verba forma - I.K.), Miloiānāmis (anonīmajam autoram), kur vērojams formveidošanas morfēmas -am- atkārtojums^I. Mūsdienu latviešu valodā un izloksnēs šādi darinājumi nav parasti.

Anonīmā autora manuskriptā refleksīvo verbu aprakstā minētas arī pagātnes pasīvā divdabja formas Milots 'mīlēts', Milota 'mīlēta', Milotas 'mīlētas'. No refleksīvajiem verbiem pagātnes pasīvā divdabja formas nav veidotas.

Anonīmā autora rokraksta piemēros ^{atrodam} dažas vajadzības izteiksmes formas (debitīvs kā atsevišķa izteiksme nav aprakstīts), kurās Jo- 'jā-' gan saplūdis ar formu, gan lietots atsevišķi, piem., Man, Tiew, Jam utt. Jr, bieia, byus 'Josamiloj, Josasamiloj, Jo I similoy'. Debitīvā izmantotas arī analītiskas formas ar paīģverba būt formu savienojumā ar I.konj. darbības vārda infinitīvu, piem., man' bieia, byus' milotis 'man bija, būs mīlētis, man bija, būs jāmīlējas'. 19.gs. publicētajās latgaliešu gramatikās pagātnes pasīvā divdabja un debitīva formas nav konstatētas.

Atbilstoši 2.konjugācijai 19.gs. latgaliešu gramatikās analizēti vārdi Mociet//Mocieti//Mocieyt//Mocieyti//Mociat//Mociati 'mācēt, mācīt' (anonīmajam autoram) un Mekleyt (J.Akelevičam)//Meklejt (T.Kosovskim) 'meklēt'. J.Akeleviča un T.Kosovska gramatiku tekstā minētas arī formas Grybu 'gribu', Dziržu 'dzirdu', Bor-

^I Domājams, ka tās ir mākslīgi darinātas formas.

stu 'bārstu', Saku (J. Akelevičam) // Soku (T. Kosovskim) 'saku', Kristu 'kristīju', Klausu 'klausu', Doru 'daru', Niuržu 'ņurdu', Wajžu 'vaidu', Siulu 'solu', Piejkstu 'pīkstu' u. c.

Verbu Mociet // Mociet u. c., Mekleyt // Meklejt paradigma atspoguļota 3.5.2.5. tabulā (Tajā aplūkotas formas, kas atrodamas visās gramatikās. Tabulā neiekļautās anonīmā autora manuskripta formas analizētas atsevišķi).

3.5.2.5. tabula^I

Izteiksme	Laiks	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika (1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
1.	2.	3.	4.	5.
Nenoteiksme		Mociet//Mocieti, Mocieyt//Mocieyti// Mociat//Mociati	Mekleyt	Meklejt
Īstenības izteiksme	Tagadne	Mocu Moci Jš Moca Mes Mocam Jyus Mocat Ji Moca	Mekleiu Mekleij Mekley Mekleiam Mekleiat Mekley vai Asat' Mekleiuszy,-szas Ir Mekleiuszy,-szas	Mekleju Mekleij Meklej Meklejam Meklejat Meklej
	Nepabeigtā pagātne	Es Mocieiu Tu Mociei Jš Mocieia Mes Mocieiam Jyus Mocieiat Ji Mocieia	Mekleiu Mekleji Mekleia Meklejom Mekle jot Mekleia vai	Mekleju Mekleji Mekleja Meklejom Mekle jot Mekleja vai

I Gramatikās blakus vīr.dz. formām minēti arī attiecīgie siev.dz. formanti.

3.5.2.5. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
			Asmu meklejis,-iuse Esi meklejis,-use Ir meklejis,-use Asam mekleiuszy asat mekleiuszy ir mekleiuszy	Asmu meklejis,-iuse Esi Mекlejis,-use Asat mekleiuszy,-szas Ir meklejuszy,-szas
	Pabeigtā tagadne	Es Asmu Mocieis,Mo- cieiusie Tu essi Mocieis, Mocieiusie Js Ir Mocieis Mes Ajsam Mocieiuszy, -jszas Jyus ajsat Mocieiuszy, -jszas Ji ir Mocieiujszy,-jszas		
	Pabeigtā pagātne	Es bieiu,Tu biei,Js bieia Mocieis,Mocie- iusie//Mocieiujza Mes bieiam,Jyus bie- iat,Ji bieia Mocieju- jzy,Mocieiujzas	Pamekleiu Pamekleji Pamekleia Pamekleiom Pamekleiot Pamekleia vai	Pamekleju Pamekleji Pamekleja Pameklejom Pameklejot Pamekleja vai

3.5.2.5. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
			Asmu Pameklejis, -use	Asmu pameklejis, -use
	Sen pagājušais laiks		Bieju meklejis	Bieju meklejis, -use Js meklejis Asam meklejuszy, -szas Asat meklejuszy Jr meklejuszy
	Sen pagājušais pabeigtais laiks		Bieju Pameklejis	Bieju pameklejis
	Nepabeigtā nākotne	Es Mocie] zu Tu Mociesi Js Mocies Mes Mociesim Jyus Mociesit Ji Mocies'	Meklejszu Mekleysi Meklejs Meklejsim Meklejsit' Meklejs	Meklejszu Meklejsi Meklejs Meklejsim Meklejsit Meklejs
	Pabeigtā nākotne		Pameklejszu	Pameklejszu

3.5.2.5. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
Pavēles izteiksme		Moc, Mocii Ļay Moca Mocijm Mocijt Ļay Moca	Mekley Ļay mekley Meklejim Meklejit Ļay mekley	Meklej Ļaj meklej Meklejim Meklejit Ļaj meklej
Vēlējuma izteiksme	Nepabeigtā tagadne	Kab es Mocatu Kab tu Mocatu Kab Js Mocatu	Kad es mekleytum Kad tu mekleytum Kad Jys mekleytu Kad mes mekleytumem Kad Jyus mekleytumet Kad Jy mekleytu vai Kad es Pamekleytum	Kad es meklejtum Kad tu meklejtum Kad Jys meklejtu Kad mes meklejtumem Kad Jyus meklejtimet Kad Jy meklejtu vai Kad es pameklejtum
	Nepabeigtā pagātne (J. Akelevičam, T. Kosskim). Pabeigtā tagadne (anonīmajam autoram)	Kab mes, Jyus, Ji Mocieiufzy, Mocieiufzas	Kad es byutum meklejis	Kad es byutum meklejis, -use

3.5.2.5. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Pabeigtā pagātne	Kab es,tu,Js byutu Mocieis,Mocieu ^l za, Kab Mes,Jyus,Ķi byutum,byutubet,byutu Mocieiu ^l zy,Mocieu ^l zas	Kad es byutum Pameklejis,-use	Kad es byutum pameklejis,-use
Atstāstījuma izteiksme	Tagadne		Mani...Mekleju ^t	Mani...meklejut
	Nepabeigtā pagātne		Mani...Mekleiusz	Mani...meklejusz
	Pabeigtā pagātne			Mani...pameklejusz
	Nepabeigtā nākotne		Mani...Meklejsit ^t	Mani...meklejsit
	Pabeigtā nākotne		Mani...Pameklejsit ^t	Mani...pameklejsit ^t

Plašāka paradigma aplūkota anonīmā autora manuskriptā. Tāpat kā iepriekš, anonīmais autors centies atspoguļot izloksnēs lietoto formu dažādību, norādot, ka infinitīvā iespējams lietot paralēlformas Mociet'//Mocieyt'//Mociat'//Mocieti'//Mocieyti'//Mociati'. No finītajām formām redzam, ka autors nenoteiksmē vēlējies ^{atspoguļot} verba mācīt paralēlformas, taču infinitīva izskaņas rāda, ka te atspoguļots ā- celma verbs mācīt (Mocieyti, Mocieyt) un o- celma verbs ar -ēt mācēt (Mociat', Mociet). Formas, domājams, pārņemtas no izloksnēm, kurās ījo- celmi (mūsdienu latviešu literārajā valodā tos daļēji aizstājuši ā- celmi) sakrituši ar ējo- celmiem, piem., čeriēt', meklēit' Kalupē (6I, 102), līdzīgi arī Višķos, Naujenē (6I, 103), Kaunatā, Bērzpilī, Baltinavā (26, 825-826) u.c. Indikatīva tagadnes vsk. I.pers. un vsk. un dsk. 3.pers. formas uzrāda ā- celma verbiem raksturīgās galotnes -u, -a. Vsk. 2.pers. lietota forma ar -i (Sastopama, piem., Gaigalavā (6I, 34)) latgaliskajām izloksnēm raksturīgās bezgalotnes formas vietā (piem., loš' 'lasi', ot' 'adi' Krāslavā (6I, 34) u.c.). Dsk. I.pers. lietota o- celma galotne -am, kuras vietā daudzās Latgales izloksnēs mēdz lietot arī ā- celma galotni -om (lošòm 'lasām', gàidòm 'gaidām' Krāslavā (5, 39), doràm//doròm 'darām' Ciblā (9, 41) u.c.). Mūsdienu izloksnēs vērojama tendence veidot o- celma paralēlformas ar -am un -om tagadnē (Par to plašāk skat.: 6I, 35-36). Dsk. 2.pers. lietotā galotne -at augšzemnieku izloksnēs lielākoties zudusi. Tās vietā o- celma verbos parasti lieto -it' (piem., vādīt' 've-

dat', välājīt 'velējat' Krāslavā (6I,38-39)) ā- celmā -
 -ot (piem., būorstot 'bārstāt' Krāslavā (6I,40)). Senākā
 indikatīva galotne -at saglabājusies dažās augšzemnieku
 dialekta izloksnēs, piem., Skaistā (6I,39), Ciblā (9,4I).
 Nepabeigtās pagātnes formas, iespējams, atspoguļo to iz-
 lokšņu dotumus, kurās sakrituši ēio- un īio- celmi,
 piem., Es Mocieiu 'es mācīju, mācēju', Js Mocieia 'viņš
 mācīja, mācēja'. Pabeigtās tagadnes un pagātnes formas
 anonīmā autora manuskriptā darinātas pēc I. konj. ver-
 bu parauga, t. i., izmantojot verba būt finīto tag. vai
 pag. formu un pagātnes aktīvo divdabi, piem., Es Asmu
Mocieis, Mocieiusie. Nākotnes formas manuskriptā veidotas
 analogi latviešu literārajai valodai, kur formveidojo-
 šais sufikss -s- vai -ī- pievienots nenoteiksmes celmam,
 piem., Es Mociejsu, Mes Mociesim. 3. pers. vsk. un dsk. for-
 ma atbilst augšzemnieku izloksnēs sastopamajām bezga-
 lotnes formām ar palatalizētu s, kas daudzskaitlī no-
 rādīts (Mocies), bet vienskaitļa formā (domājams, auto-
 ra neuzmanības dēļ) netiek lietots (Mocies).

Īpatnēji darinātas imperatīva formas. Latgales
 izloksnēs imperatīva vsk. 2. pers. forma sakrīt ar in-
 dikatīva 2. pers. formu (Skat.: 8I,37I; 6I,127), anonī-
 mā autora manuskriptā šīs formas ir atšķirīgas. Impera-
 tīvā lietota ā- celma vai o- celma (ar -ēt) bezgalot-
 nes forma Moc 'māci, māki!' ^I un īio- celma forma Mocii,

^I Latgales izloksnēs verba mācēt vietā biežāk lie-
 to prast.

resp., muôciî 'māci!' ,kur i j, resp., i priekšā, domājams, aizgūts no Ziemeļlatgales izloksnēm. Kopracionālaī valodai un augšzemnieku izloksnēm neatbilst arī imperatīva dsk. I. un 2.pers. formas Mocijm, Mocijt. Vsk. un dsk. 3.pers. formas veidotas tāpat kā literārajā valodā - ar partikulu lai savienojumā ar īstenības izteiksmes vienk.tag. 3.pers. formu: Ķay Moca 'lai māca!'.

Vēlējuma izteiksmes nepabeigtajā tagadnē (atšķirībā no I.konj. un palīgdarbības vārdiem) anonīmais autors minējis tikai vsk. formas ar galotni -tu. Piemēri rāda, ka anonīmais autors nav pilnībā izpratis verbu leksiskās nozīmes atšķirības, jo formās Kab es, tu Js Mocatu lietots verbs mācēt, turpretī pab.tag. un pag., piem., Kab mes Mociējuzy (izlaista forma būtu), Kab es byutu Mocieis - gan mācēt, gan mācīt.

Relatīva formas anonīmā autora rokrakstā darinātas pēc I.konj. verbu parauga (Skat. 215. lpp.!), piem., Es Soka Mocu, Mocat dzie, Es Mocieis, Mociēzku, Mociēzkid (vīr.dz.), Mociēzkad (siev.dz.). Pēdējo formu galotnes -id, -ad acīmredzot lietotas -it, -at vietā.

Otrās konjugācijas verbiem anonīmā autora manuskriptā konstatētas šādas divdabju formas :

- I) pagātnes aktīvais divdabis Mocieis 'mācējis, mācījis, mācījies', Mociējuzy (Co iuz uczy!) 'mācījūšais' (Mociējuzy cylwaks barnus, zyna kas ir barnus mociet 'Cilvēks, kurš mācījis bērnus, zina, kā ir bērnus mācīt; zina, kā bērni jāmāca'),

- 2) tagadnes pasīvais divdabis, piem., Mocams 'mācāms',
Mocieiams 'mācījams, resp., mācāms',
- 3) tagadnes aktīvais divdabis ar -dam-, piem., Mocieda-
mam 'mācīdamam',
- 4) tagadnes nelokāmais divdabis ar -ut// -uti '-ot',
piem., Mocuti 'mācot', Mocieiut 'mācījot, resp., mā-
cot'.

Atsevišķi minēts arī gerundijs Mociefzonas 'mācīšanas, mācēšanas' (Par gerundiju nosaukts arī tagadnes pasīvais divdabis Mocams). 2. konj. apraksta noslēgumā anonīmais autors centies skaidrot formu mācīt un mācēt atšķirības, norādot, ka dažādi veido galvenokārt indikatīvu, un sniedzot ieskatu verba mācēt paradigmā, piem., Moku, Moki, Mokam, Mokāt, Moks, Mokams u. c. Diemžēl šīs atšķirības 2. konj. verbu mācīt, mācēt pilnajā paradigmā netiek pilnībā ievērotas. Neizpratni rada arī anonīma autora atzinums, ka latgaliešu rakstu valodā iespējams arī verbs Mokt 'mācīt' (indikatīvā - Mocu 'mācu', imperatīvā moc 'māci'), kas pieder 3. konj. Mūsdienu izlokšņiem šāda forma ir sveša, anonīmā autora manuskriptā tā varētu būt radusies verbu (no)mākt, mākties ietekmē, kas vēlreiz liecina par to, ka anonīmais autors nav pilnībā pārzinājis vietējo izlokšņu īpatnības.

J. Akelevičs un T. Kosovskis verba Mekleyt//

Meklejt raksturošanā kā paraugu izmantojuši I. konj. verbu paradigmas aprakstu (neprecīzi veidots 2. konj. verba sen pagājušais nepabeigtais laiks, kur T. Kosovska gramatikā lietotas gan tagadnes, gan pagātnes for-

mas), te izmantotas gan meklēt imperfektīvās, gan perfektīvās formas. Par perfektīvu J. Akelevičs un T. Kosovskis uzlūkojuši ar prefiksu pa- atvasinātu imperfektīvu verbu Pamekleyt 'pameklēt' (vēlāk tas aizstāts ar verbu Numekleyt). Tas norāda, ka autori visai nekonsekventi uztvēruši gramatiskos afiksus, ar kuru palīdzību iespējams darīnāt pabeigta aspekta verbus. Lielāka precizitāte vērojama anonīmā autora rokrakstā, kur minēti verbi Numocieju 'nomācīju', Damocieju 'iemācīju', Pormocieju 'pārmācīju', Pimocieju 'iemācīju', Imocieju 'iemācīju', Izmocieju 'izmācīju', taču arī te atrodam formu Pamocieju 'pamācīju', kur pa- neizsaka perfektivitāti, bet piešķir verbam ierobežojuma nozīmi laika intensitātes vai pilnīguma ziņā (70,358). Verbi Mekleyt, Pamekleyt analizēti pēc ēio- celma parauga, tiem fiksētas šādas personu galotnes (Skat. 3.5.2.6. tabulu!):

3.5.2.6. tabula

Laiks Persona	Tagadne		Pagātne		Nākotne	
	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
I	-u	-am	-u	-om	-u	-im
II	-eij	-at	-i	-ot'// -ot	-i	-it'// -it
III	-ey// -ej	-ey// -ej	-a	-a	bezga- lotnes forma	bezga- lotnes forma

Atšķirībā no citiem verbiem darbības vārdu Mekleyt, Pamekleyt paradigmā vērojamas visai būtiskas nekoncekvences pareizrakstībā. Sevišķi tas attiecināms uz līdzskaņa [j] pierakstu. J. Akeleviča gramatikas lielākajā daļā [j] samērā konsekventi apzīmēts ar i, 2. konj. verba paradigmā [j] apzīmēšanai lietots gan i, gan j, kas līdz šim netika konstatēts, piem., Mekleiu, Mekleji, šī nekoncekvence pamanāma pat vienas formas ietvaros, piem., Bieju meklejis, Bieju Pameklejis. T. Kosovska gramatikā savukārt [j] apzīmēšanai lietots i, piem., Asat meklejuszy (Salīdz.: Ir meklejuszy), kas arī līdz šim netika fiksēts. Neprecizitātes T. Kosovska gramatikā varētu būt radušās, pārarakstot piemērus no J. Akeleviča gramatikas. Neprecizitātes J. Akeleviča darbā grūti izskaidrot.^I

Blakus izloksnēs ierastām participu formām, piem., Mekleydams 'meklēdams', Mekleyts 'meklēts', Pameklejis 'pameklējis' J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās atrodam arī mākslīgi darinātās Kurs tur byut' pamekleyts, Kuram ir numekleyt u. tml.

Pozitīvi vērtējams tas, ka J. Akelevičs un T. Kosovskis centušies parādīt skaņu pārmaiņas, kas rodas 2. konj. darbības vārdu indikatīva vsk. I. pers. formās, piem., beikt' - Beidzu 'beigt', 'beidzu', Soku - Sacieiu 'saku', 'sacīju', Saukt' - Saucu 'saukt', 'saucu', drost - Drožu 'drāzt', 'drāžu'. Anonīmā autora manuskriptā šīs īpatnī-

I

1832. g. izdotajā J. Akeleviča grāmatā "Eisa mociba ap audzieyszonu biszu" [j] konsekventi apzīmēts ar j, piem., nasyžalojas 'nežēlojas', jopikust 'jāpiekust', czytejt ju 'lasiet to' u. c.

bas nav atspoguļotas.

Atbilstoši 3.konjugācijai 19.gs. latgaliešu gramatikās aprakstītas o- celma verbu Wilkt//Wilkti 'vilkt' un Biekt//Biekt 'bēgt' paradigmas. Visām gramatikām kopējās formas atspoguļotas 3.5.2.7. tabulā. Anonīmā autora manuskriptā verba Wilkt//Wilkti paradigma ir plašāka, tā aprakstīta atsevišķi.

3.5.2.7. tabula

Izteiksme	Laiks	Anonīmā autora manuskripts (1817)	J.Akeleviča gramatika (1817)	T.Kosovska gramatika (1853)
I.	2.	3.	4.	5.
Nenoteiksme	Tagadne	Wilkt//Wilkti	3iekt ¹	3iekt
Īstenības izteiksme	Tagadne	Es Waiku Tu Wielci Js Waik Mes Waikam Jyus Waikat Ji Waik	3agu 3iedzi 3ag 3agam 3agat 3ag vai Asam baguszy,-szas Asat baguszy,-szas ir baguszy,-szas	3agu 3iedzi 3ag 3agam 3agat 3ag vai Ir biedzis Asam baguszy,-szas Asat baguszy,-szas Ir baguszy,-szas
	Nepabeig- tā pa- gātne	Es Wyiku Tu Wyiki Ji Wyika	3agu biedzi baga bagom bagot baga	3agu 3iedzi 3aga 3agom 3agot 3aga vai Asmu biedzis,baguse Esi biedzis

3.5.2.7. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Pabeigtā tagadne	Es asmu, Tu esi, Js ir wil'cs, Wyłkusie Mes ajsam, Jyus ajsat, Ji ir wyłkufzy, wyłkufzas		
	Pabeigtā pagātne	Es bieiu, Tu biei, Js bieia Wil'cs, Wyłkusie Mes bieiam, Jyus bieiat, Ji bieia Wyłkufzy, Wyłkufzas	Nubagu Nubiedzi Nubaga Nubagom Nubagot Nubaga vai Asmu nubiedzis, nubagusie	Nubagu Nubiedzi Nubaga Nubagom Nubagot Nubaga vai Asmu nubiedzis, nubagusie
	Sen pagājušais nepabeigtais laiks		Bieiu biedzis, baguse Bieiom baguszy, -szas	Bieju biedzis, baguse Biejom baguszy, -szas
	Sen pagājušais pabeigtais laiks		Bieiu nubiedzis, nubagusie	Bieju nubiedzis, nubaguse

3.5.2.7. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nepabeigtā nākotne	Es Wilkʃzu Tu Wilksi Js Wilks' Mes wilksim Jyus Wilksit Ji Wilks'	Bakszu Biegsi Biegs Biegsim biegsit' biegs	3iekszu 3iegsi 3iegs 3iegsim 3iegsit 3iegs
	Pabeigtā nākotne		Nubagszu	Nubagszu
Pavēles izteiksme		Wielc//Wilc ʒay Waʔk Wielcim//Wilcijm Wielcit//Wilcijt	3iedz' ʒay bag 3iedzim biedzit ʒay 3ag	3iedz ʒay bag 3iedzim 3iedzit ʒay bag
Vēlējuma izteiksme	Nepabeig- tā tagad- ne un nākotne	Kab es Wyʔktu Kab es Wyʔktu Kab Js Wyʔktu Kab Mes Wyʔktum Kab Jyus Wyʔktu Kab Ji Wyʔktu	Kad es 3agtum vai Kad es nubagtum	Kad es bagtum vai Kad es nubagtum

3.5.2.7. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Nepabeigtā pagātne (J. Akelevičam, T. Kosovskim). Pabeigtā tagadne (anonīmajam autoram)	Kab es, tu, Js wilcs, Wyłkusie Kab Mes, Jyus, Ji Wyłkufzy, Wyłkufzas	Kad es byutum biedzis, baguse	Kad es byutum biedzis, baguse
	Pabeigtā pagātne	Kab es, Tu, Js byutu wilcs, Wyłkusie Kab mes byutum, Kab Jyus byutu, Kab Ji byutu Wyłkufzy, Wyłkufzas		Kad es byutum nubiedzis, -use
Atstāstījuma izteiksme	Tagadne		Mani...3agut'	Mani...bagut
	Nepabeigtā pagātne		Mani...3agusz	Mani...begusz

3.5.2.7. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.
	Pabeigtā pagātne			Mani...nubagusz
	Nepabeigtā nākotne		Mani...Bagsit'	Mani...bagsit
	Pabeigtā nākotne		Mani...Nubagsit	Mani...nubagsit

o- celma verbi konjugēti pēc I. un 2.konj. darbības vārdu parauga, tomēr vairāku formu veidošanā vērojamas atšķirības (it īpaši J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās). Tā, piem., J.Akeleviča gramatikā indikatīva vienk. tag. kā paralēlformas pievienoti analītiskie savienojumi (Asam baguszy, Asat' baguszy u.tml.), kas I. un 2. konj. verbu aprakstā lietoti kā nepabeigtās pagātnes, bet atematisko darbības vārdu apskatā - kā pabeigtās pagātnes formu raksturotāji. T.Kosovska gramatikā analītisko darinājumu finītās formas sadalītas vēl sīkāk : vsk. 3.pers. un dsk. personu formas lietotas indikatīva tagadnē, bet vsk.I. un 2.pers. formas - nepabeigtajā pagātnē. Šīs nekonsekvences liecina par to, ka pirmo gramatiku veidotājiem nav bijis pilnīgas izpratnes par latgaliešu rakstu valodā lietoto formu semantiku un veidošanu.

Gramatikās aplūkotās o- celma formas pamatā atbilst kopnacionālajā valodā un izloksnēs lietotajām. Indikatīva tagadnes vsk. I.pers. galotne ir -u < -uo (26,703), piem., Walku 'velku', Bagu 'bēgu' (Salīdz.: syty Pildā (100,54), ceļu Krāslavā, Skaistā, Izvaltā (61,33) u.c.). o- celma verbu vsk. 2.personā gan literārajā valodā, gan augšzemnieku izloksnēs parastas bezgalotnes formas. Gramatikās lietotā galotne -i (Wielci, šiedzi) varētu būt radusies ā- celma verbu ietekmē (26,707) vai pārņemta no senajām formām ar -i (26,887). Dsk. I.pers. galotne -am (Walkam, Bagam) raksturīga gan

literārajai valodai, gan izloksnēm, piem., nasām Litenē, mīerkstām Karvā, aūgām Kalupē (8I, 364), cārtām Baltinavā (I05, I36) u. c. Dsk. 2. pers. galotni -at (Walkat, Bagat) sastop kopnacionālajā valodā, leļzemnieku izloksnēs, piem., liēkat Skrundā, veđat/vadat Braslavā (8I, I32), kā arī dažās augšzemnieku izloksnēs, piem., cārtat Baltinavā (I05, I36), mīerkstat Karvā (8I, 364), arī Līksnā, Barkavā, Varakļānos, Zvirgzdenē, Bērzpilī, Viļakā, Kārsavā (26, 845) u. c. Citās Latgales izloksnēs vsk. 2. pers. tiek lietota arī -it, piem., vādit Krāslavā (6I, 38), arī Kalupē, Dagdā, Neretā (26, 846) u. c. Gramatikās minētās vsk. un dsk. 3. pers. formas Wāik, Bag veidotas analogi kopnacionālajā valodā un izloksnēs sastopamajām formām (Salīdz.: rūok Galgauskā, naš Litenē, aūk Kalupē (8I, 364), bāk Ciblā (9, 42) u. c.).

Pagātnes formas (Wyķku, bagom, Bagā u. c.) gramatikās darinātas pēc ā- celmu parauga. Šādā veidā formas darina vairākās augšzemnieku izloksnēs, piem., bāgu, bēgi, bāga, bāgām, bāgat Grostonā, krytu, kriti, kryta, krytòm, krytot Kalupē (8I, 368) u. c.

Gramatikās minētajās nākotnes formās atrodam senās izskaņas -šu, -si, -sim, -sit (Wilk[zu], biegsit u. c.), kas sastopamas arī kopnacionālajā valodā un tās izloksnēs (Par to plašāk skat.: 26, 849). Augšzemniekiem raksturīgās 3. pers. formas ar palatalizēto [s] atrodam tikai anonīmā autora manuskriptā (Wilk[s]), J. Akeleviča un T. Kosovska darbos līdzskaņa [s] palatalizācija nav norādīta (Biegs). Latgales izloksnēs, tāpat kā literārajā va-

lodā, nākotnes formas darina no nenoteiksmes celma. Šī īpatnība nav ievērota J. Akeleviča gramatikas 3. konj. imperfektīvo un perfektīvo verbu un T. Kosovska gramatikas perfektīvo verbu vsk. I. pers. formās 3agszu, Nubagszu, kur formveidojošais sufikss -š- pievienots tagadnes celmam (Salīdz.: 3agu, Nubagu).

Pabeigtas darbības izteikšanai autori lieto trīs pagēmienu:

- 1) izmanto perfektīvo verbu formas (J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku pab. pag. un nāk.), piem., Nubagu, Nubiedzi, Nubagszu u. c.,
- 2) veido analītiskas formas, kurās ietilpst verba būt finītā forma un attiecīgā darbības vārda aktīvais pagātnes divdabis (J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku tagadnē, nepabeigtajā pagātnē, sen pagājušajā nepabeigtajā laikā, anonīmā autora rokraksta pabeigtajā tag. un pag.), piem., Ir biedzis, Asam baguszy, Mes bieiam WyłkuŹy u. c.),
- 3) savieno verba būt finīto formu un attiecīgā perfektīvā verba aktīvo pagātnes divdabi (J. Akeleviča un T. Kosovska gramatiku pab. pag. un sen pagājušajā pabeigtajā laikā), piem., Asmu nubiedzis, nubaguse, Bieiu// Bieju nubiedzis, nubagusie).

Pavēles izteiksmes formas gan kopnacionālajā valodā, gan tās izloksnēs pamatā tiek darinātas vienādi. Vsk. 2. pers. parasti tiek lietota indikatīva vsk. 2. pers. forma (26, 887). Pirmajās latgaliešu gramatikās šīs formas atšķiras: imperatīvā netiek saglabāta senās formas galotne -i, piem., Biedz'// Biedz, Wielec'//

Wilc. Imperatīva dsk. I.pers. mēdz lietot indikatīva tag. vai nāk.dsk. I.pers. formas (26,89I). Gramatikās šis nosacījums tiek ievērots tikai daļēji, jo pavēles izteiksmē ir lietotas senā i- celma tagadnes formas Wielcim, Wilcijm, Biedzim. o- celma formu Bagam, Waīkam vietā. Dsk.2.pers. formas augšzemnieku izloksnēs parasti identas ar indikatīva dsk. 2.pers.; gramatikās imperatīvā lietota galotne -it, piem., Wielcīt, biedzīt, indikatīvā -at. Imperatīva vsk. un dsk. 3.pers. formas darinātas tāpat kā kopnacionālajā valodā, resp., tās sakrīt ar atbilstošajām indikatīva formām, kam pievienota partikula lai, piem., Ļay Waīk, Ļay bag.

3.konj. verbu kondicionālis I9.gs. latgaliešu gramatikās darināts pēc I. un 2.konj. verbu parauga, taču vērojamas arī vairākas atšķirības :

- 1) J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās minētas tikai I.pers. formas, piem., Kad es Bagtum, Kad es nubagtum, Kad es byutum biedzis, baguse,
- 2) anonīmā autora manuskriptā nepabeigtās tag. formās pārsvaru guvusi galotne -tu, piem., Kab es,tu, Js, Jyus, Ji Wylktu. Paplašināto galotni -tūm atrodam tikai dsk. I.personā, piem., Kab Mes Wylktum,
- 3) anonīmā autora rokrakstā pab. tag. un pab.pag. faktiski lietotas identas formas, piem., Kab es wilcs (tag.), Kab es byutu wilcs (pag.),
- 4) analītiskajās formās pagātnes aktīvais divdabis vīr. dz.vsk. N. lietots ar divējādām galotnēm: -is (Kad es byutum biedzis) un augšzemniekiem raksturīgo -s<

-is (Kab es byutu wilcs).

Analogi I. un 2.konj. vārdiem anonīmā autora rokrakstā darinātas arī t.s. cēloņa izteiksmes formas, piem., Es Wyktu, Wyktulu, Tu Wyktu, Wyktulu, Js Wyktu, Jyus Wyktub, Wyktib, Wyktubet, Wyktumet, Wyktulut, Wyktut, kas publicētajās gramatikās nav fiksētas. Plaša ir anonīmā autora rokrakstā aplūkoto 3.konj. vārdu relatīva paradigma, piem., Waķu dzie, Es waķs 'es velkot', Es Wilcs' 'es (it kā) vilcis'. J.Akelevičs un T.Kosovskis savukārt minējuši tikai formas Bagut 'bēgot', Bagusz 'bēguši', Bāgsit 'bēgsiet', Nubāgsit 'nobēgsiet', kas veidotas pēc 2.konj. darbības vārdu parauga (Skat.: 3.5.2.5. tabulu!). 3.konj. vārdiem konstatētas tās pašas participu formas, kas I. un 2.konj. vārdiem, piem., Waķkams 'velkams', Wilcs' 'vilcis', Bāgdams 'bēgdams'. J.Akelevičs un T.Kosovskis uzsvēruši, ka formas Bāgams 'bēgams', Bāgts 'bēgts', Kuram ir, Kurs tur bāgt '(?)kuram ir jābēg' latgaliešu rakstu valodā praktiski netiek lietotas, gramatikās tās ievietotas "dla formy tyķko", resp., lai norādītu, ka tādas ir formāli iespējamas.

Pirmo latgaliešu gramatiku autori īpašu uzmanību pievēršuši tematisko vārdu prefiksācijai, uzsverot, ka ar priedēkļa (Praepozycyi) palīdzību var mainīt attiecīgā vārda nozīmi. Gramatikās aplūkoti šādi latgaliešu rakstu valodas vārdu prefiksi: Ayz- 'aiz-' (J.Akelevičam, T.Kosovskim, anonīmajam autoram), Ab- (anonīmajam autoram) // Ap- (J.Akelevičam, T.Kosovskim, anonīmajam autoram),

Ad- (anonīmajam autoram)//At- (J.Akelevičam,T.Kosovskim, anonīmajam autoram),Da- (anonīmajam autoram),I- (J.Akelevičam,T.Kosovskim,anonīmajam autoram),Iz- (J.Akelevičam,T.Kosovskim,anonīmajam autoram),Nu- (anonīmajam autoram),Pa- (J.Akelevičam,T.Kosovskim),Por- (J.Akelevičam, T.Kosovskim,anonīmajam autoram),Pi- (J.Akelevičam,T.Kosovskim,anonīmajam autoram),Pod- (anonīmajam autoram),Roz- (anonīmajam autoram),Sa- (J.Akelevičam,T.Kosovskim,anonīmajam autoram),uz- (J.Akelevičam,T.Kosovskim,anonīmajam autoram).Anonīmais autors kā prefiksus raksturojis arī priedēkļus savienojumā ar refleksīvo morfēmu -sa- vai -za-,piem.,Ayza-,Atsa-,Isa-,Podza-.Redzam, ka gramatiku veidotāji nosaukuši visus priedēkļus,ko mēdz izmantot latviešu valodas verbu darināšanā (Skat.: 26,344-367),pievienojot arī augšzemnieku izloksnēm raksturīgos da-,pod- un roz-.Priedēkļu semantiskās nianšes gramatikās nav minētas,taču autori tās centušies atklāt ar daudzveidīgu piemēru palīdzību.J.Akeleviča un T.Kosovska gramatikās tie pārgemti no J.Špungjanska darba (Salīdz.:aprunowu,Atraysieju//atrajsieju,Ilyku//Iliku,Izborstieiu//Izborstieju,Pagłobowu,Porgoiu//Porgoju,Salasieiu//Salasieju u.c. - J.Akelevičam,T.Kosovskim,Aprunaju,Atrayseju,Elyku,Izbarstyju,Paglâbaju,Pârgaju,Salafyju u.c. - J.Špungjanskim).

I9.gs. latgaliešu gramatikās atspoguļotie prefiksi verbam piešķir šādas nozīmes :

Ayz- 'aiz-'I) izsaka virzību aiz kaut kā,piem.,Ayzkrytu 'aizkritu',Ayzagozus 'aizgāzos'(ano-

nīmajam autoram),

2) norāda uz darbības sākumu vai pārākumu darbībā, piem., Ayzdzidowu 'aizdziedāju' (anonīmajam autoram),

3) piešķir adverba ciet nozīmi, piem., Ayzsledžu 'aizslēdžu', Ayzsledzus 'aizslēdzos' (anonīmajam autoram),

4) norāda uz šķēršļa rašanos, piem., ayzturieu 'aizturēju' (J. Akelevičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram),

5) uzsver darbības pabeigtību, piem., ayzmiersu 'aizmirsu' (J. Akelevičam, T. Kosovskim),

Ab-//Ap- 'ap-' I) izteic darbību, kas notiek kaut kam apkārt, piem., Appynu 'appinu' (anonīmajam autoram),

2) norāda uz darbību, kas notiek kādam par labu vai ļaunu, piem., aprunowu 'aprunāju' (J. Akelevičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram), Apžalowu 'apžēloju' (anonīmajam autoram),

3) liecina par darbības pabeigtību, piem., Abbiezu 'apbedīju', Abgłobowu 'apbedīju', apglabāju^I, Apslepu 'apslēpu' (anonīmajam autoram),

Ad-//At- 'at-' I) verbs iegūst adverba valā nozīmi, piem., Atraysieu 'atraisīju' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Atrowu 'atrāvu',

^I Verba bedīt izplatību augšzemnieku izloksnēs skat. IO. kartē pielikumā.

Atsaraysieiu 'atraisījos' (anonīmajam autoram),

- 2) norāda virzību šurp, piem., Adbagu 'atbēgu', Atniefzu 'atnesu' (anonīmajam autoram), atgoiu 'atnācu' (J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- 3) izsaka atmaksu labā vai ļaunā nozīmē, piem., Addareiu 'atdarīju' (anonīmajam autoram),
- 4) izteic darbības pārmēru, piem., Atsarunowu 'atrunājos', Atsasmieju 'atsmējos' (anonīmajam autoram),
- 5) piešķir verbam nozīmi 'atpakaļ', piem., Adgožu 'atgāzu' (anonīmajam autoram),

Da- 'pie-' I) norāda uz pievienošanas nozīmes niansi, piem., Dalieiu 'pielēju' (anonīmajam autoram),

- 2) nozīmē kāda mērķa vai robežas sasniegšanu, piem., Dabraucu 'piebraucu', Dawiežu 'pievedu', Darunowu 'sarunāju (par daudz, līdz robežai)' (anonīmajam autoram),

I- 'ie-' I) izsaka adverba iekšā nozīmi, piem., Ilyku 'ieliku' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Igrymu 'iegrimu' Idzynu 'iedzinu' (anonīmajam autoram),

- 2) norāda uz īslaicīgu pabeigtu darbību, piem., Ikiuru 'iekūru' (anonīmajam autoram),
- 3) izteic darbības sākumu, piem., Isamilowus 'iemīlējos' (anonīmajam autoram),
- 4) liecina par nepilnīgu darbību, piem., Iszkie-

lu 'iešķēlu' (anonīmajam autoram),

iz-'iz' I) izsaka to pašu, ko adverbs ārā, piem., Izgoiu 'izgāju' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Iznief zu 'iznesu' (anonīmajam autoram),

2) piešķir verbam nozīmi 'uz visām pusēm', piem., Izborstieiu (J. Akelevičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram), Izsieiu 'izsēju' (anonīmajam autoram),

3) norāda uz pabeigtu darbību, piem., Izardieiu 'izārdīju', Iziauczu 'izjaucu' (anonīmajam autoram),

4) izteic darbības pilnīgumu, pat pārmēru, piem., Izagastieiu 'izciemojos', Izastaygoiu 'izstaiģājos' (anonīmajam autoram),

Nu- 'no-' I) norāda uz pabeigtu darbību, piem., Nutisowu 'notiesāju', Nusleyku 'noslīku', Nusytu 'nositu', Nukowu 'nokāvu', Nugiwu 'nokēru', Nudzidowu 'nodziedāju' (anonīmajam autoram),

Pa- 'pa-' I) norāda uz pabeigtu darbību, piem., Pacielu 'pacēlu' (J. Akelevičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram), Pasmieiu 'pasmēlu', Pasytu 'pasitu (gar zemi)' (anonīmajam autoram),

2) piešķir verbam ierobeģojuma nozīmi, piem., Paborstieiu 'pabārstīju' (anonīmajam autoram),

3) izsaka nozīmi 'apakģā', piem., Pasytu 'pasitu (zāģakiem pazoles)', Pasasytus 'pasitos' (anonīmajam autoram),

- Por- 'pār-' I) izsaka darbības virzīšanos pāri objek-
tam, piem., Porgoju 'pārgāju' (J. Akele-
vičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram),
Porļyku 'pārliku' (anonīmajam autoram),
2) norāda uz darbības pārmēru, piem., Por-
sastrodowus 'pārstrādājos' (anonīmajam
autoram),
- Pi- 'pie-' I) vietas nozīmē izteic to pašu, ko adverbs
klāt, piem., Pigojam 'piegājām', Piswižu
'piesviedū' (anonīmajam autoram),
2) norāda uz darbības pabeigtību, piem.,
Pijemu (anonīmajam autoram) // Pijamu
(J. Akelevičam) // Pjiamu (T. Kosovskim)
'pieņēmu', Pidiewu 'piedevu' (anonīmajam
autoram), Pisieiu (J. Akelevičam) // Pisie-
ju (T. Kosovskim) 'piesēju',
3) izsaka nepilnīgu darbību, piem., Pistay-
goy 'piestaigā' (anonīmajam autoram),
- Pod- 'pa-, pie-' I) izsaka adverba klāt nozīmi, piem.,
Podbrauczu 'piebraucu', Podniefzu
'pienesu', Podzasytu 'piesitos'
(anonīmajam autoram),
2) norāda uz adverba apakšā nozīmi,
piem., Podbrauczu 'pabraucu (zem
kaut kā)', Podļyku 'paliku (zem kaut
kā)' (anonīmajam autoram),
- Roz- 'at-, iz-, sa-' I) izteic adverba valā nozīmi, piem.,
Rozraysieiu 'atraisīju' (anonīma-

- jam autoram),
- 2) nosauc darbību, kas vērsta uz visām pusēm, piem., Rozdzynu 'izdzenāju' (anonīmajam autoram),
- 3) norāda ilgstošas darbības sākumu, piem., Rozabiesieius (Rozbesīwilem siej) 'saudusmojos' (anonīmajam autoram),
- Sa- 'sa-' I) nosauc to pašu, ko adverbs kopā, piem., Sa-szywu 'sašuvu' (anonīmajam autoram), Saļa-sieiu 'salasīju' (J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- 2) izsaka darbības pabeigtību, piem., Sakowu 'sakāvu' (anonīmajam autoram), Saprutu 'saprotu' (J. Akelevičam, T. Kosovskim),
- 3) liecina par savstarpēju darbību, piem., Sadzieru 'sadzēru', Sasarunowu 'sarunājos' (anonīmajam autoram),
- Uz- 'uz-' I) izsaka pabeigtu darbību, kas nozīmes ziņā norāda to pašu, ko adverbs viršū, piem., Uz-lyku 'uzliku' (J. Akelevičam, T. Kosovskim, anonīmajam autoram), Uzgožu 'uzgāzu' (anonīmajam autoram), Uzkopiu 'uzkāpu' (J. Akelevičam, T. Kosovskim).

Varam secināt, ka daudzveidīgo piemēru izvēle nav nejauša, autori centušies atklāt izlokšņu formu īpatnības, it sevišķi uzsverot prefiksu lomu vārdu un to formu veidošanā.

Verbu apraksta noslēgumā pirmo latgaliešu

gramatiku autori sniedz dažas papildus ziņas par darbības vārdu formu darināšanu. J. Akelevičs un T. Kosovskis uzskata, ka nenoteiksmi veido no indikatīva vsk. I. pers. formas, I. konjugācijā galotni -u aizstājot ar -t (T. Kosovskim) vai -t' (J. Akelevičam), piem., miļoju, miļot, 2. konjugācijā -iu tiek aizstāts ar -jt, piem., Cereju 'ceru', cerejt 'cerēt'. Tas nozīmē, ka J. Akelevičam un T. Kosovskim nav pilnīga priekšstata par to, ka infinitīvs ir verba sistēmas pamatforma, no kuras tiek veidotas pārējās formas. Autori norāda, ka no nenoteiksmes tiek darinātas pagātnes formas un divdabji ar formantiem -dams, -damis, -jams, -ts. Šis apgalvojums savukārt liek domāt, ka J. Akelevičs un T. Kosovskis pamatos izpratuši latgaliešu rakstu valodas verbu struktūru, taču viņu atzinumos atrodam arī dažas nekonsekvences (piem., atziņa, ka no infinitīva celma atvasina participus ar -jams^I, ka pagātnes aktīvo divdabi ar -is darina no indikatīva nepab. pag. 2. pers. formas, piem., miļowi, miļowis, bet siev. dz. formas veido no pag. I. pers. formas, pievienojot -se, piem., miļowu, miļowuse²). Ar piemēru palīdzību gramatiku veidotāji centušies parādīt dažādu divdabja formu lietojumu latgaliešu rakstu valodā, piem., ciels braucams 'ceļš braucams', guwia slaucama 'govs slaucama' (J. Akelevičam, T. Kosovskim), Wyff'od daudzi runodams runoiuti porsarunosi 'vienmēr daudz runādams, runājot pārrunāsies', Samsonam guluti Dalila notus nucierra 'Samsonam guļot, Dalila matus nocirpa',

¹ Tagadnes pasīvo divdabi latviešu valodā darina no tagadnes celma vai saknes.

² Neprecizitātes, domājams, radušās motivētājformu struktūras neizpratnes dēļ.

Dzierdieiu dziżuti 'dzirdēju dziedot, dziedam', Nusytu Suni aptrokufzu 'nositu traku suni' (anonīmajam autoram) u.tml. Ar šo informāciju gramatiku autori noslēdz latgaliešu rakstu valodas patstāvīgo vārdu aprakstu.

Blakus patstāvīgajiem vārdiem valodā funkcionē arī palīgvārdi, kuru galvenais uzdevums ir dažādu gramatisko attieksmju izteikšana starp patstāvīgo vārdu formām. Kā norāda D. Nītiņa (72, 10), vairumā valodu attieksmju izteikšanas sfērā nozīmīga vieta ir prievārdiem. Prievārdi ir vienīgā palīgvārdšķira, kuru raksturojuši 19. gs. latgaliešu gramatiku veidotāji.^I

3.6. Prievārds

Autori galvenokārt aprobežojušies ar latgaliešu rakstu valodā biežāk lietoto prepozīciju uzskaitījumu (nodaļa "O Przyimku" - J. Akelevičam, T. Kosovskim, "O Prepozycyach" - anonīmajam autoram), gramatikās sniegta arī neliela informācija par to rekcijas īpatnībām.

J. Akelevičs un T. Kosovskis nosauc aptuveni 25 latgaliešu rakstu valodas prievārdus,² norādot, ka ar otro jeb ģenitīva locījumu biedrojas apaksz 'apakš', bez 'bez', del 'dēļ', ikszan 'iekš', iz 'uz, no', klot 'klāt', Līdz // līdz 'līdz', nu 'no', Pi 'pie', Piec 'pēc', tywok 'tuvāk', uz 'uz', witâ 'vietā', wydâ 'iekšā'. Ar trešo locījumu

^I Prievārdi raksturoti anonīmā autora, J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās, ziņu par J. Rimkeviča manuskriptu nav.

² Par prievārdiem pirmajās latgaliešu gramatikās uzlūkoti arī adverbji, piem., Klot 'klāt', Tywok 'tuvāk', kā arī adverba nozīmē lietotas substantīvu formas, piem., Wydâ 'vidū', Witâ 'vietā' u.c.

jeb datīvu biedrojas Da 'līdz', Pa 'pa', Pretim 'pret, pretim', ar sesto locījumu (instrumentāli) - Apleyk// Aplejk 'ap, apkārt', ar 'ar', Por 'pār', caur 'caur', Pret 'pret', Zam 'zem'. Gramatiku veidotāji uzsver, ka ir prepozīcijas, kas var biedroties ar vairākiem locījumiem. Tā Iksz 'iekš' un Storp 'starp' vienskaitlī saistās ar otro (Ģ.), daudzskaitlī - ar sesto (I.) locījumu. Gramatikās netieši rādīta arī rekcijas atkarība no prievārda semantikas: ja prepozīcija uz vai iz 'uz' norāda virzību līdz objektam (kiedy znaczy do), tā piesaista nomenu ceturtajā (A.) locījumā, piem., uz satu 'uz mājām', uz koīnu 'kalnā'. Ja prepozīcija norāda to, kam kaut kas atrodas vai virzās virsū (kedy zas' znaczy na), tā saistās ar nomenu otrajā (Ģ.) locījumā, piem., uz satas 'uz mājas', uz koīna 'kalnā'. J. Akelevičs pamānījis, ka prievārdu lietojums latgaliešu rakstu valodā dažkārt atšķiras no prepozīciju izmantojuma leļzemnieku izloksnēs, piem., septītajā (L.) locījumā inflantieši parasti nelieto prepozīciju Iksz 'iekš', kas sastopama Kurzemes latviešu runā un vecos tekstos. Latgaliešu rakstu valodā iksz uzskatāma par novecojušu (1817. gadā! - I.K.), un tās vietā lietojamas lokatīva aprepozicionālās formas. Anonīmā autora manuskriptā minētas aptuveni 30^I prepozīcijas, vairums no tām vēl mūsdienās sastopamas gan latviešu literārajā valodā, gan tās

I

Plašāk skat. 3. tabulu pielikumā! Salīdzinājumam tabulā iekļauti arī J. Špungjanska (1732) un 20. gs. latviešu literārās valodas, kā arī latgaliešu literārās (rakstu) valodas normatīvo dokumentu piemēri.

izloksnēs, piem., Nu (Salīdz.: nu Nīcgalē, Aulejā (LVDAM),
nuo Valmierā (8I, I44), nuo Bīriņos (8I, 25I)), Pi (Salīdz.:
pi Barkavā (LVDAM), pie Bīriņos u.c. (8I, 25I)) u.c.

Anonīmais autors uzskata, ka prepozīcijas iespējams sis-
 tematizēt atkarā no locījuma, ar kuru tās saistītas. Tā,
 piem., ar nomeniem vsk. G. biedrojas Appakšz 'apakš', Nu
 'no', Supplok 'blakus', Garom 'garām', Ikfz, Ikfzan 'iekš',
 'iekšā', Pec 'pēc', Pakal 'pakaļ', Pi 'pie', Da 'līdz', Ayz
 'aiz', Prykfz 'priekš', Wiers 'virs', Del 'dēļ', Witā 'vie-
 tā', Wydā 'iekšā', Storpā 'starpā', Iz 'uz', Ors 'ār(ā),
 ārpus', Appleyk 'ap, apkārt', Otost, Otosta 'atstatus, nost,
 projām, malā', Klot 'klāt', Tyw, Tywok 'tuvu, tuvāk', ar vsk.
 D. biedrojas Leydz 'līdz', Prettim 'pret, pretī', Pa 'pa',
 ar vsk. A. un dsk. D. - Ab 'ap', Zam 'zem', Storp 'starp',
Par, por 'par, pār', Caur 'caur', Pret 'pret', Iz 'uz'.¹

"Prievārdiem piemīt ne tikai vārda forma, bet arī
 saturs. Prievārda nozīmi katrā atsevišķā locījumā nosaka
 visa konteksta semantiskā funkcija - jēdzieniskā saka-
 rība starp konstrukcijas vārdiem" (72, I6). Tā kā praktis-
 ki nav iespējams uzskaitīt visas prievārda semantiskās
 īpatnības, sākotnēji tiek meklēta prepozīcijas vispārī-
 gā jeb invariantā nozīme - t.s. semantiskais kodols (72,
 I9). Tālākajās lappusēs tiks veikta I9.gs. latgaliešu
 gramatikās atrodamo prievārdu (vai to nozīmē lietoto
 vārdu) funkcionāli semantiskā analīze.²

¹ Piemēri minēti tādā secībā, kā anonīmā autora manuskrip-
 tā.

² Piemēri minēti latviešu valodas alfabēta secībā.

Ayz 'aiz'

Teorētiskajā literatūrā uzsvērts, ka prievārds aiz latviešu valodā uzskatāms par jauninājumu, kas radies prievārdformas āz (Sastopama Kurzemē) vietā (Skat., piem., 26, 635; 72, 40; 89, 90; II 9, 86). Prepozīcijas aiz semantiskais kodols ir vietas nozīmes izteikšana. Kā norāda D. Nītiņa, konstrukcijas ar aiz, kas izsaka otrpusēju novietojumu, rakstu avotos minētas kopš I 7. gs. (Bībelē, J. G. Stendera rakstos u. tml.) (72, 40). Ar šo nozīmi prievārds lietots arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Ayz ustabas gul 'aiz istabas gul, gul aiz mājas' (Salīdz.: āiz duravòm Aulejā, Nīcgalē, āiz gōlda āizīt' Dagdā, līn aiz gōlda Aulejā (LVDAM)), Ayz miežu ayzgoia 'aiz meža aizgāja'. Piemēri rāda, ka vietas nozīmē Ayz biedrojas ne tikai ar vsk. Ģ., bet arī ar vsk. A. Šī īpatnība pamanāma arī veclatgaliešu tekstos, piem., ayz Baznickungu ("Evangelia Toto Anno") (Sīkāk skat.: 89, 90). Blakus invariantajai nozīmei pastāv arī citas aiz nozīmes. Anonīmais autors min piemēru Ayz wieyra Ayzgoia, kur Ayz ieguvis nozīmi 'pie', resp., Ayz wieyra Ayzgoia 'pie vīra izgāja'. Šīs formas mūsdienās uzskatāmas par novecojušām, kaut gan, kā norāda A. Stafecka (89, 90), vēl sastopamas dažās Dienvidlatgales (piem., Skais-tā, Izvaltā) un Ziemeļlatgales (piem., Viļakā) izloksnēs. Iespējams, ka tās radušās slāvu valodu ietekmē (Salīdz.: poļu Za maż poszta, kr. бауна жамыок).

Anonīmā autora rokrakstā atrodam konstrukcijas ar Ayz, kas norāda cēloni vai iemeslu, piem., Ayz sowas

mieles napadzieywoi 'savas mēles dēļ nevar dzīvot', Ayz laudim naredz 'ļaužu dēļ neredz'. Šādas nozīmes veidojumi funkcionē latviešu valodā no 16.gs. līdz pat 20.gs. sākumam (72,44), tos atrodam veclatgaliešu rakstos (89,91), vēl mūsdienās tie dzīvi vairākās Latgales izloksnēs, piem., āis siŕžu zyls paŕykdāms 'no dusmām zils palikdams' (Dricēnos, Makašēnos), nūbūolāt āiz baiļu 'nobālēt no bailēm', jaŕtona āis purynu 'dzeltena no pu-
renēm' (Viļānos) u.c. (LVDAM). Bez iepriekšminētajām aiz nozīmēm izloksnēs un senajos rakstos šo prepozīciju lieto adjektīva vai adverbā komparatīva un superlatīva konstrukcijās, piem., dāis lētoŕks āis tāva 'dēls lielāks par tēvu' (Bērzgalē), skāistuōka āiz vysys draūjis 'skais-
tākā visā draudzē' (Asūnē) vai arī norādot, kā labā vai vietā kaut kas tiek darīts, piem., pastrūodōi āis tāva 'pastrādā tēva vietā' (Dricēnos) u.c. 19.gs. latgaliešu gramatikas šīs prepozīcijas aiz nozīmes neatspoguļo. Ab 'ap', apkort 'apkārt', Apleyk// Appleyk//Aplejk 'ap, apkārt'

Teorētiskajā literatūrā (Skat., piem., 26,639; 89,91 u.c.) uzsvērts, ka ap ir produktīvs gan veclatviešu un veclatgaliešu rakstu avotos, gan mūsdienu izloksnēs.

19.gs. latgaliešu gramatikās minēti gadījumi, kuros Ab norāda atkārtotas cilvēka darbības objektu un izsaka, ar ko ilgāku laiku saistās kāda darbība, piem., Ab zyr-
gu staygoy 'ap zirgu staigā', Ab laudim gruzieias 'ap
ļaudīm grozījās'.^I D. Nitiņa uzsver, ka latviešu rakstu

^I Šie piemēri pamato prievārda ap rekcijas īpatnības, proti, ap pievieno nomenu vsk. A. un dsk. D.

valodā šādas konstrukcijas parādās galvenokārt kopš 19.gs. otrās puses (72,48), taču anonīmā autora rokraksta piemēri liecina, ka latgaliešu rakstu valodā tās tikušas lietotas jau 19.gs. sākumā. Ap blakus darbības objekta nosaukumam izmantots veclatgaliešu teksts, izloksnēs šāds ap dzīvs arī mūsdienās, piem., grūzuōs ap tū plītu kaī bez jāga 'grozās ap to plīti kā bez jēgas' Dricēnos (LVDAM), arī Aglonā, Barkavā, Bērzpilī, Ciblā, Rēzeknē u.c. (89,91). Izlokšņu materiāls rāda, ka ap iespējams lietot, norādot objektu, kuru kaut kas aptver vai kura apkārtnē kaut kas norisinās, piem., sāita apsatyna ap kūku 'saite aptinās ap koku' Dricēnos (LVDAM). Pirmais latgaliešu gramatikās šo nozīmi izsaka Apleyk//Appleyk//Aplejk 'ap, apkārt' un apkort 'apkārt', piem., Apleyk Baznicas pylns bieia laužu^I 'ap baznīcu bija daudz ļaužu'. Mūsdienu valodniecībā joprojām problemātisks ir jautājums par apkārt (arī blakus, cauri, garām, klāt, pāri, tuvu, virsū) piederību noteiktai vārdšķirai. Mllvg tie dēvēti par pusprievārdiem jeb apstākļa vārdiem, ko var lietot gan ar adverbu, gan ar prievārda nozīmi (70,720-750). J. Endzelīns uzskata, ka Latvijas austrumizloksnēs izmanto adverbu un prepozīciju aplēik (radusies no aplīk, kas identa ar lietuviešu aplīnk (26,640)), kā prepozīciju to lieto tikai izteikumā aplēik koīnu (Kalupē) (arī aplēik koīnām (Dricēnos, Ciblā, Rēzeknē u.c. (LVDAM) , aplēik koīnō Baltinavā (105,135), apleīk koīna Krāslavā, apleīk koīna Šķaunē 'ap kalnu, apkārt

^I Piemērs atspoguļo novecojušu analītisku formu, kur prepozīcija pievieno nomenu vsk. Ģ.

kalnam'. Pārējos gadījumos aplīk (arī apkārt) jāuzlūko par adverbu. Kā adverbs tas raksturots arī vairāku Latgales izlokšņu, piem., Krāslavas (5,43), Skaistas (53,48), Zvirgzdenes (42,32), Kārsavas (98,55), Kalupes (83,45) aprakstā "Filologu biedrības rakstos". Jaunākajos pētījumos apkārt vārdšķira bieži vien nav precizēta (piem., 72,50), ir norādes, ka to lieto prievārda nozīmē, resp., kā pusprievārdu. Šos vārdus analizējusi S. Lagzdiņa, norādot, ka pusprievārdi ir adverbī, "kuru objektīvi konstatējamā īpašā pazīme ir spēja stāties divpusējā saistījumā ar citiem vārdiem, t.i., saistītājfunkcija. (.) Sinhroniskajā klasifikācijā būtu ieteicams apzīmējuma 'pusprievārdi' vietā attiecīgajiem adverbīem, kas pārvalda lietvārdu formu, lietot adekvātāku apzīmējumu - relatīvie adverbī" (52,62-63). Tomēr, runājot par apkārt (arī blakus, caurī u.tml.), pilnīgas konsekvences terminu ('pusprievārdi', 'prepozīcijas', 'relatīvie adverbī') lietojumā joprojām nav.

Valodniece A. Stafecka uzskata, ka aplēik Latgales izloksnēs (piem., Līksnā, Kārsavā, Vārkavā u.c.) ir ļoti produktīvs, taču latgaliešu rakstu avotos parādās tikai sporādiski (89,91). Relatīvo adverbu aplēik var lietot kopā ar prievārdu ap, tādējādi precizējot, papildinot apkārtēja novietojuma nozīmi, piem., aplēik ap sātu Barkavā, aplēik ap duōrzu Ciblā (89,91), aplēik ap koĥnu Istrā (LVDAM) Šī īpatnība atspoguļota arī pirmajās latgaliešu gramatikās, piem., Apleyk ab winiu abguĥom 'apkārt ap viņu apgūlāmieš', Applevk//Apkort ab muvzas tieyrumu

miež 'apkārt ap muižas tīrumu (ir) mežs'. Citas Ap, Apleik, Apkort nozīmes (piem., aptuvena laika u.tml.) I᠑.gs. latgaliešu gramatikās netiek norādītas.

apaksz//Appakfz 'apakš'

Apakš radies no senā illatīva apakšan vai adverba nozīmē lietotas L.formas apakšā (26,64I). Daži valodnieki (J. Endzelīns (26,642), D. Nītiņa (72,53) uzskata, ka apakš ir augšzemnieku izloksnēm neraksturīga prepozīcija. Veclatviešu rakstu valodā tā ienākusi no Zemgales, Kurzemes un dažām Vidzemes izloksnēm (Salīdz.: apakš gāldu//gālda Dzērvē, apakš gāld//apukš gāld Lādē, apakš gālda Pērkonē (LVDAM)). Apakš galvenā nozīme ir apakšēja novietojuma vai virzības attieksmes izteikšana. Ar šo semantiku prepozīcija apaksz//Appakfz izmantota arī pirmajās latgaliešu gramatikās, piem., Appakfz gōlda suniam wita 'zem gālda sunim vieta', Appakfz suŃu guleia (Pod Ńawkami ležal) 'zem soliem gulēja'. Mūsdienu augšzemnieku izloksnēs apakš prepozīcijas nozīmē lieto reti (piem., apukš gōlda Alūksnē, apakš gōlda Varakļānos (LVDAM)). Parastāka ir adverba nozīmē lietotā substantīva apakša L. forma, piem., apuška zam gōlda Balvos, gōlda apakšā Varakļānos (LVDAM). Konstrukcijas ar apakš izsaka tādas pašas attieksmes kā ar zem. Būtu lietderīgi abas prepozīcijas analizēt vienkopus, taču, respektējot pirmo latgaliešu gramatiku autoru uzskatus par prievārdu sistēmu un vēloties rādīt I᠑.gs. gramatikās atspoguļoto prepozīciju daudzveidību, leksēmas apakš un zem tiek analizētas atsevišķi (Skat.: 296. lpp!).

Ar 'ar'

Prievārds ar cēlies no partikulas ar, kurai agrāk bijusi nozīme 'un' (26,642), un kontaminējoties senajam pavadoga instrumentālim (26,580). Kā norāda D. Nītiņa (72,60), latviešu valodā ar ir visbiežāk lietotais prievārds - vārdu biežuma sarakstā tas atrodas ceturtajā vietā (aiz un, būt un tas). Ar parasti lieto saistības attieksmju izteikšanai. Saistību izteikšana kā prievārda ar semantiskais kodols var sazaroties vairākās nozīmes niansēs :

- 1) rādīt saistību ar objektu, kas funkcionē kā darbības realizācijas līdzeklis,
- 2) izteikt pavadonības, līdzdalības attieksmi,
- 3) norādīt objektu, ar kuru kopā norit iesaistīšanās kādā darbībā,
- 4) rādīt subjekta vai objekta saistību ar kādu īpašību vai pazīmi,
- 5) izsacīt darbības aizsākumu laikā,
- 6) norādīt uz norises veidu vai pavadapstākli (70,738-739; 72,60-66).

Prepozīcijas Ar lietojums I 9. gs. latgaliešu gramatikās pamatos neatšķiras no tās izmantojuma latviešu literārajā valodā, kā arī veclatviešu un veclatgaliešu rakstu avotos (91,92). Anonīmā autora manuskriptā minēti divi piemēri, kas tuvāk raksturo ar lietojumu : Ar suni medieia 'ar suni medīja', Ar sunim skraydieia 'ar suņiem skraidīja', tie liecina, ka anonīmais autors ir uztvēris ar invariānto nozīmi, taču nav atklājis šī prievārda papildnozīmju daudzveidību. Anonīmā autora minētās konstrukcijas norāda

uz attieksmēm, kas izsaka pavadonību, līdzdalību un daļēji arī darbības realizācijas līdzekli. Anonīmā autora manuskriptā (lietvārdu aprakstā) minēti arī daži piemēri, kuros atspoguļotas Abl., resp., I. aprepozicionālas formas, piem. Rokstiem nuszaustiet 'rīkstēm nošautīt' vai prepozicionālo un aprepozicionālo formu paralēls lietojums, piem. Ar zubyņu kopowie 'ar zobenu kapāja', Zubynim Kopot 'zobeniem kapāt'. Sīkāki paskaidrojumi par šo savienojumu semantiskajām īpatnībām netiek sniegti.

Ors 'ār, ārpus'

Prepozīcija ār radusies no illatīva āran vai arī, reducējoties adverbam ārā (26, 645). Ār uzlūkojama par novecojušu; pēc J. Endzelīna domām, prievārds (faktiski - relatīvais adverbs) ār, ārā, āran, kura vietā biežāk lieto ārpus, agrāk ir bijis arī mutvārdu valodā (26, 645). Mllvg ār fiksēts tikai kā substantīvu prefikss (70, 190). D. Nītiņa norāda, ka 16.-18. gs. tekstos ār (āran) sastopams ar prievārda ārpus nozīmi, visvecākajos rakstu avotos izplatīts ār (āran) prievārda no vai prepozicionāla savienojuma ārā no nozīmē (72, 67). Ār(s) norāda uz ārēju novietojumu vai virzību no iekšienes uz āru. Ar šo nozīmi prepozīcija Ors minēta arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Ors Ustabas 'ārpus istabas'. Autors uzsver, ka semantiskās nozīmes pastiprināšanai prepozīcijai iespējams pievienot formu puši, piem., Ors pusi ustabas 'ārpus istabas'. Mūsdienu Latgales izloksnēs prepozīcija ūors nav produktīva.

Otost, Otosta 'atstatus'

Otost, Otosta (augšzemnieku izloksnēs visbiežāk - actotu) mūsdienu latviešu

valodā uztverams kā vietas adverbs, kas noteiktās konstrukcijās var iegūt prievārda saistītājfunkcijas. Nozīmes ziņā tas ir sinonīms vārdiem atstatus, attālumā, projām vai to savienojumam ar prievārdu no. Šai nozīmē relatīvais adverbs Otost^I lietots arī anonīmā autora rokrakstā, piem., Otost myužas (?) 'atstatus (no) muižas'. Anonīmais autors uzsver, ka Otost iespējams papildināt arī ar prepozīciju nu, tādējādi veidojot savienojumu Otost nu, piem., Otost nu muyžas 'atstatus no muižas', Otost nu upies paplyust yudien's 'projām no upes aizplūst ūdens'. Savienojums Otost nu 'atstatus no' vēlreiz pamato Otost adverbialo dabu. Otost, Otosta prepozicionālā lietojumā uzskatāms par latviešu valodā un tās izloksnēs neaktīvu, novecojušu relatīvo adverbu. To nemin arī veclatviešu rakstu valodas un latgaliešu rakstu valodas pētnieki (Skat., piem., 72, 40-206; II 9, 88-II 8). J. Endzelīns runā par prefikšu at- un ata- adverba atastu (liet. atastūs) un dažās verbu formās, piem., atavāze 'atvāzās' u. tml.

At(a)- ir tipisks verbu priedēklis arī lietuviešu valodā (26, 645). J. Endzelīns uzskata, ka ata- ir mantots no baltu pirmvalodas un tam ir sakars ar slāvu otě (26, 646). Prepozīcijas funkcijā at 'pret' tiek lietots ļoti reti, piem., at strāumi Raņķos, at kālņiņu Sabilē (26, 646).

bez 'bez'

Prievārds bez, kas atbilst liet. be, pr. bhe, iespējams, ra-

^I Otosta anonīmais autors tikai nosaucis, piemēri ar šo relatīvo adverbu netiek minēti.

dies tieši no ide bhe + g(h)i (26,648). Konstruktijas ar bez parasti norāda uz tā trūkumu, ko apzīmē pārvaldāmais vārds, raksturo darbības veidu, norāda darbības objekta trūkumu u. tml., resp., bez invariantā nozīme ir nepiemītības vai neesības attieksmju izteikšana (70,727-728; 72,68). Latgaliešu rakstu avotos un izloksnēs bez lietojums pamatos neatšķiras no latviešu literārās valodas (91,92). Kādā nozīmē bez lietots I 9. gs. latgaliešu gramatikās, nav noskaidrots, jo J. Akeleviča un T. Kosovska darbos tas tikai nosaukts, bet anonīmā autora manuskriptā netiek minēts. J. Akelevičs un T. Kosovskis norāda, ka bez var saistīties ar (nomēna) ģenitīvu. Tā kā nomēna skaitlis nav uzrādīts, varam tikai hipotētiski domāt par to, ka autori uzsvēruši latgaliskajām izloksnēm raksturīgo bez lietojumu ne tikai ar vsk., bet arī ar dsk. ģ., kas fiksēts gan rakstu avotos, gan izloksnēs, piem., bez rūku Nautrēnos (II 9, 92), bez māizis Asūnē, Makašēnos, Višķos, Nīcgalē, Aulejā, Dagdā, Kārsavā, Krāslavā, Ezerniekos, Līksnā u. c., dina bes saulis Aglonā, Ciblā (LVDAM).

Caur 'caur'

J. Endzelīns norāda, ka caur radies no cauri (liet. kiaurai), kas ir adverbs no adjektīva caurs (liet. kiāuras) (26,649). Izloksnēs tas pārvērties par car (Alūksnē, Bal-
tinavā, Bērzpilī) vai dzar (Sēlpilī, Varakļānos u. c.) (26,649), tādējādi variants caur Latgales izloksnēm nav raksturīgs, kaut gan konsekventi lietots veclatgaliešu rakstu avotos (91,92). Seno rakstu pieminekļu ietekmē tas, domājams, atspoguļots arī pirmajās latgaliešu gramatikās. Pre-

pozīcijai caur doti vairāki poļu valodas varianti :
 przez 'caur,cauri', mimo 'gar,garām', wskros 'cauri' (II5,
 49I).

Konstrukcijas ar caur galvenokārt norāda objektu, kuru
 pārvar, šķērso vai virzās cauri. Ar šo nozīmi relatīvais
 adverbs minēts arī anonīmā autora manuskriptā, piem.,
Caur Korkļym plesies 'caur kārkliem plēsās'. Otrais
 piemērs Caur Bazncu goia^I, iespējams, atspoguļo divas
caur nozīmes nianšes: pirmkārt, norāda uz virzīšanos
 cauri, otrkārt, semantikas ziņā līdzinās gar (gāja gar
baznīcu). Izloksnēs šo nozīmi parasti izsaka prepozīcija
car, piem., progūo cār manīm 'pagāja gar mani' Nautrēnos
 (II9, 93), katru dīnu jūoīt cār itū vītu 'katru dienu jā-
 iet gar (caur) šo vietu' Dricēnos u.c. Šaubas par to,
 ka piemērā Caur Bazncu goia caur lietots ar nozīmi
 'gar,garām', varētu radīt fakts, ka caur 'gar,garām' nav
 fiksēts vaclatgaliešu rakstu pieminekļos (II9, 93). Lat-
 viešu valodas izloksnēm raksturīgās konstrukcijas ar
caur cēloņa, darbības veicinātāja, laika u.tml. nozīmē
 I9.gs. latgaliešu gramatika neuzrāda.

Da 'līdz'

Prievārds da ir izplatīts visā Latgalē, tas fiksēts arī
 vaclatgaliešu rakstu avotos, kā arī Vidzemē un Zemgales
 austrumu daļā (II9, 93). Kā verbu priedēklis tas lietots
 arī lietuviešu valodas izloksnēs (26, 650). Skaidrojot

^I Piemērā saglabāta anonīmā autora ortogrāfija.

da cilmi, zinātnieki pauž atziņu, ka da ir baltiska cilme, tā nozīme pamatos sakrīt ar slāvu prefiksa da nozīmi (26,650; II9,95). Prievārda da galvenā nozīme ir 'līdz, pie, uz', resp., konstrukcijas ar da norāda uz darbības gala punktu vai norises beigu robežu. Anonīmā autora manuskriptā minēts tikai viens piemērs, kas atspoguļo da lietojumu latgaliešu rakstu valodā: Da goļa dagoia 'līdz galam aizgāja'. Prievārds da var saistīties ar D., piem., sāus da lejāi (Gaigalavā), īt' da mežām, gaidēit' da vokorām (Aglonā) (LVDAM), ar Ģ., piem., īt' da meža, gaidāt' da vokora (Sakstagalā, Kārsavā), gāidiēt' da vokora (Asūnē) (LVDAM), paralēli ar Ģ. un D., piem., šops da laikā//da laikā (Dricēnos); gaidēit' da vokora, it' da mežām (Skais-tā) (LVDAM).

Tā kā anonīmā autora manuskriptā atspoguļots tikai viens piemērs ar da, grūti noskaidrot izloksni, kas bijusi pamatā rokrakstā atainotajam materiālam.

dēl 'dēl'

Prievārds dēl atbilst liet. dēl un slāvu děla (26,652). Latviešu rakstos dēl parādās 17.gs. (72,77), tas fiksēts gan H. Ādolfija gramatikā, gan J. Langija vārdnīcā un gramatikā (72,76). Konstrukcijas ar dēl visbiežāk izsaka cēloņa vai iemesla, resp., kauzalitātes vai nolūka attieksmes. Latviešu literārajā valodā dēl ir tipiska postpozīcija, kas pārvalda ģenitīva locījumu. Prepozitīvs dēl rakstu valodā konstatēts kopš 18.gs. (72,78). Augšzemnieku izloksnēs dēl lieto gan prepozitīvi, gan postpozitīvi, tas pārvalda vsk. un dsk. Ģ., piem., mes'

ġižlām dēļ prīcys/prīcys diēļ 'mēs dziedam prieka dēļ' Ciblā, diēļ vysakūo vaiġeīks 'visam vajadzīgs' Istrā, brū-
tis diēļ grēissīrdeīks 'brūtes dēļ greizsirdīgs' Aulejā (LVDAM) u.c.J. Endzelīns uzskata, ka austrumizloksnēs dēļ nozīmē arī to, ko krievu ААЯ (26,652), piem., diēļ mūtis' Tekleītā vysumiluōkūo 'mātei Teklīte vismīļākā' Makašēnos, lops diēļ babys 'labs vecaimātei' Viļānos u.c.A. Sta-
fecka uzsver, ka latgaliešu rakstu avotos dēļ lietots pre-
pozitīvi (9I,95). Kā izņēmumu varētu minēt anonīmā autora
rokrakstu, kur piemērā Maļu del iu nupiere 'melu dēļ viņu
nopēra' dēļ lietots aiz nomēna.

Garom 'garām'

Relatīvais adverbs garām radies no īpašības vārda garš
(26,654). Prepozīcijas nozīmē (kopā ar vsk. A. un Ģ.) ga-
rām izplatīts tautasdziesmās un rakstu avotos līdz I9.
gs. (72,80). Mūsdienās garām pārvalda vsk. un dsk. D.
Izloksnēs vērojami gadījumi, kad garām lieto kopā ar vsk.
Ģ. vai A., piem., īt garūm goīda 'iet garām galdam' Prei-
los, īt garūm mūoju Alsviķī (26,654). Relatīvais adverbs
garām visbiežāk rāda objektu, kam garām, līdztekus kaut kas
virzās. Šī īpatnība atspoguļota arī pirmajās latgaliešu
gramatikās, piem., Garom teyruma grows' 'gar tīrumu (tek)
grāvis'. Dažās izloksnēs garām lieto savienojumos, kas no-
rāda uz intereses objektu, piem., garūm manis runājūot Laz-
donā, Lubānā (26,654). Ar šo semantiku garām I9.gs. latga-
liešu gramatikās netiek lietots.

Ik|z, Ik|zan 'iekš'

Prievārds iekš radies no illatīva iekšan, kam pamatā adver-

ba nozīmē lietotais L. iekšā (26,656). Pēc D. Nītiņas domām, iekš, iekšan latviešu rakstu valodā izplatījies vācu un latīņu valodas ietekmē, līdz 17. gs. otrajai pusei tas bijis viens no izplatītākajiem prievārdiem latviešu valodā (72,84). Iekš, iekšan bieži lietots arī pirmajos latgaliešu rakstu avotos. Tā kā šī prepozīcija nav raksturīga Latgales izloksnēm, tad, domājams, ka tekstos tā pārņemta no veclatviešu rakstiem (II9,99). Prepozīcijas Ikfz, Ikfzan iekļaušanu anonīmā autora manuskriptā acīmredzot sekmējuši veclatviešu rakstu avotu piemēri. Jāatzīmē, ka anonīmais autors fiksējis prepozīcijas Ikfz un Ikfzan, taču piemēri atspoguļo tikai Ikfz lietojumu, piem., Ikfz kuka 'iekš koka', Ikfz kerma 'iekš būdas'. Anonīmā autora izmantotās konstrukcijas (Ikfz + vsk. ģ.) izsaka iekšēja ievietojuma attieksmi, ko mūsdienās parasti izteic ar aprepozicionālu lokatīvu. Nomena aprakstā pirmajās latgaliešu gramatikās izmantotas gan L. formas ar Ikfz, gan bez tā (Skat., piem., 3.I.6., 3.4.4. u.c. tabulas!).

Iz, Uz 'uz'

19. gs. latgaliešu gramatiku autori nediferencē prepozīciju iz < īz (26,660) un uz nozīmes, t.i., šie prievārdi tiek uzskatīti par sinonīmiem. Taču, kā rāda izlokšņu dotumi, iz var norādīt ne tikai novietojumu (iz goīda Līksnā, Nīcgalē (LVDAM)), darbības virzienu (piem., brāuc is tāvu Dricēnos, vāk it iz mežu, brāukt iz sātu Dagdā (LVDAM)), bet izteikt arī darbību, kas vērsta no iekšienes

¹ Mūsdienu Latgales izloksnēs virsēja novietojuma, darbības virziena vai kustības beigu robežas izteikšanai parasti lieto prepozīciju iz (Skat.: I6. karti pielikumā!).

uz āru (piem., izjēm kažuko iz škapa Baltinavā (IO5, I36), iz meža isskrā začs Rēznā (LVDAM)) u.c. nozīmes nianses, resp., iz var iegūt nozīmi 'līdz', 'no', 'uz'. Latviešu rakstu valodā līdz I9.gs. iz kā prievārds konstatēts reti (72,87). I9.gs. tekstos iz parasti uzskatīts par sinonīmu prievārdam no, tie paralēli lietoti pat viena teikuma robežās (72,88). Prievārds uz veclatgaliešu tekstos un arī pirmajās latgaliešu gramatikās, domājams, pārņemts ar veclatviešu rakstu starpniecību. Mūsdienās uz saglabāties tikai dažās augšzemnieku izloksnēs, piem., Balvos, Rugājos, Aiviekstē, Krustpilī (LVDAM).

Gramatiku autori mēģinājuši skaidrot Iz un Uz rekciju. Viņi uzsvēruši, ka, apzīmējot virsēju novietojumu, Iz vai Uz piesaista vsk. G., piem., Iz Koļna Kiupieia guntiens kwi-leias ugles 'uz kalna kūpēja (u)guntiņa, kvēloja ogles'. Norādot kustības virzienu, Iz vai Uz pievieno vsk. A.^I, piem., Uz Koļnu gryuta kopfzona 'kalnā grūta kāpšana'. Pēdējais piemērs atspoguļo veclatgaliešu rakstu valodai un latgaliskajām izloksnēm raksturīgu īpatnību - iz vai uz lieto gadījumos, kad kopnacionālajā valodā tiek lietots L. bezprievārda konstrukcijās. Prepozicionālās konstrukcijas tiek lietotas arī slāvu valodās, piem., poļu Na górę ciężkie wstępowanie, kr. На гору трудно забираться u.c.

Kļot 'klāt'

D. Nītiņa norāda, ka savienojumi ar prievārda funkcijā

^I Mūsdienu literārajā valodā un izloksnēs iz, uz var piesaistīt arī dsk. D.

lietotu klāt, kas norāda uz tuvu atrašanos attiecībā pret kādu objektu, atrodami jau I7.-I8.gs. gramatikās un vārdnīcās (72,92). Mūsdienās klāt uzlūkojams par adverbu, ko var lietot prievārdiski. Arī J. Endzelīns klāt raksturo kā adverbu, kam ir adjektīviska cilme, taču šis adjektīvs nav noskaidrots (26,6I7). Anonīmā autora manuskripta piemēri liecina, ka Kļot reizēm var iegūt nozīmi 'pie', piem., Kļot upies goia 'klāt, resp., pie upes gāja'. Dažreiz Kļot (adverba funkcijā) var pastiprināt prievārda pi 'pie' nozīmi, piem., Kļot pi upies guleia 'klāt pie upes gulēja'. Anonīmais autors uzskata, ka analogas attieksmes, resp., atrašanos nelielā attālumā no objekta var izteikt ar prepozīciju Tyw 'tuvu', Tywok 'tuvāk', taču autora minētais piemērs Tywok wyssu drebiu kraklys atspoguļo citas nozīmes nianse, resp., 'no visām drēbēm labāks (?) kreklis'. Vairumā mūsdienu Latgales izlokšņu kluôt vai tā variants kluôtàn tiek lietots adverba nozīmē, piem., kluôtàn Baltinavā (I05, I35) u.c.

Leydz//lijdz, liidz, ljidz 'līdz'

Prepozīcija līdz radusies no apstākļa vārda līdz(i) (26,660). Savienojumi ar Leydz var norādīt uz darbības galapunktu vai beigu robežu, piem., Leydz satay attiemie tieyrumu 'līdz mājai atņēma tīrumu', Lijdz grafza maram 'līdz graša mēram'. Pēdējais piemērs daļēji rāda noteiktu pakāpi, kādu kas sasniedzis. Ar to robežojas Leydz nozīme, kas norāda pakāpi, ko sasniegušas fizioloģiskās un psihiskās izjūtas, piem., Leydz pojzu nowi 'līdz pašai nāvei'. Piemērs Leydz pojzu nowi pamato anonīmā autora

atzinumu, ka Leydz var pievienot ne tikai vsk. D., bet arī A. Šī īpatnība pamanāma arī veclatgaliešu rakstos (II9,99). Mūsdienu izloksnēs līdz visbiežāk apzīmē darbības beigu robežu, piem., iēt līž mežam, gaīdīt līž vakaram Mālpilī, iēt līž mežam, gaīdit līž vakaram Rūjienā (LVDAM).

nu 'no'

I9.gs. latgaliešu gramatikas atspoguļo kopnacionālā no proklītisko saīsinājumu nu, kas raksturīgs Latgales izloksnēm, pirmajiem latgaliešu rakstu pieminekļiem (II9,99) un retumis konstatēts arī visvecākajos latviešu rakstos (72,99). Prievārda no semantika ir ļoti sazarota, Mllvg minēta septiņas no nozīmes (70,730-732), D.Nītiņas pētījumā "Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā" no nozīmju diferenciācija ir vēl plašāka (72,99-II3), tomēr tas ir saglabājis semantisko kodolu - šī prievārda galvenais uzdevums ir attālinātības attieksmju izteikšana. Šādā nozīmē tas lietots arī pirmajos latgaliešu rakstu valodas normatīvajos dokumentos. Anonīmā autora minētie piemēri atspoguļo vairākas prievārda nu semantiskās apakšgrupas. Konstrukcijas ar nu rāda darbības objektu, no kā ir atkarīga darbība vai process, resp., no kura kaut ko iegūst vai ņem, piem., Nu Kunga Daboja 'no kunga dabūja', savienojumi ar nu var nosaukt darbības izejas punktu, piem., Nu mokas izzoga 'no maka izzaga' (Salīdz.: mūote izgūo nu ustobys Makašēnos, nūkuopt' nu kūka Rugājos, Makašēnos (LVDAM)). Anonīmā autora rokrakstā tiek minēts arī piemērs, kurš rāda, ka nu savienojumā ar atkarīgo vārdu var

izteikt norises cēloni, piem., Nu bayles izbļogznieia 'no bailēm nobālēja' (Salīdz.: mēs' jīžòm nu prika Aulejā, laimīga nūo ziņas Praulienā, zālš nu zuōlis Sakstagalā, gudrys nu grūomotu Varakļānos (LVDAM) u.c.). Kauzālā lietojumā no bieži iespējams aizstāt ar prepozīciju aiz (Salīdz.: nobālēja aiz bailēm)^I. Anonīmā autora gramatikas piemēros redzam arī prepozīcijas nu savienojumus ar nomenu ġenitīvā, kas nosauc materiālu, no kā kaut kas veidots vai darināts, piem., Nu dzielža izkoļa 'no dzelzs izkala'.

Varam secināt, ka pirmajās latgaliešu gramatikās samērā precīzi raksturota prievārda nu nozīmju daudzveidība un sniegts salīdzinoši plašs ilustratīvais materiāls.

pa 'pa'

Latviešu pa atbilst liet. pa-, pr. pa-, sl. po un po-, kā arī lat. po- (26,665). Rakstu valodā pa konstatēts jau I7.gs. (72,II4). Kopā ar nomenu pa norāda uz darbības vietu. Šī nozīme atspoguļota arī I9.gs. latgaliešu gramatikās, piem., Pa iuntu staygoīa 'pa juntu staigāja', Pa cieli Joia 'pa ceļu jāja'. Anonīmā autora rokraksta piemēri rāda latgaliskajām izloksnēm un veclatgaliešu rakstu pieminekļiem (II9,IOI) raksturīgo pa konstrukcijās, kas izteic atbilstmes vai līdzīguma attieksmes, piem., Padareia pa zwaram 'padarīja zvēram līdzīgu' (Sa-

^I I9.gs. latgaliešu gramatiku piemēri Ayz un nu sinonīmisku lietojumu neparāda.

līdz.: skūps pa dobāi Kapiņos, drūs pa runāi Aulejā u.c.).

Citas prievārda pa nozīmes I9.gs. latgaliešu gramatikās netiek atklātas.

Pakaļ 'pakaļ'

Prepozīcija pakaļ radusies no adverbējušās vsk. L. formas pakaļā, tai reducējoties (26,669). Pakaļ ar Ģ. reģistrēta I7.gs. leļzemnieku rakstu avotos (26,699). Prepozīcija pakaļ nav raksturīga latviešu literārajai valodai, taču to atrodam gan senajos latgaliešu rakstu avotos, gan Latgales izloksnēs. Augšzemnieku izloksnēs (piem., Ciblā, Kārsavā, Makašēnos, Nautrēnos u.c.) parasti lieto adverbu pakaļ, visbiežāk tas pastiprina prievārda pēc nozīmi (91,96). Pakaļ iespējams lietot prievārdu aiz un pēc nozīmē. Līdz ar to prepozīcija pakaļ kopā ar apzīmējamo vārdu izsaka secības attieksmi, piem., It' pakaļ lauzu 'iet pakaļ lauzu, iet aiz//pēc ļaudīm' (Piemērs atspoguļo novecojušās konstrukcijas, kur pakaļ pievieno vsk. un dsk. Ģ., mūsdienās Ģ.vietā lieto D.). Šī nozīme var robežoties ar izloksnēs lietoto prepozīciju pakaļ finālā nozīmē, piem., It' pakaļ lauzu 'iet pēc ļaudīm', It' pakaļ Mayzies 'iet pēc maizes', Swist' pakaļ ļupa 'sviest pakaļ lopam'.

Mūsdienās vairumā gadījumu pakaļ saglabājis visas patstāvīgā vārda pazīmes, un to lieto kā adverbu.

Par, por 'par, pār'

Vecākajos latgaliešu rakstu pieminekļos un Latgales izloksnēs par lieto tāpat kā latviešu literārās valodas prievārdu par un pār (II9, I02) (Skat. I5.karti pielikumā!). J.Endzelīns uzskata, ka daudzās izloksnēs, piem.,

Baldonē, Drustos, Lazdonā, Raunā u.c. kā prepozīcija tiek lietota tikai forma par, turklāt tās vietā mēdz lietot arī pa (26,670). D. Nītiņa prievārdus pa, par un pār iesaka aplūkot kopā, jo rakstu valodā to lietojuma atšķirības nostiprinās tikai 20.gs. sākumā (72, II3). Prievārdu pa, par un pār nozīmes nespēj diferencēt arī pirmo latgaliešu gramatiku autori :

- 1) norādot īpašības vai apstākļa piemēru, por lietots pār nozīmē, piem., por Maru 'pār mēru',
- 2) veidojot konstrukcijas, kurās prepozīcija kopā ar apzīmējamo vārdu nosauc darbības objektu, par nozīmē tiek lietots gan par (dsk.), gan por (vsk.), piem., Por Capury Ayzmoksowie 'par cepuri samaksāja vai iemaksāja kādu summu', Par Diw capuras Ayzmoksowie^I 'par divām cepurēm samaksāja vai iemaksāja kādu summu',
- 3) nosaucot vietu, caur kuru virzās darbība, par saistījumā ar nomeni iegūst nozīmi 'pa, cauri', piem., par lugu izbiedzie 'pa logu izbēga'. Pa nozīmē prepozīcija par tiek lietota vairākās Latgales izloksnēs, piem., baba pār lūgu viņ verūtīs Skaistā (II9, I03), kā arī veclatgaliešu rakstu pieminekļos,
- 4) apzīmējot darbības vietu, virzību pa to vai tai pāri, par lietots pār nozīmē, piem., Por tyłtim Kolnim leias nugoia (przez Mosty góry doliny po/zedł) 'pār tiltiem, kalniem, lejām pārgāja' (Salīdz.: pùorít pār//pòr týtutu// týtutu Kārsavā, pùorít pār týtutu Aglonā, pùorít puòr týtutu Andrupenē (LVDAM)). Kognacionālajā valodā un izloksnēs par izmanto adjektīvu komparatīvā un superla-

^I nonācis

Anonīmais autors Vpretrunā ar savu atzinumu, ka par biedrojas tikai ar dsk. D., piemērs atspoguļo senās formas, kur blakus par lietots dsk. A.

tīvā (piem., aūkstuōks pār vysīm Rugājos). Pirmajās latgaliešu gramatikās šāds par lietojums nav atspoguļots.

piec, Pec 'pēc'

Prepozīcija pēc radusies no adverba pēdis, kas savukārt veidojies no substantīva pēds dsk. I. (26, 676). Latgales izloksnēs pēc raksturīga liela fonētisko variantu daudzveidība, piem., piêc Kalupē, Līksnā, Skaistā, pâc Sakstagalā, Viļānos u. c. (II9, 101), pēc Bērzpilī, pēd Zvirgzdenē, pež Kārsavā (26, 676). Veclatgaliešu rakstu pieminekļos visbiežāk fiksēts piec un pec (II9, 105). Šie varianti minēti arī pirmajās latgaliešu gramatikās (piec, Pec). Prievārda pēc galvenā jeb invariantā nozīme ir secīguma attieksmju izteikšana (72, 131), taču konstrukcijas ar pēc var norādīt arī uz nolūka, cēloņa, atbilstības u. c. attieksmēm. Anonīmā autora manuskriptā prepozīcija pec pamatota ar vienu piemēru: Tiec' pec' zyrga 'teci pēc zirga!' Šai vārdu savienojumā kopā savijas divas pēc nozīmes: nolūka un finālā attieksmju izteikšana. Izloksnēs pēc semantika ir daudz plašāka (visbiežāk pēc savienojumā ar nomenu vsk. Ģ., dsk. Ģ. vai D. norāda secīgumu telpā vai laikā, piem., pēc Jūonu dīnys Naujenē, piêc' Jūonu // Jūonīm Kalupē u. c. (LVDAM)).

Pi 'pie'

Latgales izlokšņu pi (Alūksnē, Baltinavā, Kārsavā, Krāslavā, Līksnā, Dagdā u. c.) radies no pī, kas savukārt veidojies no pie (26, 679). Pie (liet. prie, pr. prei (91, 97)) galvenā nozīme ir vispārīgu tuvinātības attieksmju izteikšana (72, 136). Anonīmā autora manuskriptā Pi lietots, lai :

- 1) izteiktu darbību, kuras mērķis ir nonākt kāda objekta tuvumā, piem., Pi tos witas dagoia 'pie tās vietas piegāja',
- 2) norādītu vietu, kuras tuvumā atrodas objekts, piem., Pi satmala nustowieia 'pie sētas nostāvēja',
- 3) nosauktu vietu vai personu, pie kā noris darbība, piem., Pi Kunga diniey 'pie kunga dienē'.

Anonīmais autors uzskata, ka šīs nozīmes nianšes poļu valodā iespējams izteikt ar prepozīcijām do 'līdz, pie', przy, u 'pie'.

Izloksnēs pi kopā ar nomenu vsk. vai dsk. ģ. var norādīt uz virzību, tuvošanos, resp., aptuveni mu laika ziņā, piem., saulāinc pi vokora (Galēnos), pi var tikt lietots ar ad-
verba apmēram nozīmi, piem., pi diveju pierstu biš (Dri-
cēnos) u. tml., taču šo semantiku pirmās latgaliešu grama-
tikas neatspoguļo.

pret, Pretim, Prettim 'pret, pretim'

Prievārds pret radies, saīsinot formas pretī, pretē, pretie, pretim, pretīm, pretin un *pretib jeb *pretīb. Līdzīgas pre-
pozīcijas ir arī baltkrievu (пpеуy), ukraiņu (пpотy), krie-
vu (пpочyб(о)), kā arī citās valodās (26,682). Latgaliešu
rakstu valodas pieminekļos, tai skaitā pirmajās gramati-
kās fiksēti vairāki šīs prepozīcijas varianti. Blakus ie-
rastajam pret tiek lietots arī pretim. Mūsdienās Latgales
izloksņu lielākajā daļā pretim tiek lietots kā apstākļa
vārds, piem., turīš pretīm Makašēnos u. c. (II9, IO8). Pret
invariantā nozīme ir pavērsiena attieksmju izteikšana.
Latviešu literārajā valodā un veclatviešu rakstu piemi-

nekļos minētas daudzas prepozīcijas pret, pretim nozīmju modifikācijas (72, I53- I56) , pirmajās latgaliešu gramatikās atrodam divas no tām :

- 1) Pretim//Prettim kopā ar apzīmējamo vārdu rāda objektu, kam aktīvi darbojas pretī, piem., Prettim wysay taysnibay runoi 'pret visu taisnību runā'. Šādā nozīmē pretim lietots visu laikosmu latviešu rakstu valodā (72, I54),
- 2) pret norāda objektu, pret kuru vērstas kādas jūtas vai radusies noteikta attieksme, piem., Atbildies pret Diwu un pret laudim 'atbildēs Dievam un ļaudīm, atbildēs Dieva un ļaužu priekšā'. Šāda veida konstrukcijas atrodamas gan veclatviešu (72, I54), gan latgaliešu (II9, I09) rakstu pieminekļos. Mūsdienās tā vietā parasti lieto bezprieveārda konstrukcijas (Salīdz.: atbildēs Dievam un ļaudīm).

Prykŕz 'priekš'

Prieveārds priekš radies, saīsinot adverba nozīmē lietoto illatīvu prie(k)šan vai lokatīvu prie(k)šā (26, 683). Konstrukcijas ar priekš var norādīt vietas, laika, fināla vai noderības attieksmes. Vecajos tekstos atrodam priekš, kas lietots, norādot vietu vai objektu, kura priekšā kaut kas atrodas, piem., wedd to prieksch augsteem Kungeem Bībelē (72, I57), ŕyutu Engieli munu prikŕz waygu towu "Evangēlia Toto Anno..." (II9, II0). Lai gan priekš vietas nozīmē tiek izmantots līdz pat 20. gs. sākumam (72, I57), pirmajās latgaliešu gramatikās šī nozīme netiek atspoguļota. Anonīmā autora manuskriptā minēts piemērs, kurā Prykŕz rāda

uz objektu, kam kaut kas paredzēts vai kam par labu kas notiek, piem., Pryk/z Kungu ģasieia Ugas 'kungiem ģasīja ogas'. Domājams, ka šāda veida konstrukcijas radušās pēc citvalodu parauga (vācu für, kr. dla, poļu dla u.c.), salīdz.: poļu Dla Panow zbierał jagody. Dažos vecajos tekstos atrodam priekš lietojumu salīdzinājuma attieksmju izteikšanai (Skat., piem., 72, I60; II9, II0). Ar līdzīgu semantiku Pryk/z izmantots arī anonīmā autora rokrakstā, piem., Pryk/z io naatrafsi ģoboka cyĳwaka, Pryk/z io nawa ģoba cyĳwaka. Kopnacionālajā valodā tā vietā lieto aprepozicionālu D., resp., viņam neatradīsi labāka cilvēka, viņam nav laba cilvēka. Tomēr piemēru poliskais variants norāda uz savdabīgu salīdzinājuma niansi, piem., Pryk/z io naatrafsi ģoboka cyĳwaka (poļu Naden' nienaydzie/z lep/zego człowieka) '(par viņu neatradīsi labāka cilvēka) neatradīsi cilvēku, kurš ir labāks par viņu', Pryk/z io nawa ģoba cyĳwaka (poļu Oprócz Jego niema dobrego człowieka), kas, burtiski tulkojot, nozīmē 'izņemot viņu, nav laba cilvēka, resp., nav cilvēka, kurš ir labāks par viņu'. Šādas salīdzinājuma konstrukcijas ar prievārdu priekš nav konstatētas ne latviešu literārajā valodā, ne izlokšnēs (Skat., piem., 26, 683-684; 72, I56-I6I; II9, I09-II0). Mūsdienu Latgales izlokšnēs priekš (finālā nozīmē) galvenokārt sastopams jaunākās paaudzes leksikā (II9, I09).

storp, Storpā 'starp, starpā'

Prepozīcija starp, domājams, radusies no lokatīva starpā, illatīva starpan vai senās I. formas starpu (26, 688).

Pirmajās latgaliešu gramatikās lietota gan senākā Storpā,

gan no tās reducētā storp. Ar piemēru raksturots tikai Storpā postpozitīvs lietojums, piem., Diwieiu storpa izgaysa mayssa^I 'divu vidū pazuda maiss', kas norāda personas, kuru vidū kaut kas noticis, un uzlūkojams par tipisku adverbu.

Suplok 'blakus'

ME suplak raksturots kā adverbs ar nozīmi 'blakus, līdžās, turpat' (68, III, II24). Šai nozīmē tas sastopams arī vairākās augšzemnieku izloksnēs, piem., suplūok Pildā (100, 57), sūplok Skaistā (53, 43), Preiļos (26, 686), suploku Biržos, Neretā (26, 686), sūplūok Nautrēnos, arī Kalupē (LVDAM), kā arī anonīmā autora manuskriptā, piem., Suplok Baznicas Jo moia 'blakus baznīcai (ir) viņa māja'. Teorētiskajā literatūrā suplak cilme un funkcijas raksturotas ļoti nepilnīgi. J. Endzelīns runā par verbālas cilmes adverbu pieplaku (26, 619). Ar verbu (pie)plakt 'kļūt zemākam, plānākam, mazināties, kristies, cieši kļauties' (55, 633), domājams, jāsaista arī suplak nozīme, resp., savienojumi ar šo prepozīciju raksturo objektu, kura tuvumā, kam blakus kaut kas atrodas vai virzās. J. Endzelīns raksturo arī prefiksu sū < suo vai su-, kas sastopams Austrumlatvijas izloksnēs un kam, iespējams, ir ide cilme, taču tā nozīmi neprecizē (26, 686). Izsmēļošas informācijas par Suplok nav arī pētījumos par veclatgaliešu rakstu pieminekļiem (Skat., piem., 91; II9).

I

Lokatīvā storpā netiek norādīta diakritiskā zīme (^).

Wydâ 'vidū'

Vidū uzskatāms par sastingušu lietvārda lokatīvu, kā prepozīcija tas funkcionē tautasdziesmu valodā (piem., Melna čūska miltus mala/Vidū jūras uz akmens), dažās augšzemnieku izloksnēs, piem., Asūnē, Nirzā, kā arī nedaudzos latgaliešu rakstu pieminekļos (II9, II4). D. Nītiņa uzsver, ka "latviešu valodā nav nostiprinājusies prievārda attīstība no pusprievārdiska vidū" (72, 34). Vairumā gadījumu vidū saglabājis patstāvīgā vārda nozīmi un uzlūkojams par adverbu. Kā apstākļa vārds tas funkcionē, piem., Baltinavas (I05, I35), Kārsavas (98, 55), Skaistas (53, 48) u. c. izloksnēs. Konstrukcijas ar vydâ vairumā gadījumu norāda uz virzību vai atrašanos iekšā, piem., ej vydâ 'ej iekšā' Dignājā, Līvānos u. c. Šīs nozīmes nianse samanāmas arī anonīmā autora minētajā piemērā Ustubas wydâ pakryta 'istabas vidū nokrita, istabā nokrita'. Plašāka relatīvā adverba Wydâ semantika pirmajās latgaliešu gramatikās nav atspoguļota.

Witâ 'vietā'

Par prepozīciju anonīmā autora manuskriptā dēvēts arī adverbiālais lietvārda lokatīvs Wita, piem., Naudas witâ porodu gromota^I 'naudas vietā parādu grāmata'. Iespējams, ka adverbs Witâ uzskatīts par prepozīciju tādēļ, ka atšķirībā no latviešu valodas, kur tam ir postpozitīvs novietojums, poļu valodā to lieto prepozitīvi (Salīdz.: poļu Miasto pieniedzy wexel). Postpozīcijas nozīmē lieto-

^I Lokatīvā wita nav norādīta diakritiskā zīme (^).

tais Witá anonīmā autora rokrakstā norāda uz vairākiem objektiem, kuri kādas darbības rezultātā nomaina viens otru, resp., stājas viens otra vietā. Witá varētu būt radies pēc analogijas ar formām Wydá, Storpá u. tml. Pusprievārdisks vietā nav fiksēts ne kopnacionālajā valodā, ne tās izloksnēs, ne arī pirmajos rakstu pieminekļos.

Wiers 'virs'

Prepozīcija virs, domājams, radusies no adverbā nozīmē lietotā lokatīva virsū vai illatīva virsan, virson (26,695). Visbiežāk virs apzīmē virsēju telpisku novietojumu vai kustību attiecībā pret kaut ko. Ar šo nozīmi tas lietots arī anonīmā autora rokrakstā, piem., Wiers Baznīcas redzeiu spudrumu 'virs baznīcas redzēju spožumu'. Viers 'virs' vietā Latvijas austrumu izloksnēs lieto arī iz vai yz 'uz'^I (8I,392). Daži viers lietojumi reģistrēti latgaliešu garīgajā literatūrā un vecās paaudzes leksikā (II9,II4).

Zam 'zem'

Zem > zam, domājams, radies no adverbā nozīmē lietota vsk. lokatīva zemē (26,696). Latgaliešu rakstu valodā un izloksnēs zàm pārvalda ne tikai vsk. Ģ., bet arī A. (Salīdz.: zàm gòlda Nīcgalē, zàm gòldu Istrā, Nautrēnos u. c. (LVDAM)). Šī īpatnība atklāta arī anonīmā autora rokrakstā, piem., Zam Juntu podbaga 'zem jumta pabēga'. Daudzskaitlī Zam saistās ar D., piem., Zam Koiom Sun's atsagulas 'zem kājām suns apgūlās'. Izloksnēs ar zàm biedrojas arī dsk. A.,

^I Atšķirībā no iz/yz viers apzīmē augstāku, attālāku novietojumu.

piem., zām svātku Krāslavā. Kā norāda J. Endzelīns, prepozīcija zem ir sevišķi aktīva Vidzemes vidusizloksnēs un augšzemnieku dialektā, kur tā aizstāj apakš (26, 696). Rakstu valodā zem īsti sāk izplatīties tikai kopš 19. gs. vidus (72, 53). Konstruktijas ar Zam anonīmā autora manuskriptā :

- 1) norāda apakšējas virzības attieksmes (Zam Jūnta podbaga),
- 2) atšķirībā no kopnacionālās valodas, iespējams, slāvu valodu ietekmē izsaka nozīmi 'pie, netālu no' (Zam Koiom Sun's atsagulas).

Citas Zam nozīmes nianse 19. gs. latgaliešu gramatikās nav fiksētas.

Varam secināt, ka pirmo latgaliešu gramatiku piemēri visai precīzi raksturo latgaliešu rakstu valodā un izloksnēs lietotās prepozīcijas un to rekciju. Ņemot vērā invariantās nozīmes, varam konstatēt, ka 19. gs. gramatikās fiksētas prepozīcijas, kas :

- 1) izsaka pārvietošanās, virzības vai novietojuma attieksmes (Plašāk skat.: I. attēlu pielikumā!^I), piem., Ayz, Da, Wiers, Pi u. c.;
- 2) izsaka saistības attieksmes starp objektiem, piem., Ar;
- 3) norāda nepiemitības vai neesības attieksmes, piem., bez;
- 4) izteic cēloņa, iemesla vai nolūka attieksmes, piem., del, piec//Pec', Pryk[iz];
- 5) izsaka objekta nosaukšanas attieksmes, piem., piec//Pec'.

^I Shēmas pamatā - D. Nītiņas izstrādātie prievārdu klasifikācijas principi (Skat.: 72, 23).

Daži anonīmā autora manuskripta piemēri atspoguļo kopnacionālajai valodai svešas, taču augšzemnieku izloksnēs bieži lietotas prepozicionālas konstrukcijas, piem., Ayz izmantojums cēloņa, iemesla attieksmju izteikšanai, Supplok-novietojuma attieksmju raksturošanai u. tml. Salīdzinājumā ar pārējām gramatiku nodaļām tā, kurā raksturoti prievārdi, šķiet, tapusi patstāvīgi, tajā gandrīz nemaz nav jūtama citu gramatiku ietekme. Daži piemēri anonīmā autora manuskriptā varētu būt pārņemti no J. Špungjanska gramatikas (1732), piem., Aran Ustabas (J. Špungjanskim) - Ors Ustabas (anonīmajam autoram), Lydz paŕzu nawiu (J. Špungjanskim) - Leydz poŕzu nowi (anonīmajam autoram), taču vairums no tiem, domājams, sākotnēji dzirdēti dzīvajā tautas valodā un pēc tam fiksēti gramatikās.

N O B E I G U M S

19.gs. pirmajā pusē latgalieši atradās visai nožēlojamā stāvoklī, vairums no viņiem bija zemnieki, kas pakļauti dzimtbūšanai. Tāpat kā iepriekš, Latgale bija nošķirta no pārējiem Latvijas apgabaliem, vietējā mūžniecība bija tikpat padevīga krievu monarham, cik tā savā laikā bija paklausīga Polijas karalim. Panīkums saimnieciskajā dzīvē kavēja arī latgaliešu garīgās dzīves attīstību.

Latgaliešu gara spēku palīdzēja uzturēt katoliskā baznīca. 19.gs. pirmajā pusē Latgalē darbojās četri ordeņi : jezuīti, bernardiņi, dominikāņi un lācaristi. Maz pētīta, bet ļoti nozīmīga ir lācaristu darbība, jo, tieši pateicoties šī ordeņa brāļiem, tapušas 19.gs. latgaliešu gramatikas.

Tāpat kā visā Latvijā, arī Latgalē gramatikas tika veidotas ar praktisku nolūku - iemācīt vietējo valodu svešautiešiem (Latgalē - poļiem un lietuviešiem, pārnovados - vāciešiem), tādēļ tās vairāk uzlūkojamas kā rokasgrāmatas, nevis mācību līdzekļi mūsdienu izpratnē. Pirmo latgaliešu gramatiku teksts ir poļu valodā, termini - gan poļu, gan latīņu valodā, paradigmas un piemēri - veclatgaliešu rakstu valodā. Visās gramatikās lielākoties atspoguļoti jautājumi, kas skar latgaliešu rakstu valodas morfoloģiju, tajās aprakstītas gandrīz visas patstāvīgās

vārdšķiras (izņemot adverbu), sevišķu uzmanību pievēršot verba paradigmām. Salīdzinoši maza vērība gramatikās pievērsta latgaliešu rakstu valodas fonētikas jautājumiem : autori vispārīgi apraksta valodā lietotās skaņas, to izrunas un pieraksta īpatnības un raksturo zilbju garumu. Ar dažām neprecizitātēm tiek dots arī latgaliešu rakstu valodas alfabēts. Sintakses jautājumi aprakstīti tikai J. Akeleviča un T. Kosovska gramatikās; šis materiāls ar sintakses problēmām saistāms nosacīti, jo autori pievērš uzmanību tikai dažu vārdu savienojumu un formu atšķirībām latgaliešu rakstu valodā un poļu valodā. Sintakses jautājumi mūsdienu izpratnē pirmajās latgaliešu gramatikās netiek pētīti.

Centrālā vieta 19. gs. latgaliešu gramatikās ierādīta vārdšķiru aprakstam. Substantīvu raksturojumā galvenā uzmanība veltīta lietvārdu iedalījumam deklinācijās, formu īpatnībām, skaņu pārmaiņām u. tml., teorētiskie atzinumi pamatoti ar augšzemnieku izloksnēm raksturīgiem piemēriem, daļa no piemēriem aizgūta no J. Špungjanska (1732) un H. Mēdema (1737) darbiem. Gramatikās aplūkoti arī daži substantīvu derivācijas jautājumi, konstatēti biežāk lietotie derivatīvie formanti. Adjektīvu aprakstā autori mēģinājuši parādīt ne tikai iespējamās vārdu formas, bet arī visdažādākās latgaliešu rakstu valodas leksēmu nozīmes nianšes. Darbos ir visai plašs to funkcionālais raksturojums. Gramatiku veidotāji pievērsušies adjektīvu gradācijas iespējām, norādot arī svarīgākās formu veidotājas morfēmas.

Skaitļa vārdu normatīvais apraksts ir koncentrēts, autori lielākoties aprobežojušies ar vietējās izloksnēs atrodamo numerāļu uzskaitījumu. Visai prasmīgi atklātas būtiskākās numerāļu gramatiskās iezīmes, noteiktas gramatiskās dzimtes pazīmes un deklinēšanas īpatnības. Pirmo latgaliešu gramatiku autori centušies akcentēt arī latgaliešu rakstu valodas pronomenu leksiski semantiskās un morfoloģiskās īpatnības. Vietniekvārdu apraksta forma, domājams, pārņemta no J. Špungjanska gramatikas (1732). Formu dažādība rāda, ka autori samērā labi pārzinājuši vietējās izloksnes un centušies to īpatnības atspoguļot arī pirmajās latgaliešu gramatikās.

19.gs. latgaliešu gramatikās atrodam plašu informāciju par latgaliešu rakstu valodas vārdiem. Piemēri atspoguļo formas, kas lielākoties raksturīgas Latgales dienvidu (piem., Aulejas, Kalupes, Krāslavas, Līksnas, Skaistas) un austrumu (piem., Pildas, Zvirgzdenes) izloksnēm. Dažas formas pārņemtas no Latgales ziemeļu (piem., Baltinavas, Viļakas) izloksnēm, kā arī no lietuviešu valodas. Gramatiku piemēri atklāj vairākas būtiskas latgaliešu rakstu valodas iezīmes :

- 1) līdzskaņa [j] zudumu aiz lūpeņiem io- celma verbu tag. vsk. I.pers.,
- 2) no- celma verbu lietojumu kopnacionālās valodas io- celma darbības vārdu (ar [au] saknē) vietā,
- 3) seno pagātnes ē- celmu formas,
- 4) pagātnes ayā- celmu formas,
- 5) senākās priedēkļverbu atgriezeniskās formas, kurās

refleksīvā morfēma (-si-, -sa-, -za-) iesprausta starp darbības vārda prefiksu un sakni, kā arī formas, kam refleksīvais elements atrodas starp priedēkli un sakni un vārda beigās.

Blakus patstāvīgajiem vārdiem valodā funkcionē arī palīgvārdi, kuru galvenais uzdevums ir dažādu gramatisko attieksmju izteikšana starp patstāvīgo vārdu formām. Vairumā valodu attieksmju izteikšanas sfērā nozīmīga vieta ir prievārdiem. Prievārdi ir vienīgā palīgvārdšķira, kuru raksturojuši 19. gs. latgaliešu gramatiku veidotāji. Autori galvenokārt aprobežojušies ar latgaliešu rakstu valodā biežāk lietoto prepozīciju uzskaitījumu, sniegta arī neliela informācija par to rekcijas īpatnībām.

Kaut gan 19. gs. latgaliešu gramatikas veidotas tikai kā normatīvs apraksts, tajās nav konkrētu definīciju, izteiktajām atziņām bieži vien pietrūkst zinātniska pamatojuma, tomēr šīs grāmatas atspoguļo tā laika valodas būtiskākās iezīmes, likumus, kuri jāievēro tās lietotājiem un kuri lielā mērā ir aktuāli arī mūsdienās. Gramatikās atrodama informācija par vairākām izlokšņu īpatnībām, kas ļauj spriest par atsevišķām statikas un dinamiskas iezīmēm izlokšņu attīstībā, tādējādi šie normatīvie dokumenti noder kā vērtīgs izziņas avots valodas izpētē.

S A Ī S I N Ā J M U S K A I D R O J U M S

- A - akuzatīvs
 Abl. - ablatīvs
 Apg. - apgāds
 baltkr. - baltkrievu
 cm - centimetri
 D. - datīvs
 dar.k. - darāmā kārta
 dsk. - daudzskaitlis
 dz. - dzimte
 FBR - Filologu biedrības raksti.-R.:Latviešu filologu
 biedrības izd.,1921-1940,I-XX.
 g. - gads
 Gr. - Grostona
 gs. - gadsimts
 Ģ. - ģenitīvs
 I. - instrumentālis
 ide - indoeiropiešu
 IMM - Izglītības Ministrijas Mēnešraksts
 infin. - infinitīvs
 izd. - izdevniecība
 izt. - izteiksme
 īst.izt. - īstenības izteiksme
 J.E.Lgr. - Endzelīns J.Latviešu valodas gramatika.-R.:
 LVI,1951.-II00 lpp.
 konj. - konjugācija

- kr. - krievu
- L.- lokatīvs
- laid. - laidiens
- lat. - latīņu
- latv. - latviešu
- LD - Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija.-R.: LVI, 1964.-
432 lpp.
- liet. - lietuviešu
- lpp. - lappuse
- LPSR - Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- LR - Latvijas Republika
- LU - Latvijas Universitāte
- LV - literārā valoda
- LVDAM - latviešu valodas dialektu atlanta materiāli
- Lvkj - Latviešu valodas kultūras jautājumi.-R.: Avots,
1965-1993, I-XXVII laid.
- ME - Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis,
papildinājis, turpinājis J. Endzelīns.-Čikāga: A. Kal-
nāja spiestuve, 1955-1956, I-VI sēj.
- Mllv - mūsdienu latviešu literārā valoda
- Mllvg - Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.
I daļa.-R.: LPSR ZA izd., 1959.-830 lpp.
- mūsd. - mūsdienu
- N. - nominatīvs
- nāk. - nākotne
- nepab. - nepabeigtā
- Nr.- numurs
- p., pers. - persona

- pab. - pabeigtā
 pag. - pagātne
 piem. - piemēram
 pr. - prūšu
 prof. - profesors
 PSLRV - Nītiņa D.Prievārdu sistēma latviešu rakstu valo-
 dā.-R.:Zinātne,1978.-248 lpp.
 rubļ. - rubļi,rubļu
 resp.- respektīvi
 sal. - saliktā
 salīdz. - salīdzini,salīdzinoši
 sensl. - senslāvu
 siev.dz. - sieviešu dzimte
 skat. - skatīt
 skr. - sanskrits
 sl. - slāvu
 tab. - tabula
 tag. - tagadne
 t.i. - tas ir
 tml. - tamlīdzīgi
 t.s. - tā saucamais
 t.sk. - tai skaitā
 u.c. - un citi
 u.tml. - un tamlīdzīgi
 utt. - un tā tālāk
 V. - vokatīvs
 val. - valoda,valodas
 vēl.izt. - vēlējuma izteiksme

vienk. - vienkāršā

vīr.dz. - vīriešu dzimte

vsk. - vienskaitlis

ZA - Zinātņu akadēmija

ZAV - Zinātņu Akadēmijas Vēstis

? - precīzu ziņu nav;hipotētisks atzinums

! - īpašs uzsvērums

// - paralēla forma

< - radies no

> - pārvērties par

* - rekonstruēta vai faktiski pastāvējusi forma

+ - plus

= - vienāds

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

1. Gramatyka Inflantsko Łotewska dla Uczących się Języka Łotewskiego ulozona przez Tomasza Kossowskiego plebana Liksnien'skiego.-R.:Drukiem L.Hartunga,1853.-32 s.
2. Grammatyka Inflansko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego.-w Wilnie:w Drukarni XX.Missyonarzew p.K.S.Kazimierza,1817.-44 s.
3. Sposoby Pisania y Mówienia Łotewskim Językiem Według Prawidel Gramatycznych Pokróctce zebrane Ku wygodzie potrzebujących Umienia tego Języka w Roku 1817.
4. Strods P.Bazneickungu J.Rymkiewicza,J.Akilevicza un T.Kossowska latvišu volūdas (latgaļu dialekta) gramatika//Zidūnis.-1937.-Nr.7.-115.-120.lpp.

Literatūra

5. Alksnis A.Krāslavas izloksne//FBR.-1932.-XII sēj., 26.-44.lpp.
6. Anspaks J.,Ruberts J.,Staris u.c.Tautas izglītība un pedagogiskā doma Latvijā līdz 1900.gadam.-R.:Zinātne, 1987.-247 lpp.
7. Apīnis A.Latviešu grāmatniecība.-R.:Liesma,1977.-214 lpp.
8. Augstkalns A.Veclatviešu rakstu apskats//Rīgas Latviešu biedrības zinātņu komisijas raksti.-1930.-Nr.20.-

- 92.-I37.lpp.
9. Āboliņa O.Par Ciblas pagasta Eversmuižas nuovada izluoksni//FBR.-I926.-VI sēj.-3I.-45.lpp.
- 10.Baltiņa M.Stērstu Andreja Gramatikai - I00//Lvkj.- I6.laid.-I980.-220.lpp.
- 11.Blese E.Latīņu gramatika:Fonētika un morfoloģija.- R.:Gulbis,I923.-II8 lpp.
- 12.Breidaks A.,Rapša J.Divi vērtīgi manuskripti//Baltistica.-XIII(I),Vilnius:Mokslas,I977.-297.-299.psl.
- 13.Breidaks A.,Rapša J.Jauni atradumi valodas vēsturē// Karogs.-I98I.-Nr.3.-I55.-I56.lpp.
- 14.Breidaks A.Anonims latgalīšu gramatikas manuskripts// Katōļu Dzeive.-I990.-Nr.8.-34.lpp.
- 15.Breidaks A.Noteikto paplašināto galotņu vēsture Latgales dziļajās izloksnēs//Jono Kazlauskos diena:Istorinēs gramatikos dalykai. Konferencijos programa ir tezēs.-Vilniaus universiteto leidykla,I992.-6 psl.
- 16.Brežgo B.Kaidas latvyskas grōmotas lītōja goreidznīceiba Latgolas katōļu bazneicōs I757.-I888.//Olūts.- I943.-Nr.2.-2I9.-22I.lpp.
- 17.Brežgo B.Katōļu klūsteru un bazneicu skūlas Latgolā I625.-I9I9.//Olūts.-I943.-Nr.4.-2I6.-264.lpp.
- 18.Bukšs M.Latgaļu literaturas vēsture.-Minhene:P/s Latgaļu izdevnīceiba,I957.-673 lpp.
- 19.Bukšs M.,Placinskis J.Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica.-Minhene:P/s Latgaļu izdevnīceiba,I973.-4I9 lpp.
- 20.Ceplīte B.,Ceplītis L.Latviešu valodas praktiskā

gramatika.-R.:Zvaigzne,1991.-239 lpp.

- 21.Dispositio Imperfecti ad Optimum SEU Rudimenta Grammatices Lotavicae,Ab imperfecto Authore Imperfecti pariter Idiomatis Explanatore Ad falutem Perfectionem rudium Animarum Cum Adjuncta Catechesi Apostolico Missionariorum Zelo Supperditata Permissu Superiorum.-Vilnae: Typis Collegii Academici Societatis Jesu,1732.
- 22.Dworzecki J.P.Grammatyka języka polskiego według prawideł J.X.Kopczun'skiego,napisana przez J...P.B... D.-Wilno:b.v.,1813.-183 s.
- 23.Dworzecki J.Gramatyka języka polskiego.-Wilno:b.v., 1824.-124 s.
- 24.Eysa mociba ap audzeyszonu biszu wyssim bitinikim un wysuwayrok latweyszynu wina ju drauga Leyksnas baznieyc-kunga strupay un skaydri saraksteyta un da drukam paduta.-Wilna:pi Dworca,1832.
- 25.Encyklopedja kościelna Podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznemi jej dopeńnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób.-Warszawa:druk.F.Czerwinskiego,1902.-617 s.
- 26.Endzelīns J.Latviešu valodas gramatika.-R.:LVI,1951.- 1100 lpp.
- 27.Endzelīns J.Par latviešu prepozīcijām//Darbu izlase.- I sēj.-R.:Zinātne,1971.-31.-38.1pp.
- 28.Fennell T.G.The First Latvian Grammar.-Melbourne: Latvian Tertiary Commitee,1982.-369 p.
- 29.Fennell T.G.The Status of the Locative Case in Early

- Latvian Grammars//Journal of Baltic Studies.-XXVI/4.-
1995.-p.335 - 345.
30. Giżycki J.M. Misjonarze w Iłkukzie.-Gniezno:druk.
J.B.Langeego, 1909.-44 s.
31. Giżycki J.M. Wiadomości o dominikanach prowincyi litewskiej.-Kraków:Nakł.O.O.Dominikanów, 1917.-321 s.
32. Grabis R. Pārskats par 17.gs.latviešu valodas gramatikām//VLI Raksti.-V sēj.-1955.-205.-261.lpp.
33. Grabis R. Latviešu valodas gramatikas 18.gs. I.pusē//LPSR ZAV.-1984.-Nr.9.-89.-97.lpp.
34. Grasmane I. Latvijas pilsētas un iedzīvotāji. Tirdzniecības un rūpniecības attīstība 18.gs.beigās un 19.gs. I.pusē.- LU, 1991.-61 lpp.
35. Grīšle R. 17.gs. gramatikas kā latviešu vēstures avots//VLI Raksti.-VII sēj.-1958.-246.-255.lpp.
36. Hauzenberga E. Liezēriešu izloksne//FBR.-1934.-XIV sēj.-154.-190.lpp.
37. Jakubowicz M. Gramatyka języka polskiego, Wilno, 1823//Bibliografia Podręczna gramatyki historycznej i historii języka polskiego / sost. Bukowcowa Z., Kucała M., -Kraków, b.v., 1979.- s.128 - 135.
38. Jałowiecki J.J. Krótka wiadomość o Inflantskiem Krasławskiem seminaryum, zebrana przez ostatniego tegoż seminaryum Regensa//Rubon.-1846.-Nr.7.-s. 2-31.
39. Kambala S. Latwišu woludas gramatika Latgališu izlusksnē. Etimologija.-Rēzekne: Gromota, 1921.-96 lpp.
40. Kemps F. Latgalieši.-Cēsis: J.Ozola tip., 1910.- 96 lpp.

- 41.Kemps F.Latgales likteņi.-R.:Avots,1991.-124 lpp.
- 42.Kivrāne A.Zvirgzdines pagasta izloksne//FBR.-1930.-
X sēj.-23.-37.lpp.
- 43.Kleijntjens J.Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos.II daļa.-R.,b.v.,1940.-544 lpp.
- 44.Kopczun'ski O.Grammatyka języka polskiego przez X.O...
K.Dieko pozgonne.-Warszawa:druk.Xieży Piiarów,1817.
- 45.Korczun'ski M.Początki gramatyki języka polskie.-
Lwow:P.Piller,1826.
- 46.Kučinskis S.Jānis Jāzeps Jaloveckis (1817-1885),missionārs//Dzimtenes Kalendārs 1983.gadam.-Apgāds
"Trīs rozes",1982.-41.-129.lpp.
- 47.Kučinskis S.Viļņas Karaliskās Akadēmijas profesors,
brīvo mākslu,filozofijas un teoloģijas doktors Juris Špungjanskis latviešu jezuīts?//Dzimtenes Kalendārs
1985.gadam.-Apgāds "Trīs rozes".-1984.-59.-117.lpp.
- 48.Kučinskis S.Grāfs Henriks Medems un viņa "Latviešu gramatikas" 250 gadi//Dzimtenes Kalendārs 1988.gadam.-Apgāds "Trīs rozes",1987.-50.-68.lpp.
- 49.Kuzavinis K.,Savukynas B.Lietuvių vardu kilmės žodynas.-Vilnius:Mokslo i enciklopediju leidykla,1994.-
391 psl.
- 50.Ķaune N.Garīgās dzīves veidošanās Latgalē//IMM.-1934.-
Nr.I.-I.-131.lpp.
- 51.Ķaune N.Krāslavas garīgais seminārs//IMM.-1934.-Nr.I0.-
398.-403.lpp.
- 52.Lagzdina S.Adverbi,prievārdi vai pusprievārdi?//VII
Starptautiskais baltistu kongress 1995.g.I3.-15.

- jūnijā.Referātu tēzes.-R.:LVI,1995.-60.-64.lpp.
- 53.Latkovskis L.Skaistas izloksne//FBR.-1935.-XV sēj.-
33.-54.lpp.
- 54.Latviešu literārās valodas vārdnīca.-R.:Zinātne,
1972-1989,I.-7_I.sēj.
- 55.Latviešu valodas vārdnīca.-R.:Avots,1987.-883 lpp.
- 56.Leikuma L.Arhaismi un inovācijas augšzemnieku izlok-
šu verba formās//Valodas aktualitātes 1987.-R.:
Zinātne,1988.-59.-68.lpp.
- 57.Leikuma L.Grāmatas Latgales latviešiem (Krāslavas
garīgā semināra beidzēji - pirmo latgaliešu popu-
lārzinātnisko grāmatu autori)//Ezerzeme.-1990.g.
6.decembris.
- 58.Leikuma L.Grāmatas Latgales latviesiem (Krāslavas
garīgā semināra absolventi - Latgales latviešu iz-
glītotāji 19.gs. vidū - T.Kosovskis,J.Kurmins un
J.Macilevičs)//Ezerzeme.-1991.g.3.janvāris.
- 59.Leikuma L.Nu latgalīšu raksteibas normeišonas vēs-
tures//Bīskapa Pētera Stroda mantojums: P.Stroda
simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu
krājums.-R.:Rīgas Romas Katoļu garīgā semināra iz-
devniecība,1992.-86.-96.lpp.
- 60.Leikuma L.Pirmā augstskola Latvijā - Krāslavā//Dabas
un vēstures kalendārs 1993.gadam.-R.:Zinātne,1992.-
247.-251.lpp.
- 61.Leikuma L.Darbības vārds Krāslavas,Aulejas,Skaistas
un Izvaltas izloksnē:Disertācija filoloģijas dokto-
ra grāda iegūšanai,R.,1993.-238 lpp.

62. Leikuma L. Gruomota školuoctuojim. - Lielvārde: Lielvārds, 1993. - 95 lpp.
63. Leikuma L. Par vēlējuma izteiksmes formām dažās Krāslavas apkaimes izloksnēs // VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13. - 15. jūnijā. Referātu tēzes. - R.: LVI, 67 lpp.
64. Lotavica Grammatica, In gratiam illorum Qui Lumen doctrinae Christianae Sudentibus in tenebris Et umbra mortis afferre Student, Edita. Anno ab ortu Solis Jūstitiae In Carne trumana. - Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1737.
65. Manteuffell G. Inflanty Polskie poprzedzom ogólnym rzulem oka siedmiowiekową przestość' całych inflant. - Poznan, b. v., 1879. - 168 s.
66. Mieze S. Skaitļa vārdu desmit (desmits) un simt (simts) morfoloģiskās formas // Lvkj. - 1985. - 21. laid. - 131. - 134. lpp.
67. Mieze S. Skaitļa vārda tūkstotis gramatiskās formas // Lvkj. - 1986. - 22. laid. - 51. - 56. lpp.
68. Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. - Čikāga: A. Kalnāja spiestuve, 1955. - 1956., I. - 6. sēj.
69. Mroziński J. Odpowiedź na umieszczona w gazecie literackiej recenzje pod tytułem: pierwsze zasady gramatyki języka polskiego. - Warszawa: druk. Gluckenberga, 1824. - 300 s.
70. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. daļa. - R.: LPSR ZA izd., 1959. - 830 lpp.

71. Nāves piemiņa//Latviešu Avīžu pielikums.-Nr.36.-1856.g. augusts.
72. Nītiņa D. Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā.-R.: Zinātne, 1978.-248 lpp.
73. Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda.-R.: Zvaigzne, 1993.-431 lpp.
74. Pauliņš O., Rozenbergs J., Vilāns O. Latviešu valodas mācības pamatkurss.-R.: Zvaigzne, 1978.-293 lpp.
75. Podręczna Encyklopedia Kościelna.-Tom XXIII-XXIV.-Warszawa: Gebethner i Wolff, 1911.-415 s.
76. Ramāns V. Latviešu valodas mācību grāmatu (gramatiku) pārskats//IMM.-1927.-Nr.7/8.-48.-67.lpp.
77. Rancāns J. Baznīckungs Tomass Kossovskis//Katōļu Dzeive.-1930.-Nr.3.-66.-67.lpp.
78. Rancāns J. Latgaļu rokstu veicinātāji pirms 100 gadiem//Latgolas Bolss.-1944.g. 19.aprīlis.
79. Reķēna A. Augšzemnieku dialekts.-R.: LVU, 1988.-37 lpp.
80. Rudko N., Tretjuks P. Ieskats Latgales skolu vēsturē.-Vilāni: LR TIM izd., 1990.-193 lpp.
81. Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija.-R.: LVI, 1964.-432 lpp.
82. Rūķe V. Latgales izlokšņu grupējums//FBR.-1939.-XIX sēj.-1933.-188 lpp.
83. Samuše A. Kalupes pagasta izlokšnes apraksts//FBR.-1938.-XVIII sēj.-32.-50.lpp.
84. Seiļ V. Grāmatas Latgales latviešiem. Latgaliešu dialektā izdoto grāmatu hronoloģiskais, sistemātiskais autoru un izdevēju rādītājs (1585-1936).-R.: Valters

- un Rapa, 1936.-600 lpp.
85. Silviņš K. Latviešu personvārdu vārdnīca.-R. Zinātne, 1990.-347 lpp.
86. Słownik polsko łacinsko łotewski ułożony i napisany przez księdza Jana Kurmina.-Wilno: druk. M. Zymelowicza, 1858.-282 s.
87. Smiltiņiece G. Darbības vārds mūsdienu latviešu literārajā valodā.-R.: LVU, 1987.-71 lpp.
88. Stafecka A. Latgalisko izlokšņu morfoloģisko formu varianti senāk un tagad//Valodas aktualitātes 1987.-R.: Zinātne, 1988.-45.-59. lpp.
89. Stafecka A. Prepozīciju semantikas un rekcijas īpatnības veclatgaliešu rakstu avotos un latgaliskajās izlokšnēs//LPSR ZAV .-1988.-Nr. 9.-90.-103. lpp.
90. Stafecka A. P. Stroda ortografija un tautā runotā vārdnīca//Bīskapa Pētera Stroda mantojums: P. Stroda simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu krājums.-R.: Rīgas Romas Katoļu garīgā semināra izdevniecība, 1992.-97.-102. lpp.
91. Stafecka A. Vietniekvārds senākajos latgaliešu rakstos un izlokšnēs//Valodas statika un dinamika: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes.-R.: LVI, 1996.-36.-37. lpp.
92. Strods H. Zemnieku un muižu saimniecību skaita un struktūras izmaiņas Latvijā (18. gs. beigās - 19. gs. I. puse).-R.: LVU, 1984.-118 lpp.
93. Strods H. Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs.-R.:

LVU, 1989.-58 lpp.

94. Strods P. Latvišu wolūdas gramatika latgalīšim.- Rēzekne, b.v., 1922.-127 lpp.
95. Strods P. Myusu ortografijas lītā//Zīdūnis.-1923.- Nr. I.-41.-45. lpp.
96. Strods P. Pareizraksteibas vōrdneica.-Daugavpils, b.v., 1990.-213 lpp.
97. Šiško S. Misionāru (lācaristu) kongregācijas Krāsavas mītnes grāmatas un rokraksti Latvijas zinātniskajās bibliotēkās//Poļu kultūra Latvijā. Latviešu variants.- R.: Polijas Republikas vēstniecība Rīgā, 1994.-47.-55. lpp.
98. Šmite T. Kārsavas pagasta izloksne//FBR.-1932.-XII sēj.-50.-57. lpp.
99. Šuplinska I. Šķaunes izloksnes leksika. Konkursa darbs. LU Filoloģijas fakultāte.-R., 1991.-160 lpp.
100. Tihovskis H. Pildas pagasta izloksne//FBR.-1933.-XIII sēj.-37.-58. lpp.
101. Trūps H. Katolu Baznīcas vēsture.-R.: Avots, 1992.-328 lpp.
102. Veidemane R. Vēlējuma izteiksmes personu formu attīstība latviešu rakstu valodas vēsturē//LPSR ZAV.-1973.-Nr. 4.-109.-113. lpp.
103. Vičs A. Latviešu skolu vēsture. Kurzeme no 1800.-1885. gadam.-R.: Derīgu grāmatu nodaļas izd., 1926.-453 lpp.
104. Vičs A. Latviešu skolu vēsture. Vidzeme no 1800.-1885. gadam.-R.: Derīgu grāmatu nodaļas izd., 1928.-

656 lpp.

105. Vitole M. Baltinavas izloksne // FBR .-1931.-XI sēj.-
124.-138.lpp.
106. Vonogs V. Latgaļu rakstnīceības sūkumi // Rokstu krō-
jums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 godu
atcerei.-Daugavpils: V. Lōča izd., 1944.-18.-53.lpp.
107. Zaičeva Ā. Par dažiem mācību satura un metodikas
jautājumiem mācību grāmatā "Latviešu valoda 5.kla-
sei" // Latvijas Universitātes Zinātniskie Raksti:
Aktuālas valodu un literatūras mācību problēmas.-
R.: LU, 1994.-34.-52.lpp.
108. Zeps F. Kaida ir jaunō ortografija? // Tāvu zemes ka-
lendars 1996.-Rēzekne: Latgaliešu kultūras centra
izd., 1995.-249 lpp.
109. Zēvers J. Latviešu valodas mācību grāmatu (gramati-
ku) pārskats // IMM.-1927.-Nr.II.-393.-394.lpp.
110. Александрович Ю. Литовский язык. - Вильнюс: Мокслас, 1989.-
534 с.
111. Брейдак А.Б. Фонетика латгальских говоров латышского языка:
диахрония и синхрония : Диссертация на соискание уч. степени
доктора филологических наук.- Р., 1989.- 439 с.
112. Бунин П. Иезуиты .- М.: ДЪЛО, 1913.- 184 с.
113. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка .- М.:
Русский язык, 1989 - 1991, I-IV.

114. Инфлянты . Историческія судьба края , извъстнаго подъ именемъ Польскихъ Инфлянтъ / Сост.Сапуновъ А.- Витебскъ: Витебская губернская типография, 1886.- 38 с.
115. Польско - русский словарь / под ред. Розвадовской М.Ф.- М.:Госуд.изд. иностранных и национальных словарей, 1963 - 816 с.
116. Рекена А. Говор Калупе (фонетика , морфология, лексика):
Автореферат диссертации на соискание уч.ст. кандидата филологических наук.- Р., 1962.- 25 с.
117. Слоўнік беларускіх гаворан паўночна - заходной Беларусі .- Мінск: Навука і Тэхніка,1980.- 824 с.
118. Стафецка А.А. Особенности морфологической системы латгальского письменного языка : Автореферат диссертации на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук.- Р.: АН ,1990.- 22 с.
119. Стафецка А.А. Особенности морфологической системы латгальского письменного языка : Диссертация на соискание уч. ст. кандидата филологических наук .- Р., 1990.- 153 с.

P I E L I K U M S

Jāzeps Rimkevičs

Ziņas par J. Rimkeviča dzīvi ir samērā trūcīgas. Plasākā informācija atrodama S. Kučinska rakstā "J. J. Jaloveckis, misionārs (1817-1885)" (46, 56-58) un P. Stroda rakstā "Bazneickungu J. Rimkiewiczza, J. Akilevicza un T. Kosovska latvišu volūdas (latgaļu dialekta) gramatika" (4, II 5 - 120).

Zināms, ka 1810. g. J. Rimkevičs izveidojis gramatikas manuskriptu, kuru 1815. g. ziedojis Līksnas baznīcas bibliotēkai: "Też Gramatykę do Biblioteki Lixnien'skiej J. X. J. Rymkiewicz Kom. Lixn. ofiarował - Ru. (?) 1815. Msca obra 9. dnia". No veltījuma teksta uzzinām, ka 1815. g. J. Rimkevičs bijis komendators (Kom.) jeb palīgmācītājs (vikārs).

Telšu bīskapijas garīdznieku un semināristu sarakstos minēts fakts, ka 1850. g. 15. martā 56 gadu vecumā Alsungā miris kāds Jāzeps Rimkevičs. Tas nozīmē, ka šis cilvēks dzimis 1794. g., iesvētīts par priesteri aptuveni 1818. g. Vai šis J. Rimkevičs un Līksnā dzīvojušais ir viena un tā pati persona? Fakti liecina, ka Līksnas Rimkevičs sarakstījis gramatiku, būdams apmēram 16 gadus vecs seminārists. Iespējams, ka viņam palīdzējusi kāda gados vecāka persona (skolotājs).

1815. g. J. Rimkevičs bija aptuveni 21 gadu vecs, tātad šai laikā viņš varēja būt iesvētīts par palīgmācītāju. Iespējams, ka J. Rimkevičs darbojies arī kādā Līk-

snas draudzes skolā. Pieņemot, ka Alsungā mirušais J. Rimkevičs ir tas pats Līksnas Rimkevičs, kļūst saprotams, kāpēc viņa gramatikas rokraksts vēlāk nokļuva Jelgavas katoļu draudzes bibliotēkā - Jelgava bija Telšu bīskapijas Kurzemes centrs, kur tika iesūtīti daudzi raksti un pārskati. Bet, kamēr nav dokumentāla apliecinājuma, tas paliek tikai pieņēmums.

Sīkāka informācija par J. Rimkeviča dzimšanas gadu, dzīves un darba vietām pagaidām nav atrasta.

Anonimā autora manuskripta (1817) I. titullapa

3

Spisoby
 Pisania y Mowimias
 Lotewkim Jzykiem
 Według Prawideł Gramatycznych
 Pokróćce zebraone
 ku wygoadzie potrzebuiacych
 Umicnia tego Jzyka
 w Roku 1817 =

Anonīmā autora manuskripta (1817) 2. titullapa

*Grammatica
Linguae Lotavicae*

RD 49

Anonimā autora rokraksta paraugs

Surpata oboz. Surpata Baznica jo moia l'ca kova 47
ta l'ego dom.

Mapta Mapta. Mapta ova nazia Mapta
ostrego noza.

Garaw wsiaz. Garaw tieyuma graw, wsiaz pola sov.
Ja Ja kam w. Ja kuka id dnewie. Ja Norma w bu-
dynku.

Pec po siac pec zyga Biegay, w konia.

Paxat. za na po. It' paxat laizu jic za tudomi, swist
paxat tyra nucic na bydle. It' paxat Maryies jic po-
chleb.

Pi do, przy, u. Pi to witas dagoia do swego miejsca
dabed. Pi satmala nutowicia przy wocia ta nos.
Pi kumoa ciniem u pana Tuzy.

Da do Dagoia dagoia do jonica w led.

Bez za gdy znaczy znaczy Dativusen. Bez ustabas
gul: za chata licy. Bez wiepra zygoia za maz pob.
Ta, Bez owa miela na radiey wozy. Za swoy izym
niemore uzy. W tym ie znaccenim in Numero Plurali
radi Dativusen. Bez laudin noredz za ludem nie-
widac, kiedy znaczy za to ist ruck radi Dativu-
wusen. Bez mieze argoia Latas zased.

Przyki nad, orwoc, dla. Przyki io nawa toba cytwaxa
Orwoc l'ego niema dobrego orwocika. Przyki io nactyji
Tobowa cytwaxa. Naden niemay izym l'orwego orwocika
Przyki kungu Tawia Uzas Dla Kanow zburat l'agidy. Wieds nad.

Tadeuša Kučinska rokkraksta paraugs

PLURIBUS IN DOMINE!

L S J A Z K A

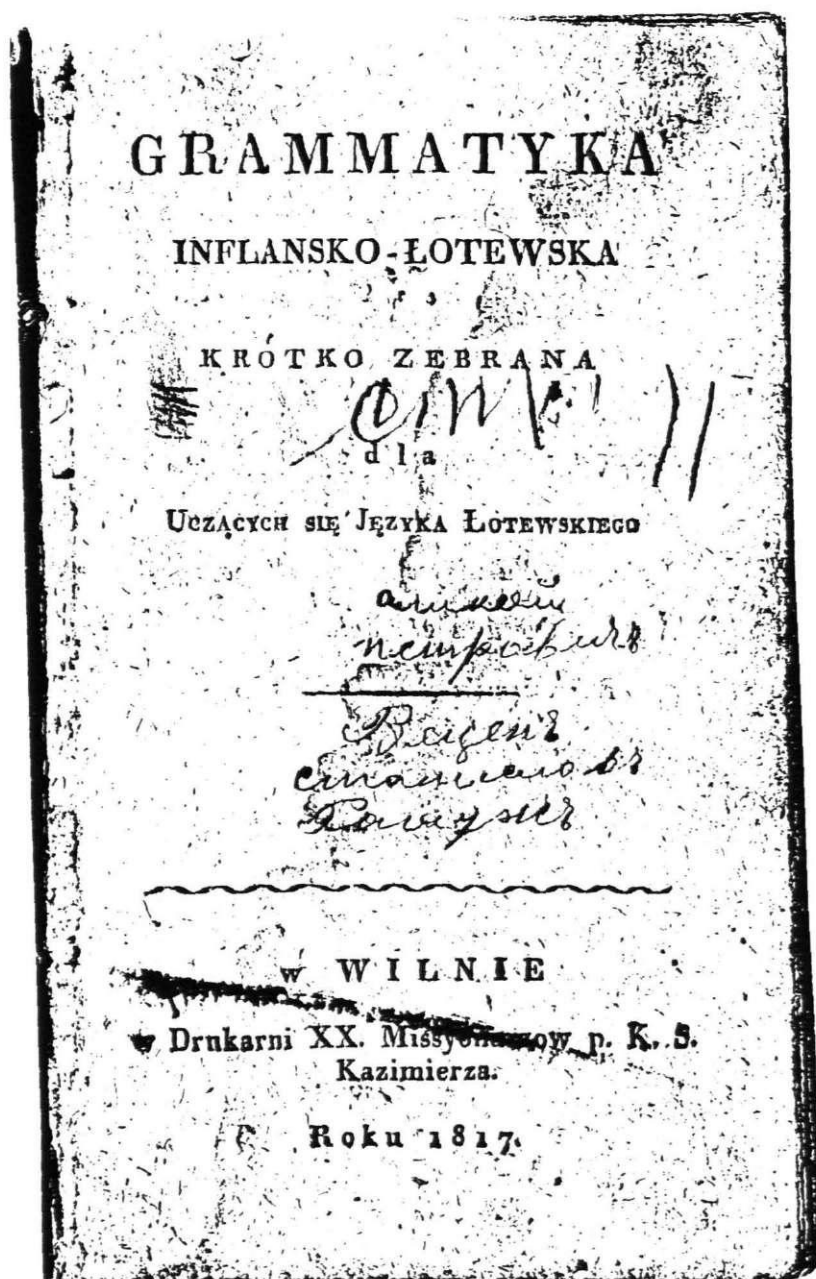
Swiętych Bożych R E L I G I O Z I J pod
 Numerami, w sobie, zawierająca. Ktore X. Tadeusz
 Kuczyński Soc: J E S U, będąc we Włoszech, i
 R I M S E Roku Pańskiego 1820. i 1821. i 1822.
 z Autentykami, otrzymał. - Każda Puszka ma
 w sobie położony Numer, również też Oney Au-
 tentyk: Od Liczby I^{sta} zaczynając, aż do kon-
 ца Rozdziału, ile w sobie Puszek zawiera. - A
 każda Puszka, iakie, i ile ma w sobie S S.
 Relikwiów, tu się dokładnie, i tym samym
 porządkiem; iakim są w Autentyku położone,
 wymieniają.

Jāzeps Akelevičs (Par viņu sīkāk skat.: 57; 46, 58-60;
84, 54)

S.Kučinskis norāda: rakstu avotos minēts, ka kanoniķis J.Akelevičs dzimis 1779.gadā. Mogiļevas garīdznieku sarakstos (1825) teikts, ka J.Akelevičs ir 57 gadus vecs, tas nozīmē, ka viņš dzimis 1768.gadā, par priesteri iesvētīts 1802.g. J.Akelevičs mācījies Krāslavas garīgajā seminārā, bijis Līksnas prāvests (Līksnas draudzi J.Akelevičs vadījis līdz 1828.-1829.g.) un Kijevas kanoniķis, kā arī Lejas Daugavpils dekāns. J.Akelevičs darbojies arī kā Krāslavas semināristu eksaminētājs un semināra provizors. J.Akelevičs rūpējies par zemnieku bērnu izglītošanu, 1815.g. viņš ziedojis 1000 rbļ., lai varētu uzturēt vienu semināristu Līksnas draudzes vajadzībām. J.Akelevičs darbojies arī grāmatniecībā: 1817.g. iznākusi viņa gramatika (paredzēta sveštautiešiem), kas sekmējusi vietējo izlokšņu apguvi. 1832.g. Viļņā izdota grāmata "Eysa mociba ap audzeyszonu biszu wissim bitinikim...". J.Akelevičs miris - 1842.g. misionāru mājā Viļņā.

Jāzepa Akeleviča gramatikas (1817) titullapa

Tomašs Kosovskis

Salīdzinājumā ar pārējiem 19.gs. latgaliešu gramatiku autoriem ziņas par T.Kosovski ir visai plašas. Informācija par 1853.g. izdoto gramatiku vai tās autoru atrodama, sākot no pagājušā gadsimta otrās puses, līdz pat mūsu dienām (Skat.:46,60-66;58;65,166;71;77,66-67;78;95,41-45).

T.Kosovskis dzimis 1798.g. (šo laiku norāda S.Kučinskis, nekrologā, kas publicēts "Latviešu Avīžu" pielikumā, turpretī sacīts, ka T.Kosovskis miris 1856.gadā 56 gadu vecumā) Viļņas guberņas Kauņas apriņķī. Mācījies jezuītu skolās Polockā un Izvaltā. Apmēram 20 gadu vecumā iestājies Krāslavas garīgajā seminārā, 1822.g. beidzis

šo mācību iestādi. Pēc iesvētīšanas par priesteri T. Kosovskis kļuva par Nīdermuižas prāvesta Mačuļska vikāru (mācītāja palīgu), pēc tam - par Līksnas prāvesta J. Akeleviča palīgu. Apmēram 1824. g. T. Kosovskis iestājās Viļņas Universitātes Teoloģijas fakultātē, pēc tās beigšanas ieguva teoloģijas maģistra grādu. Pēc J. Akeleviča ieteikuma T. Kosovskis kļuva par Līksnas prāvestu, vēlāk tika iecelts par Lejas Daugavpils dekānu (šajos amatos darbojās līdz pat nāvei). No 1832. līdz 1843. g. T. Kosovskis bijis arī Krāslavas garīgā semināra provisors. T. Kosovskis aktīvi organizējis draudzes locekļu dzīvi (maiņa mēneša dievkalpojumi baznīcā, pie ciemu krustiem u. tml.), bijis bāreņu un atraitņu aizgādnis (katru gadu no saviem līdzekļiem uzturējis aptuveni 10 bāreņus, Ilūkstes dekānam Tumulevičam ar testamentu novēlējis 500 rubļu, lai tos izdalītu ubagiem un bāreņiem), lielu uzmanību veltījis arī Līksnas draudzes zemnieku skolu attīstībai un vietējo jauniešu izglītošanai^I, veicinājis grāmatu izdošanu latviešu valodā, grāmatas lielākoties iespiedis par saviem līdzekļiem. T. Kosovskis arī pats bijis vairāku grāmatu autors. Pirmā zināmā T. Kosovska grāmata ir "Grāmata apguodošanas breineigu nūlikšonu Dīva", kas iznākusi 1845. g. Kā norāda S. Kučinskis, nav īsti skaidrs, vai šī grāmata bijusi paplasināts katehisms vai meditācijas. Zināms, ka tajā aprakstīti "zemnieku un kun-

^I 1855. g. T. Kosovskis vienu jaunekli aizsūtījis mācīties uz Zengali, lai tas labi apgūtu latviešu valodu vidusdialektā un lai pēc tam to varētu mācīt latgaliešiem (I7,26I).

gu pienākumi" (46,64).

1852.g. tika izdots svētrunu krājums 2 sējumos, kas bijis sagatavots iespiešanai jau 1850.g. Grāmata bija paredzēta priesteriem, tā iznāca 300 eksemplāros. 1853.g. iznāca poļu un lietuviešu garīdzniekiem paredzētā gramatika.

Apmēram šai pašā laikā Mogiļevas arhibīskaps I.Holovinskis lūdzis T.Kosovskim izveidot latviešu - poļu vārdnīcu, taču T.Kosovskis no šā piedāvājuma atteicies. Vārdnīcas sastādīšanu uzņēmies Asūnes prāvests Jans Vojdaks, taču arī viņš darbu nav pabeidzis, jo 1853.g. miris.

Par ieguldījumu ļaužu garīgajā attīstībā 1851.g. T.Kosovskis iecelts par goda kanoniķi, kā apbalvojums viņam piešķirts zelta krusts.

T.Kosovskis miris 1856.g. 30.aprīlī, apbedīts ticīgo kopējos kapos Līksnā (?).

Tomaša Kosovska gramatikas (1853) titullapa

✓
-102/126
D. B. 277/126
GRAMATYKA

INFLANTSKO LOTEWSKA

DLA UCZĄCYCH SIĘ JEZYKA ŁOTEWSKIEGO

ulożona

przez

Kossowski, T.

TOMASZA KOSSOWSKIEGO

PLEBANA LIKSNIENSKIEGO.

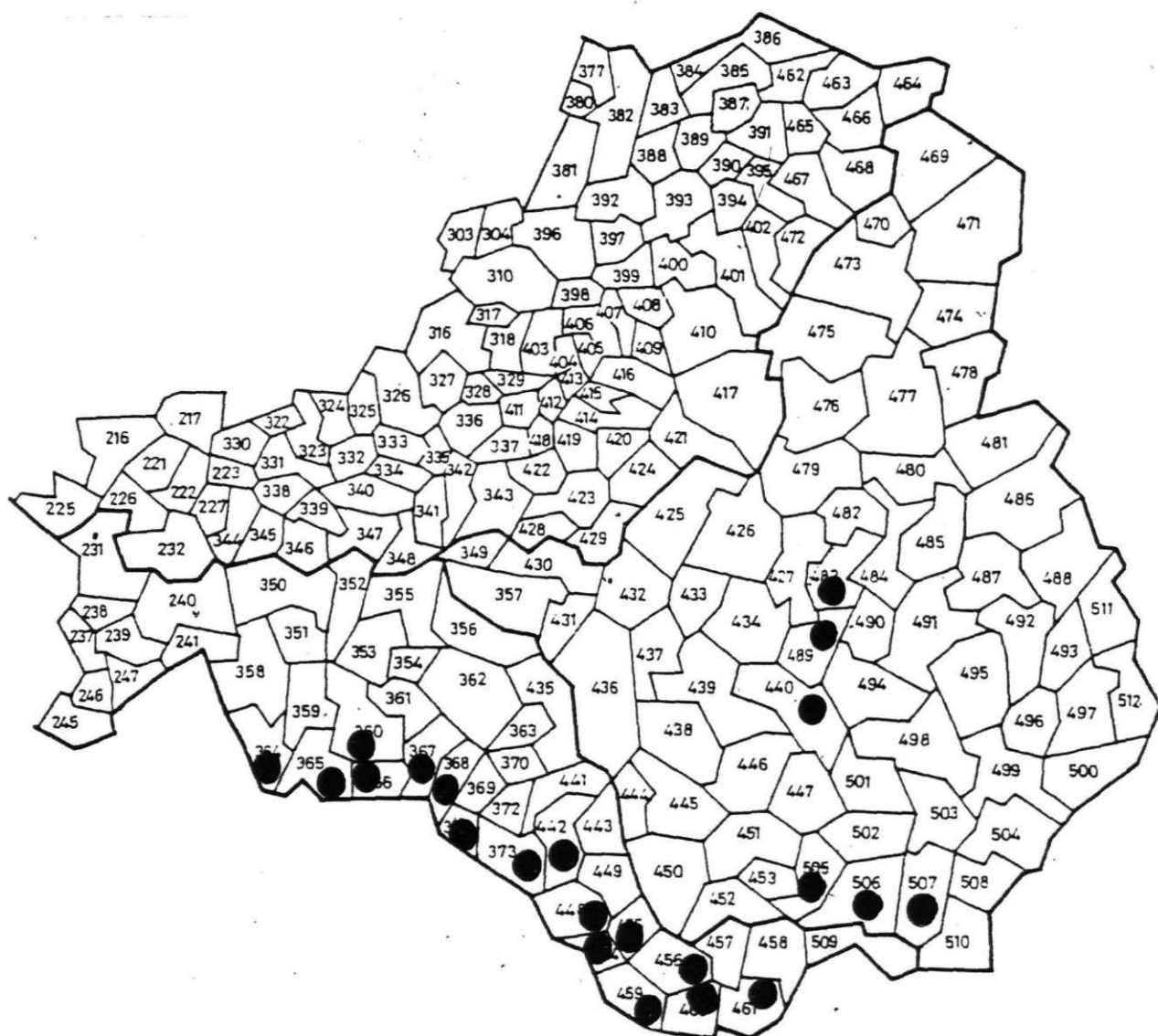
RYGA.

Drukiem L. Hartunga.

1853.

I. karte

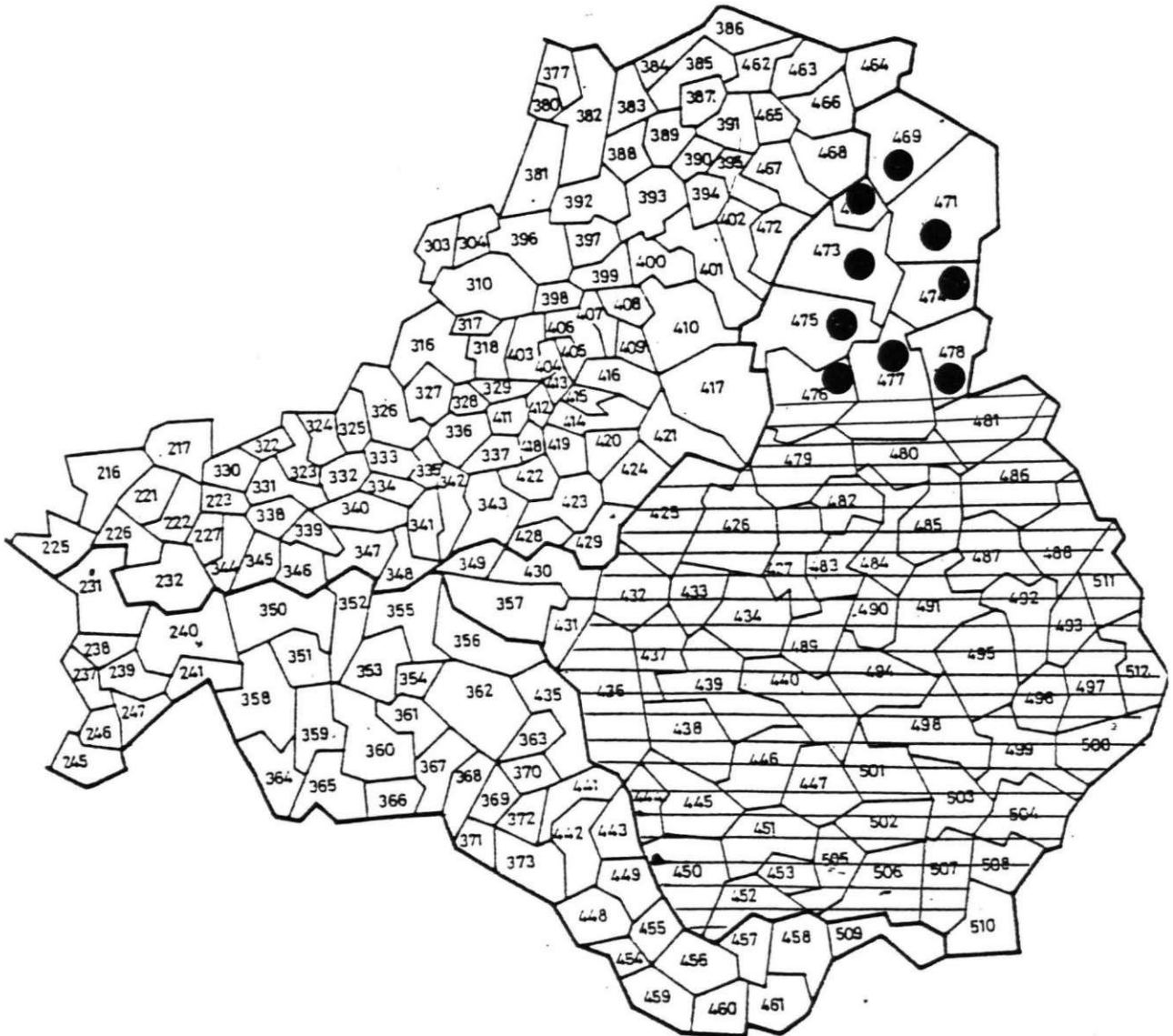
Lietuvieši Austrumlatvijā (III,348)

● - vietas, kur kompakti dzīvo vai dzīvojuši lietuvieši.

2. karte

Galotnes -as,-es un -ys,-is Latgales izloksnēs (90,
I32)

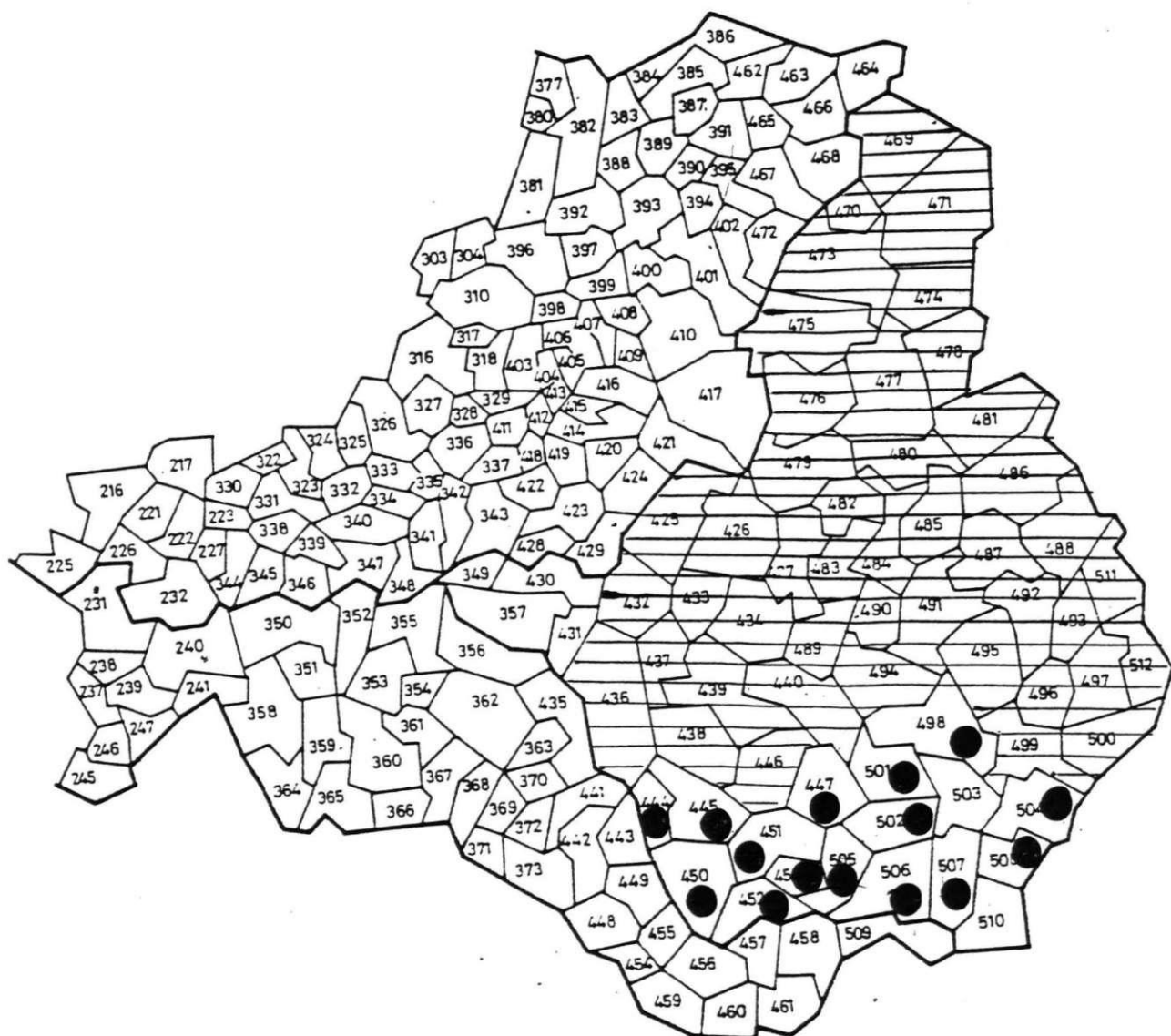

▨ - galotnes -ys,-is
(lopys,zemis)

● - galotnes -as,-es (lopas,zemes)

3. karte

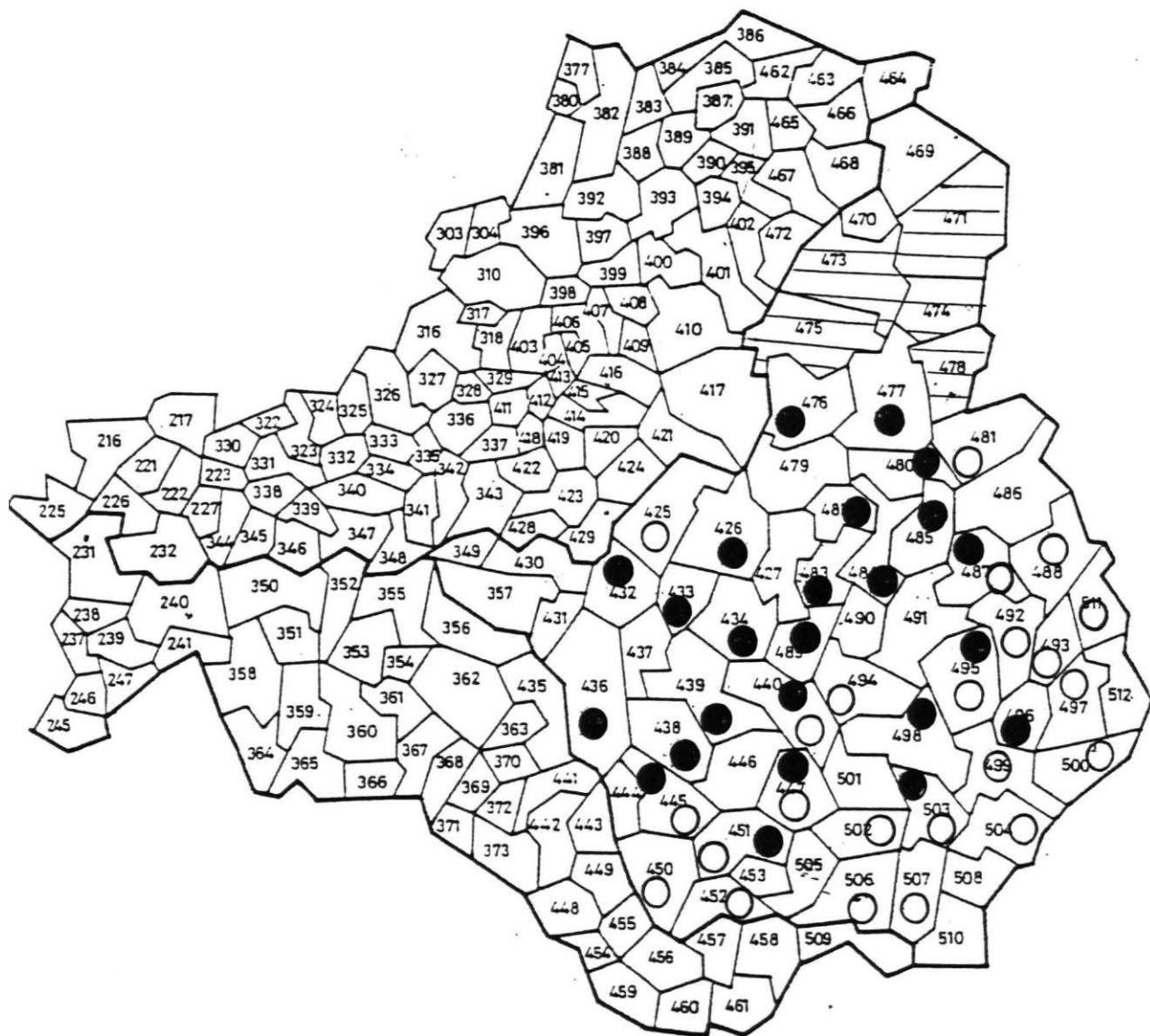
č, ķ, dž, ģ lietojums Latgales izloksnēs (90, I31)

▨ - č, dž (kačs, zuodžs)
 ● - ķ, ģ (kaķis, zuogis)

4. karte

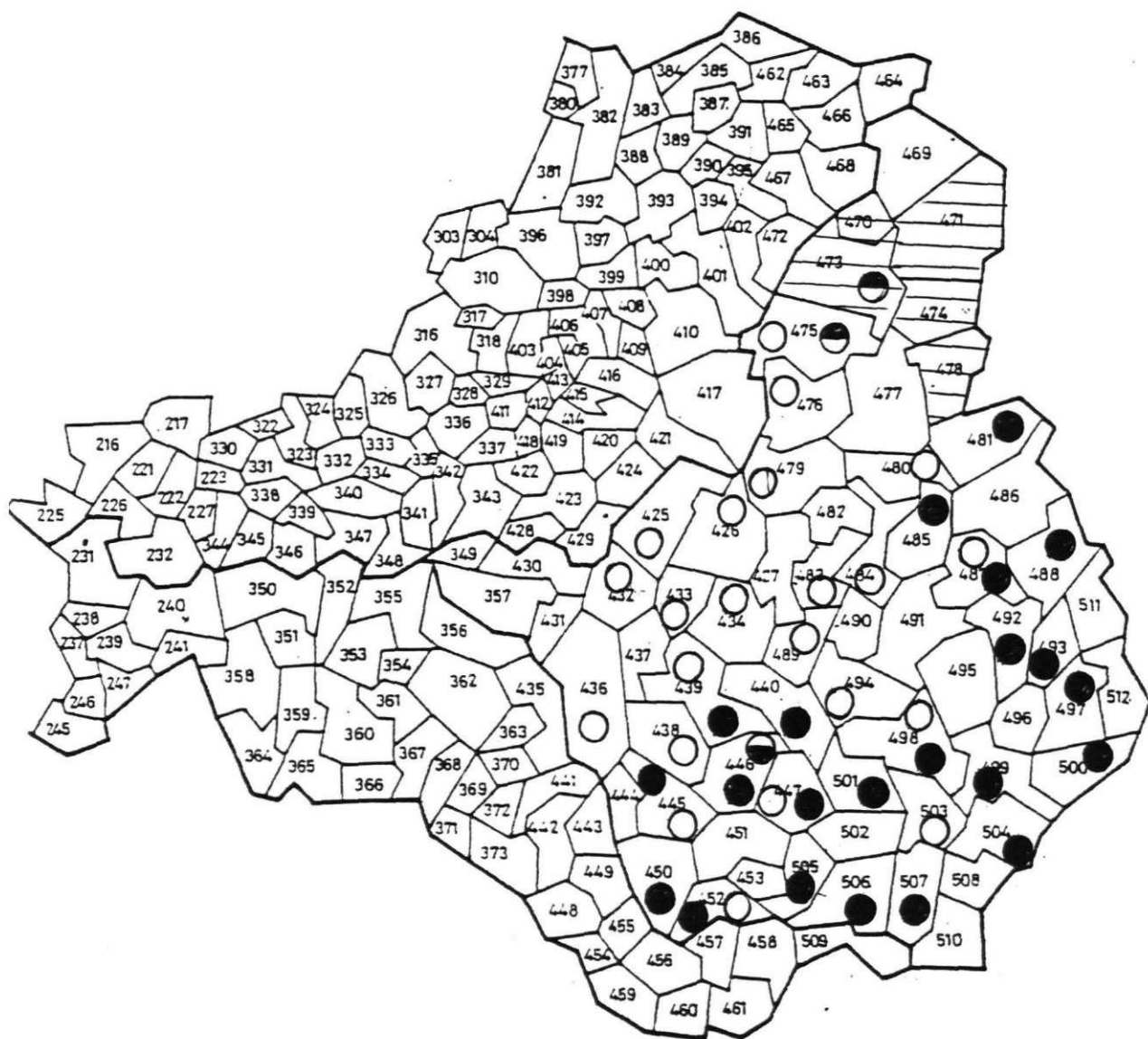
Skaitļa vārda septiņi lietojums Latgales izloksnēs
(LVDAM)

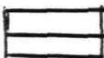

- - septiņi
 - septēji
 - septeiņi

5. karte

Skaitļa vārda astoni lietojums Latgales izloksnēs
(LVDAM)

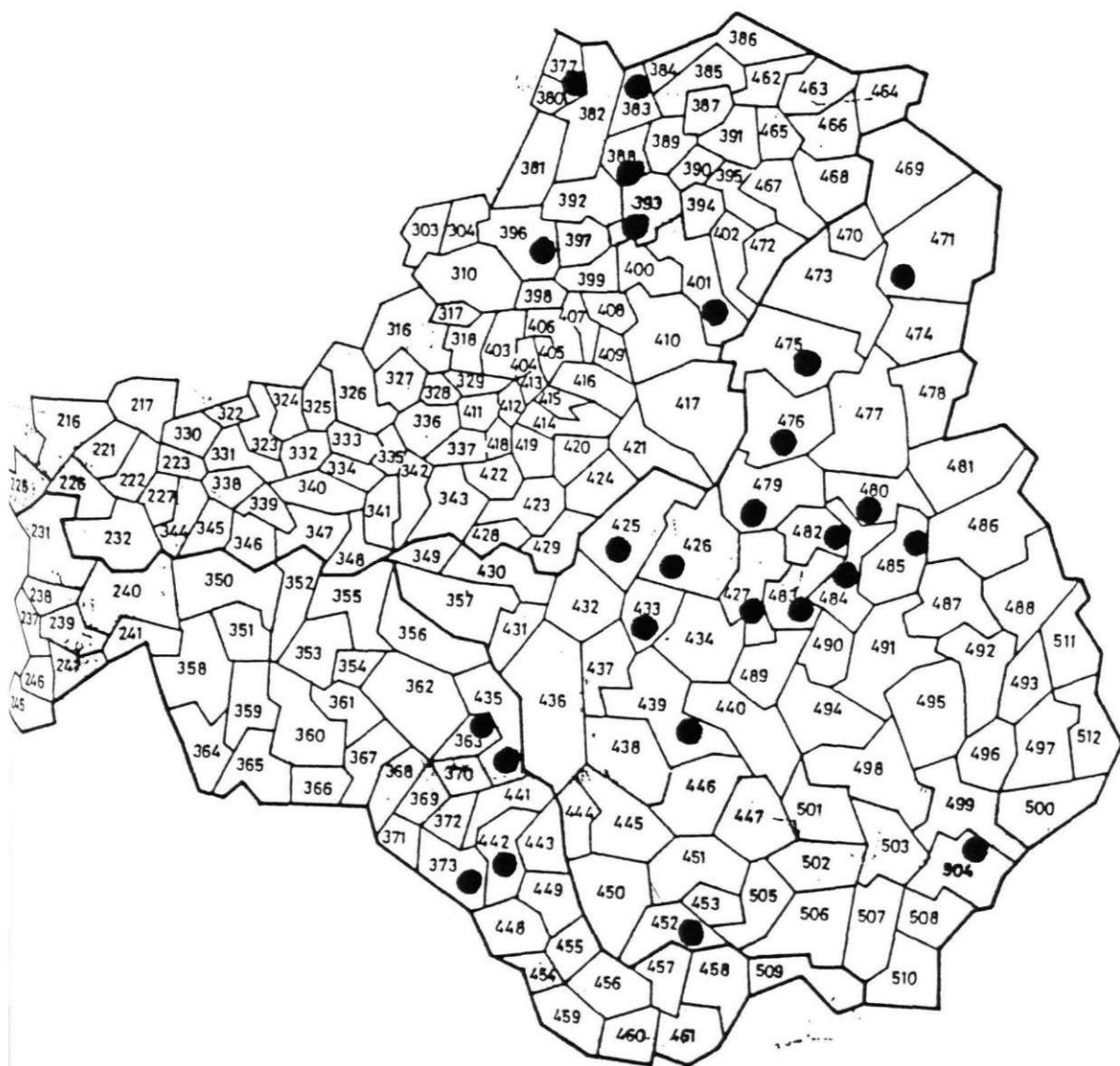

 - ostini
 - ostoni
 - ostoini

 - osteni
 - ostuņi

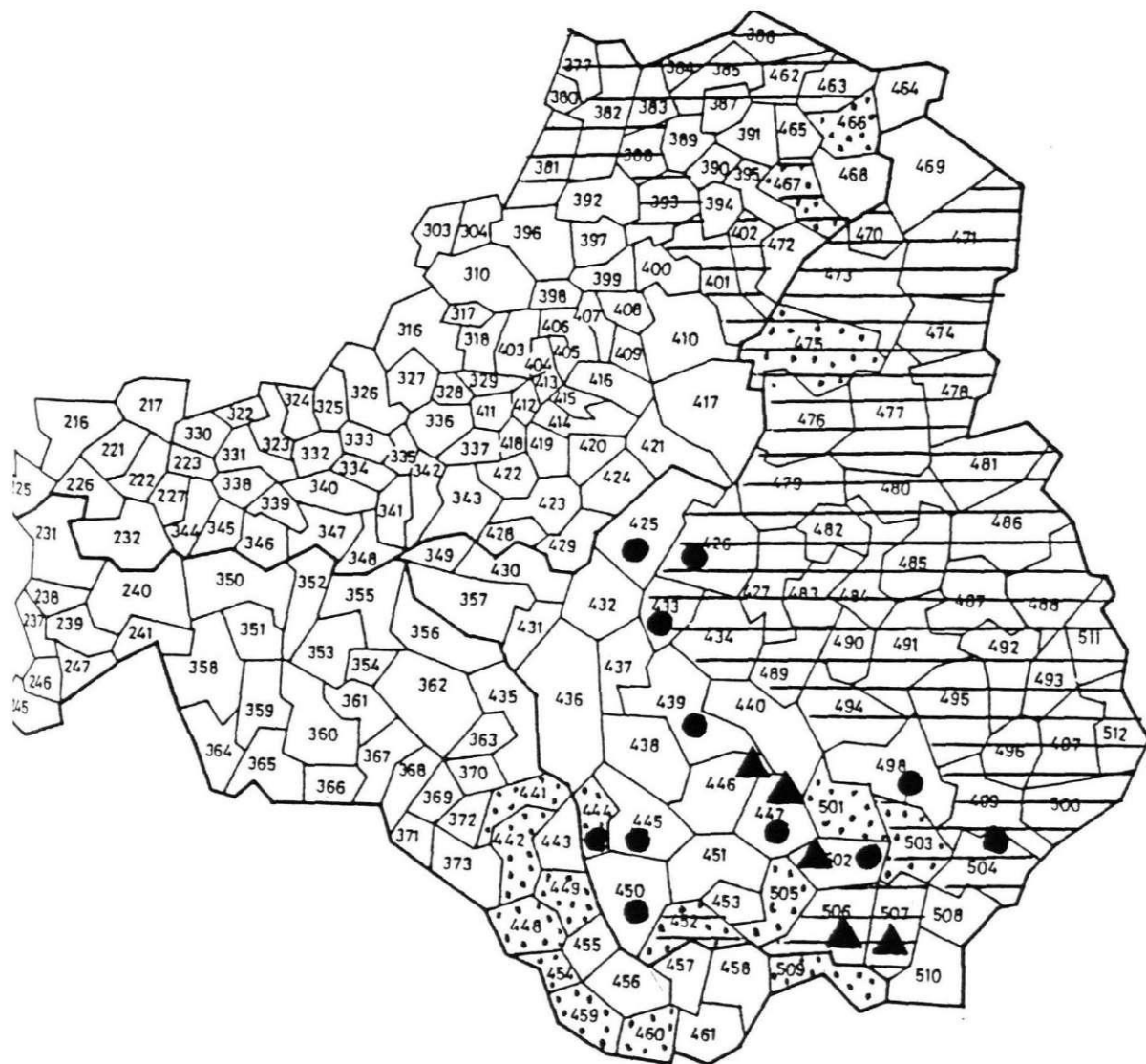
6. karte

Senā instrumentāļa formu ar manim, ar tevīm lietojums
 augšzemnieku dialekta izloksnēs (119, 3. karte)

7. karte

Vietniekvārdu mēs, jūs datīva forma lietojums augšzemeņu dialekta izloksnēs (II9,4.karte)

⋮⋮⋮ - mūs, jūs

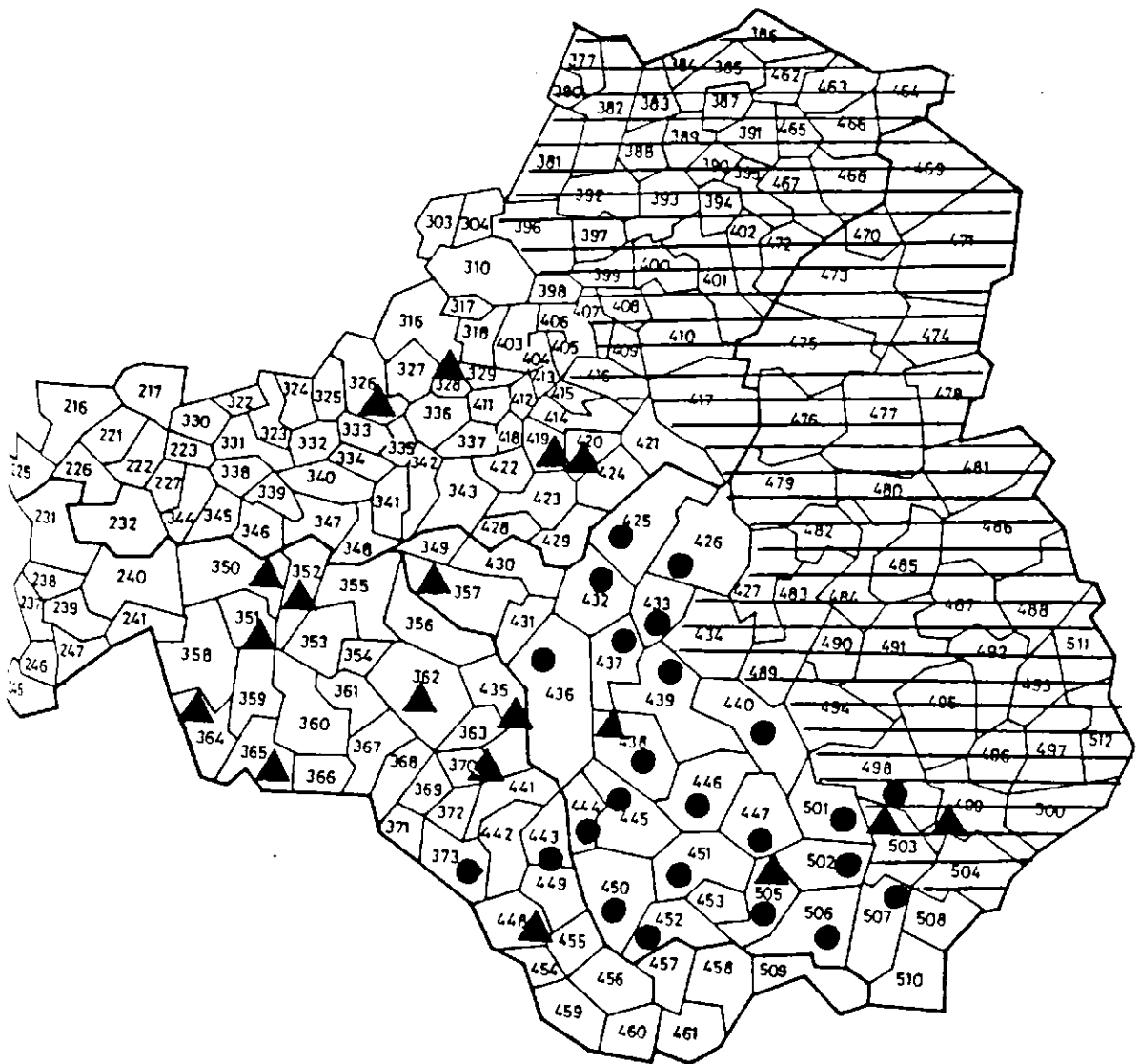
==== - myusim, jyusim

● - myus, jyus

▲ - mymš, jymš

8. karte

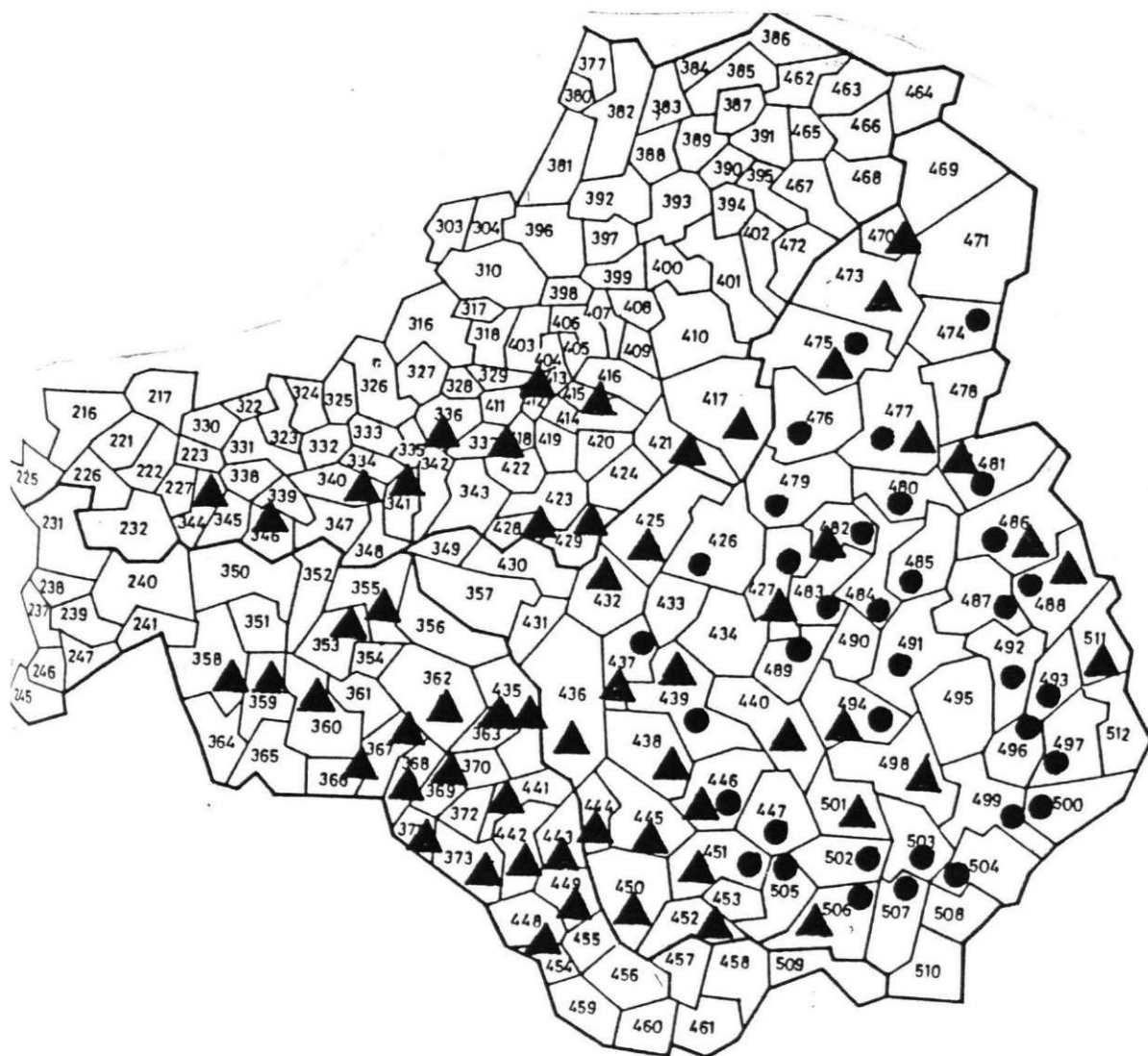
Vietniekvārdu mēs, jūs akuzatīva formu lietojums
augšzemnieku dialekta izloksnēs (II9, 5.karte)

- - mūs, jūs
- ▬ - mūsus, jūsus
- ▲ - mums, jums

9. karte

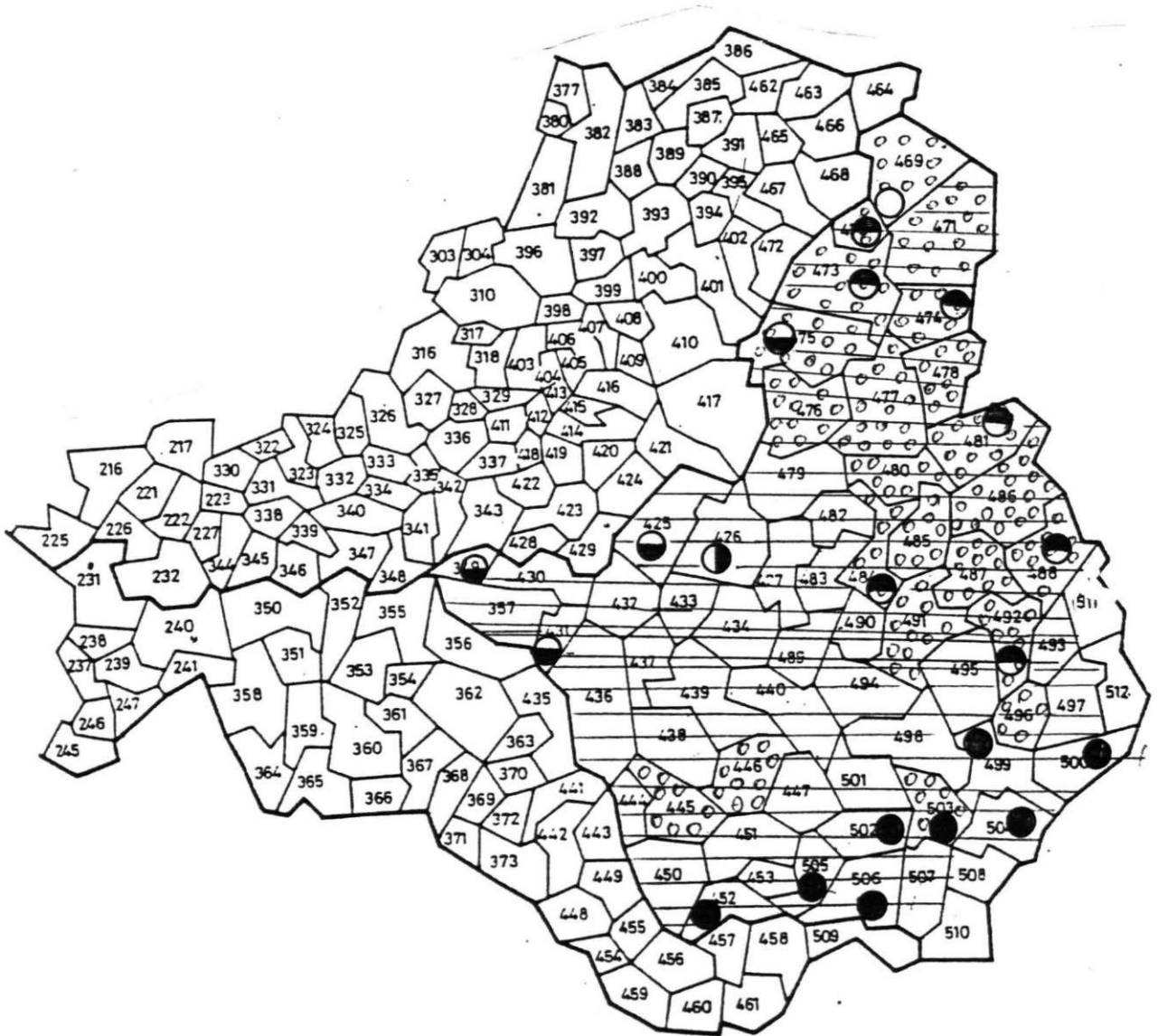
Vietniekvārda kas lokatīva formu lietojums augšzemnieku
dialekta izloksnēs (II9,7.karte)

▲ -kamā

● -kimā

IO. karte

Verbs bedīt Latgales izloksnēs (LVDAM)

◻ ◻ - best

● - kast

◐ - (ap)raust

◑ - (ap)rakt(i)

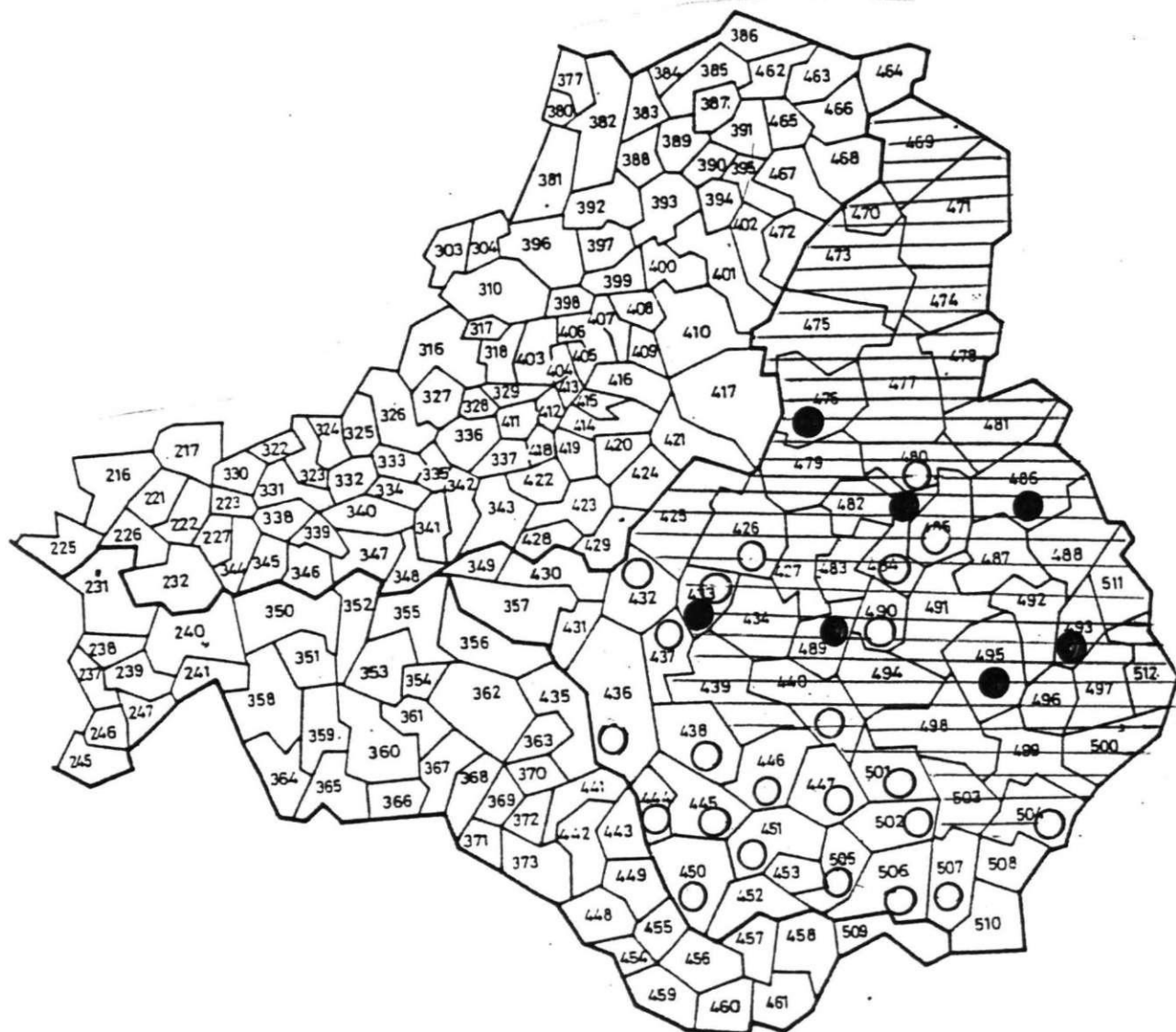
○ - ((ap)best

◕ - apbēr/-ēt, -īt

▬ - ((ap-, pa-) glabāt

II. karte

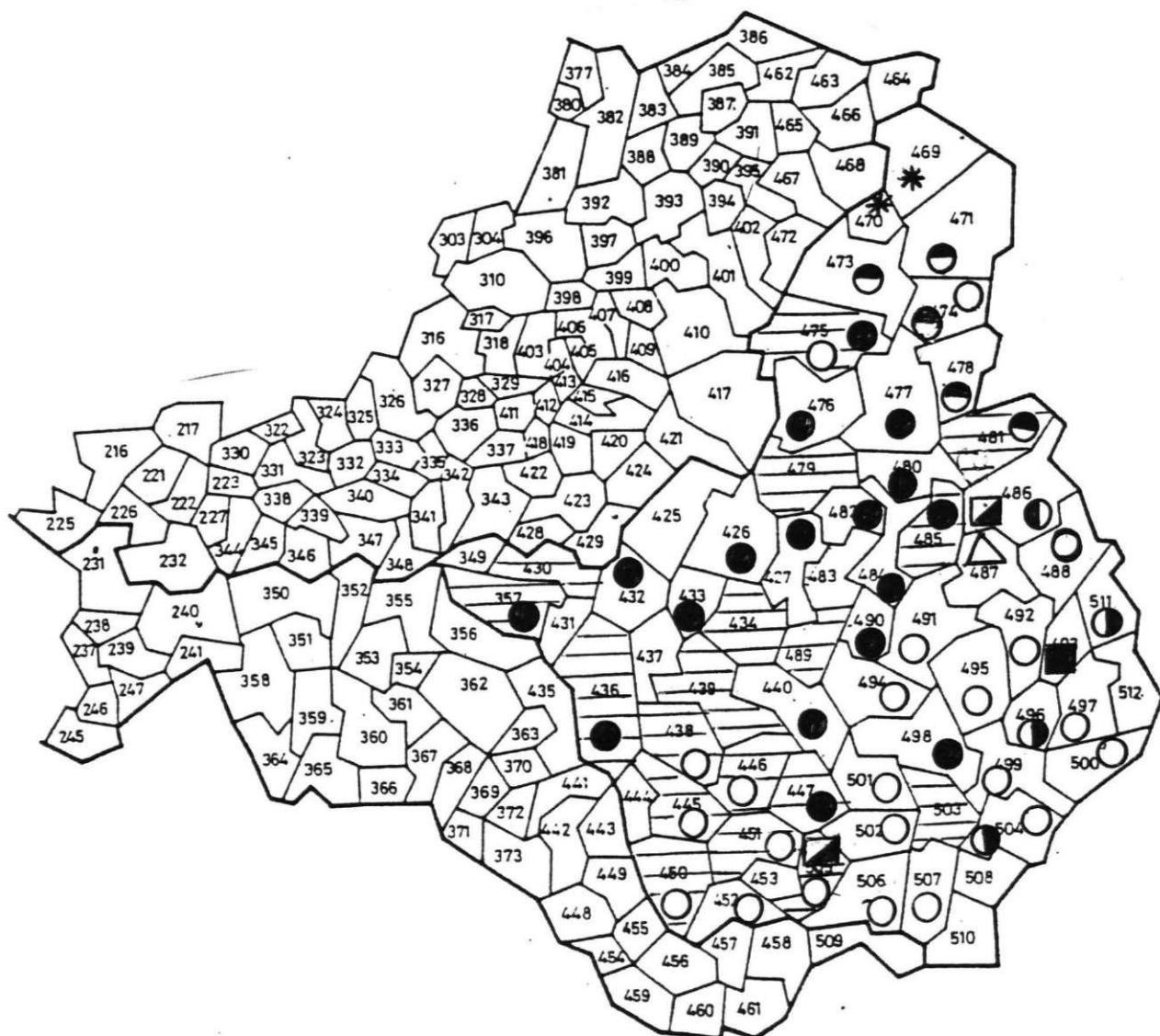
Kondicionāla daudzskaitļa I.personas formu veidojums
Latgales izloksnēs (63,67)

- - tumem (mes runuotumem)
 ● - tum (mes runuotum)
 ▬ - tu (mes runuotu)

I2. karte

Verba iet vienskaitļa I.personas formas Latgales
izloksnēs (LVDAM)

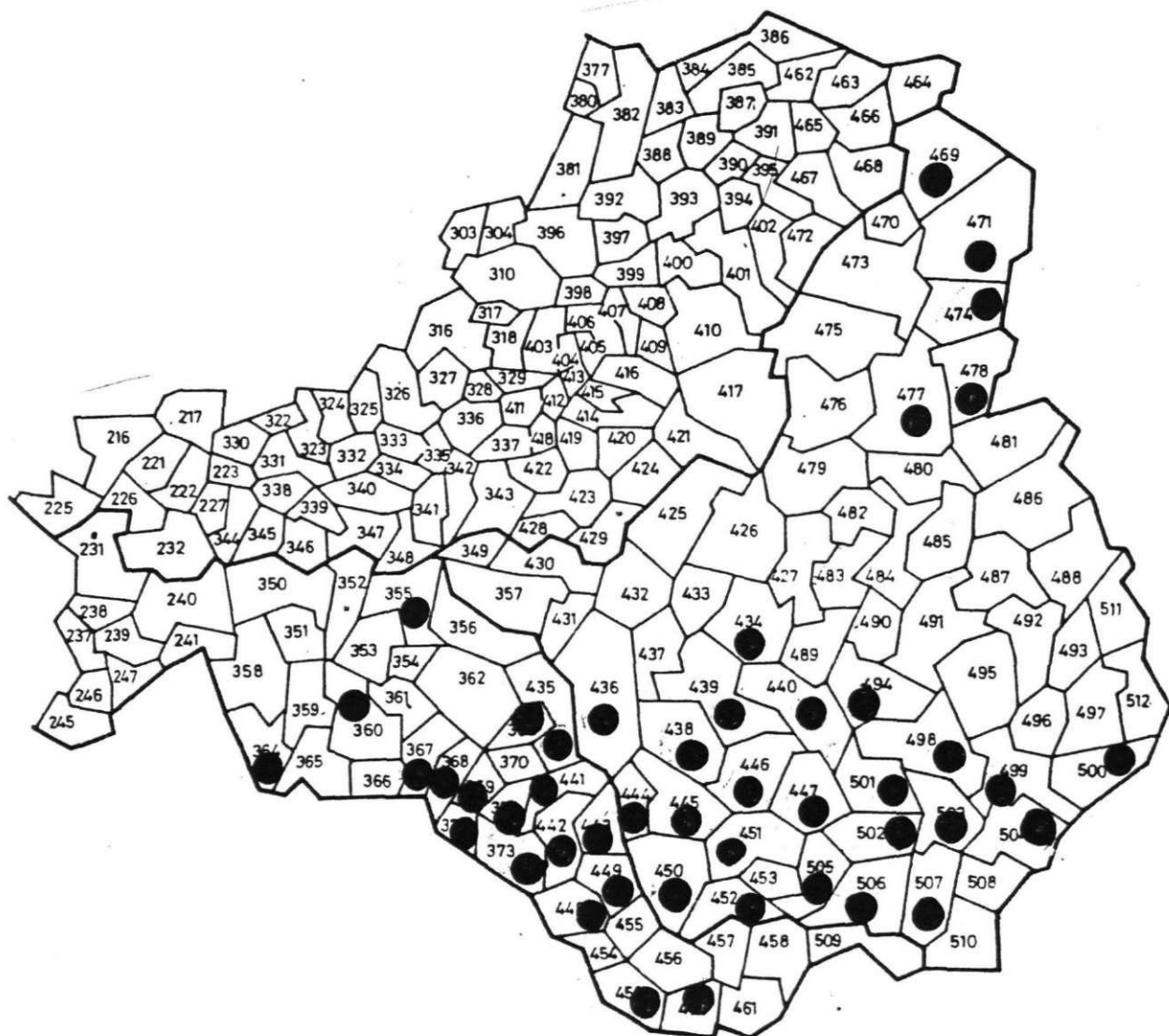

● - <u>simu</u>	○ - <u>imlu</u>
○ - <u>īmu</u>	◐ - <u>inlu</u>
▬ - <u>ēju</u> (ēju,aju,aj(ej))	■ - <u>īnu</u>
* - <u>ītu</u>	◑ - <u>īnu</u>
◐ - <u>īdu</u>	△ - <u>īdļu</u>

13. karte

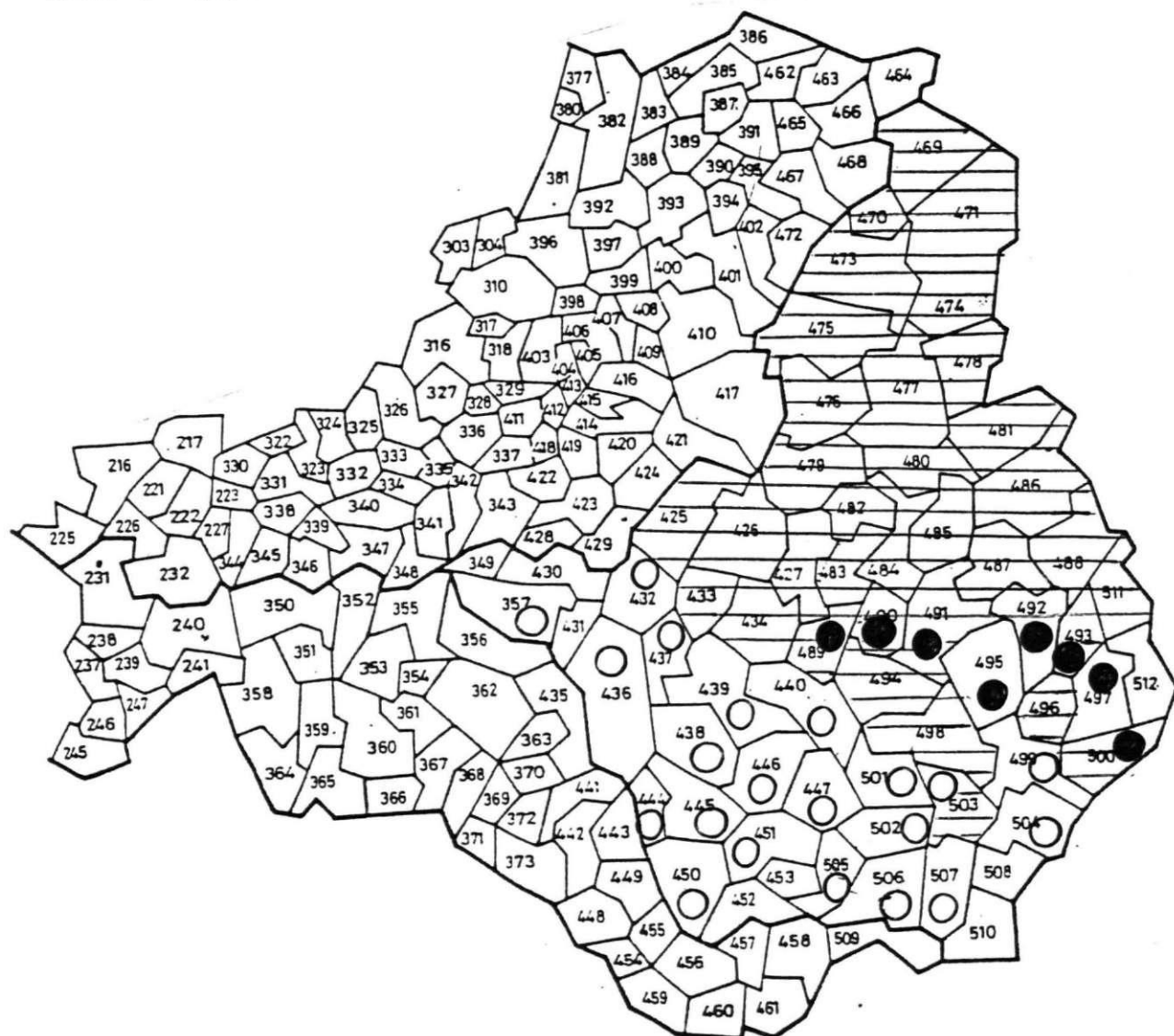
Pagātnes -avā- celmu izplatība augšzemnieku dialektā

(88,5I)

I4. karte

Priedēķļverbu refleksīvo formu varianti Latgales izlok-
snēs (88,53)^I

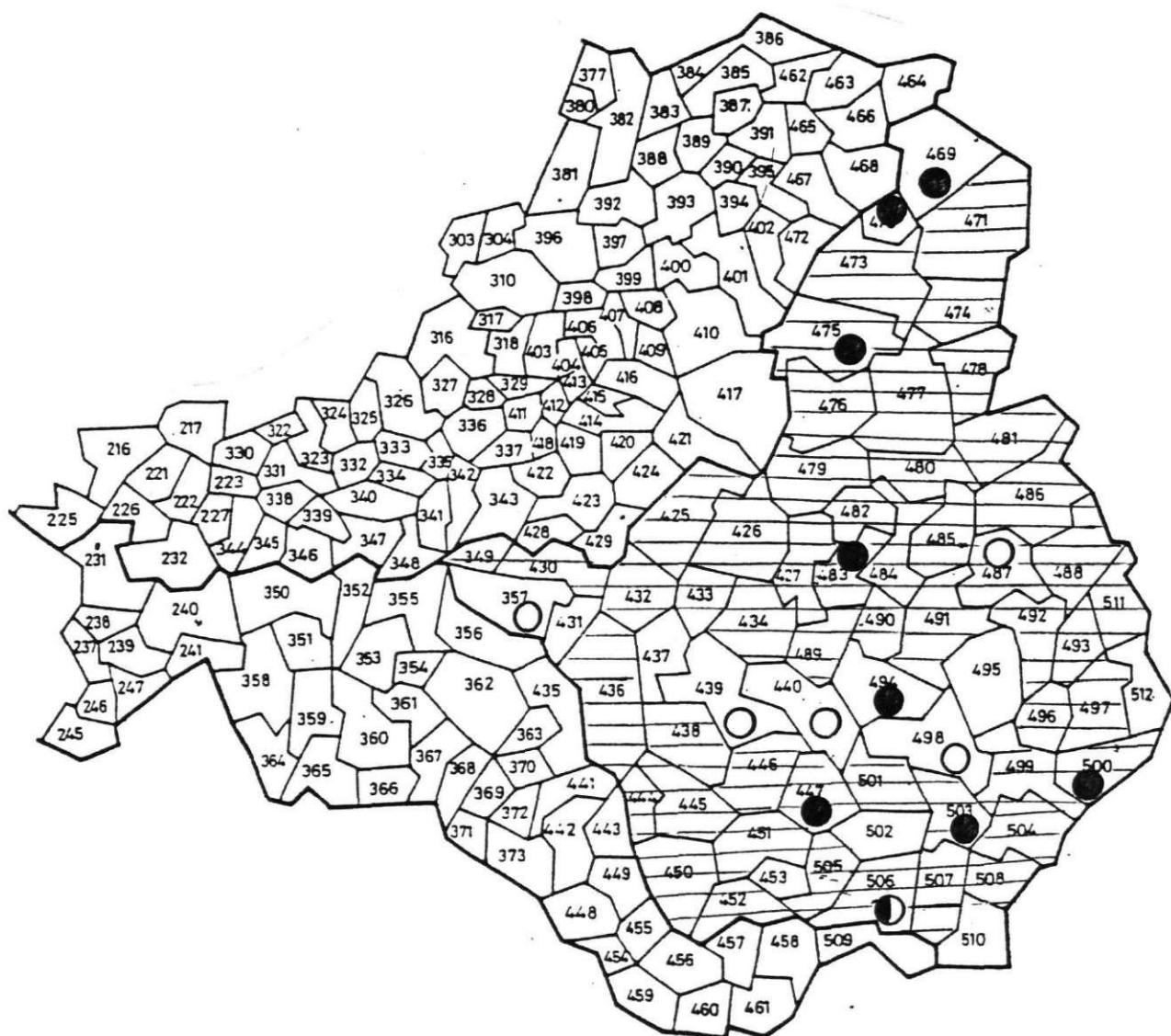

- - sa - sa (sastikt, apsavilkt, apsaraudot)
 ● - za - za (sazatikt, atzavilkt, abzaraudot)
 ▭ - sa - za (sazatikt, apsavilkt, apsaraudot)

I Karte veidota, pamatojoties uz studentu savākto izlok-
šņu materiālu. Tajā konstatētas vairākas neprecizitātes.

15. karte

Prievārda pār lietojums Latgales izloksnēs (LVDAM)

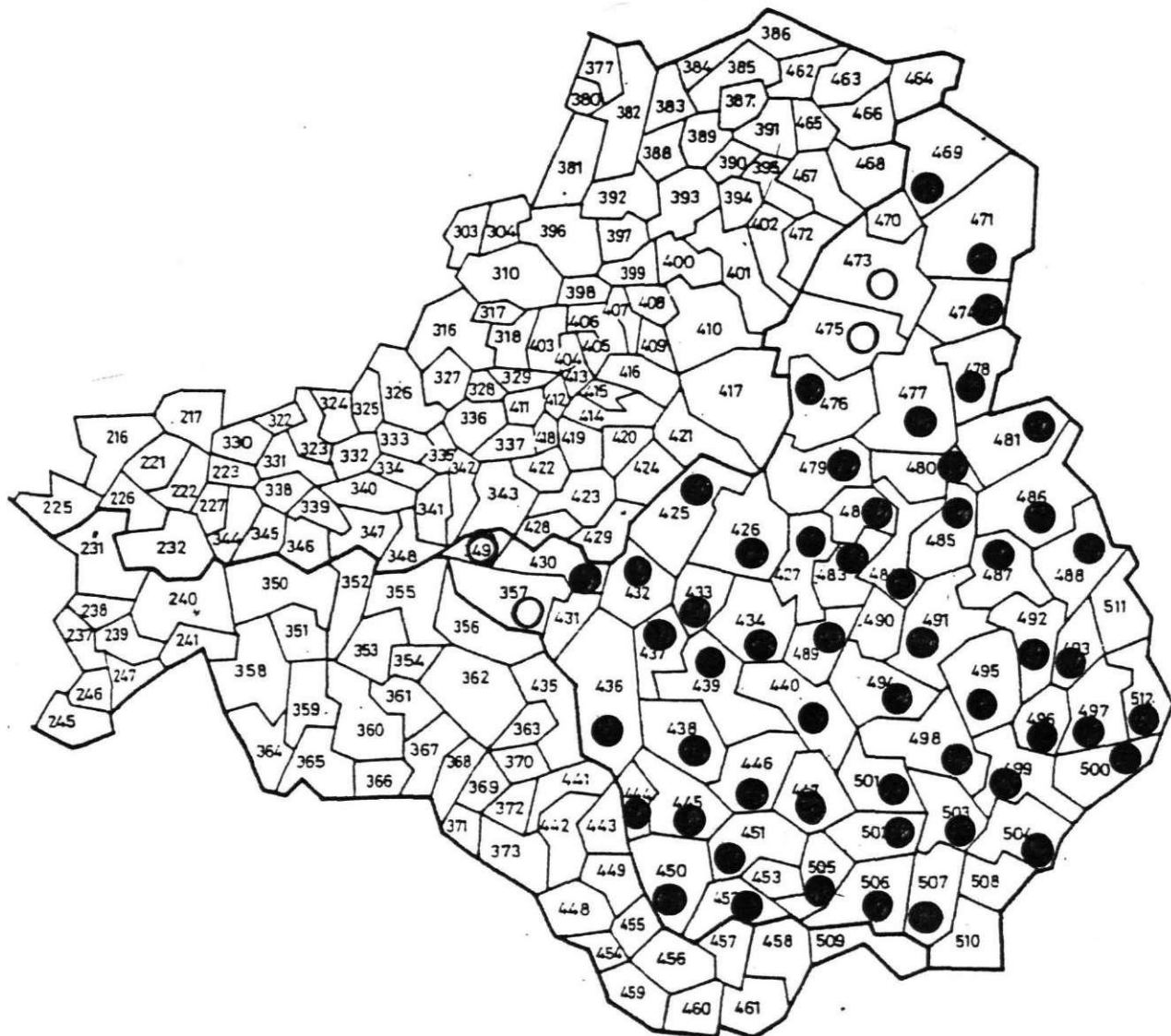
○ - pāri (puor, poar)

● - pāri (pāri, puori, poari)

◐ - pa

▬ - par (por)

I6. karte

Prievārda uz lietojums Latgales izloksnēs (LVDAM)

● - iz

○ - uz

Augšzemnieku dialekta izlokšņu rādītājs

Ābeļu - 356	Birzuļu - 379
Adulienas - 408	Biržu - 362
Aglonas - 447	Brigu - 5II
Aiviekstes - 349	Cesvaines - 4I6
Aizkalnes - 446	Ciblas - 488
Aizkraukles - 346	Cirgaļu - 376
Aknīstes - 368	Dagdas - 503
Alsviķa - 39I	Daudzeses - 35I
Alūksnes - 465	Demenes - 460
Andrupenes - 498	Dignājas - 435
Annas - 467	Dricēnu - 482
Asares - 372	Druvienas - 398
Asūnes - 504	Dūres - 388
Atašienes - 432	Dvietes - 443
Aulejas - 502	Dzelzavas - 409
Baltinavas - 478	Elkšņu - 367
Balvu - 473	Ērgļu - 326
Barkavas - 425	Ezernieku - 499
Bebrenes - 442	Gaigalavas - 479
Bejas - 446	Galēnu - 434
Beļavas - 394	Galgauskas - 400
Bērzaunes - 337	Gārsenes - 37I
Bērzgales - 485	Gaujienas - 382
Bērzpils - 476	Grašu - 405
Bīķernieku - 453	Grostonas - 4I8
Bilskas - 378	Ilzenes - 389

Indras - 510	Līksnas - 450
Iršu - 334	Litenes - 472
Istras - 497	Līvānu - 436
Izvaltas - 505	Lizuma - 397
Jaungulbenes - 410	Lubānas - 417
Jaunlaicenes - 385	Lubejas - 329
Jaunrozes - 384	Ļaudonas - 423
Kalnecmpju - 395	Makašēnu - 484
Kalsnavas - 343	Maltas - 494
Kalupes - 445	Mālupes - 468
Kapiņu - 501	Mārcienas - 422
Kaplavas - 509	Mārkalnes - 463
Kārsavas - 481	Mazzalves - 358
Karvas - 387	Medņu - 430
Kārdabas - 404	Mēdzulas - 318
Kaunatas - 495	Meirānu - 421
Kokneses - 347	Mēmeles - 364
Krāslavas - 506	Mērdzenes - 486
Kraukļu - 406	Mētrienas - 429
Krustpils - 357	Naujenes - 452
Kurcuma - 459	Nautrēnu - 480
Kusas - 412	Neretas - 365
Lašu - 448	Nīcgales - 444
Laucesas - 456	Nirzas - 493
Lazdonas - 419	Odzienas - 341
Lejasciema - 393	Ogres - 325
Liepnas - 469	Oļu - 413
Liezēres - 403	Ozolaines - 490

Palsmanes - 38I	Sērenes - 350
Pasienes - 5I2	Silajāņu - 440
Patkules - 4I5	Silenes - 46I
Pedēdzes - 464	Sinoles - 392
Pildas - 492	Skaistas - 507
Pilskalnes - 449	Skrudalienas - 457
Pļaviņu - 348	Stāmerienes - 402
Praulienas - 420	Stirnienes - 433
Preiļu - 439	Sunākstes - 353
Prodes - 373	Susējas - 369
Raudas - 454	Sventes - 455
Rēznas - 49I	Šķaunes - 500
Rites - 366	Šķilbēnu - 474
Robežnieku - 508	Tilžas - 477
Rubeņu - 44I	Tirzas - 399
Rudzētu - 437	Trapenes - 383
Rugāju - 475	Varakļānu - 426
Rundānu - 496	Vārkavas - 438
Ružinas - 489	Vārnavas - 354
Saikavas - 424	Vecgulbenes - 40I
Sakstagala - 483	Veclaicenes - 386
Salienas - 458	Vestienas - 336
Sarkaņu - 4I4	Viesienas - 4II
Saukas - 360	Viesītes - 36I
Sausnējas - 335	Vietalvas - 342
Sāvienas - 428	Vijciema - 375
Seces - 352	Vīksnas - 470
Sēlpils - 355	Viļakas - 47I

Viļānu - 427
Vīpes - 43I
Virānes - 407
Višķu - 45I
Zalves - 359
Zasas - 363
Zeltiņu - 390
Ziemera - 462
Zvirgzdenes - 487

I. tabula

Latgāliešu rakstu valodas verbu iedalījums konjugācijās

Konjugācija	I9.gs. latgāliešu gramatikas			S.Kambalas gramatika(I92I)			P.Stroda gramatika (I922)			P.Stroda "Pareizraksteības vārdeica"(I933)			M.Bukša un J.Placinska gramatika (I973)		
	Infin.	Tag. vsk. I.p.	Pag. vsk. I.p.	Infin.	Tag. vsk. I.p.	Pag. vsk. I.p.	Infin.	Tag. vsk. I.p.	Pag. vsk. I.p.	Infin.	Tag. vsk. I.p.	Pag. vsk. I.p.	Infin.	Tag. vsk. I.p.	Pag. vsk. I.p.
I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	I .
I	-ot, -ot', -oti	-oju, -oju	-owu	-ot, -et	-oju, -eju	-oju, -eju	-ot, -et	-oju, -eju	-òju, -èju	-ōt, -ēt, -eit	-oju, -eju	-ōju, -ēju	Primāri verbi		
II	-eyt', -eyt, -et, -eti, -eyt, -eyti, -at', -ati	-Eiu, -u	-eiu	-ot, -et, -it	-u	-oju, -eju, -iju	-ēt, -īt	-u	-èju, -iju, dzīdōt zynōt raudōt	-ōt, -ēt, -eit	-u	-ōju, -ēju	Daudzsilbīgi verbi ar vienādu zilbju skaitu tagadnē un pagātnē		

I. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	II.	I2.	I3.	I4.	I5.	I6.
III	Viena zilbe, -t, -t̄	Divas zilbes -u	-u	Vienzilbes verbi bi	-u	-u	Vienzilbes verbi	-u	-u	Vienzilbes verbi			Daudzzilbīgi verbi, kam pagātnē par vienu zilbi vairāk nekā tagadnē		

2. tabula

Kondicionāla formu galotņu atspoguļojums I9.-20.gs. latgaliešu gramatikās

Persona	I9.gs. latgaliešu gramatikas ¹		S.Kambalas gramatika (I92I)		P.Stroda gramatika (I922)		P.Stroda gramatika "Pareizrakstibas vordneica" (I933)		M.Buksa, J.Placinska gramatika (I973)	
	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	IO.	II.
I	-tu -tulu -tum	-tim -tubem -tulum -tum -tumem	-tu	-tu	-tu -tum	-tu -tumem	-tu -tum	-tu -tumem	-tu -tum	-tu -tumem
II	-tim -tu -tuby -tulu	-tu -timet -tu -tub -tubet -tulut -tumet -tut	-tu	-tu	-tu -tim	-tu -tumet	-tu -tim	-tu -tumet	-tu -tumi	-tu -tumet

354

^{arī}
I Tabulā iekļautas anonīmā autora minētās cēloņa izteiksmes formu galotnes.

2. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	II.
III	-tu	-tu	-tu	-tu	-tu	-tu	-tu	-tu	-tu	-tu

3. tabula^I

Prievārdi 18.-20.gs. latviešu valodas un latgāliešu rakstu valodas normētajos dokumentos

Prepozīcija	J.Špungjan- ska grama- tika (1732)	19.gs. latgālie- šu grama- tikas	S.Kambalas gramatika (1921)	P.Stroda gramati- ka(1922)	J.Ē.Lgr (1951)	Mllvg (1959)	M.Bukša, J.Placin- ska gra- matika (1973)	PS LPV (1978)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
aiz		+	+	+	+	+	+	+
ap	+	+	+	+	+	+	+	+
aplik	+	+					+	
apakš		+	+	+	+	+		+
apkārt	+	+		+			+	+
ar	+	+	+	+	+	+	+	+
atast(a)		+						
ār(ā), āran	+	+			+			+
bez		+	+	+	+	+	+	+
caur(i)	+	+	+	+	+	+	+	+

^I Tabulā iekļauti un ar (+) atzīmēti vārdi, kas attiecīgajā normatīvajā dokumentā uzlūkoti par prepozīcijām vai postpozīcijām.

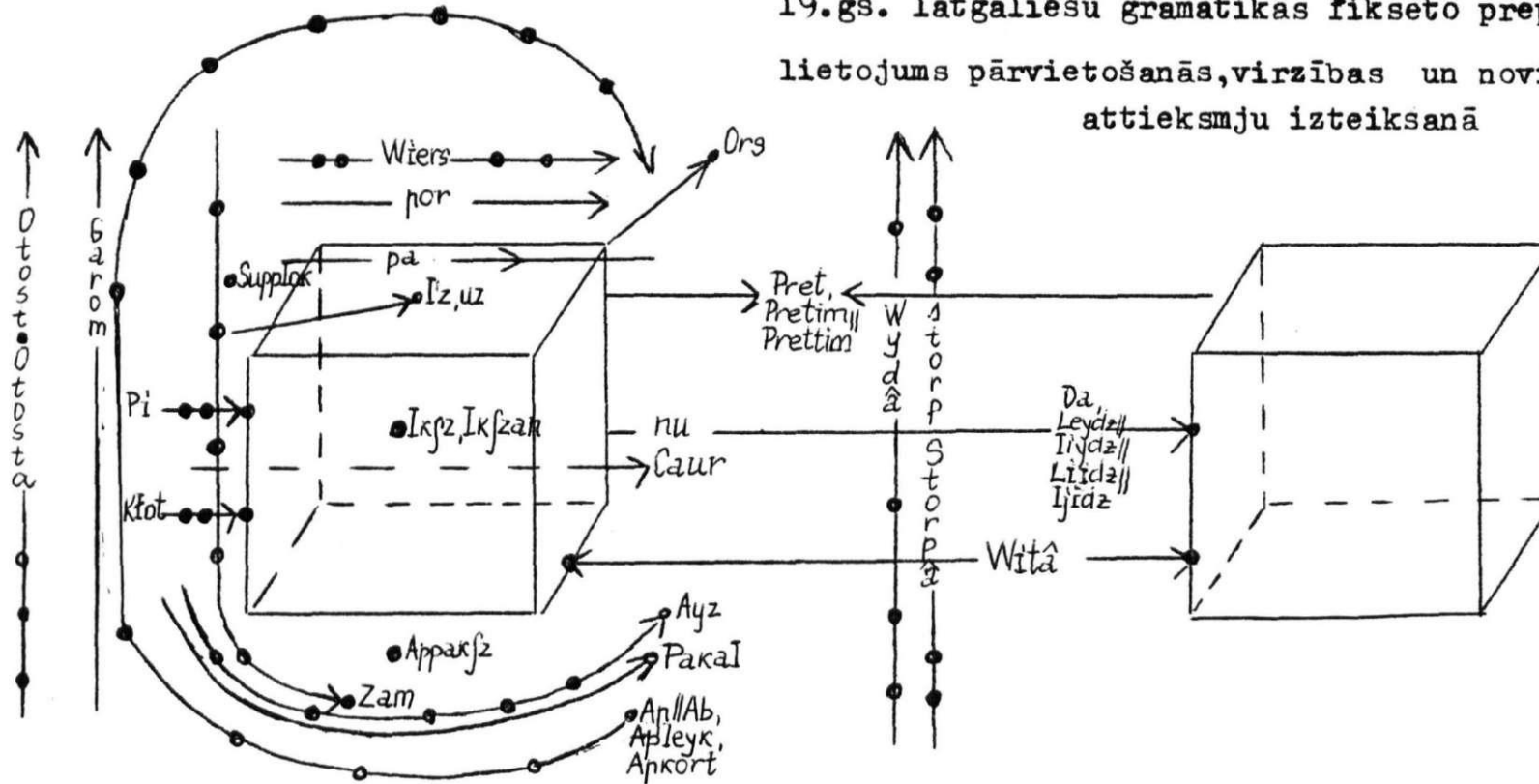
3. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
da		+	+	+	+		+	
dēļ	+	+	+	+	+	+	+	+
gar			+	+	+	+	+	+
garām		+					+	+
iekš(ā), iekšan	+	+	+	+	+	+	+	+
iz	+	+	+	+	+	+		+
klāt	+	+						+
kopš						+		+
labad						+		+
labā								+
līdz(i)	+	+	+	+	+	+	+	+
no	+	+	+	+	+	+	+	+
pa		+	+	+	+	+	+	+
par	+	+	+	+	+	+	+	+
pār(i)	+	+	+	+	+	+	+	+
pakaļ					+			+
pēc	+	+	+	+	+	+	+	+

3. tabulas turpinājums

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
pie	+	+	+	+	+	+	+	+
pirms				+	+	+	+	+
pret(i), pretim	+	+	+	+	+	+	+	+
priekš(an)	+	+	+	+	+	+	+	+
sānis								+
secen							+	+
starp(ā)	+	+	+	+	+	+	+	+
sūplak		+						
vidū		+			+			+
virs		+	+	+	+	+	+	+
uz	+	+	+	+	+	+	+	+
zem	+	+	+	+	+	+	+	+

19.gs. latgaliešu gramatikās fiksēto prepozīciju
lietojums pārvietošanās, virzības un novietojuma
attieksmju izteikšanā

- ↔ apmaiņas attieksme, kad viens objekts aizstāj otru: Witā
 → pārvietošanās virziena attieksme : Garom, nu, por
 → attieksme pret pārvietošanās, virzības vietu : pa
 --- → attieksme, kad kaut ko pārvar, virzās cauri : Caur, Par
 → ← pretējas virzības, pretvērsiena attieksme : Pret, Pretim//Pretim
 → virzības mērķa attieksme : Da, Iz, Leydz//Līdz//lijdz//ljdz, Pakal, Ors, uz
 → ● attieksme, kas var izpausties gan statiski, gan dinamiski : Ayz, Ap//Ab, Apleyk, Apkort, Otost, Otosta, Kfot, Storp, Storpā, Wydā, Wiers, Zam
 ● novietojuma attieksme : Appakfz, Ikfz, Ikfzak, Iz, Splok, uz.